

श्री सूयगङ्ग सूत्र.

(भाग ३जे.)

प्रथम स्कंध समाप्त.

लेखकः—

मुनि भाण्डिक.

શ્રેષ્ઠ લાભમાળા જીવજીવ પુસ્તકોદ્ધારક ફંડ અંશક નં. ૪

શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર

ભાગ ૩ જી.

૮ થી ૧૬ અધ્યયનોનું ટીકાનું મૂળ સૂત્ર

નિર્યુક્તિ સાથે ભાષાંતર.

લેખક:—મુનિમાણિક.

પ્રકાશક:—

શ્રીમત્ મોહનલાલજી જૈન શ્વે. જ્ઞાનભંડાર

સુરત ગ્રામીપુરા તરફથી

ચુનીલાલ ગુલાબચંદ્ર દાણીયા.

(માજી ફેરેસ્ટ ગ્રામીસર માહેત્ર.)

સં. ૧૯૮૭.

પ્રથમાવૃત્તિ પ્ર. ૧૦૦૦

સને ૧૯૩૧.

મૂલ્ય રૂ.૧૧-૪-૦

પ્રસ્તાવના

આ સૂત્રની ટીકા કઠણ હોવાથી તેનું ભાષાંતર આઠ વર્ષ પૂર્વે સાત અધ્યયન છપાયા છતાં જોઈએ તેવી બપતના અભાવે આ ત્રીજો ભાગ હાલ પ્રગટ થાય છે, આ ભાગમાં આવેલાં નવ અધ્યયનોનો સાર તથા પૂર્વનાં સાત અધ્યયનોનો સાર અહીં સોળમા અધ્યયનમાં સુત્રકારેજ આપેલ છે, એટલે સોળમું અધ્યયન દરેક વાંચવાની ખાસ જરૂર છે, છતાં અહીં દુકમાં લખીશું.

૮ નિર્મળ આચાર યાગવામાં શરીરની શક્તિ તથા મનબળ જોઈએ, તેજ વીર્ય છે, દીક્ષા કે શ્રાવકનો ધર્મ પાળે તે અનુક્રમે પંડિત અને યાગ પંડિતવીર્ય છે, પણ પાપમાં વપરાય તે યાગવીર્ય છે, તે આ અધ્યયનમાં સૂચવ્યું કે વીર્ય-શક્તિનો દુરૂપયોગ ન કરવો, એ અધ્યયનનો સાર છે.

૯ અધ્યયનમાં ધર્મ બતાવ્યો, ધર્મનું સ્વરૂપ દશ વૈકલિકના પહેલા અધ્યયનમાં બતાવ્યું તે અહીં છે, પણ અહીં એ બતાવશે કે વીર્યનો સદુપયોગ તે જ ધર્મ છે, અર્થાત્ સાધુએ નિરંતર જ્ઞાન અને તપ-શ્રયામાં તત્પર રહેવું અને ધર્મ કરવા છતાં ગર્વ ન કરનાં નિર્વાણ (મોક્ષ) મેળવવું.

૧૦ દશમા અધ્યયનમાં સમાધી એટલે ધર્મ કરનારમાં રાગદ્વેષની પરિણતિ ન જોઈએ પણ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જોઈએ, પરિગ્રહ રાખવાથી રાગદ્વેષ વધે માટે તેને તજવું, જીવિત કે મરણની આકાંક્ષા ન રાખે,

૧૧ માર્ગ અધ્યયનમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ માર્ગ છે, તે માર્ગમાં જવા માટે પ્રભુએ કેવો માર્ગ બતાવ્યો તે આમાં બતાવ્યું, મન તથા ઈન્દ્રિયો કબજે રાખીને નિર્મળ સંયમ પાળે તે માર્ગ છે.

૧૨ સમવસરણ અધ્યયનમાં પ્રભુની વાણી સાંભળવા જ્યાં સમુદાય મળે, તે ૩૬૩ મતવાળાનું વર્ણન છે, અને આસ્તિક નાસ્તિકનું વર્ણન કર્યું છે, અને શબ્દરૂપ રસગંધ અને સ્પર્શમાં સાધુએ રાગ-

દ્રેષ ન કરતાં સંસારથી પોતે મુક્ત થાય છે, તેવો ઉપદેશ થાય છે.

૧૩ યાથાતથ્ય જોવું નિર્મળ સ્પષ્ટ જોલવું તેવું આદરવું અને ક્રોધને દુઃખ ન દેવું તે આ અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે.

૧૪ અંથ નામનું અધ્યયન છે, તેમાં રોકડ નાણું કે અંદર ક્રોધ વિગેરે સાધુ ન રાખે, ફક્ત શાસ્ત્ર ભણવું અને તપ કરે તે સાધુ જ ખીજને સમાધિ કહેવા યોગ્ય છે.

૧૫ આદાન-જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર જે આત્માના ગુણો છે તેને અહણુ કરવા તેથી તે મોક્ષમાં જાય છે કે વૈમાનિક દેવ થાય.

૧૬ પૂર્વનાં પંદર અધ્યયનોનો સાર કહ્યો છે, તેમાં માહણુ શ્રમણુ અને ભિક્ષુ અને નિર્ગ્રંથ કેવા હોય છે તે અહીં બહુ સારી રીતે બતાવ્યું છે.

આ પ્રમાણે મુખ્યત્વે સાધુ સાધ્વીને ઉદ્દેશીને તેમનો સમય આનંદમાં જાય માટે આ અધ્યયનોમાં વિદ્યાનંદ અને આત્માનંદ સાથે બતાવ્યાં છે, પણ ગૃહસ્થો કૈનો કે અઠૈનો પણ જે આ સંભાળીને વાંચશે તો તેમને ઘણો બોધ મળશે, ખરી રીતે તો આ ત્રીજો ભાગ હિતશિક્ષારૂપ જ છે.

એકલા સૂત્રનું ખીજે ભાષાંતર છપાયેલ છે, તે સ્થાનક વાસીમાં વધારે વંચાય છે, મૂર્તિપૂજકોમાં મોટે ભાગે ટીકા વંચાય છે. આ ટીકા કદાચ હૈવાથી તેનો ઉપયોગ બહુ ઓછા કરે છે, એટલે જેમણે તેવો આ તત્વ અંથનો પ્રચાર થતો નથી, આવકાને મુખ્યત્વે ચરિત્ર અને કથા અંથો ઉપર ભાવ હોવાથી તે વાંચે છે પણ જે આવા ગંભીર અર્થવાળાં સૂત્રો વાંચે તો ઘણો લાભ થાય, તેથી જ આ ગુજરાતી ભાષાંતર કર્યું છે, અને જ્ઞાતિથી વાંચી તેઓ જે તેનો વિશેષ પ્રચાર કરશે તો સૂચ્યગંગા સૂત્રનું બાકીની ટીકાનું ભાષાંતર પણ પ્રકટ થશે.

विषय अनुक्रमिका

पृष्ठ

१ थी-१४ वीर्य अध्ययन निक्षेपानी नियुक्ति-६१-६७ प्रस्ताविक
श्लोका साथे.

१५-२५ वीर्यनी सूत्र गाथा १ थी ४ नि. ६८ व्यागवीर्य-सू. १०

२६-४३ पंडित-वीर्य व्याग पंडित वीर्य-११ थी २६-सूत्र गाथा.

४४-४७ धर्म अध्ययन नि. ६६-१०२ निक्षेपानुं वर्णन.

४८-७५ सूत्र १ थी ३६ धर्मनुं विवेचन.

(आ अध्ययनमां पा. ४५ थी ६४ सुधी वीर्य अध्ययनते
पहले धर्म अध्ययन वांचनुं.)

७६-८०.....समाधि अध्ययन १३० थी १०६ नियुक्तिमां निक्षेपानुं
वर्णन.

८१ थी १०६.....समाधिनुं वर्णन. सूत्र १ थी २४

११० थी ११७....मार्गनीनियुक्ति निक्षेपो. १०७ थी ११५ सुधी.

११८-४८.....मार्गनुं वर्णन सू. १ थी ३८

१४६ थी ६५.....समवसरणु नि. ११६-१६ प्रस्ताविक श्लोका निक्षेपाना
वर्णन साथे.

१६६ थी २४४....समवसरणुनुं वर्णन सू-१ थी २२-७ दर्शनना वर्णन
साथे.

२४५-५१.....याथातथ्य निक्षेपानी नियुक्ति १२२ थी २६

२५२ २८७.....धर्म विगेरेनेो सार अही लीधो छे, सू-१ थी २३

२८८-२६०.....अथ अध्ययनना निक्षेपा नियुक्ति १२७-३१

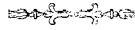
૨૯૧થી૩૩૧....સૂત્ર ૧થી૨૭ બાહ્ય તથા અભ્યંતર ગ્રંથ જે આત્માથી
પર છે તે ત્યાગીને આત્માના ગુણોમાં રમણુતા કરવી.

૩૩૨-૩૮.....આદાનના નિક્ષેપાની નિર્ચુકિત ૧૩૨-૩૬

૩૩૯ ૭૨.....૧-૨૫ સૂત્રમાં ગ્રહણ કરતા યોગ્ય સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-
ચારિત્રને સ્વીકારવાં.

૩૭૩થી૭૭.....ગાથા અધ્યયનની નિર્ચુકિત નિક્ષેપા

૩૩૭થી૩૯૦....સૂત્ર ૧થી૪ પૂર્વનાં પંદર અધ્યયનોનો સાર.

સાહિત્યપ્રેમી ઝવેરી મગનલાઇ નગીનલાઇ

આ પુસ્તક અને તેના પહેલાંના છપાએલા દરેક પુસ્તકમાં અત્રેના ઝવેરી મગનલાઇ નગીનલાઇ જેઓ ખાસ જૈન સાહિત્યના પ્રેમી હોવાથી દરેક પુસ્તકોમાં મદદ આપી છે અને જૈન સાહિત્ય પરિષદ વખતે ફતેહમંદ પાર ઉતારવામાં ઝવેરી જીવજીલાઇ સાકેર-ચંદ જેડે તેમની દરેક વાતે મદદ હતી અને વ્યવહાર સૂત્રમાં ૫૦૧) રૂ. અંકે પાંચસો એક રૂપીઆ પ્રથમ આપી તેમણે તે સૂત્ર પુરૂ છપાવવા પહેલ કરી તે બદલ તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો એણે છે. આવા સાહિત્યપ્રેમી ધર્માત્મા શ્રાવકના અનુકરણથી ખીજા પુન્યવંતા જીવો પણ આ ખાતામાં સહાય આપશે તે તેથીજુ આ જ્ઞાનભંડાર તરફથી અનેક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થશે.

એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સુરતનું એક અંપૂર્વ ૨૧ શીખરવાળું રમણીય જૈન દેવાલય

વળી સુરતના એક ધર્માત્મા કુટુંબની ધર્મપ્રિયતા અને અદ્વિતીય રમણીય જૈન દેવાલય સુરતમાં ગોપીપુરા હાથીવાળા દેહરા પાસે વક્રીલના ખાંચામાં બાહ્ય લખમીબાહના દેરાસરના મૂળ સ્થાપક વીથા-ઓશવાળ શેઠ ભાઈદાસ દુર્લાભદાસે પોતાની હયાતીમાં સુરતમાં મન-મોહન પારસતાચનું ૨૧ શીખરવાળું, અદ્વિતીય રમણીય દેરાસર બાંધ્યું, અને તે પહેલાં તેમણે પાયધુની ઉપર આદીશ્વર ભગવાનનું દેહરૂં બાંધ્યું, તેમનાં ધર્માત્મા પત્ની લખમીબાહએ તેની વ્યવસ્થા કરવા ધર્માત્મા હરકોઈબાહને સોંપ્યું અને હરકોઈબાહએ દેહરાસરની બહોળલાલી વધારવા તથા આશાતના ટાળવા તથા શ્રાવકાને દેરા-સરની ભક્તિ ઉચ્ચિત રીતે ધ્યાય તેવી રીતે સઘળી સગવડો બગીચા વિગેરેની કરી, તેમની પછી શેઠ વસતાચંદ ભાઈદાસ તથા તેમના સુપુત્ર મોતીચંદ વસંતાચંદ ઝવેરીએ હાલની સુધરેલી સ્થિતિમાં દેહરાસર વિગેરેને રાખ્યાં છે.

આવી રીતે દરેક ધર્માત્મા જીવે જિનેશ્વરના દેવાલય તથા મૂર્તિને આત્માનું કબ્યાણુ કરવા બનાવે તે તથા સારી વ્યવસ્થા રાખે તે પણ ધન્યવાદને યોગ્ય છે,

(હવે પછીના ભાગમાં બનશે તો તેનો ફોટો અપાશે.)

સૂચગાંગ સૂત્ર.

આઠમું-વીર્ય અધ્યયન.

સાતમું અધ્યયન કહ્યું, હવે આઠમું અધ્યયન આરંભ કરીએ છીએ, તેનો સાતમા અધ્યયન સાથે આ સંબંધ છે. સાતમા અધ્યયનનાં કુશીલ (દુરાચારી પતિત) સાધુએ કહ્યા, તેમજ તેનાથી ઉલટા સુશીલો (સદાચારી ઉત્તમ) સાધુઓ પણ બતાવ્યા, આ બંને પ્રકારના સાધુઓનું કુશીલપણું તથા સુશીલપણું સંયમ વીર્યંતરાય (સંયમ પાળવામાં વિદ્વ જ્ઞ) કર્મના ઉદ્દયથી કુશીલપણું અને તે કર્મના ક્ષય ઉપશમ (શાંત-હર) થવાથી સુશીલપણું થાય છે, તેથી વીર્ય (શક્તિ) બતાવવાને આ અધ્યયન કહીએ છીએ. આ સંબંધથી આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારો ઉપક્રમ (શરૂવાત), નિક્ષેપ (રથાપના), અનુગમ (બોધ) અને નચ્

(બુદ્ધી બુદ્ધી અપેક્ષા) કહેવા બેધએ, તેમાં પણ ઉપક્રમની અંદર રહેલ અર્થાધિકાર (વિષય-બાબત) આ છે, બાલ (અવિવેકી), બાલ પંડિત (યથા શક્તિ સદાચારી), પંડિત (સિંપુર્ણ સંયમ પાળનાર) એ ત્રણે પ્રકારનાં દરેકનાં વીર્ય (આત્મ બળ)તું વર્ણન સમજીને સાધુએ નિર્મળ સંયમ પાળવામાં યત્ન કરવો, આ વિષયની શરૂવાત છે. નિક્ષેપમાં 'નામ' આ અધ્યયનતું 'વીર્ય' છે. હવે વીર્યનો નિક્ષેપો નિર્ચુક્રિતકાર કહે છે:—

વિરણ છક્કં દવ્વે સચિત્તાચિત્તપીસંગં ચેવ ।

દુપય ચત્તપય અપયં ઇયં તિવિંહં તુ સચ્ચિતં ॥નિ.૨૧॥

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ એમ છ પ્રકારે નિક્ષેપ છે. નામ સ્થાપના બે પૂર્વે વર્ણવેલાં સુગમ છે, દ્રવ્ય વીર્યના બે લેહ આગમ અને નો-આગમથી છે, આગમથી બાહુનારો પણ તે સમયે તેતું લક્ષ ન હોય, નો-આગમથી જ્ઞશરીર ભવ્ય શરીર અને બંનેથી બુદ્ધ વસ્તુમાં રહેલી શક્તિ સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં સચિત્તના દ્વિપદ ચોપગાં તથા અપદના ત્રણ લેહ છે, તેમાં અરિહંત (તીર્થંકર) ચક્રવર્તી બળદેવની શરીર શક્તિ સૌથી વધારે છે, તેમની અથવા ચક્રવર્તીના સ્ત્રી રત્ન (સૌથી સુંદર સ્ત્રી) પટરાણીના શરીરની શક્તિ તે અહીં દ્રવ્ય

વીર્યપણે લેવું, (અર્થાત્ જેની જેવી શક્તિ તેનું અહીં (મનુષ્યનું) વર્ણન કરવું, ચોપગાંમાં ચક્રવર્તીના ઉત્તમ ઘોડા હાથી જે રત્ન જેવા છે, તેનું બળ વર્ણવવું અથવા સિંહ વાઘ શરભ (જંગલી લચંકર જાનવર) નું બળ કહેવું, અથવા બોલે ઉચકવામાં દોડવામાં જે શક્તિ હોય તે વર્ણવવી, અપદ્ તે ઝાડો છે, તેમાં ગોશીર્ષ-ચંદન (સર્વોત્તમ ચંદન-સુખડ) વિગેરેના ગુણોનું વર્ણન કરવું, એટલે તે ચંદનનું વિલેપન કરવાથી શીયાબામાં ઠંડ ફર થાય, ઉનાળામાં તાપ શાંત થાય, આ જીવવાળા મનુષ્ય ચોપગાં અને ઝાડોના ગુણો બતાવ્યા, હવે અચિત્ત વીર્ય કહે છે:—

અચિત્ત પુળ વિરિયં આહારાવરણપહરણાદીસુ ॥

જહ ઓસહીણ મેણિયં વિરિયં રસવિરિય વિવાગો ॥નિ.૧૨॥

અચિત્ત દ્રવ્ય વીર્ય (અજીવ વસ્તુ) નું બળ-વીર્ય-શક્તિ આહાર (ખાવા) માં ગુણ અવગુણ કરે તે, આવરણ તે લડાઈમાં શરીરનું રક્ષણ કરે તે, અને પ્રહરણ હુથીયાર લડવા વિગેરેમાં કામ લાગે તે અહીં જાણવું. પ્રથમ ખાવાનું બતાવે છે:—

સઘઃ પ્રાણકરા હૃદ્યા ઘૃતપૂર્ણાઃ કફાપહાઃ

ઘીથી ભરેલાં ઘેબર પકપાન ખાવામાં આવે તો

શીઘ ઇંદ્રિયો વિગેરે તેજમાં આવે, હૃદય પ્રસન્ન થાય અને કંઈનો રોગ દૂર થાય, વિગેરે જાણવું, ઔષધિ (સૂકાયેલી વનસ્પતિ અથવા અનાજ) જે કાંટો વિગેરે લાગતાં ઘા રૂઝવવામાં કામ લાગે, ઝેર ઉતારવામાં કામ લાગે અથવા બુદ્ધિ વધારવા વિગેરે કામ લાગે તે રસવીર્ય છે, વિપાક વીર્ય તે વૈદક શાસ્ત્ર વિગેરેમાં કહેલ છે, તે અહીં લેવું, તથા યોનિ પ્રાલૂત નામના ગ્રંથથી બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારનું દ્રવ્ય વીર્ય સમજી લેવું.

આવરણે કવચાદી ચક્કાદીયં ચ પહરણે હોતિ ।

સ્વિત્તમિ જંમિ સ્વેત્તે કાલે જંમિ કાલંમિ ॥નિ. ૯૩॥

રક્ષણમાં કવચ વિગેરેની શક્તિ તથા હુથીઆરમાં ચક્રવર્તીનું ચક્ર (ગોળાકારે લડાઈનું શસ્ત્ર) વિગેરે જે શક્તિ હોય છે તે લેવી. હવે ક્ષેત્ર વીર્ય અને કાલ વીર્ય પાછલી અડધી ગાથામાં આવે છે. ક્ષેત્ર વીર્ય દેવકુરૂ વિગેરે બુગ-લીયાના ક્ષેત્રને આશ્રયી બધાં દ્રવ્યો જમીનના ગુણને લીધે ઉત્કૃષ્ટ શક્તિવાળાં થાય છે, અથવા કિલ્લા વિગેરે સ્થાનને લીધે કોઈ પુરૂષને ઉત્સાહ વધે છે, અથવા જે ક્ષેત્રમાં વીર્યનું વર્ણન કરાય તે ક્ષેત્ર વીર્ય છે, એ પ્રમાણે કાલવીર્ય પણ પહેલો આરો સુખમ સુખમ નામનો છે તેમાં વસ્તુ સર્વોત્તમ ગુણવાળી સુખદાયી હોય છે તે સમજવી, તથા વૈદકશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

વર્ષાસુ લવણમમૃતં શરદિ જલં ગોપયશ્ચ હેમન્તે ।
શિશિરે ચામલકરસો ઘૃતં વસન્તે ગુડશ્ચાન્તે ॥

વર્ષા ઇતુમાં લવણ (નિમક મીઠું) શરદમાં જલ હેમ-
ન્તમાં ગાયનું દૂધ શિશિરમાં આમલાનો રસ વસંતમાં ઘી
અને ગ્રીષ્મમાં ગોળ અમૃત સરખું છે, (ગુજરાતમાં અસાડ
સુદથી બે માસની ઇતુ ગણાય છે. મારવાડમાં અષાઠ સુદ
૧૫ પછી બે માસની ઇતુ છે, તેથી વહીમાં એક માસ વધે
છે, સુદમાં બંને એક છે, દીવાળી ગુજરાતની અપેક્ષાએ
આસો વહ ૦)) અને મારવાડ કે શાસ્ત્રની અપેક્ષાએ કાર્તીક
વહ ૦)) ગણાય છે.)

ગ્રીષ્મે તુલ્યગુડાં સુસૈન્ધવયુતાં મેઘાવનદ્દેડ્મ્બરે ।
તુલ્યાં શર્કરયા શરદ્યમલયા શુંઠયા તુષારાગમે ॥
પિપલયા શિશિરે વસન્તસમયે ક્ષૌદ્રેણ સંયોજિતાં ।
પુંસાં પ્રાપ્યહરીતકીમિવ ગદા નશ્યન્તુ તે શત્રવઃ ॥૧॥

બાળ હરડે (હિમજ) ઉનાળામાં બરોબર વજનના ગોળ
સાથે વાદળથી છાયેલાં આકાશવાળી વર્ષામાં ચોખ્ખા સિંધવ
સાથે, શરદ ઇતુમાં સાકર સાથે, હેમંતમાં શુંઠ સાથે, શિશિ-
રમાં પીપર સાથે, વસંતમાં મધ સાથે લેવાથી જેમ પુરૂષોના
રોગો નાશ થાય તેમ તારા શત્રુઓ નાશ થાઓ.

ભાવ વીર્યનું વણુંન કહે છે.

માવો જીવસ્સ સર્વીરિયસ્સ વિરિયંમિ લલ્હિડ્ડનેગવિહા ।

ઓરસ્સિદિય અજ્જપ્પિણ્ણસુ બહુસો બહુવિહીયં ॥૧૪॥

વીર્યની શક્તિવાળા જીવના વીર્ય સંબંધી અનેક પ્રકારની લખિ છે, તે પાછલી અડધી ગાથામાં બતાવે છે, પ્રથમ છાતીનું બળ તે શરીર બળ છે, તે પ્રમાણે ઈન્દ્રિયોનું બળ તથા આત્માનું બળ તે મન સંબંધી છે, તે ત્રણે અનેક પ્રકારનું છે, તે બતાવે છે.

મળવડ કાયા આળા જાણૂ સંભવ તહાય સંભવ્વે ।

સોતાદીણં સહાદિણ્ણસુ વિસણ્ણુ ગહણં ચ ॥૧૫॥

અંદરના વ્યાપારવડે મન યોગ્ય પુહગળો એકઠાં કરીને મનપણે પરિણુમાવે, ભાષા યોગ્યને ભાષાપણે પરિણુમાવે, કાય યોગ્યને કાયપણે શ્વાસ ઉચ્છવાસનાં પુહગળે—તે તે પ્રમાણે પરિણુમાવે છે, તે મન વચન કાયા યોગ્ય પુહગલોને તે રૂપે પરિણુમાવેલાંનું જે વીર્ય સામથ્યં (શક્તિ) છે તેના બે શેઠ છે, સંભવ—સંભાવ્ય તેમાં સંભવમાં તીર્થંકર અને અનુત્તર વિમાનના દેવોના ઘણાંજ નિર્મળ શક્તિવાળા મનો-દ્રવ્ય હોય છે, કારણ કે અનુત્તર વિમાનના દેવોને ક્ષત મન વડેજ કાર્ય કરવાનું છે તેથી ન્યારે શંકા સમાધાન તીર્થંકરને પૂછવાનું હોય ત્યારે દ્રવ્ય અને ભાવ મનવડે

પ્રશ્ન પૂછે, તીર્થંકર કેવળજ્ઞાને જાણે પણ તે દેવેને અવધિ-
જ્ઞાનજ હોવાથી તીર્થંકરપ્રભુ રૂપીદ્રવ્યો અને પરિણામનાં
પુદ્ગળો દ્રવ્ય મનવડે ગ્રહણ કરે ને પરિણામવે
તે અનુત્તર વિમાનના દેવો જીએ, અને સમજી જાય (૨)
સંભાવ્યમાં તો જે જીવ જીજી બુદ્ધિમાનનું કહેલું હમણાં
ન સમજી શકે, પણ અભ્યાસથી ભવિષ્યમાં સમજી શકશે.

વાગ્વીર્યના બે લેદ.

સંભવમાં વચનની લખિધવાળા તીર્થંકરોની વાણી એક
ચોજન સુધી ફેલાઈને પોત પોતાની ભાષામાં લોકો સમજી
જાય, તથા કેટલાક પુણ્યશાળી જીવોનું વચન દૂધ મધના
ઝરતા રસ જેવું મીઠું હોય તે વચનનું સૌભાગ્ય છે, જેમકે
હંસ કોયલ વીજેરેનું વચન મીઠું હોય છે (હંસને બદલે
ચોપટનું વચન એમ ઠીક લાગે છે, આદિમાં કાકાકઉઆ વિજેરે
લેવા) સંભાવ્યમાં શ્યામાસ્ત્રીનું ગાયન મીઠું છે, તેજ કહે છે.

સામા ગાયતિ મહુરં કાલી ગાયતિ સ્વરં ચ રુક્લં ચ ।

જે સ્ત્રીઓમાં એકનું નામ શ્યામા છે, તે મધુર સ્વરે
ગાય છે અને કાલી નામની સ્ત્રી કઠોર અપ્રિય ગાય છે,
વળી આ પ્રમાણે વિચારીએ છીએ કે આ શ્રાવકનો પુત્ર
ભણાવ્યા વિના પણ ઉચિત બોલવાના અક્ષરો બોલશે
(માર્ગાપના ઉચ્ચ કોટીના શબ્દો કાને સાંભળીને તેવું

બોલવાનું શીખી લેશે) તથા અમે સંભાવના કરીએ છીએ કે મેનાં પોપટને જે મનુષ્યના સંસર્ગમાં રાખીએ તો મનુષ્યની ભાષા શીખી લેશે.

તે પ્રમાણે છાતીનું બળ તે પશુ સંભવ સંભાવ્ય એ લેહે છે.

સંભવમાં ચક્રવર્તી બળદેવ વાસુદેવ વિગેરેનાં બાહુબળ વિગેરે શરીર બળ લેવું, જેમકે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે ડાબા હાથની હથેળી વડે કોટિ શિલા (કરોડો માણની શિલા) ને ઉચકી, અથવા સોળ હજાર રાજાનું સૈન્ય જે સાંકળ ખેંચે તે પોતે સામે ખેંચીને અટકાવે, તે પ્રમાણે ચક્રવર્તીનું બમણું તથા તીર્થંકર અતુલ બળવાળા હોય છે, સંભાવ્યમાં તીર્થંકર અલોકમાં લોકને દડા માફક ફેંકવાની શક્તિવાળા હોય છે, તથા પૃથ્વીને છત્ર માફક તથા મેરૂને દાંડા માફક ધરવાને [શક્તિવાળા છે તેજ પ્રમાણે કોઇપણ ઈંદ્રજીબુદ્રીપને ડાબા હાથ વડે સહેજમાં મેરૂ પર્વતને છત્રીના દાંડા માફક ઉચકે, તથા સંભાવના કરીએ છીએ કે આ છોકરો મોટો થયા પછી આ મોટા પત્થરને ઉચકવાને (અબ્યાસથી) હાથીને દમવાને અથવા ઘોડા ઉપર ચઢી દોડાવવાને શક્તિવાન થશે.

ઈંદ્રિઓનું બળ કહીએ છીએ.

કાન વિગેરે પાંચે ઈંદ્રિઓની શક્તિ પોતાનો એકેક

વિષય પારખવાને પાંચ પ્રકારે સમર્થ છે તે દરેકના પશુ સંલવ સંલાવ્ય એવા બે ભેદ છે, સંલવમાં જેમ કાનનો વિષય બાર યોજનનો છે, એ પ્રમાણે બાકીની ચાર ઇંદ્રિયોમાં જેને જે વિષય (જેટલી શક્તિ) હોય તે બાણુવો, સંલાવ્યમાં તેા કોઈપણ માણુસ જેની ઇંદ્રિ હુણાઈ હોય, શાકેલી હોય, ક્રોધમાં ભાન ભુલ્યો હોય, તરસથી કે રોગથી તે સમયે કોઈ ઇંદ્રિ પોતાનો વિષય ગ્રહણ ન કરે, (જેમકે ક્રોધમાં ધમધમેલો તે સમયે ક્રીધા છતાં ન સાંભળે) પણ પછી તે દોષ (ક્રોધ) દૂર થતાં અનુમાન કરીએ કે તે સાંભળશે. (વળી તાવમાં ભાન ભૂલતાં કંઈનું કંઈ બકે પણ તાવ ઉતરતાં પાછું સીધે સીધું કામ કરે તે સંભાવના છે.)

હવે આધ્યાત્મિક વીર્ય કહે છે.

उज्जमधितिधीरत्तं सौंडीरत्तं स्वमायगंभीरं ।

उवओग जोग तव संजमादियं होइ अज्झप्पो ॥९६॥

આત્મા સંબંધી તે અધ્યાત્મ છે, તેમાં જે શક્તિ આધ્યાત્મિક છે, અર્થાત્ અંદરની શક્તિ જે સત્વથી ઉત્પન્ન થાય છે તે લેવી, તે અનેક પ્રકારે છે. (૧) ઉદમ એટલે સાધુને જ્ઞાન બાણુવું કે તપ કરવા વિગેરેમાં (પ્રેરણા વિના) અંદરનો ઉત્સાહ વધે છે, તેના પશુ સંલવ તથા સંલાવ્ય એવા બે ભેદ છે, તે ઉપર પ્રમાણે યોજવા, કોઈ હુમણાં

ઉદ્ધમ કરે તે સંભવ, પણ કોઈ પછી કરવાની ખાત્રી થાય તે સંભાવ્ય છે, (૨) ધૃતિ તે સંયમમાં સ્થિરતા તે (દુઃખ કે ભોગ વિગેરેના કારણ વડે વિકલ્પો થાય તો પણ) ચિત્તને ઠેકાણે રાખે, (સંયમ ન મુકે), (૩) ધીરત્વ તે પરિષદ કે ઉપસર્ગ આવે તો પણ ચલાયમાન ન થાય, (૪) શૌરીય તે ત્યાગની ઉચ્ચ કોટીની ભાવના જેમ કે ભરત મહારાજને વૈરાગ્ય થતાં ચક્રવર્તિના છ ખંડનું રાજ્ય છોડતાં પણ ચિત્ત ન કંપે, અથવા દુઃખમાં ખેદ ન કરે અથવા વિષમ (મુશ્કેલ) કાર્ય કરવાનું આવ્યા છતાં પારકાની આશા છોડીને મારેજ કરવું, એવું માનીને ખુશ થતો કામ પાર ઉતારે, (૫) ક્ષમાવીર્ય તે (પોતાના દોષ હોય કે ન હોય છતાં પણ) કોઈ ગમે તેટલો આકોશ કરીને ધમકાવે, છતાં પણ મનથી પણ ક્ષોભ ન પામે. (લીધેલું કાર્ય રીસાઈને અધવચ્ચ ન છોડે) પણ આવું તત્ત્વ વિચારે.

આક્રુષ્ટેન મતિમતા તત્ત્વાર્થગવેષણેમતિઃ કાર્યા ।

यदि सत्यं कः कोपः स्यादनृतं किं नु कोपेन ॥१॥

કોઈ ધમકાવે ત્યારે ખુદ્ધિમાને ખરેખર મુદ્ધો વિચારવા ખુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો. જો પોતાનો દોષ હોય તો શા માટે રીસાવું, અને જો તે દોષ વિના ધમકાવતો હોય તો (આપણને લાગુ ન પડે) માટે કોપ શું કામ કરવો ? વળી—

અક્કોસ હ્રણણ મારણ ધમ્મઠ્ઠંસાણ વાલ્લસુલભાણં ।

લામં મન્નઈ ધીરો જહુત્તરાણાં અમાવં મિ ॥૧॥

આક્રોશ કરવો, હણવું, જીવથી મારવું, તે ધર્મભ્રષ્ટ
એવા બાલ (મૂર્ખ) જીવોને સુલભ છે, એવા સમયમાં
આક્રોશ વિગેરે સામેના માણસ ઉપર ન કરતાં ધીર પુરુષ
તેમાં અતુક્રમે થોડો વધારે લાભ માને, (આક્રોશ કરતાં
ધૈર્ય રાખે તો જે લાભ થાય તેના કરતાં કોઈ મારે તો
વધારે લાભ માને, જીવથી મારે તો મેતાર્યું મુનિ માફક
તેથી પણ વધારે લાભ માને) (૬) ગાંભીર્ય-પરિષદ્ ઉપ-
સર્ગમાં ન કરવું અથવા ખીજને અમત્કાર પમાડે તેવું
પોતાતું ઉત્કૃષ્ટું અનુક્રમ (ધર્મ ક્રિયા) હોય તો પણ
અહંકાર ન કરે.

ચુલ્લુચ્છલ્લેઈ જંહોઈ જ્ઞયં રિત્તયં કણકણેઈ ।

મરિયાઈં ન ચુભંતી સુપુરિસ વિન્નાણમંઢાઈં ॥૧॥

ધડા વિગેરેમાં ખોખા જેટલું જોઈ પાણી હોય તેપણ
ઉચ્છળે તેમ અંઝરામાં કાંસાની જીવાન સીના ધુધરીઓ
અવાજ કરે, પણ સરેલા ધડા હલકતા નથી, તેમ સારાં
પુરુષોના રત્ન જડિત આભૂષણો પણ અવાજ કરતા નથી,
તેમ થોડું ભણેલા હલકાઈને મને તેમ અહંકાર કરે, પણ

(વજ્ર સ્વામી જેવા) બધું લણેલા મોઢે પણ ન ખોલે કે આટલું હું લણ્યો છું.

ભરા સો છલકે નહિ, છલકે સો આધા,

ઘોડા સો ભુકે નહિ, ભુકે સો ગદ્દા.

(૧) ઉપયોગ-સાકાર અનાકાર બે ભેદ છે, સાકાર તે જ્ઞાનમાં પાંચ જ્ઞાન મતિ શ્રુત અવધિ મનપર્યાય કેવળ, અને ત્રણ મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, વિભંગ જ્ઞાન છે, એમાં સમ્યક્ત્વીને આશ્રયી જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વીને આશ્રયો અજ્ઞાન છે, તે આઠ ભેદ થયા. અને અનાકાર દર્શન, અક્ષુ દર્શન અચક્ષુ (આંખ સિવાયની બીજી ચાર ઈન્દ્રિયોનું) દર્શન અને કેવળ દર્શન છે. સામાન્ય બોધ તે દર્શન છે, વિશેષ બોધ તે જ્ઞાન છે, પદાર્થનું સામાન્ય જ્ઞાન આંખ વિનાના જે પ્રાણી કીડી વિગેરે છે તેને સામાન્ય બોધ નાક વિગેરેથી છે તે અચક્ષુદર્શન છે, અથવા ભીતને ઓઠે કે અંધારામાં દેખતો કે આંધળો ગમે ત્યારે કંઈ સાંભળીને સમજે તે અચક્ષુદર્શન છે, તે બાર પ્રકારના ઉપયોગવાળો પોતાના વિષયનો દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ ભાવ રૂપે પરિચ્છેદ કરે સમજે તે અર્થાત્ લક્ષ રાખીને સમજે તે ઉપયોગ છે, (ગુજરાતીમાં તેને સાબચેતી કહે છે) મોગવીર્ય મન વચન અને કાયાથી ત્રણ ભેદ છે, સાધુનું મનોવીર્ય તે કુચ્છેટાના મનનો નિરોધ અને સિદ્ધાંત લણવા કે સંયમ

ક્રિયામાં મન રાખે, અથવા મનની એકાગ્રતા કરવી, કારણ કે મનવીર્ય વડે જ ઉત્તમ સાધુઓ નિર્મળ પરિણામ વધારતા અને ધર્મમાં દૃઢતા રાખનારા અવસ્થિત (નિશ્ચય) મનવાળા હોય છે, વચનશક્તિ વડે તો એવી રીતે સંભાળીને યોલે કે ફરી ફરી તે વચન ન આવે, તથા નિરવધ ભાષા યોલે, અને કાય વીર્ય તે હાથ પગ સ્થિર રાખીને કાચળા માફક એસે, તે તપોવીર્ય બાર પ્રકારનું છે, તે અણસણ ઉણોદરી વિગેરે બારે ભેદે તપ ઉત્સાહથી કરે અને એદ ન કરે તે પ્રમાણે સત્તર પ્રકારનો સંયમ, હું એકલો છું એવી ભાવના ભાવતો બળથી મન વશ કરી નિર્મળ સંયમ પાળે કે કોઈપણ રીતે પોતાને અતિચાર ન લાગે, આ બધા પ્રકારનું વીર્ય અધ્યાત્મવીર્ય તે ભાવવીર્ય છે, વળી પ્રશ્ન થાય કે વીર્યપ્રવાહ પૂર્વમાં અનંતા પ્રકારનું વીર્ય બતાવ્યું છે તે કેવી રીતે? તેનું સમાધાન એમ છે કે અનંતા વિષય વાળું પૂર્વ હોય છે. તે પ્રમાણે વીર્ય પણ સમજવું, અનંત અર્થ પાળું આ પ્રમાણે સમજવું,

સવ્વ ણઈણં જા હોજ્જ વાલુયા ગણણમાગયા સન્તી ।

તત્તો બહુયતરાગો અત્થો ઇગસસ પુવ્વસસ ॥૧॥

અધી નદીઓની રેતીની જે ગણતરી થાય તેના કરતાં ઘણો વધારે અર્થ એક પૂર્વનો હોય છે, (પૂર્વમાં વપરાયલા

શબ્દો એટલા બધા ગંભીર હોય કે તેમાં ઘણા અર્થો સમજાવી શકાય)

સર્વસમુદ્દાણ જલં જઈ પત્યમિયં હવિજ્જસંકલિયં ।

एत्तो बहुयतरागो अत्थो एगस्स पुव्वस्स ॥૨॥

જે બધા સમુદ્રોનું પાણી પ્રસ્તમિત તે થંભાવીને એકત્ર કરે તેની જે ગણતરી થાય તેના કરતાં વધારે અર્થ એક પૂર્વનો છે, આ પ્રમાણે પૂર્વમાં અનંતઅર્થપણું છે તે સમજનાર આત્મામાં વીર્યની અનંત અર્થતા છે, છતાં તે બધું વીર્ય ત્રણ લેહોમાં સમાઈ જાય છે, તે બતાવે છે.

सर्वं पियं तं त्रिविहं पंडिय बालविरियं च मीसं च ।

अहवावि होति दुविहं अगार अणगारियं चैव नि-२७

ઉંપર કહેલ ભાવવીર્ય પંડિત બાળ અને મિશ્ર એમ એમ ત્રણ લેહે છે, તેમાં ઉત્તમ સાધુઓને પંડિત વીર્ય છે, બાળ પંડિત વીર્ય ગૃહસ્થોને છે, ત્રીજો લેહ બાલવીર્ય શક્તિવાન છતાં દુરાચારમાં પડેલા તે છે એટલે ત્રણ લેહ થાય કે જે લેહ થાય તેમાં સાધુનું પંડિત વીર્ય (નિર્મળ સાધુતા) આદિ સપર્યવસિત છે, જ્યારે ચારિત્ર લે ત્યારે ઉત્સાહથી ધર્મ અનુષ્ઠાન કરે તે પંડિત વીર્ય સાદિ શરૂવાત છે અને તે કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષમાં જાય તે સમયે ધર્મ અનુષ્ઠાનનો અંત આવી અક્રિય થાય તે અંત

આવ્યો કહેવાય, તે સાંત છે. ખાળ પંડિતવીર્ય દેશવિરતિ (યથાશક્તિ પ્રદ્ધાયર્થ વિગેરે પાળે કે સામાયિક વિગેરે) અહણ કરે તે શરૂઆત સાદી છે, અને સર્વ વિરતિ (સાધુપણ) લે અથવા વ્રત લંગ કરે તો તે (સપર્થવસાન અંતવાણુ) શાંત છે. ખાળ વીર્ય તે અનાદિ અનંત અલ-
વ્યોને આશ્રયી અવિરતિ રૂપ છે, અને અલવ્યોને આશ્રયી અનાદિ સાંત છે. આદિ સપર્થવસિત તે વિરતિ લઈને ભાંગે તેથી અવિરતિ સાદી થઈ અને જઘન્યથી ફરીથી તુર્ત અંત મુદ્ધર્તમાં ચારિત્ર અહણ કરે અથવા ઉત્કૃષ્ટથી અપાર્થ પુદ્ગળ પરાવર્તન કાળમાં ફરીથી ચારિત્ર ઉદ્ય આવે તેથી શાન્તપણું છે, સાદિ અનંત ખાલવીર્યનો અસંભવ છે, અથવા પંડિત વીર્ય સર્વ વિરતિરૂપ છે, અને તે વિરતી ચારિત્ર મોહનીયનો કાંતો ક્ષય થાય, ક્ષયોપશમ થાય અથવા ઉપશમ થાય તો તે પણ ત્રણ લેહો થાય એથી વીર્યના પણ તેજ ત્રણ લેહો થાય છે. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો એ પ્રમાણે વીર્યનો થયો, અને સૂત્ર અતુગમમાં અસ્પ્રલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવું તે કહે છે.

દુહાવેયં સુયત્સવાયં, વીરિયંતિ પવુચ્ચઈ ।

કિંનુ વીરસ્સ વીરત્તં, કહં ચેયં પવુચ્ચઈ । સૂ. ગા. ૧ ।

આ વીર્ય બે પ્રકારનું ખુલ્લું કહે છે (આ વિશેષણ

સુખર્મા સ્વામી જ'યુ સ્વામીને પ્રત્યક્ષ કહેતા હોવાથી વાપયું છે) તે તીર્થ'કર પ્રભુ વિગેરેએ બરોબર બતાવ્યું છે, (વા અવ્યય ફકત વાક્યની શોભા માટે છે, તેથી તેનો અર્થ ગણવાનો નથી) વીર્ય તેમાં વિનર્દર તેનો અર્થ વિશેષથી પ્રેરણાનો છે, અર્થાત્ અહિતને પ્રેરણા કરીને દૂર કરે તે વીર્ય એટલે આ જીવની શક્તિ છે. હવે અવ્યય પ્રશ્નના રૂપમાં છે તેથી પહેલો પ્રશ્ન પુછે છે કે વીર ને સુલટનું વીરપણું કયું છે ? અથવા ખીજો પ્રશ્ન આ છે કે શા કારણથી વીર કહેવાય છે, તેથી લેહ પાકીને વીર શબ્દનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

કમ્મમેગે પવેદંતિ, અકમ્મં વાવિ સુવ્વયા ।

एतेहिं दोहि ठाणेहिं, जेहिं दीसंति मच्चिया ॥सू. २

કર્મ અહીં ક્રિયા અનુષ્ઠાન છે, એવું કેટલાક ઉત્તમ પુરૂષો કહે છે, અથવા આઠ પ્રકારનું કર્મ તે બધી ક્રિયાનું મૂળ છે, તે કારણમાં કાર્યને ઉપચાર કરીને વીર્ય કહે છે, તેજ બતાવે છે. કર્મ ઉદયમાં ઔદયિક ભાવમાં હોય તેજ વીર્ય કહે છે, અને ઔદયિક ભાવ કર્મના ઉદયમાં હોય તે આલ વીર્ય (કુકર્મ કે દુરાચાર) છે એટલે એક પ્રકાર કર્મ તે વીર્ય બતાવ્યું હવે અકર્મ તે વીર્યનો ખીજો લેહ બતાવે છે, વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય તે અકર્મ છે,

સહ અનુષ્ઠાન રહિત પ્રાણીઓ જેના વડે થાય તે પ્રમાદ છે તે દાડ વિગેરે-તે બતાવે છે.—

મજ્જં વિસયકસાયા ણિદ્દા વિગહા ય પંચમી મણિયા ।

એસ પમાય પમાઓ ણિદ્દિટ્ઠો વીયરાગેહિં ॥૧॥

દાડ વિગેરેનો નસો પાંચ ઈંદ્રિયોની લોલુપતા અતિશે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અતિ નિદ્રા, અને વિષય કલેશષોષક ક્રયાઓ એ પાંચ પ્રમાદ છે. એ પ્રમાદ અને તે દ્રુષ્ટુ રહિત અપ્રમાદ છે, એ વીતરાગ પ્રભુઓએ કહેલ છે, આવા પ્રમાદને કર્મ તીર્થ કર વિગેરે કહે છે, અને અપ્રમાદને અકર્મ કહે છે, એનો પરમાર્થ આ છે કે પ્રમાદથી ભાન ભૂલેલો કર્મ બાધે છે, અને આવા કર્મ સહિત જીવનું કૃત્ય બાલવીય છે, તેજ પ્રમાણે અપ્રમત્ત (સાધુ)ના કર્તવ્યમાં કર્મનો અભાવ છે. આવા સાધુનું કૃત્ય પંડીત વીર્ય છે, એ પ્રમાણે બાળવીર્ય સકર્મીનું બાણુવું, પંડીતવીર્ય અકર્મી (ઉત્તમસાધુ) નું બાણુવું તે બંનેનો ભાવ તે સત્તા તેનો ભાવ છે. તે વડે આદેશ કે વ્યવદેશ છે, તેની વિગત બતાવે છે, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે અભવ્યોને આશ્રયી બાળવીર્ય અનાદિ અનંત અને અભવ્યોને આશ્રયી અનાદિ સાંત કે સાદિ સાંત પણ પંડિતવીર્ય તે સાદ સાંત છે.

સત્યમેગે તુ સિક્કવંતા અતિવાયાય પાણિં ।

એગે મંતે અહિજ્જંતિ પાણમૂય વિહેહિણો ॥૪॥

તેમાં પ્રમાદથી મૂઠ થયેલા (ઇંદ્રિયોના લોભૂપી) સકર્મી યાપી જીવોના આજીવ્ય (અધમ કૃત્ય)ને ખતાવે છે, શસ્ત્ર તલવાર વિગેરે અથવા શાસ્ત્ર તે ધનુર્વેદ કે આયુર્વેદ વિગેરે જીવહિંસા કરનારાં શાસ્ત્રો છે, તેને શરીર સુખાકારી મેળવવા (લષ્ટપુષ્ટથવા) કેટલાક ઉદ્યમ કરીને શીખે છે, તેમનું શીખેલું પછીથી જીવોના ઘાતને માટે થાય છે, તેમાં આવું શીખવે છે કે જીવોને આવી રીતે આલીઠ પ્રત્યાલીઠ થઈને મારવા સ્થાન કરવું, લડાઈમાં તાકીને મારવા માટે કહે છે કે

મુદ્દિનાઽચ્છાદયેલ્લક્ષ્યં મુષ્ટૌ દૃષ્ટિં નિવેશયેત્ ।

હતં લક્ષ્યં વિજાનીયાદિ મૂર્ધા ન કમ્પતે ॥૧॥

જેને મારવું હોય તેને પોલી મુઠીમાં લક્ષમાં લેવું અને તેમાં દૃષ્ટિ મેળવવી, તે વખતે જે માથું ન હલાવે તે અવશ્ય તેને હણે, તેનું તીર કે ગોળી સામેનાને લાગે તથા જીવહિંસકો વૈદક શાસ્ત્રમાં કહે છે. કે લવકરસ ક્ષયના રોગીને આપવો (જેમ હાલ કોડલીવર ઓઠલ માછલાંનું તેલ આપે છે) અથવા અભય અરિષ્ટ નામનો દારૂ આપવો, તથા ચોર વિગેરેને શૂલીએ ચડાવવા વિગેરેની શિક્ષા કરવી; તથા ચાણુક્ય નામના પંડિતની ક્ષેત્રનીતિના અભિપ્રાયો ખીજાને પૈસા પડાવવા માટે ઠગવો, તથા કામશાસ્ત્ર વિગેરે (દુરાચાર માટે) અશુભ અધ્યવસાયથી લણે છે, તેથી જે પ્રમાણે શાસ્ત્ર ધનુર્વેદાદિ શાસ્ત્રનો જે અભ્યાસ તે મોક્ષ માટે ન હોવાથી

તે બધું બાળવીર્ય છે, વળી કેટલાક પાપના ઉદયથી વેદના મંત્રો પશુહિંસા વિગેરેના અર્થવ વેદના મંત્રો જેમાં અશ્વમેધ (ઘાડાનો હોમ) પુરુષમેધ (બત્રીશ લક્ષણા પુરુષનો હોમ) સર્વમેધ (બધા પ્રાણી હોમવાં) વિગેરે શીખે છે. વળી તે મંત્રો કેવા છે તે કહે છે, પ્રાણી તે એઈદ્રિય, તેઈદ્રિય, ચૌરદ્રિય, ભૂતો, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિને અનેક પ્રકારે બાધક ઘાતક રૂવેદના મંત્રોને શીખે છે તે કહે છે.

ષટ્શતાનિ નિયુજ્યન્તે, પશુનાં પ્રધ્યમેઽહનિ ।

અશ્વમેધસ્ય વચનાન્ ન્યૂનાનિ પશુમિત્તિમિઃ ॥૧૧॥

અશ્વમેધ યજ્ઞના વચનથી વચલા દિવસે છસોમાં ત્રણાં એકાં પશુઓ યોજવાં (મારવા માટે તૈયાર કરવાં) (મીલોન ચકચકિત કપડાં પહેરનારાઓને બહાર કરીએ છીએ કે અમદાવાદ મુંબઈ વિગેની મિલો માટે મુંબઈમાં રોજ રવિવાર સિવાય પાંચ હજાર ગાય ભેંસો વિગેરે મારી ને ચરખી કાઢી તે આટલિયામાં સાફ કરાવી પછી મીલોવાળાને આપે છે, અને તે ચરખી કાંજમાં નાંખી કપડાની સફાઈ લાવે છે તેજ પ્રમાણે વિદેશી દરેક વસ્તુમાં સફાઈ માટે જીવહિંસામાં કોઈ વાતે બાકી રહેતી નથી, માટે વગર વિચારે કોઈ વસ્તુને ન વાપરવી.) હવે સત્ય શબ્દની સાથે લાગુ પડતી નિયુક્તિ વડે ભદ્રબાહુ સ્વામી ખુલાસાવાર કહે છે—

સત્યં અસિમાદીયં વિજ્ઞામંતે ય દેવ કમ્મકર્યં ।

પતિયવ વારુણ અગ્નેય વાઙ તહ મીસગં ચેવ ॥નિ. ૧૮॥

શસ્ત્ર તે હુથીયાર તલવાર વગેરે તથા વિદ્યાધિષ્ઠિત મંત્ર અધિષ્ઠિત દેવ કર્મકૃત તે દ્વિવ્ય ક્રિયાથી કરેલ એ પાંચ પ્રકારનું પાપ કૃત્ય છે, તે કહે છે, પૃથ્વી સ્ખંધી પાણી સ્ખંધી વાણુ, અગ્નિ સ્ખંધી આગનેય વાયુ સ્ખંધી વાયવ્ય તે પ્રમાણે બે ત્રણથી મિશ્રિત એમ પાંચ પ્રકારે પાપ કૃત્ય કરે, વળી—

માઇણો કદ્દુ માયા ય કામભોગે સમારભે ॥

હંતા છેત્તા પગ્ગભિત્તા આયસાયાણુગામિણો ॥૫॥

માયા પરને ઠગવાની બુદ્ધા કપટ જેમનામાં હોય તે માયાવીઓ કપટ કરી પરને ઠગીને (એક માયા; દેવાથી ખીજા કષાયો પણ દેવા) તેથી કોઈ મારી લોભીઓ કામ તે ઇચ્છાઓ અને લોગ તે પાંચે ઇદ્રિયોના વિષયો સેવે છે, (કામલોગને માટે ક્રોધ માન માયા લોભ કરીને પાપ કરે છે) અથવા ખીજા પ્રતમાં સૂત્રપાઠ આરંભાય તિવહહ તેને અર્થ આ છે કે મન વચન કાયા આ ત્રણથી આરંભમાં મ કે છે, તે આરંભમાં ઘણા જીવોને મારતો ખાંધતો નાશ કરતો આજ્ઞા પળાવતો લોગાર્થી ધન ઉપાર્જન કરવા પ્રવર્તે છે, (હાલના યુરોપવાસીઓ તેમાં પણ અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનને

તે ધન માટેજ પીડે છે અને સઘળાં શસ્ત્રોવડે દબાવે છે)
 એ પ્રમાણે પોતાના સુખના લોહુપીઓ અને દુઃખના દ્રેષીઓ
 વિષય આસ્વાદમાં ગૃહ્થ થઈને કષાયથી મલિન આત્માઓ
 આવાં પાપ કરનારા છે, હુણુનારા પ્રાણીઓ મનુષ્યો સુધાને
 જીવથી મારે છે (નિર્દોષ સત્યાગ્રહીને ધારાસણાની વૈશાખ વદી
 ૧૩ સે છાવણીમાં મારી નાંખ્યો) છેદનારા દુરાચારો કરનારા
 સ્ત્રી પુરુષનાં અંગો કાન નાક વિગેરે છેદે છે, તથા પીઠ
 ચેટ વિગેરે છેદે છે, (પોતાના સુખને ખાતર ખીજને ઉપર
 સુજખ દુઃખ દે છે.)

મળસા વયસા ચેવ કાયસા ચેવ અંતસો ।

આરઓ પરઓ વાવિ દુહાવિ ય અસંજયા ।સૂ. ૬।

આ બધું કેમ કરે છે ? તે કહે છે, આ જીવોને
 દુઃખ દેવા રૂપ કૃત્ય મન વચન કાયાથી કરવા કરાવવા અનુ-
 મોહનવડે કોઈ તાંદુલીયા માછલા માફક કાયાથી પોતે પાપ
 કરવા અશક્ત છતાં પણ મનથીજ પાપનું અનુમોહન કરી-
 નેજ કર્મ બાંધે છે, તથા આરતઃ પરતઃ લૌકિક વાણીની
 શુક્તિઓ લોકવાયકા આ પ્રમાણે છે, તે વિચારતાં આલોક
 પરલોક બંને માટે પોતે કરે ખીજ પાંસે કરાવે, તે અસંચત
 (કુસાધુ કે ગૃહસ્થો) જીવોને ઉપઘાત કરનારા દુઃખ દેનારા છે.

હવે શાસ્ત્રકાર ભગવતો તે જીવોને દુઃખ દેવાનો
 વિપાક બતાવે છે.

વેરાઈં કુવ્વઈં વેરી તઓ વેરેહિં રજ્જતી ।

પાવોવગા ય આરંભા દુક્ખસાસા ય અંતસો । સૂ. ૭।

વૈર જેને હોય તે વેરી વેર કરીને જીવોનો હત્યારો સેંકડો જન્મોનાં વેર બાંધે છે, તે નવાનવાં વેરથી બંધાય છે, અર્થાત્ નવાંનવાં વેરો ખીળી સાથે કરે છે, તેનું પરિણામ શું ?

ઉ—તે પાપની (મૂળ માફક) પાસે રહે તે આરભો જીવઘાતક કૃત્યો અંતે (પાપ ઉદય આવતાં) ક્ષણ ભોગવતાં દુઃખનો સ્પર્શ થાય તેવાં અસાતાવેદનીનાં ક્ષણ ભોગવે છે. (પહેલાં જીવ હિંસા કરીને જે સુખ ભોગવે તે પછવાડે દુઃખો ભોગવે છે.)

સંપરાયં નિયચ્છંતિ અત્તદુક્કડકારિણો ।

રાગ દોસસ્સિયા બાલા પાવં કુવ્વંતિ તે બહું । ૮।

વળી કર્મ જે પ્રકારનાં છે, તે ઈર્ષ્યાપથ અને સાંપરાયિક (તે ઈર્ષ્યા પથમાં ક્રોધ વિગેરે ન હોવાથી તેનું ક્ષણ ન ભોગવે) સાંપરાય તે બાહર કષાય ઘણો ક્રોધ વિગેરે છે. તેનાથી દુષ્ટ કૃત્ય થાય તેમાં જીવોની હિંસા થાય તેથી વેર બંધાય તે પોતે પાપો કરીને પોતાને બાંધે છે, તે બતાવે છે, કે રાગદ્વેષનો આશ્રય કરેલા સારાનરસાનો વિવેક ભૂલીને બાળક

જેવા મૂઠા ઘણાં યાપો બાંધે છે. (વૈર પરંપરા વધારી નવાંનવાં યાપો બાંધે છે) આ પ્રમાણે બાલ વીર્ય બતાવીને તેની સમાપ્તી કરતાં થોડું સામટું કહી દે છે.

एवं सकम्भवीर्यिं बालाणं तु पवेदितं ।

इत्तो अकम्भ विर्यिं पंडियाण सुणेह मे ॥सू. ९॥

એ પ્રમાણે પૂર્વે બતાવેલ પ્રાણીઓને મારવા માટે શસ્ત્ર કે શાસ્ત્ર કેટલાક શીખે છે કેટલાક વિદ્યામંત્રો જીવોને પીડનારા શીખે છે, કેટલાક કપડીઓ જીવાંજીવાં કપટ કરીને કામલોગ માટે આરંભો કરે છે, કેટલાક એવાં કૃત્ય કરે છે કે વેરની પરંપરા વધે છે, જેમકે જમદગ્નિ ઇપિએ પોતાની પત્નીમાં લોહુપી કૃત્યવીર્ય રાજને જીવથી માર્યો, કૃત્યવીર્યના પુત્રે જમદગ્નિને તે વેરના બદલામાં માર્યો જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે તે વેરમાં ક્ષત્રિયોથી રહિલ પૃથ્વી કરી (સાતવાર બધે ફરીને જેટલા ક્ષત્રિયો મળ્યા તે મારી નાંખ્યા) તેના વેરમાં કૃતવીર્યનો પોત્રો સુભ્રમ નામનો ચક્રવર્તી થયો તેણે ૨૧ વાર બ્રાહ્મણોને બધે ફરીને મારી નાંખ્યા, તેજ કહેલું છે.

अप्रकारसमेन कर्मणा न नरस्तुष्टिमुपैति शक्तिमान् ।

अधिकां कुरु वैरियातनां द्विषतां जातशेषमुद्धरेत् ॥१॥

અપકાર (બખાડનારા) ના કૃત્યના બરોબર બદલો

લેવાથી આણુસને કંઈ સંતોષ થતો નથી, પણ પ્રેરણા કરીને કહે છે કે તેથી અધિક એવી વૈરીઓને પીડા કર, અને દુશ્મનોની જાતને અશોષ (સંપૂર્ણ) ઉખેડી નાંખ, (કે ફરી કોઈ સામું ન થાય) આવાં વચનો સાંભળીને કષાય વશ થયેલા જીવો એવું કરે છે કે (મરતી વખતે) દીકરા પૌત્રોને પણ કરાવે છે કે હું મરું છું પણ તું ગઢલો દેજે એમ વૈર પરંપરા બાંધે છે, આ પ્રમાણે સકર્મી (પાપી) બાળ જીવોનું વીર્ય (ગાડાદુરી) અને (અ અવ્યયથી) પ્રમાદવંશ થયેલા ઉન્મત જીવોનું અધમ કૃત્ય બતાવ્યું, હવે પછી અકર્મી પંડિત જીવોનું વીર્ય હું કહું છું તે તમે સાંભળો.

દવિવં બંધણુસ્સુક્રે સવ્વ ઓછિન્ન બંધણે ।

પણોલ્લ પાવકં કમ્મં સલ્લં કંતતિ અંતસો । સૂ. ૧૦ ।

જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી તેવું કહે છે—

દ્રવ્ય તે સવ્ય મુક્તિ જવા યોગ્ય જીવ (કોશમાં દ્રવ્ય તે સવ્ય કહ્યો છે.) અથવા રાગદ્વેષથી ચિરંહિત અર્થાત દ્રવ્યભૂત (કોમળ હૃદયનો) અકષાયી અથવા વીતરાગ માફક અલ્પ કષાયી (જેને ખેદ રીસ ઘણીવાર મનમાં ન રહે તે) બાણવો, તેજ કહ્યું છે.—

કિં સક્કા વોત્તુ જે સરામધમ્મમિ કોઈ અક્કાયાયી ।

સંતે વિ જો કસમ્મણ્ણિમિણ્ણહ સો વિ તણુલ્લો સસમ્મ ।

સરાગ ધર્મમાં રહેલા (છટ્ટા સાતમા ગુણુસ્થાનવાળા) સાધુઓમાં કેઈ કષાય રહિત છે એમ કહેવાને કેઈ શક્ય છે ! ઉત્તર-હા-કષાય હોય પણ ઉદ્યમાં આવતાં દાબી દે, તો તે પણ વીતરાગ જેવો છે, (જે ગમ ખાય તેને નવાં કર્મ ન બંધાય) તે જેવો હોય છે તે કહે છે. કષાયરૂપ બંધનથી મુક્ત તે બંધનથી ઉન્મુક્ત (દૂર) છે, કારણ કે બંધન તો કષાયો હોય તો કર્મની સ્થિતિ (કાળ) વધે છે, તેમજ કહ્યું:—

“બંધ સ્થિતિ કષાયને વશ છે.” વંચદિઈ કસાયવસા અથવા બંધન ઉન્મુક્તની પેઠે તે બંધન રહિત છે, તથા બીજો સર્વ પ્રકારે સૂક્ષ્મ બાહરરૂપ કષાય બંધન છેદવાથી છિન્ન બંધન થાય છે, (નવો બંધ ન બાંધે) તથા પાપોની પ્રેરણા કરીને તેનાં મૂળ આશ્રવ (આશા તૃણ્યા) ને દૂર કરીને (લાગેલા કાંટાની અણી જેવું રહેલું) શલ્ય માફક બાકી રહેલાં કર્મો જડમૂળથી ઉખેડી કાઢે છે. બીજી પ્રતમાં સહ્નં કચ્છે અપ્પણો પાઠ છે તેનો અર્થ આ છે કે શલ્ય માફક આઠ પ્રકારનાં કર્મો જે આત્માની સાથે (અનાદિ કાળથી લાગેલાં છે તે છેદે છે અર્થાત્ આઠકર્મ છેદી મોક્ષમાં જાય છે) હવે જેના આધારે શલ્ય છેદે છે તે દેખાડે છે.

નેયારયં સુયત્સવાયં ઉવાદાય સમીહણ ।

મુજ્જો મુજ્જો દુહાવાસં અસુહત્તં તહા તહા સૂ. ૫૧૧ ॥

(સારે રસ્તે) દોરે તે નેતા કે નાયક છે. (તૃ પ્રત્યય તેજ કૃત્યમાં વર્તાવે તેને માટે છે, અહીં નેતા સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગ અથવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ મોક્ષમાં લઈ જવાના સ્વભાવવાળો હોવાથી તે દેવો, તે માર્ગ કે ધર્મને મોક્ષમાં લઈ જનારો છે તે તે તીર્થંકર વિગેરેએ ખરેખર કહ્યો છે, તે અહુષ્ટ કરીને સારી રીતે મોક્ષ માટે ઇચ્છે, અર્થાત્ ધ્યાન અધ્યયન વિગેરેમાં ઉદમ કરે (પ્રથમ સૂત્રો લખે પછી તેનો અર્થ વિચારી નિર્મળ ધર્મ માર્ગે ચાલે) ધર્મ ધ્યાનમાં ચડવા માટે કહે છે, (તે વિચારે કે) ફરીફરી બાલવીર્ય મેળવીને અનાદિ કાળથી અનંતા લવ અહુષ્ટ કરી તેમાં દુઃખમાં રીખાવું પડે તે દુઃખાવાસ છે તેમાં પડે, અર્થાત્ જેમજેમ બાળવીર્યવાળો નરક વિગેરે દુઃખ આવાસમાં લટકે તેમતેમ તેને અશુભ અધ્યવસાય હોવાથી અશુભ (કર્મ) જ વધે, આવી રીતે સંસારનું (દુઃખમય) સ્વરૂપ વિચારનારને ધર્મધ્યાનમાં ચિત્ત લાગે છે.

ઠાળી વિવિઠાળાણિ ચઢસ્સંતિ ણ સંસઓ ।

અણિયતે અયં વાસે ણાય એહિ સુહીહિય સૂ. ॥૧૨॥

હવે અનિત્ય ભાવના તે ઉદેશીને કહે છે. સ્થાનો (ઉચ્ચ પદો) જેમાં હોય તે સ્થાનીઓ તે આ પ્રમાણે. દેવ-લોકમાં ઈંદ્ર, તેના સામાનિક દેવો, ત્રાયત્રિંશત્ તથા

ત્રણ પર્ષદાના આગેવાનો છે, એ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં
પણ ચક્રવર્તી બળદેવ વાસુદેવ મહા મંડલિક (મોટો રાજા)
વિગેરે (ઉંચ પદે) છે, તે પ્રમાણે તિર્યંચમાં જે કંઈ
(ઉંચ પદે) છે, ભોગ ભૂમિ (યુગલિક ક્ષેત્રો) માં ઉત્તમ
સ્થાન છે તે બધાં જુદી જુદી જાતિનાં ઉત્તમ અધમ મધ્યમ
સ્થાનો છે, તેને તે સ્થાનિઓ (પદ ધારકો) છોડશે, તેમાં
જરાપણ સંશય ન લાવવો, તેજ કહે છે.

અશાસ્વતાનિ સ્થાનાનિ, સર્વાણિ દિવિ ચેહ ચ ।

દેવાસુરમનુષ્યાણા મૃદ્ધયશ્ચસુસ્વાનિ ચ ॥ ૧ ॥

(જેઓને ઉંચ પદવીનો ગર્વ છે તેમને સમભવે છે
કે હે બંધુઓ ! જેટલાં ઉંચ પદો દેવલોકમાં કે મનુષ્યમાં છે
તે બધાં અશાસ્વત તે થોડા કાલનાં છે, તેમ દેવ અસુર
અને મનુષ્યોની રિદ્ધિ તથા સુખ પણ થોડા કાલનાં છે.
(માટે અહંકાર કે મમત્વ ન કરો) તથા જ્ઞાતિ કે કુટુંબી
સાથે (સ્નેહ છે,) કે સહાયક મિત્રો કે અંતરંગ પ્રેમીઓ
સાથે જે સંવાસ છે, તે પણ અનિત્ય છે, તે કહે છે.

(માલિની છંદ.)

સુચિરતરમુષિત્વા બાન્ધવૈર્વિપ્રયોગઃ ।

સુચિરમપિ હિ રન્ત્વા નાસ્તિ ભોગેષુ તૃપ્તિઃ ॥

સુચિરમ પિ સુપુષ્ટં યાતિ નાશં શરીરં ।

સુચિરમપિ સુચિન્ત્યો ધર્મ એકઃ સહાયઃ ॥૧૧॥

આઠમું વીર્ય અધ્યયન.

(મોક્ષમાર્ગે આરાધન કરતા સાધુને સમન્તવે છે કે)

ઘણો કાળ વહાલાં સગાં સાથે રહીને પણ અંતે સંવર્થા વિયોગ છે, (મુકીને જવું છે) ઘણો કાળ ઇચ્છિત લોગોમાં રમીને (રસ લઈને) પણ તૃપ્તિ ન થઈ, ઘણોકાળ (સારો ખોરાક ખવડાવી સંભાળ લઈને) શરીર પોષ્યું પણ તે નાશ થાય છે (મરવું પડે છે) ક્ષત ધર્મ સારો રીતે ચિંતવ્યો હોય તે એકલોજ (આ લોક પરલોકમાં) સહાયક છે. ગાથા- માં બે ચ છે તેનો અર્થ એવો છે કે ધન્ય ધાન્ય દાસ ઠાર શરીર વિગેરે અનિત્ય ભાવવાં, તથા અશરણ વિગેરે ખાર ભાવનાઓ ભાવવા માટે છે, તથા જે કંઈ કહેવું બાકી હોય તે બધું સમજી લેવું, કે તમે છોડીને જશો કે તે છોડીને જશે માટે મમત્વ મુકો તથા તેને ખાતર અન્યાય ન કરો તે કહે છે.

एवमादाय मेहावी अप्पणो गिद्धिमुद्धरे ।

आरियं उवसंपज्जे सव्व धम्मम को वियं ।सू. १३।

બધાં સ્થાનો અનિત્ય છે, એવું નિશ્ચય કરીને મેઘાવી (સાધુપણાની) મર્યાદામાં રહેલો અથવા સારા નરસાનો વિવેક સમજનારો આત્માની ગૃહિ મમત્વ (કે અહંકાર) દૂર કરે, આ મારો છે, હું તેનો સ્વામી એવી મમતા ક્યાંય પણ ન કરે, તથા આરાત્ સર્વ અનાચારથી દૂર હોય તે આર્ય મોક્ષ

માર્ગ સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ છે. તે, અથવા આર્યો તે તીર્થંકર વિગેરેનો આ આર્ય માર્ગ છે તેને ધારણ કરે. કેવો માર્ગ છે? ઉ—આ ધર્મ બધા કુતીર્થિક ધર્મોથી અહ્લપિત છે, તે આર્ય ધર્મ પોતાના મહિમાથીજ ખીજથી નિંદાવો અશક્ય હોવાથી ઉત્તમતા પામેલો છે, અથવા બધા ધર્મો તે સ્વભાવે કે ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો ધર્મ-ક્રિયાવડે અગોપિત છે, અર્થાત્ કુત્સિત કર્તવ્યથી રહિત હોવાથી પ્રકટ છે,

સહ સંમદ્દે ણચ્ચા ધમ્મસારં સુણેત્તુ વા ।

સમુવદ્દિએ ડ અણગારે પચ્ચાક્કવાય પાવણે । સૂ. ૧૪ ।

સુધર્મ તે સારા ધર્મની ઓળખાણ જેમ થાય તે બતાવે છે. ધર્મનો સાર પરમાર્થ છે, તે સમજીને. પ્ર-કેવી રીતે? ઉ—તે બતાવે છે. સહ એટલે સારી મતિ બુદ્ધિવડે અથવા સ્વમતિને પોતાની વિશેષ બુદ્ધિવડે અથવા શ્રુતજ્ઞાનવડે કે અવધિજ્ઞાનવડે સમજે છે. (જ્ઞાન પોતાનું તથા ખીજનું ભાન કરાવે છે) તે જ્ઞાન સહિત (જ્ઞાનવડે) ધર્મનો સાર પોતાની મેળે સમજી લે, અથવા અન્યને તીર્થંકર ગણધર વિગેરેથી ઇલાપુત્ર માફક ખીજ સાધુનું સાઈં વર્તન દેખીને અથવા ચિલાત પુત્ર માફક ખીજ સાધુ પાસે સાંભળીને

ધર્મનો સાર સમજે છે, અથવા ધર્મનો સાર ચારિત્ર પામે છે, તે પાત્રીને પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ ક્ષય કરવા માટે પંડિત વીર્ય પામેલો રાગાદિ બંધન મુક્ત બાલવીર્ય (દુરાચાર) છોડીને ચડતા ચડતા ગુણુસ્થાને ચડવા માટે તૈયાર થયેલો સાધુ ચડતા પરિણામે જેણે સાવધ અનુષ્ઠાન તે પાપોને ત્યાગેલાં છે એવો પ્રત્યાખ્યાન પાપ કર્મ (નિર્માળ આત્મા) થાય છે, વળી કહે છે—

જં કિંચુવકમ્મં જાણે આઠ ક્ષેમસ્સ અપ્પણો ।

તસ્સેવ અંતરા ચિપ્પં સિક્કવં સિક્કવેજ્જ પંડિણ । ૧૫ ।

ઉપક્રમ-જેના વડે આયુ ક્ષય થાય તે આક્રત. તે આક્રતને જે જાણે, પ્ર:-શાની, ઉ:-પોતાના ઘાતની, તેનો સાર આ છે કે કોઈ તે કાંઈપણ કારણે પોતાના મોતની ખબર પડે, તો તે મરણ આવતા પહેલાં આક્રુણતા છોડીને જીવિતની આશા છોડીને પંડિત (વિવેકી) સાધુ સંલેખના રૂપ શિક્ષા તે ભક્ત પરિજ્ઞા અન્ન કે અન્ન પાણી બંનેનો ત્યાગ કરે, અથવા ઈંગિત મરણ (અન્ન પાણી ત્યાગે શરીરની સેવા કરાવે) અથવા પાદપ ઉપગમન (સેવા તથા આહાર બંધુ ત્યાગ) અણુસણુ કરે, તેમાં પ્રથમ સમાધિ મરણની વિધિ પ્રથમ જાણે, અને તે પ્રમાણે વર્તીને સમાધિ પૂર્વક આરાધનાથી મરે. વળી કહે છે—

જહા કુમ્મે સે અંગાઈ સણ દેહે સમાહરે ।

एवं पावाइं मेधावी अज्झप्पेण समाहरे ॥सू. १६॥

યથા (દષ્ટાંત બતાવે છે) જેમકે કાચબા પોતાનાં અંગે માથું ઢોક વિગેરે પોતાની ઢાલમાં ગોપવીદે, તેજ રીતે પંડિત સાધુ પાપ અનુષ્ઠાન (કુવિચારો) ને અધ્યાત્મ તે સમ્યગ્ ધર્મ ધ્યાન વિગેરેની ભાવનાવડે ત્યાગે, અને મરણ કાળ સમીપ આવતાં તપ કરી કાયા સુકવીને પંડિત મરણ-વડે આત્માને સમાધિ પમાડે, (મરતાં આત્મરોદ્ર ધ્યાન ન કરે) તે કેવી રીતે કરે તે કહે છે:-

साहरे हत्थ पाएय मणं पंचेंदियाणि य ।

पावकं च परिणामं भासादोसं च तारिसं सू. १७।

પાદપ ઉપગમન ઇંચિની કે ભક્ત પરિજ્ઞા અણુસણમાં અથવા ખીજ સમયમાં કાણ્યા માફક હાથ પગને સ્થિર રાખે (કોઇને પીડા ન કરે) તથા મનને કુવિકલ્પોથી નિવારે, તથા શબ્દાદિ પાંચ ઇંદ્રિયોના અનુકૂલ પ્રતિકૂલ વિષયોમાં રાગ દ્વેષ છોડીને કાન વિગેરે પાંચે ઇંદ્રિયોને (ચ શબ્દથી ક્રિયાપદ બધાનું એક લેવું) તથા તેનાથી થતું પાપ અને આ લોક પરલોકમાં તેનું શુદ્ધિ આવશે તે વિચારીને છોડે, તેમ ભાષા દોષનું પાપ તજે (વિચારીને બોલે) તથા મત્તવચન

વશ રાખતો દુર્ગલ સંયમ મેળવીને બધાં કર્મ નાશ કરવા પંડિત મરણુ બરોબર પાળે. (સમાધિ બળવે)

અણુમાણં ચ માયં ચ, તં પઢિત્તાય પંડિણે ।

સાતાંગાસ્વ ણિ હુણ્ ઉવસંતે ણિહે ચરે ॥ સૂ. ૧૮ ॥

તેના ઉત્તમ સાધુને સંયમમાં તપશ્ચર્યા કરતો દેખીને કોઈ (મોટો માણસ) પૂજા સત્કાર વિગેરેથી નિમંત્રણ (તેડું) કરે, તેથી પોતે અહંકારી ન બને, તે બતાવે છે. ચક્રવર્તી વિગેરે સત્કારથી પૂજે તે પૂજા કરતાં પોતે થોડું પણ માન (અહંકાર) ન લાવે, તો વધારે માન તો કેમ લાવે? અથવા ઉત્તમ મરણુમાં ઉચ્ચતપથી તપેલા દેહમાં હું કેવો મોટો તપસ્વી છું એવો થોડો પણ ગર્વ ન કરે, તથા પંડુર આર્યા માફક જરાપણ માયા ન કરવી. ઘણીની વાત શું કરવી? આ પ્રમાણે ક્રોધ લોભ પણ ન કરવા, આ પ્રમાણે જ્ઞપરિજ્ઞા (બાણુવું), પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા (વર્તવું) એ બંને પરિજ્ઞાવડે કષાયો તથા તેના ફળોને બાણીને તેને છોડે. વળી બીજી પ્રતમાં અહમણં ચ માયં ચ તં પરિણાય પંડિણ તેનો અર્થ—અતિમાન સુભૂમ જેવું ધણું માન દુઃખાવડ છે તે સમજીને છોડે, તેનો સાર આ છે. જો કે સરાગ સંયમમાં કદાચિત માનનો ઉદય થાય, તો તુર્ત તેને વિક્ષણ કરવું (દાખી દેવું) એ પ્રમાણે માયા વિગેરે પણ

દાખી દેવા, અથવા આ પાઠ છે કે—“સુયં મે હ્રમ્મેગમિં એયં
 વીરસ્સ વીરિયં ॥ જે બળવડે સંગ્રામને મોખરે મોટા સુભટના
 સંકટમાં શત્રુના સૈન્યને જીતે છે, તે ખરી રીતે વીર્ય નથી,
 પરંતુ જે શક્તિવડે કામ કોધને જીતે છે તે વીર મહા-
 પુરૂષનું વીર્ય આ સંસારમાં કે મનુષ્ય જન્મમાં કેટલાક
 તીર્થંકર વિગેરે (ઉત્તમ પુરૂષો) નું વચન મેં સાંભળ્યું છે,
 અથવા પાઠ છે, કે—

આયતઠ્ઠં સુ આદાય એવં વીરસ્સ વીરિયં ॥

આયત તે મોક્ષ કે જેના સુખનો કે તેમાં રહેવાસનો
 અંત નથી, તેજ અર્થ કે તેનો અર્થ કે પ્રયોજન સમ્યક્
 દર્શનજ્ઞાન ચારિત્ર તે આપનાર તીર્થ (મોક્ષ માર્ગ) છે તેને
 સારી રીતે મેળવીને જે ધૈર્ય બળ વડે કામ કોધાદિ વિગેરે
 ને જીતવા માટે પરાક્રમ ખતાવે છે તેજ વીરનું વીર્ય
 (શક્તિનો સહુપયોગ) છે જે પૂર્વે કહેલું કે—કિનુ વીરસ્વ
 વીરત્વં વીરનું વીરત્વ શું ? તે આ કહ્યું. વળી સાતા ગૌરવ
 તે સુખ શીલતા ઈદ્રિયોનું સુખ તેમાં નિભૂત તે લાગ્યું
 નહિ, તથા કોધઅગ્નિના જ્ય માટે ઉપશાંત ઠંડો
 શીતળ એટલે શબ્દાદિ વિષયો અનુકૂળ કે પ્રતિકૂલ તે સાર
 માઠા આવે તેમાં રાગદ્રેષ ન કરે જીતેદ્રિય હોવાથી રાગ-
 દ્રેષ રહિત છે, તથા નિહા કે જેના વડે પ્રાણીઓ હણાય તે
 માયા છે. તે માયા પ્રપંચ રહિત છે, તેમ માન રહિત

લોભ રહિત વિગેરે સમજવું. આ પ્રમાણે ક્રોધાદિ રહિત થઈને સંયમ પાળે, તેથી એ પ્રમાણે મરણુ સમય અથવા બીજા વખતે પંડિત વીર્યવાળો મહા વ્રતોમાં તત્પર થાય, તે મહાવ્રતોમાં અહિંસા મુખ્ય છે તે બતાવવા કહે છે—

उद्धमहे तिरियं वा जे पाणा तस्स थावरा ।

सव्वत्थ विरतिं कुज्जा संति निव्वाण माहियं ॥१॥

સૂત્ર ગાથામાં આ શ્લોક નથી પણ જુની ટીકામાં છે માટે આ લખ્યો છે, તેથી સંયમ વીર્યને પુષ્ટિ મળે છે.

હંચે નીચે તીરછી દિશામાં જે પ્રાણીઓ ત્રસ સ્થાવર જીવો છે, તે સઘળામાં વિરતિ કરવી, અર્થાત્ તેમને દુઃખ ન દેવું, તેજ શાંતિ અને નિર્વાણ બતાવ્યું, જે બીજાને દુઃખ ન દે તે શાંતિ મેળવે અને મોક્ષમાં જાય. વળી—

पाणे य णाइवाएज्जा अदिन्नं पि न णादए ।

सादियं ण सुसं बूया, एस धम्मे बुसीमओ ।सू. १९।

પ્રાણુ જેમને વહાલા છે તે પ્રાણીઓને મારીશ નહિ, તથા પરથી ન અપાયેલું તે દાંત ખોતરવાની સળી સુહાં પણ (વગર રબાએ) ન લઇશ, તથા સહ આદિતે પ્રથમ માયા સાથે રહેતે જૂઠ પારકાને ઠગવા માટે મૃષા બોલે તે માયા વિના ન હોય માટે પ્રથમ માયા પછી જૂઠ, તેનો સાર આ છે કે જે પરને ઠગવાનું જૂઠ તે માયા મૃષાવાદ સત્તરમું

પાપ ત્યાગવું, પણ સંયમ રક્ષા માટે મૃગો (જેયા છતાં કહે કે) મેં જોયા નથી, તે દોષ પણ નથી, એમ માયામૃ-
 ધાવાદ ત્યજવાનો ધર્મ પૂર્વે કહ્યો, તે શ્વેતચરિત્ર નામે છે, છંદ હોવાથી વુસીમત શબ્દ છે, તેનો ખરો શબ્દ સ્વમાવ છે તેનો નિર્દેશ (કહેવાનો) અર્થ આ છે કે જ્ઞાન વિગેરે વસ્તુ (ગુણો) છે તે જ્ઞાનાદિવાળો આત્મા છે, (અર્થાત્ જીવ ન મારે કપટનું જૂઠું ન બોલે એ આત્માનો સ્વભાવ કે ધર્મ છે) અથવા વુસીમત તે વશસ્ય શબ્દ છે, તેનો અર્થ આત્મ વશગ જીતેદ્રિય છે, (એટલે જે જીતેદ્રિય છે તે જીવ હિંસા ન કરે, કપટવાળું જૂઠું ન બોલે એ ધર્મ છે.)

અતિક્રમંતિ વાયાણ મણસાવિ ન પથણ ।

સવ્વઓ સંવુડે દન્તે આયાણં સુ સમાહેરે ॥સૂ. ૨૦॥

વળી પ્રાણીએને અતિક્રમ તે પીડા કરવી, અથવા મહાનતનો અતિક્રમ તે ઉલ્લંઘવું, અથવા મનમાં અહંકાર લાવી ખીન્નનો તિરસ્કાર કરવો, આવું અતિક્રમ (અઘટિત કૃત્ય) વાણીથી કે મનથી પણ ન કરે, એ બેનો નિષેધ થવાથી કાયાનો અતિક્રમ તે દૂરથીજ નિષેધ થયો. એમ મન વચન કાયાથી કરવું કરાવવું અનુમોદવું, એ નવ ભેદે જીવહિંસાદિ પાપ ન કરે, તથા બધી રીતે બહારથી તથા અંતરથી સંવૃત ગુપ્ત અથવા ઈંદ્રિયોના દમનથી દાંત રહીને

મોક્ષ મેળવવા સમ્યગ્દર્શન વિગેરેનો ઉદ્યમ કરીને મનની ખોટી વાસનાઓથી રહિત બની આહરે, (સારી રીતે સંયમ પાળે) વળી.

કહં ચ કજ્જમાણં ચ આગમિસ્સં ચ પાવગં ।

સવ્વં તં ણાણુજાણંતિ આય ગુત્તા જિહંદિયા । સૂ. ૨૧

સાધુઓ માટેજ ઉદ્દેશીને કોઈ અણુસમજી કે અનાર્થ જેવાએ પાપ કર્યું હોય, તથા હમણાં કરતાં હોય, અથવા ભવિષ્યમાં કરવાની ખબર પડે, તો તે સાધુ મન વચન કાયાથી ન અનુમોદે, અર્થાત તે પોતે ભોગવે નહિ, તેજ પ્રમાણે તેમણે પોતાના સ્વાર્થ માટે પાપ કર્યું, કરાવે કે કરશે. જેમકે ચારતું માથું છેદ્યું છેદે કે છેદશે, તથા ચાર માર્યો, મારે છે કે મારશે, એ બધું પાપ પોતે સાડું ન માને તેમ અશુદ્ધ આહાર બનાવી કોઈ તેડવા આવે, તો પોતે તે ન સ્વીકારે, આવું કયા કરે ? તે બતાવે છે, જેમણે અકુશળ મન વચન કાયાને રોકીને આત્મા નિર્મળ રાખ્યો છે, તથા કાન વિગેરે ઈન્દ્રિયા છૂટી છે, એવા ઉત્તમ સાધુએ પાપને પ્રશંસતા નથી.

જે યાઽબુદ્ધા મહા ભાગા વીરા અસમત્ત દંસિણો ।

અસુદ્ધં તેસિં પરકંતં સફલં હોઈ સવ્વસો ॥ સૂ. ૨૨ ॥

વળી જે અપુષ્પો ધર્મનો ખરો પરમાર્થ ન જાણનારા
ક્રૂર વ્યાકરણનો શુદ્ધ અર્થ તર્ક વિગેરે જાણવાથી અહંકારી
અનેલ પોતાને પંડિત માનનારા છતાં તત્વને જાણનારા નથી,
ક્રૂર વ્યાકરણ લાણી જવાથીજ સમ્યક્ત્વ થયા સિવાય
તત્વબોધ થતો નથી, તેજ કહ્યું છે કે—

શાસ્ત્રાવગાહપરિઘટ્ટનતત્પરોપિ ।

નૈવાબુધઃ સમભિગચ્છતિ વસ્તુ તત્ત્વમ્ ॥

નાનાપ્રકારરસભાવગતાંપિ દર્શી ।

સ્વાદં રસસ્ય સુચિરાદપિ નૈવ વૈત્તિ ॥૧॥

(શબ્દનું જ્ઞાન મેળવીને) શાસ્ત્રનું અવગાહન કરવાને
તત્પર કોઈ (પોતાની મેળે) થવા આહિ, તો પણ તે અપુષ્પ
વસ્તુના રહસ્યને સમજી શકતો નથી, (અનુભવ જ્ઞાન તેને
થતું નથી) જેમકે કોઈને ઢાળ કે કઠીના વાસણમાં નાંખે,
તેમાં ઘણા રસ (ખાઈ ખાઈ ટીણું ગળ્યું) હોય તેમાં
લેપાઈ જાય તો પણ તેનો સ્વાદ (તે જડ હોવાથી) ઘણા
કાળ ઘણીવાર કુખે તોયે લેતી નથી, (અર્થાત જાણવાની
સાથે ગણ્યું કે અનુભવ લેવો તોજ વસ્તુતત્વ સમજાય છે.)
અથવા તે અપુષ્પ તે ધર્મ ન જાણનારા સંસારી બળવાન
પુરુષો તથા મહતો જે મહધારી મહાલાભ્યશાળી મહાપુન્ય
લોકમાં જાણીતા હોય તથા વીર તે શત્રુ જીતનાર સુભદો
હોય, (તો પણ તેઓ મોક્ષના અધિકારી નથી) તેનો

સાર આ છે કે પંડિતો હોય, ત્યાગ વિગેરેથી લોકમાં પૂજનીક હોય તથા સુભટપણું ધારણ કરતા હોય છતાં તેઓમાં કેટલાક સમ્યક તત્વજ્ઞાનથી વિકલ પણ હોય, તે કહે છે. સમ્યક ભાવ ન હોય તે અસમ્યકત્વી અર્થાત મિથ્યા દૃષ્ટિઓ તે બાળક જેવાનાં કાર્યો તપ દાન અધ્યયન યમનિયમ વિગેરેમાં ઉદમ કરતા હોય તે અશુદ્ધ છે, મોક્ષનું કારણ નહિ, પણ સંસાર બંધન માટે છે, તેનું કારણ એ છે કે આવું કષ્ટ કરીને પણ તેઓનું અંતર સંસાર સુખ માટે છે. જેમ પૈસાનો લોભી વૈદ્ય સારી રીતે દવા કરવાનું કહે તો પણ પરિણામ તો વિપરીતજ આવે, તેમ જેઓ મોક્ષતત્વ સમજ્યા વિના સ્વર્ગાદિ સુખ માટે જે ક્રિયા કરે તે સફળ થાય છે, અર્થાત તેમને તેમનો તપ અનુષ્ઠાન વિગેરે કર્મ બંધ માટેજ છે, (સાધુએ તેવું સ્વર્ગાદિ સુખ મળે તો પણ ક્ષત મોક્ષ માટેજ પ્રયત્ન કરવો)-હવે પંડિત વીર્યવાળાનું કહે છે—

જે ય બુદ્ધા મહાભાગા વીરા સમ્મત્તદંસિણો ।

સુદ્ધં તેસિં પરક્કંતં અફલં હોઇ સવ્વસો ॥સૂ. ૨૩॥

કોઇ પોતાની મેળે બોધ પામેલા તિર્થંકર વિગેરે તથા તેમના શિષ્યો, તથા બુદ્ધ બોધિત તે ગણધર વિગેરે મહા-ભાગ્ય જગત્ પૂજનીક વીરો કર્મ શત્રુને હણવામાં સમર્થ અથવા જ્ઞાન વિગેરેથી વિરાજે શોભે છે તે સમ્યકત્વદર્શી

પરમાર્થ (મોક્ષ) તત્વને જાણનારા છે તે ભગવંતોનું પરાક્રમ તપ અધ્યયન ચમનિયમમાં વપરાય તે શુદ્ધ છે, નિર્મળ છે, નિર્દોષ છે, એટલે તપ કરીને અહંકારનું શલ્ય કે ક્રોધ વિગેરે દોષથી રહિત છે, તેમનું અનુષ્ઠાન અક્ષય થાય છે, અર્થાત્ તેમને સંસાર ભ્રમણ થતું નથી, તે કહે છે. સમ્યક્ દૃષ્ટિનું સંચમ તપથી પ્રધાન અનુષ્ઠાન છે, તે સંચમથી આશ્રવ રોકાય છે, અને તપનું ફળ નિર્જરા છે તે બતાવે છે.

સંચમે અણહયફલે, તવ વોદાણફલે ॥

સંચમ તે અનાશ્રવ છે, તપ તે નિર્જરા ફળવાળો છે.

તેસિં પિ તવો ણ સુદ્ધો, નિમ્મવંતા જે મહાકુલા ।
જન્ને વન્ને વિયાણં તિ, ન સિલોગં પવેજ્જણ્ ।સૂ. ૨૪।

વળી ઇક્ષ્વાકુ વિગેરે મોટું કુલ છે, જેનું તે મોટા કુલવાળા કે લોક પ્રસિદ્ધ શૈયા વિગેરે ગુણોથી ફેલાયેલ કીર્તિવાળા થાય છે, તેમનો પણ તપ પૂજા સત્કાર આદિને લીધે અશુદ્ધ થાય છે, (અર્થાત્ તપ કરીને પ્રખ્યાત થાય તો લોક માન્યતામાં પડી મોક્ષ સાધન બૂલી જાય) તેથી જેમ અને તેમ ધીજા ગૃહસ્થો જ્ઞાન શ્રદ્ધાવાળા ન જાણે તેમ તપ કરવો, (નહિ તો પારણામાં અશુદ્ધ આહાર બતાવીને વહો-રાવશે) તેમ પોતાની પ્રશંસા પોતે ન કરે, કે હું ઉત્તમ કુલનો શેઠીયો હતો, અને હાલ આવા મોટા તપથી તપેલી

દેહવાળો (તપસ્વી) છું એવી રીતે પોતાનું અનુષ્ઠાન પોતાની મેળે પ્રકટ કરીને નકામું ન કરે.

અપ્પ પિંડાસિ પાણાસિ અપ્પં માસેજ્જ સુઘ્વણ ।
સ્વંતેઽમિ નિવ્વુડે દંતે, વીતગિચ્છી સદ્દા જણ । સૂ. ૨૫।

સ્વભાવથી અપ્પ પિંડનો ખાનારો અર્થાત ઉદર નિર્વાહ માટે થોડું ખાય, તે પ્રમાણે પાણી પણ વિવેકથી પીએ, વિગેરે સમજવું, તેજ આગળ કહે છે—

હે જંત્ર તંવ આસીય, જત્થ વ તત્થવ સુહો વ ગય નિહો ।
જેણવ તેણવ સંતુટ્ઠવીર સુણિઓસિ તે અપ્પા ॥૧॥

જે મનુષ્ય તે ખાઈને જ્યાં જ્યાં મલે ત્યાં સુખથી નિદ્રા લે, જે મળે તેનાવડે સંતોષી થઈ ચલાવી લે, તેવા સાધુને કહે છે કે હેવી રીતે તે ખરેખર આત્મા જાણ્યો છે, (અર્થાત નિર્દોષ) આહાર પાણી મકાન લઈ જેમ તેમ ચલાવી કોઈને ન પીડે તો તેનું ચારિત્ર પ્રશંસા પામે તેમ તેણે આત્મા જાણ્યો કહેવાય,

અટ્ટ કુવકુટિ અંડગમેત્તપ્પમાણે કવલે આહારે માણે
અપ્પાહારે દુવાલસ કવલેહિ અવ્વહ્હોયરિયા સોલસહિં દુમાગે
પત્તે ચત્તીસં ઓમોદરિયા તીસં પમાણ પત્તે ચત્તીસં કવલા
સંપુણ્ણાહારે ઇતિ ।

અંડ તે મોઢુ અર્થાત્ મોઢામાં સુખથી જન્મ તેવા કુખ ભરવા માટે આઠ કોળીયા ખાય તો અલ્પાહારી છે, બાર કોળીએ અપાર્થ ઉનોદરી છે. સોળ કોળીએ અડધી ઉનોદરી, ૨૪ કોળીએ થોડી ઉનોદરી, ત્રીસ કોળીએ પ્રમાણ આહાર અને ૩૨ કોળીએ સંપૂર્ણ આહાર. તેથી વધારે ખાય તો પેટ અકળાય દુઃખી થાય તેથી હુમેશાં ઓછું ખાવાની ટેવ પાડવી; પાણીમાં તથા ઉપકરણમાં પણ ઓછાશ કરવી, તેજ કહ્યું છે—

યોવાહારો યોવ મણિઓ અજ્જો હોઈ યોવનિદોઅ ।

યોવોવહિ ઉવકરણો તસ્સ હુ દેવાવિ પળમંતિ ॥૧॥

થોડું ખાય, થોડું ભણે, (ખોલે) થોડી નિદ્રા કરે થોડી ઉપધિ અને થોડાં ઉપકરણ હોય તેને દેવતા પણ નમે, તથા સારા વ્રતવાળો સાધુ થોડું હિતવાળું ખોલે, હુમેશાં વિકથા રહિત હોય, હુવે ભાવ ઉનોદરી ઠહે છે. ક્રોધાદિનો ઉપશમ તે શાંત ક્ષમાધારી તથા અભિનિર્વૃત્ત તે લોભાદિ જ્ય કરવાથી આતુરતા રહિત તથા ઈંદ્રિયો મન હમવાથી હાંત અતેંદ્રિય તેજ કહ્યું છે કે:—

કષાયા યસ્ય નોચ્છિન્ના યસ્ય નાત્મવશં મનઃ ।

ઈંદ્રિયાણિ ન ગુપ્તાનિ પ્રવ્રજ્યા તસ્ય જીવનં ॥૧॥

જેણે કષાયો દૂર કર્યા નથી, જેને પોતાનું મન વશ કર્યું નથી, ઈંદ્રિયોના સ્વાદ છોડ્યા નથી, તેની ઠીક્ષા ફક્ત

ઉદર ભરવા માટે છે. (તેને મોક્ષ મળવાનું નથી) એ પ્રમાણે ગૃહિણીને આશંકા દોષ રહિત બની હુમ્મૈશાં સંયમ અનુષ્ઠાનમાં યત્ન કરે.

જ્ઞાણ જોગ સમાહદ્ કાયં વિઉસેજ્જ સવ્વસો ।
તિતિક્કં પરમં ણચ્ચા આમોક્કવાણ પરિવ્વણ્ણાસિરઠ્ઠ
 (ગાથા ૪૪૬) ત્તિવેમિ ઇતિ શ્રી વીરિય નામ મટ્ટમ જ્ઞયણં સમત્તં

વળી ચિત્ત વશ કરવું તે ધ્યાન, ધર્મ ધ્યાન વિગેરે. તેમાં યોગ મન વચન કાયાનો સંયમમાં વ્યાપાર તે ધ્યાન યોગને આહરીને દેહ જે અકુશલ યોગમાં વર્તે તેને રોકે, તથા સર્વે રીતે હાથ પગ વિગેરેને પરને પીડા કરવામાં ન વાપરે, તથા તિતિક્ષા તે ક્ષમા પરિસહ ઉપસર્ગમાં સહન રૂપ છે તે મુખ્ય બ્રહ્મીને બધાં કર્મ ક્ષય કરવા માટે તું સંયમ અનુષ્ઠાન ચાલુ રાખજે. આ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને કહે છે, (તે પ્રમાણે બધા સાધુએ સમજીને વર્તવું) પ્રભુએ અમને કહ્યું, તે તમને હું કહું છું.

ધર્મ નામનું નવમું અધ્યયન.

આઠમા પછી નવમું કહે છે તેનો આ સંબંધ છે, આઠમામાં બાળ અને પંડિત એવા બે ભેદે વીર્ય બતાવ્યું, અહીં પણ તેજ પંડિત વીર્યવડે ધર્મમાં ઉદ્યમ કરે, માટે અહીં ધર્મ કહે છે. આ સંબંધથી ધર્મ અધ્યયન આવ્યું છે તેના ચાર અનુયોગદ્વાર ઉપક્રમ વિગેરે છે તેમાં ઉપક્રમમાં અર્થાધિકાર આ છે કે અહીં ધર્મ કહીશું, તે પ્રમાણે નિર્ચુક્તિકાર કહે છે—

ધમ્મો પુવ્વોવદ્ધિહો, માવધમ્મેણ एत्थ અહિગારો ।

એસેવ હોઈ ધમ્મે એસે વ સમાહિ મગ્ગોતિ ॥ નિ-૨૨

દુર્ગતિમાં જતા જીવને પકડી રાખવાના લક્ષણત્રણે ધર્મ પૂર્વે દશવૈકાલિક શ્રુતસ્કંધ છઠ્ઠા અધ્યયનમાં ધર્માર્થકામ નામના અધ્યયનમાં બતાવ્યો છે, અહીં ભાવધર્મનો અધિકાર છે, કારણ કે ભાવધર્મ તેજ પરમાર્થથી ધર્મ છે, આજ અર્થ આ પછીનાં બે અધ્યયન દશમાં અગ્યારમામાં છે તે પણ થોડામાં બતાવે છે, એજ સમાધિ છે, અને ભાવ માર્ગ પણ છે, એમ સમજવું, પરમાર્થથી તેમાં કંઈપણ ભેદ નથી, તે કહે છે, ધર્મ શ્રુત અને ચારિત્ર એ બે નામે છે, અથવા ક્ષાંતિ આદિ દશ ભેદવાળો છે ભાવ સમાધિ પણ એજ છે, તે બતાવે છે, સમ્યગ્ આધાન તેજ ક્ષમા વિગેરે ગુણોતું

આરોપણુ તે સમાધિ. તેજ મુક્તિ માર્ગ પણ જ્ઞાનદર્શન આરિત્ર નામનો ભાવ ધર્મપણુ કહેવો. આ પ્રમાણુ થોડામાં જતાવ્યા છતાં પણ અહીં સ્થાન ખાલી ન રહે માટે ધર્મના નામાદિ નિક્ષેપા જતાવે છે.

જામં ઠવળા ધમ્મો દવ્વ ધમ્મો ય માંવ ધમ્મો ય ।

સચિત્તા ચિત્ત મીસગ ગિહત્થ દાણે દવિય ધમ્મે નિ. ૧૦૦।

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ આર પ્રકારે ધર્મનો નિક્ષેપ છે, તેમાં પણ નામ સ્થાપના છેડીને જશરીર ભવ્ય શરીર બે સિવાયનો વ્યતિરિકત (જુદો) દ્રવ્ય ધર્મ સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં પણ સચિત્તનો ધર્મ સરીરનો ઉપયોગ લક્ષણવાળો છે, ધર્મ તે સ્વભાવ છે, એ પ્રમાણુ અચિત્તને ધર્માસ્તિકાયાદિનો જે જેનો સ્વભાવ તે તેનો ધર્મ છે, તે કહે છે.

ગઈ લક્ષણઓ ધમ્મો અહમ્મો ઠાળ લક્ષણો ।

માયણં સવ્વ દવ્વાણં નંહં અવગાહ લક્ષણં ।

વસ્તુ માત્રને અદૃશ્ય રીતે ચાલવામાં સહાય આપવી તે ધર્માસ્તિકાયનો સ્વભાવ (ગુણ ધર્મ) છે, અધર્માસ્તિકાય ઉભું રાખવામાં સહાય કરે છે, વાસણુ માફક ઘઘાં દ્રવ્યોનો આધાર આકાશ આપે છે, પુદ્ગલાસ્તિકાયનો સ્વભાવ (ગુણ) તે તેના ધર્મપણુ બાણુવો, અને ગૃહસ્થાનો જે ધર્મ

છે તે કુલ, નગર ગ્રામ વિગેરેના જે ધારા રીવાજ અંધાયલા હોય તે ધર્મ (કરજ) છે, અથવા ગૃહસ્થોએ ગૃહસ્થોને જે દાન (જોઈતી વસ્તુ) આપવું તે દ્રવ્ય ધર્મ જાણવો, તેજ કહ્યું છે:—

અન્નં પાનં ચ વસ્ત્રં ચ આલયઃ જ્ઞાનાસનમ્ ।

સુશ્રુષા નન્દનં તુષ્ટિઃ પુણ્યં નવવિધં સ્મૃતમ્ ॥૧૧॥

ભુખ્યાંને અન્ન તરશ્યાંને પાણી, નગ્નને વસ્ત્ર, હુઃખીને સ્થાન સુવાનું એસવાનું માંદાની સેવા નમસ્કાર અને હસ્તે ચેહુરેવાત એમ ખીજ સાથે વર્તન કરવાથી નવ પ્રકારે પુણ્ય અંધન છે તેમ કહ્યું છે. ભાવ ધર્મનું સ્વરૂપ ખતાવે છે.

લોહ્યલોત્તરિઓ દુવિહો પુણ હોતિ ભાવધમ્પોઝ ।

દુવિહો વિ દુવિહ તિવિહો પંચ ત્રિહો હોતિ ણાયવ્વો ॥નિ. ૧૦૧॥

ભાવધર્મ નો આગમથી એ પ્રકારે છે, લોકિક, લોકોત્તર, તેમાં લોકિક એ પ્રકારનો. ગૃહસ્થ, અને તેમના ગુરૂ પાખંડિ (ખાવા વિગેરે)નો છે, લોકોત્તર ધર્મ ત્રણ પ્રકારે— જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર નામે છે, તેમાં મતિ શ્રુત અવધિ મનઃ પર્યવ અને કેવળ એમ પાંચ ભેદે જ્ઞાન છે, ઔપશમિક સાસ્વાદન ક્ષાયોપશમિક વેદક અને ક્ષાયિક એ પાંચ ભેદે દર્શન છે. સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિ સુદ્ધમસંપરાય અને યથાખ્યાત પાંચ પ્રકારે ચારિત્ર છે. ગાથાના

અક્ષરોનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો. લાવ ધર્મ લૌકિક લોકોત્તર એમ બે ભેદ છે, અને તે બંને પ્રકાર પણ બે અને ત્રણ ભેદવાળા જાણવા, તથા લૌકિક ગૃહસ્થી અને તેમના ત્યાગી ગુરૂનો ધર્મ જાણવો, તે લોકોત્તરિક જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર એમ ત્રણ ભેદ છે. તે દરેક પણ પાંચ પાંચ ભેદવાળો છે, તેમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રવાળા સાધુઓનો જે ધર્મ તે દેખાડે છે.

પાસત્યોમ્પણ કુલીલ સંયવોળ કિર વટ્ટી કાડં ।

સૂયગઢે અજ્ઞયણે ધમ્મંમિ નિકાઈતં ઇયં ॥૧૦૨॥

સાધુના ગુણોને જાણુ (ફર) મુકે તે પાસત્યા, તથા સંયમની ક્રિયાથી કંટાળે તે અવસન્ના, તથા ખરાબ આચાર-વાળો કુશીલ આ ત્રણ પ્રકારના ઠીલા સાધુ સાથે ઉત્તમ સાધુએ પરિચય ન રાખવો, તેજ વાતને આ સૂયગડાંગ સૂત્રના ધર્મ અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો પુરો થયો, હવે સૂત્ર અનુગમ (અધિકાર)માં અસ્ખલિતાદિ ગુણુ યુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવું તે આ છે-

કયરે ધમ્મે અક્વાણ માહણેણ મતીમતા ।

અંજુધમ્મં જહાતચ્ચં જિણાણં તં સુણેહ મે ॥ સૂ. ૧

જંબુસ્વામી સુધર્માસ્વામીને કહે છે, કે હર્ગતિ જતાં જીવોને ધારી રાખે તે વડે કયો ધર્મ માહણુ તે કોઈ જીવને

ન હણે, એવી શિષ્યોને વાણી બોલનાન ભગવાન મહાવીર વર્ધમાન પ્રભુએ કહ્યો, હવે તેમનાં વિશેષણ કહે છે, ત્રણે જગતના સ્વરૂપને ત્રણ કાળમાં જેવું હતું તેવું જેનાથી જાણે તે કેવળજ્ઞાન નામની મતિ છે, તે મતિવાળા અર્થાત કેવળજ્ઞાન થયા પછી સર્વજ્ઞ થયા તે પછી ભગવાન મહાવીરે કેવો ધર્મ કહ્યો તે પૂછ્યું, સુધર્માસ્વામી કહે છે રાગદ્રેષને છોડે તે જિન, તેઓનો ધર્મ સરળ માયા પ્રપંચરહિત છે, તે જેવો છે તે હું યથાયોગ્ય કહું છું તે સાંભળો, પણ જેમ અન્ય મતવાળે દંભવાળો ધર્મ કહ્યો, તેવો ભગવાને નથી કહ્યો, પાઠાંતરમાં જગમાત સુનેદમે, જન્મે તે જનો તેજ જનકો તેઓને આમંત્રણ આપીને કહે કે લોકો તમે મહાવીર પ્રભુના કહેલા સરળ ધર્મને સાંભળો.

માહણા સ્વત્તિયા વેસમા ચંડાલા અદુષોકસા ।

એસિયા વેસિયા સુદ્ધા જૈય આરંભણિસ્મિયા ॥ સૂ. ૨

અન્યત્ર વ્યંતિરેક અનુકુળ વિરૂદ્ધ એમ બે બતાવ્યાથી અર્થ ઠીક કહેલો ગણાય તેથી કહે છે કે પ્રથમ ધર્મ કહ્યો તેથી વિરૂદ્ધ અધર્મ છે, તે અધર્મને આશ્રય કરેલા લોકો બતાવે છે, બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય ચંડાળ તથા બોક્ષસ તે મિશ્ર જાતિય તે કહે છે, તેમાં બ્રાહ્મણ બાપ અને મા શૂદ્રી હોય તો જન્મેલો પુત્ર નિષાદ કહેવાય, બ્રાહ્મણ

વૈશ્યાસ્ત્રીથી જન્મે તે અંબષ્ટ કહેવાય, દીકરી અંબષ્ટી કહેવાય, તે નિષાદ અને અંબષ્ટિથી જન્મે તે બોક્કસ કહેવાય, તથા મૃગ શોધનારા એષિક મૃગના માંસથી જીવન ગુજારનારા તથા હાથીના માંસથી જીવન ગુજારે તે હસ્તિ તાપસ, તથા જે કંદ મૂળથી આજીવિકા ચલાવે, તે એષિક જાણુવા, વૈષિક તે કપટ યુક્ત વેપારી તથા જીંદીજીંદી કળાથી પેટ ભરનારા જાણુવા, શૂદ્રો તે ખેતીથી આજીવિકા કરનાર આલીર રખારી છે, હવે કેટલાક કહેશે ? તેનો ઉત્તર ગુરૂ કહે છે કે બીજી વર્ણવાળા જીંદાજીંદા સાવધ જીવહિંસા યુક્ત આરંભવાળા યંત્ર પીસન નિલાંછિન (ડામ દેવા)નું કામ કરનાર કોયલા બનાવનારા વિગેરે પંદર કર્માદાનથી પેટ ભરતાં જીવોને દુઃખ દેનારા છે, તેમને પરસ્પર વેર વધે છે તે હવે બતાવે છે.

પરિગ્રહ નિવિટ્ટાણં વેરં તેસિ પવટ્ટુઈ ।

આરંભ સંભિયાકામા ન તે દુક્કલ્લવિમોયગા ॥સૂ.૩॥

પરિગ્રહ, જેના ઉપર સંપૂર્ણ માલિકી ધરાવે તે, દાસ દાસી ઘોડા હાથી બળદ ગાય ભેંસ વિગેરે ઢોર, ધન ધાન્ય આંદી સોનું વિગેરેમાં મારાપણું ધારે, અને (તેના સુખથી) તેમાં ગૃહ્ણિપણું રાખતાં (તેને લીધે આરંભ કરતાં) અસાતા વેદનીય વિગેરે પાપ પૂર્વે કહેલા આરંભી જીવોને ઘણું વધે

છે, અને તે બીજા સેંકડો ભવ સુધી છુટવું મુશ્કેલ થાય છે, વળી વેરંતેષિ પવઃ ઢૂહ આ પાઠ છે તેનો અર્થ-જે માણસ ડુર્બુદ્ધિથી જેવું પાપ કરે, તેના પાપી સંસ્કારો હબરો ગણા દુઃખ દેનારા થાય છે, પૂર્વે કહેલા જમહગ્નિ અને કૃતવીર્ય માક્રક વૈર પરંપરા પુત્ર અને પોત્રા સુધી વધે છે. પ્ર-શા માટે ? ઉ-તે ઇન્દ્રિય લોલુપીઓ આરંભમાં પુષ્ટ છે, તે આરંભો શુભઘાતક છે, તેથી ઉપર કહેલા તમામ સંસારી શુભો સંસાર સુખ વાંછકો આરંભમાં રક્ત રહેલા દુઃખ દેનારાં આઠ કર્મોને છોડનારા નથી બનતા, (ગહારથી અને અંદરથી કામ ભોગ ત્યાગે ત્યારે પાપથી છુટી મોક્ષમાં બચ.)

આઘાય કિચ્ચ માહેઉં, નાહો વીસણિણો ।

અન્નં હરતિ તં વિત્તં કમ્મી કામેહિં કિચ્ચતિ સૂ. ૪।

વળી જેમાં આઘાત થાય, એટલે પ્રાણીઓના દશે પ્રકારનાં પ્રાણો હણાય તે આઘાત કે મરણ છે, તે આઘાત માટે કે આઘાતમાં અગ્નિ સંસ્કાર જલાંબલિદેવી, પિત્રપિંડ (પછવાડે પ્રાહ્મણુ જમાડે તે) વિગેરે મરણ ક્રિયા કરીને તેનાં સગાં પુત્ર સ્ત્રી ભત્રિન્ન વિગેરે સંસાર સુખના આહુકો તે મરનારનું કષ્ટે મેળવેલું પોતાના ઉપભોગમાં લે છે, તે અતાવે છે.

તતસ્તેનાર્જિતૈર્દ્રવ્યૈર્દારૈશ્ચ પરિરક્ષિતૈઃ ।

ક્રીડંત્યન્યે નરા રાજન હૃષ્ટા સ્તુષ્ટા હલંકૃતાઃ ॥

(કેઈ રાજને ગુરૂ યોધ આપે છે.) કે હે રાજન્ ! જેણે દ્રવ્ય મેળવ્યું હોય, અને તે દ્રવ્યથી સુંદર સ્ત્રીઓ એકઠી કરી હોય, તેમની સાથે તેના મરણ પછી બીજા પુરૂષો માલિક થઈને ખુશ થયેલા પ્રસન્ન થયેલા દાગીના પહેરીને મોજ ઉડાવે છે, (સંસારી બધી રમણીય વસ્તુને સંઘરનારે સંઘરે, તેના મરણ પછી વિષય લોલુપીઓ તેની વસ્તુઓનો દુરૂપયોગ કરે છે) અને મરવા પછી તે દ્રવ્ય મેળવતાં કરેલાં પાપ કૃત્યોથી પાપી પોતાનાં કૃત્યોથીજ દુર્ગતિમાં પીડાય છે, હવે પોતાના સગાં વડાલાં તેનું ધન વાપરનારાં તેના રક્ષણ માટે કામ લાગતાં નથી તે બતાવે છે.

માયા પિયાળહુસા માયા, મજ્જા પુત્તાય ઓસા ।

નાલં તે તવતાણાય લુપ્પંતસ્સ સકમ્મુણા । સૂ. ૫ ।

મા (જન્મ આપનારી) પિતા-માપ; છોકરાની વહુ, ભાઈ, પત્ની, પોતાનાથી જન્મેલા દીકરા આ સિવાય સસરા, સાસુ વિગેરે તને તારાં પાપ કૃત્યોથી દુર્ગતિમાં જતાં દુઃખ ભોગવતાં અચાવવા સમર્થ થતાં નથી, અહીં દૃષ્ટાંત કહ્યું છે-કે કાલસૌકરિક કસાઈ, જે પાંચસો પાડા મારતો, અને સુલસ તેનો દીકરો અભય કુમારનો પરમ દયાળુ

મિત્ર હતો. તેણે બાપને સમજાવ્યા છતાં પાડા ભારતો ન રહેવાથી તેનો કેડો છોડયો, તેમ તેનાં પ્રત્યક્ષ દાહનાં દુઃખ દેખી ધર્મમાં દૃઢ થયો, અને તે મહા સત્વવાન સુપુત્રે પાછળથી તે કસાઈની મિલકત તથા ધંધો લોકે ચલાવવા કહયા છતાં પોતે તેમાં ન જોડાયો, પણ તેણે પોતાના પગ ઉપર કોહાડો મારી લોહી નીકળતાં લોકોને કહયું કે આ માં દુઃખ તમે નથી લેતાં તેમ પરલોકમાં પાપનું ક્ષણ ભોગવવું પડે તો તમે કેવી રીતે લેશો ? એમ સમજાવી પોતે નિર્દોષ રહયો.

एयमद्वे सपेहाए परमद्वानुगामियं ।

निर्ममो निरहंकारो चरे भिवखू जिणाहियं॥सू. ६॥

વળી ધર્મ રહિત પોતાનાં કરેલાં કાર્યથી ડુબતાં પ્રાણીને આ લોક કે પર લોકમાં કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી, એવું પોતે સમજીને પ્રધાન અર્થ મોક્ષ કે સંચમને આદરે, તે પરમાર્થ અનુગામી છે, અથવા તે સંચમના સ્વભાવવાળો સમ્યગ્દર્શન વિગેરે છે, તેને જોઈને, આ કત્વા (ને) પ્રત્યયથી પૂર્વની ક્રિયાને બીજી ક્રિયાનો સંબંધ છે માટે જોઈને શું કરે તે કહે છે. દૂર કયું છે મમત્વ બાહ્ય અભ્યંતર વસ્તુમાં જેણે તે નિર્મમ બને, તથા અહંકાર અભિમાન છોડે એટલે પોતે પ્રથમ ઐશ્વર્યવાળો કે ઉચ્ચ ભતિ કે

બીજા ગુણોથી શ્રેષ્ઠ હોય તેનો મદ ન કરે, તે પ્રમાણે દીક્ષા લીધા પછી ઘણો તપ કરે, ઘણું ભણેલો હોય તેનો અહંકાર ન કરે, અર્થાત્ રાગદ્વેષ રહિત થાય, આવો ઉત્તમ સાધુ જિનેશ્વરે કહેલો અથવા આદરેલો માર્ગ અથવા જિનોનો માર્ગ તે આદરે, (પોતે રાગદ્વેષ જીતી જિન-કેવળી થાય અને મોક્ષમાં જાય.)

चिच्चा वित्तं च पुत्ते य णाइओ य परिग्गहं ।

चिच्चा ण अंतगं सोयं निखेक्खो परि व्वए।।सू.७।।

વળી સંસારના સ્વરૂપનો જાણુ અનુભવ મતિવાળો તત્ત્વજ્ઞ સારી રીતે છોડીને.

પ્ર:—શું છોડીને ?

ઉ:—પોતાનું દ્રવ્ય દીકરાઓ, દીકરામાં વધારે સ્નેહ હોય માટે તે લીધો તથા જ્ઞાતિ-સગાં વહાલાં, તથા અંદર મમત્વ રહે તે પરિચ્છેદ (અહીં 'જ' ગાથામાં છે તે ફક્ત વાક્યની શોભા માટે છે તેનો અર્થ ન લેવો.) અંતગ દુઃખથી છોડાય તેવો છે. અથવા અંતક (પોતાનો કે પરનો) નાશક છે, અથવા આત્મામાં રહે તે આંતર ક્ષોભક સંતાપ છોડીને અથવા શ્રોત-મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય છે. કર્માશ્રવના દ્વાર છે તે તજીને અથવા ચિચ્ચાણડગંતગં સોયં પાઠ છે, અંતને પામે તે અંતગ તે અંતગ નહિ તે અણુતગ

શ્રોત તે શોક છે તેને છોડી નિરપેક્ષ પુત્ર સ્ત્રી ધન ધાન્ય
ચાંદી સોનું વિગેરેની ઈચ્છા છોડી મોક્ષ માટે પરિ તે સર્વથા
સંયમ અનુષ્ઠાનમાં રહે, તેજ કહ્યું છે:—

છલિયા અવયક્વંતા નિરાવયક્વા તરંતિ સંસાર કંતારં ।
તમ્હા પવયણસારે, નિરાવયક્વેણ હોયવ્વં ॥ ૧ ॥

જેમણે પરિશ્રદ્ધાદિમાં મમત્વની અપેક્ષા રાખી તેમાં
તેઓ દગાયા, પણ જેઓ નિરપેક્ષ રહ્યા તે સંસાર
કંતાર ને તરી ગયા, તેથી પ્રવચન સિદ્ધાંતનો સાર (તત્ત્વ)
સમજનારે નિરપેક્ષ રહેવું.

મોગે અવયક્વંતા પડંતિ સંસારસાગરે ઘોરે ।

મોગેહિ નિરાવયક્વા તરંતિ સંસાર કંતારં ॥ ૨ ॥

ભોગોની ઈચ્છા કરતા જીવો ઘોર (ભયંકર) સંસાર
સાગરમાં પડે છે, ભોગોથી નિરપેક્ષ રહેલા સંસાર કંતાર
(જંગલ)થી પાર ઉતરે છે.

પુઢવી ઉ અગળી વાઝુ તળરુક્ષ સ્વીયગા ।

અંડયા પોય જરાઉ રસ સંસેય ઉબ્ધિયા ॥ સૂ. ૮ ॥

તે (સાધુ) આ પ્રમાણે દીક્ષા લીધેલો સુવ્રત અવસ્થિત
(સ્થિર) આત્મા અહિંસા વિગેરે મહાવ્રતોમાં ઉદ્યમ કરે,
તેમાં અહિંસાની પ્રસિદ્ધિ માટે કહે છે, પૃથ્વી વિગેરે જે

સ્લોક ૮-૯ માં બનાવેલા છે તેમાં પૃથ્વીકાય જીવો સૂક્ષ્મ બાહર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ભેદથી જુદા પડેલા છે, અપકાય પાણીના જીવો, અગ્નિ જીવો તથા વાયુકાય છે, તથા વનસ્પતિકાયને થોડામાં ભેદ સહિત બતાવે છે.

તૃણ ઘાસ તે કુશ વચ્ચ (પૂર્વનાં નામ છે, હાલનાં ઘાસ ખડ વિગેરે છે) વૃક્ષ તે ઝાડ આંબા અશોક વિગેરે, બીજવાળાં તે સખીજ (ફળો વિગેરે) બીજ તે કમોદ ઘઉં જવ વિગેરે આ બધા એકેન્દ્રિય જીવ પાંચે કાયો છે. હવે છઠ્ઠો ત્રસકાય કહે છે. ઇંડાંમાંથી જન્મે તે અંડજ પક્ષી તે સમળી, ગરેળી, સાપ વિગેરે તથા પોતાપણે (પડવિના જન્મેલા) પોતજ હાથી શરભ વિગેરે, તથા જરાયુજ તે પાતળી આમડી પડથી વીટેલા તે ગાય મનુષ્ય વિગેરે તથા રસમાં જન્મેલા તે હહીં સોવીર વિગેરેથી જન્મેલા તથા પર-સેવાથી થયેલા સંસ્વેદજ જી, માકણુ વિગેરે ઉદ્ભવિજ-ખંજ-રીટક () દેડકાં વિગેરે છે, અજ્ઞાત ભેદોને ન સમજવાથી દુઃખથી રક્ષણ થાય છે, માટે ભેદો બતાવ્યા.

एतेहिं छहिं काएहिं, तं विज्जं परिजाणिया ।

मणसा काय वक्केणं, णारंभी ण वग्गिगही ।सु. ९।

આ છ કાયો જે ત્રસસ્થાવર રૂપે છે, તેમાં સૂક્ષ્મ બાહર

પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત લેહોથી ભિન્ન છે, તેનો આરંભ ન કરે, ન તેનો પરિશ્રદ્ધી થાય, એ સંબંધ છે, તે આ વિદ્વાન જૈન શાસ્ત્ર ભણેલો સ્વ પરિજ્ઞાથી બાણે. પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી મન વચન કાયાથી જીવોને પીડા કરનાર આરંભ તથા પરિશ્રદ્ધને છોડે.

મુસાવાયં વહિષ્ઠં ચ ઉગ્ગહં ચ અજાહ્યા ।

સત્યા દાણાં લોગંસિ તં વિજ્જં પરિજાણિયા ।સૂ. ૧૦।

હવે ખીબાં વ્રતો કહે છે, જૂઠો વાદ તે મૃષાવાદ તેને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે છોડે, તથા બહિષ્ઠ તે મૈથુન, તથા અવગ્રહ તે પરિશ્રદ્ધ (ઉતરવાની જગ્યા) વગર માગે વાપરે તે અદત્તાદાન અથવા બહિષ્ઠ તે મૈથુન તથા પરિશ્રદ્ધ અને અવગ્રહથી અચાચિત અદત્તાદાન—એ બધા મૃષાવાદ વિગેરે પ્રાણીઓને ઉપતાપ (દુઃખ) કરે છે, તેથી શસ્ત્ર જેવાં છે, તથા જેના વડે આઠ કર્મ ગ્રહણ થાય તે આદાન—કર્મ ઉપાદાનનાં કારણો છે, તે બધાં સ્વ પરિજ્ઞા વડે બાણે, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે છોડે.

પલિઉંચણં મયણં ચ, થંડિલ્લુસ્સયણાણિ યા ।

ધૂણાદાણાં લોગંસિ તં વિજ્જં પરિજાણિયા સૂ. ૧૧।

પંચ મહાવ્રત ધારવા પણ કષાયિ—ક્રોધી વિગેરે ને તે

નકામાં છે, તેથી તે વ્રતોને સફળ કરવા કષાયો છોડવા તે બતાવે છે, પલિ કુચ્ચ-જેના વડે પરિ-બધી રીતે કુચ્ચ કરવી વક્તા કરવી, તે માયાની ઠગાઇ વડે થાય તે દગો કે પલિ કુચ્ચન માયા-(કપટ) છે, તથા જેના વડે બધી રીતે આત્મા ચ્ચંચળ થાય તે લજ્જન-લોભ છે, તથા જેના ઉદ્ય વડે આત્મા સારા ખોટાનો વિવેક ભૂલે તે વિષ્ટા માફક છોડવા જેવો હોય તે સ્થંડિલ ક્રોધ છે, તથા જેમાં જ્ઞતિ વિગેરે પ્રથમથી આશ્રય લે અને દર્પથી ઉન્મત્ત બને તે ઉચ્છ્રાય-માન છે, કવિતામાં હોવાથી નપુંસકાલંગ છે, (સંસ્કૃતમાં માન-પુલ્લિંગ છે.) જ્ઞતિ વિગેરે મદનાં બહુ સ્થાનો છે તેથી કારણો પ્રમાણે કાર્યમાં બહુ પાણું લેવાથી બહુવચન છે. (ચકાર અવ્યય અંદરના જુદા ભેદો બનાવવા માટે છે અથવા બધાનો અર્થ ભેગો લેવા માટે છે.) ધૂનય આ ક્રિયાપદ છોડવાના ધોવાના અર્થમાં છે તે બધા સાથે જોડવું, માયાને ધો-લોભ ક્રોધ, માન, ને છોડ, સૂત્રની રચના વિચિત્ર હોવાથી કમ બહલાયો છે, (ક્રોધ મન માયા લોભ લખવાં જોઈએ,) માટે દોષ નથી, અથવા રાગતું તજવું ઘણું મુશ્કેલ છે, અને લોભમાયા પૂર્વક છે, તેથી પ્રથમજ માયા લોભ લીધાં, કષાય છોડવામાં બીજું કારણ ફૂલે છે, એ માયા વિગેરે લોકમાં કર્મ બંધન છે, તેથી વિદ્વાન જ્ઞપરિજ્ઞા વડે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડે.

બોયણં રયણં ચેવ, વ્રત્થિ કમ્મં વિરેયણં ।

વમણંજણ પલીમંથં, તં વિજ્જં પરિજાણિયા ।સૂ. ૧૨।

ઉત્તર ગુણોને આશ્રયી હવે લખે છે, ધાવન હાથ પગ કપડાં વિગેરેનું ધોવું, તેને સુશોભિત રંગવું, (ચ સામટા અર્થ માટે) તથા અસ્તિકર્મ ગુપ્ત ઈંદ્રિયને ધોવી વિગેરે, વિરેચન-નિરૂહ આત્મક હસ્ત દોષ, અથવા જીલાણ લેવો, અથવા ઉર્ધ્વ વિરેક તે આંખમાં અંજન આંજવું, આ બધું શરીરની શોભા માટે કરે તે સંયમને નાશ કરનાર છે, તેથી અદ્ય સુખ તથા મોટા દુઃખના કડવા ક્ષણના વિપાકને સમજી તેવાં પાપોને છોડે. વળી કહે છે કે—

ગંધ મલ્લ સિણાણં ચ દંત પક્કવાલણં તહા ।

પરિગ્ગહિત્થિકમ્મં ચ તં વિજ્જં પરિજાણિયા ।સૂ. ૧૩।

ગંધ તે કોઠની પડીઓ (હાલનાં સુગંધી અત્તરો સેન્ટો વિગેરે) સ્નાન શરીરને થોડા ભાગમાં કે સંપૂર્ણ ધોવું, દંત-પખાલ તે કદાંબ બાવળ વિગેરેના લાકડાથી દંત સાફ કરવા, પરિગ્રહ તે સચિત્ત વસ્તુ વિગેરેનું સંઘરવું, તથા સ્ત્રી તે દેવતા મનુષ્ય તિર્યંચ એ ત્રણે જાતની સ્ત્રીઓથી સંગ કરવો, કર્મ તે હસ્તદોષ કે સાવધ અનુષ્ઠાન, આ બધાં અશુભ કર્મના. બંધન જાણીને સંસાર ભ્રમણનાં કારણ જાણીને વિદ્યાનુ સાધુ તેને છોડે.

ઉદ્દેસિયં કીયગઢં પામિચ્ચં ચેવ આહઢં ।

પૂયં અણેસણિજ્જં ચ તં વિજ્જં પરિજાણિયા ।સૂ. ૧૪।

સાધુ સાધ્વી વિગેરે માટે ઉદ્દેશીને તૈયાર કરાવીને દાન દેવા માટે સ્થાપે, કીત-વેચ્ચાતું ખરીદ કરીને વહોરાવે, પામિચ્ચં-ખીજા પાસે ઉછીતું લેઈ આપે, (ચ-સમુચ્ચ માટે, એવા નિશ્ચય માટે) સાધુ માટે ગૃહસ્થ લાવે તે આહૃત, પૂતિ તે આધાકર્મના અવયવોથી મળેલા શુદ્ધ આહાર હોય તો પણ તે પૂતિદોષ છે, ઘણું શું કહીએ? જેથી કોઈ પણ દોષ વડે ન લેવા યોગ્ય અશુદ્ધ તે; બધું સંસાર કારણ-પણે સમજીને નિસ્પૃહી બનેલો અશુદ્ધને ત્યાગે, શુદ્ધને પ્રહણ કરે.

આસૂણિ મન્નિવરાગં ચ ગિધ્ધુવધાય કમ્મગં ।

ઉચ્છોલણં ચ કક્કં ચ તંવિજ્જં પરિજાણિયા ॥સૂ. ૧૫।

વળી ઘી પીવા વિગેરેથી અથવા રસાયણ ક્રિયાવડે ભસ્મ વિગેરે ખાવાથી કુતરા જેવો આશુની બળબાન બને તે આશુની કહેવાય છે, અથવા આસૂણી-શ્લાઘા તે પોતાના કોઈ ગુણની પ્રશંસા સાંભળી લઘુ પ્રકૃતિ તુચ્છ સ્વભાવવાળો કોઈ મદાંધ બને તે, તથા અક્ષિ આંબ તેમાં સુરમો વિગેરે (શીલા માટે) આંબે, તથા મધુરા શબ્દ વિગેરેમાં ગૃહ બની

તે વાજીંત્ર વિગેરે સાંભળવા ઇચ્છે છે, તથા ઉપધાત-જેનાથી ખીજા જીવોની હિંસા થાય, તે ઉપધાત કર્મ કહેવાય છે, તે ઘોડામાં બતાવે છે.

ઉચ્છેદન—અચતનાથી ઠંડાપાણીથી હાથ પગ વિગેરે ધુએ તથા ઠંડક-લોધ્ર રિગેરે વસ્તુથી શરીરને લેપ કરે, ને બધું કર્મબંધન માટે સમજીને જ પરિજ્ઞાથી વિદ્વાન સાધુ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગે.

સંપસારી કય કિરિણ, પસિણા ય તણાણિ ય ।

સાગારિયં ચ પિંડચતં વિજ્જં પરિજાણિયા ।સૂ. ૧૬।

અસંયતો સાથે સંસારી પર્યાલોચન (વાર્તા) ત્યાગ કરે, તથા અસંયમનાં અનુબંધાનનો ઉપદેશ ન આપે તથા તેણે પોતાના સ્થાનમાં શોભા કરી હોય તો તેની પ્રશંસા ન કરે, તથા જ્યોતિષના પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન આપે, અથવા ગૃહસ્થો કે જૈનેતરોને પોતાના શાસ્ત્રમાં શંકા પડે તો પોતે નિર્ણય આપવા ન જાય, તથા શય્યાતરનો પિંડ વિગેરે ન લે, તથા સુતકવાળાનો પિંડ અથવા તદ્દન નીચ જાતિનો પિંડ વિદ્વાન સમજીને ન લે, (ચ-સમુચ્ચયના અર્થમાં છે.)

અદ્વાવયં ન સિક્ખિજ્જા વેહાર્દિયં ચ ણો વણ ।

હત્થકમ્મં વિવાયં ચ, તં વિજ્જં પરિજાણિયા ।સૂ. ૧૭।

ધન ધાન્ય ચાંદી સોનું જેનાથી મળે તે અર્થ, તે જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે શાસ્ત્ર ચાણુક્ય વિગેરેનાં અર્થશાસ્ત્ર પોતે. ન ભણે, ન ખીબને પૈસા પેદા કરવાનાં શાસ્ત્ર શીખવા ઉપદેશ આપે, અથવા અષ્ટાપદ તે જુગાર વિગેરે ન શીખે, પૂર્વે શીખ્યો હોય તો તેનો ઉપયોગ ન કરે, તથા વેધ તે ધર્મ બંધન થાય તે અધર્મ પ્રધાન વાક્ય ન બોલે, અથવા વસ્ત્ર વેધ તે જુગારની એક બતિ, તેનું વચન પણ ન બોલે, તો બોલવાનું શું કહેવું? હસ્તકર્મ બાણીતું છે. અથવા હસ્તક્રિયા તે વચન વિચરુમાંથી મારામારી હાથથી થાય તેવું વચન કે ક્રિયા ન કરે, તથા વિવાહ શુષ્કવાદ આ બધાં પાપ રૂપ સંસારબ્રમણનાં કારણ બાણી ને છોડે.

પાળહાઓ ય છત્તં ચ ગાલીયં વાલવીયણં ।

પરકિરિયં અન્નમન્નં ચ તં વિજ્જં પરિજ્ઞાણિયા સૂ. ૧૮।

ઉપાનહ તે લાકડાની પાહુકા (ચાખડી) તથા તડકા વિગેરેના રક્ષણ માટે છત્ર તથા નાલિકા એક બતનું જુગાર તથા મોર પીછાં વિગેરેનો પંખો, તથા પરસ્પરની ક્રિયા જેમાં કર્મ બંધન હોય તે એક ખીબની ન કરે, આ બધું સમજીને વિદ્રાન સાધુ છોડે.

ઉચ્ચારં પાસવણં હરિણસુ ણ કરે મુળી ।

વિચ્છેણ વા વિસાહદ્દુ ણાવમજ્જે કયાઈવિ ॥સૂ. ૧૯॥

ઝાડો પેશાબ વિગેરે વનસ્પતિ ખીજ કે અયોગ્ય સ્થળે સાધુ ન કરે, તથા અચિત પાણીથી પણ ખીજ વિગેરે દૂર કરીને નિર્દોષન ન કરે, તો સચિત્ત પાણીથી તો કેમ કરે?

પરમત્ત અન્નપાણં ણ ભુજેજ્જ કયાઈવિ ॥

પરવત્થં અચેલોવિ તં વિજ્જં પરિજાણિયા ॥ સૂ. ૨૦ ॥

ગૃહસ્થનું વાસણ કાચા પાણીએ આગળ પાછળ ધોવાના ઉરથી હાથમાંથી પડીને પુટવાના ભયથી તેના વાસણમાં મુનિ ન ખાય પીએ, અથવા સાધુ પાતરાં રાખે તે સ્થવીર કલ્પી અને ન રાખે તે જિનકલ્પી, તે જિનકલ્પી લઘ્વિધારી હોય તેથી હાથમાં લીધેલી વસ્તુ ન ઢળે, પણ સ્થવિર કલ્પીને ઢળી જાય માટે હાથમાં લેવું તે પરપાત્ર છે, અર્થાત્ સ્થવિર કલ્પીએ પ્રવાહી વસ્તુ હાથમાં ન લેવી, તેજ પ્રમાણે જિનકલ્પી લઘ્વિધારીને લઘ્વિધ હોવાથી પાત્રું લેવું તે પરપાત્ર છે, તેથી સંયમ વિરાધનાના ભયથી નવાપરે, તે પ્રમાણે ગૃહસ્થનું વસ્ત્ર સાધુ અચેલ હોય તોપણ પછવાડે કાચા પાણીથી ધુએ વિગેરે દ્રેષથી તથા ગૃહસ્થનું વસ્ત્ર ચોરાઈ જાય વિગેરે કારણથી તેનું વસ્ત્ર ન વાપરે અથવા જિનકલ્પિકાદિ અચેલ (વસ્ત્ર રહિત) થાય ત્યારે બધાં વસ્ત્ર તેને પરવસ્ત્ર ગણાય તથા વસ્ત્ર ત્યાગીને ફરી ન પહેરે, તે પ્રમાણે પરપાત્ર લોજન વિગેરે સંયમ વિરાધના સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પ્રતિજ્ઞાવડે ત્યાગે.

આસંદિ પલિયંકે ચ ગિસિ^૩જં ચ ગિહંતરે ॥

સંપુચ્છણં સરણં વા તં વિ^૩જં પરિજાણિયા ॥ સુ. ૨૧ ॥

આસંદી (માંચી) આથી બધાં આસન સમજવાં. પર્યંક પલંગ સુવામાં વપરાય તે, તથા ઘરની અંદર ઓરડીમાં અથવા બે ઘરના વચમાં નાની ગલી હોય, તેમાં બેસવું, આ બધાં સંયમવિરાધનાના ભયથી ત્યાગે, તેજ કહ્યું છે—

ગંભીર ઙ્ગુસિરા એતે પાણા દુગ્પઢિલેહગા ।

અગુત્તી વંમચેરસ્સ ઇત્થીઓ વાવિ સંકણા ॥ ૧ ॥

એવાં આસને બેસવું તેમાં જીવો નજરે ન દેખાય તેથી પડિલેહણુ ન થાય, તેમજ પ્રહ્લચર્યની રક્ષા ન થાય. તથા ગલીમાં છુપા બેસવાથી સ્ત્રીઓની શંકા થાય, તથા ગૃહસ્થના ઘરમાં કુશળ વિગેરેનું પૂછવું અથવા પોતાના શરીરના અવ-યવનું પૂછવું તથા પૂર્વે સંસાર વિષય લોગબ્યો હોય તે યાદ કરવું, આ બધું અનર્થ માટે છે, તે સમજીને જ પરિજ્ઞા વડે ત્યાગે.

જસં કિત્તિં સલોયં ચ જા ય વંદણ પૂયણા ।

સવ્વલોયંસિ જે કામા તં વિજ્જં પરિજાણિયા ॥ ૨૨ ॥

મોટી લડાઈમાં લડવામાં જીતે તે ચશ, દાન દેવાથી મળે તે કીર્તિ, ન્યાતિ તપ બાહુબળ લણવા જે વિગેરેથી મળે તે

શ્લાઘા તથા દેવેંદ્ર અસુરેંદ્ર ચક્રવર્તિ બળદેવ વાસુદેવ વિગેરે તેને નમે તે વંદના, સત્કાર કરીને વસ્ત્ર વિગેરે આપે તે પૂજના તથા બધા લોકમાં ઈચ્છા કામ ચેષ્ટા તે આ બધું યશ કીર્તિ શ્લોક વિગેરે દુઃખદાયી સમજીને છોડે.

જેણેહં ણિવ્વહે ભિક્ષૂ અન્ન પાણં તહાવિહં ।

અણુપ્પયાણમન્નેસિ તં વિજ્ઞં પરિજાણિયા ॥૨૩॥

વળી જે અન્ન પાણી વડે એટલે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ અને કારણ પડે અશુદ્ધ વડે આ લોકમાં સંચય યાત્રા-દિકને ધારે અથવા દુકાળ કે રોગ આતંક વિગેરે આવે, તે અન્ન પાણી વડે પોતે નભાવે, બીજાને પણ નભાવે, ને બને ત્યાં સુધી શુદ્ધ ગ્રહણ કરે, અને બીજા સાધુને તેમાંથી આપીને તેમના સંચય યાત્રાનો નિર્વાહ કરે, અથવા કંઈ અનુષ્ઠાન કરવા વડે ચારિત્ર અસારતા પામે તેવું અન્નપાન ન લે, તથા તેવું અકાર્ય પણ ન કરે, તથા તેવું દોષિત અન્નપાન વિગેરે ગૃહસ્થો કે વૈનેતરોને સંચય ઉપધાતક અન્ન ન આપે, તે સમજીને વિક્રાન છોડે, (સારા સાધુને નિર્દોષ આહાર આપે.)

एवं उदाहु निग्गंथे महावीर महासुणी ।

अणंत नाणदंसी से धम्मं देसितवं सु ते॥सु. २४॥

ઉપરની નીતિએ મહાવીર મહામુણીએ કહ્યું તે કહે છે, બાહ્ય અભ્યંતર ગ્રંથ છોડ્યો માટે નિર્ગ્રંથ મહાવીર વર્ધમાન સ્વામી મોટા મુનિ તે મહા મુનિ અનંત જ્ઞાનદર્શન જેને છે તે અનંત જ્ઞાનદર્શનવાળા ભગવાને ચારિત્ર લક્ષણવાળો ધર્મ તથા શ્રુત તે જીવાદિ પદાર્થ બતાવનારો ઉપદેશ કર્યો.

ભાસમાણો ન ભાસેજ્જા ણેવવંફેજ્જ મમ્મયં ।

માતિદ્વાણં વિવજ્જેજ્જા અણુચિંતિય વિયાગરે ॥૨૫॥

જે ભાષા સમિતિ પાલનારે છે, તે બોલે પણ જો તે ભાષામાં ધર્મ કથા સંબંધ હોય તો અભાષક છે. કહ્યું છે કે.

વચણ વિહત્તી કુમલોવઓગયં વહુ વિહં વિયાણંતો ।

દિવસંપિ ભાસમાણો સાહુ વચગુત્તયં પત્તો ॥૧॥

વચન વિભક્તિમાં કુશળ બોલવાનો બહુ વિધિ જાણતો દિવસભર બોલે તો પણ સાધુ વચન શુભિ યુક્ત છે, અર્થાત્ દોષિત નથી, અથવા કોઈ રત્નાધિક બોલતો હોય, તે વખતે હું વધારે પડિત છું એમ બતાવવા વચમાં ન બોલે, તેમ મર્મ વચન ન બોલે, અર્થાત્ સાચું હોય કે જૂઠું હોય પણ જે બોલવાથી બીજાનું મન દુઃખાય તે વિવેકી સાધુ ન બોલે, કપટનું વચન ન બોલે, તેનો સાર આ છે કે પરને ઠગવાની બુદ્ધિની મનમાં દગો રાખી બોલે કે ન બોલે છતાં

અન્ય ઠંઠાચ તેણું ન કરે, પણ જ્યારે બોલવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે પ્રથમ વિચારે કે આ વચન બીજાને મને કે બંનેને દુઃખદાયી નથી, પછી બોલે, તે કહે છે:—

પુલ્લિં બુદ્ધીં પેહિત્તા પચ્છા વક્ક મુદાહરે

પ્રથમ બુદ્ધિએ વિચારીને પછી વાક્ય બોલે.

તથિમા તજ્યા માસા જંવદિત્તાઽણુત્તપ્પતી ।

જંછન્નં તં નવત્ત્વં એસા આણાણિયંઠિયા ।સૂ. ૨૬।

વળી ૧ સાચી, ૨ જૂઠું, ૩ સાચ જૂઠું, ૪ ન સાચ જૂઠું આ ચારપ્રકારની ભાષા થોડા સાચા જુઠાની ભાષા મિશ્ર છે તે આ રીતે કે આ ગામમાં દશ બાળકો જન્મ્યાં કે મર્યાં, તેમાં થોડાં ઓછા વધતાં પણ હોય તેથી સંખ્યા જૂઠી કહેવાય. (અથવા કંઈ વાત ઉભેરીને કરે અથવા પક્ષપાતથી મુદાની વાત છોડે તે સાચી જુઠી કહેવાય) જે બોલવાથી જન્માં-તરમાં તે બોલવાના દોષથી પોતાને કલેશ લોગવવો પડે, કે પરતાણું પડે કે મારે આવુંશું કામ બોલવું જોઈએ? તેનો સાર જોઈ કે મિશ્ર ભાષા પણ દોષને મારે છે, તો સમૂળશું જૂઠું બોલવાથી કેમ પરતાણું ન પડે? તથા સત્ય ભાષા પણ પ્રાણીઓને દુઃખ દેનારી હોય તે ન બોલવી, ચોથી અસત્યામૃષા પણ પંડિત સાધુઓને બોલવા યોગ્ય ન હોય, તે ન બોલવી, સાચી વાતનો પણ દોષ બતાવે

છે, જે છન્ન-હિંસા ભરેલી ભાષા હોય, જેમકે આ ચોરને બાંધો, કેયારા લણીલો, નવા બળધીયા (ગોધણા) ને રથમાં જોડો, અથવા છાતું-કોઈની એમ રૂપ હોય તે લોકો પણ ચત્નથી ઠાંકે, તેવું છિદ્ર ખોલવા રૂપ સાચું હોય તે પણ ન ખોલવું, આ આજ્ઞા નિર્વ્રથ લગવાન (તીર્થંકર) ની વાણી છે.

હોલાવયં સહીવાયં ગોયાવાયં ચ નોવદે ।

તુમં તુમંતિ અમણુન્નં સવ્વસો તં ણ વત્તણ્ણ । સૂ. ૨૭ ।

હોલા એવો વાદ હોલા (અદ્યા ?) વાદ, તથા સખા (મિત્ર) તેવો વાદ તથા ગોત્રવાદ હે ક.શ્યપગોત્રી, હે વશિષ્ઠગોત્રી, એવું સાધુ (ગૃહસ્થ માફક) ન બોલે, તથા તું તું, એવું તિરસ્કારવાળું જ્યાં બહુ વચન ઉચ્ચારવા યોગ્ય હોય ત્યાં તુંકારવાળું એક વચન ખીજાને માફું લાગે તેવું સાધુએ સર્વથા ન બોલવું.

અકુસીલે સયા મિક્કવૂ જેવ સંસગિયં મણ્ણ ।

સુહરૂવા તત્થુવસગ્ગા પહિબુજ્જેજ્જતે વિઠ્ઠુ । સૂ. ૨૮ ।

જેને આશ્રયી નિર્ચુક્તિકારે પૂર્વે કહ્યું કે:-પાસત્યો સળ્ણ કુસીલ સંયવો ણ કિલ વટ્ટણ્ણ કાઉં તેનો પરમાર્થ ખતાવે છે. ખરાખ આચારવાળો (હરાચારી) તે ખાસત્યા વિગેરેમાંથી કોઈ પણ પોતે ન બને, તે સાધુ અકુશલ કહેવાય તેવા પોતે

સહા સહાચારી રહેવું, તે કુશીલોનો સંગ પણ ન કરે, તેના દોષો બતાવે છે, સુખરૂપ સાત ગૌરવ (ઈંદ્રિયોને આનંદ પમાડવા) રૂપ તે કુશીલીયાની સોબતમાં સંયમને ઉપદાત કરનાર ઉપસર્ગો થશે, તે કુશીલીયા કહે છે કે હાથ, પગ, હાંત વિગેરે અચિત્ત પાણીથી ઘોવામાં શું દોષ છે? તેમ શરીર વિના કંઈ ધર્મ ન થાય, માટે કોઈ પણ પ્રકારે જો આધા કર્મી વિગેરેથી જોડાં છત્ર વિગેરેથી શરીરનું રક્ષણ થાય તો તે વાપરવું, તેનું પ્રમાણ તે આપે છે કે:—

અપ્પેણ વહુ મેસેજ્જા એયં પંડિય લક્ષણં ॥

અદ્યદોષથી મોટો લાભ થતો હોય તો તે લેવો એ પંડિતનું લક્ષણ છે, વળી તે કહે છે કે:—

શરીરં ધર્મસંયુક્તં રક્ષણીયં પ્રયત્નતઃ ।

શરીરાત સ્ત્રવતે ધર્મઃ પર્વતાત સલીલં યથા ॥૧॥

શરીર ધર્મ સહિત છે, તેથી પ્રયત્નથી રક્ષણ કરવું, કારણ કે જેમ પર્વતથી પાણી નીકળે, તેમ શરીરથી ધર્મ થાય છે.

વળી તે સંયમ ભ્રષ્ટ કહે છે કે હમણાં અદ્ય છેવટું સંઘયણુ છે, સંયમમાં થોડી ધોરજવાળા જીવો છે, આવું તેમનું વચન સાંભળીને ઠીસા સાધુ તેમનામાં લળી જાય છે, (સાધુમાંથી જતિ થાય) એથી વિવેકી સાધુ સમજીને દુઃખ રૂપ કુશીલીયાનો સંગ તજે.

નનત્થ અંતરાણં પરગેહે ण णિસીયए ।

ગામ કુમારિયં કિઙ્કુ નાતિવેલં હસે સુણી ।સૂ.૨૧।

બિશ્વા નિમિત્તે ગામ વિગેરેમાં ગયેલો સાધુ પર તે ગૃહસ્થ તેના ઘરમાં ઉત્સર્ગે માર્ગે ન બેસે, પણ અપવાદે અંતરાય તે અશક્તિના કારણે બેસે, તે અશક્તિ ખૂઠાપાથી કે રોગથી થાય, અથવા ઉપશમ લખિધવાળો સોબતી સારો હોય અને ગુરૂએ કોઈને ધર્મોપદેશ દેવાની જરૂર હોય તો પણ બેસે, ત્યાં ગામમાં છોકરા તેઓની સાથે ગામની કન્યાઓ તે નાની છોકરીઓ તેની સાથે કીડા હાસ્ય કંઠર્પ હાથનો ફરસ આલિંગન વિગેરે સાધુએ ન કરવું, અથવા ગેડી દડો વિગેરે રમતાં હોય તેમાં સાધુ સામેલ ન થાય, તથા તેમની કીડા બેઠને મુનિ મર્યાદા છોડીને ન હસે, જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ કર્મના બંધનથી ડરીને પોતે ન હસે, તે આગમમાં કહ્યું છે.

જીવેણં મંતે ! હસમાણે (વા) ઉસ્મૂય માણે વા કઙ્ક કમ્મ પગહીઓ વંધઙ્ક ! ગોયમા સત્તવિહ વંધए વા અઙ્કવિહ વંધए વા इत्यादि ।

જીવ હસે અથવા ઉત્સુક બને તો કેટલી કર્મ પ્રકૃતિ બાંધે ?

ઉ—ગોયમ ! સાત અથવા આઠ, (બે આયુ પ્રથમ

બંધાઈ ગયું હોય તો સાત પછી બાંધવાનું હોય તો આઠ,) કારણ કે આયુ એકજવાર બંધાય છે, બીજી પ્રકૃતિમાં બંધ પડી વધારો થાય છે. માટે હસવું નહિ, તે માટે સંસારીક્રીડામાં ઉત્સુકતા ન બતાવવી.

અણુસુઓ ડરાલેસુ જયમાણો પરિવ્વણ ।

ચરિયાણ અપ્પમત્તો પુટ્ટોત્થહિયાસણ ॥સૂ. ૩૦॥

વળી ઉદાર તે ચક્રવર્તિ વિગેરેના મનોહર શબ્દો વિગેરેમાં તથા બીજી ઇન્દ્રિયોના કામ ભોગો તે વસ્ત્ર દાગીના ગીત ગાંધર્વ યાન વાહન વિગેરે તથા આજ્ઞા ઐશ્વર્ય વિગેરે દેખીને કે સાંભળીને તેમાં ઉત્સુકતા ન ધરાવે, (પાતાંતરમાં) ન નિશ્ચિતો ડનિશ્ચિતઃ અપ્રતિબદ્ધ રહે, સંયમ સ્થાનમાં ચતના કરતો મૂળ ઉત્તર ગુણોમાં ઉદમ કરે, સંયમ પાળે, તથા ભિક્ષાચર્યામાં અપ્રમત્ત રહે, આહાર વિગેરેમાં ગૃહ ન થાય, તથા પરિસહ ઉપસર્ગો કરસે (આવે) ત્યાં અદીન (હિંમત ધારી) મનવાળો બનીને કર્મની નિર્જરા માનીને સહે.

હમ્મમાણો ણ કુપ્પેજ્જ, વુચ્ચમાણો ન સંજલે ।

સુમણે અહિયાસિજ્જા ણ ય કોલાહલં કરે ।સૂ. ૩૧।

પરિસહ ઉપસર્ગોને સહન કરવાનું બતાવે છે, લાકડી મુકડી લકુટ (લખોટો) વિગેરેથી મારતાં કોપાયમાન ન થાય,

तथा कोष्ठं गणो के भक्षिणां भोदो तो पणु आकोश न करे,
तिरस्कार करतां भणे नडि, सामे उत्तर न आपे, मनमां
पणु कुवियार न लावे, पणु सुमन (शांत मन) वाणो भनीने
कोलाहल न करतां सहन करे.

लद्धे कामे ण पत्थेज्जा विवेगे एवमाहिए ।

आयसियाइं सिक्खेज्जा बुद्धाणं अंतिए सया ।सू.३२।

वणी प्राप्त थयेला काम ते छिच्छा काम चेष्टा अथवा
गंध अलंकार वस्त्र विगेरे जेम वज्रस्वामीने मज्जा छतां,
त्याग्या तेम पोते पणु तेने न वांछे, आपवा आवे तो पणु
न ले, अथवा काम चेष्टावाणा गमनादि लण्घिइप काय
तपस्याथी लण्घिओ प्राप्त थाय, तोपणु तेनो अहहत्त
भाइक उपयोग न करे, (अहहत्ते पूर्वभवमां तपनुं इण
यकवर्ती पढ माग्युं तेम साधु नियाणुं न करे) जेम
करवाथी लाव विवेक प्रकट करेलो थाय, (अर्थात् निर्माण
साधुलाव प्रगट थयेलो कडेवाय) तथा आर्योनां कृत्यो ते सदा-
यारमां वर्त्ते, अनार्य कृत्यो त्यजे, अथवा आचरवा योग्य
सुसुक्षु पुइषे पुर्वे आचरेदां ज्ञानदर्शनचारित्रने आचार्य
भगवतो पासो हुमेशां शीजे, आथी जेम भताव्युं के
उत्तम साधुओ निरंतर गुइकुलवास सेवयो, हुवे कळुं के
पुद्ध (आचार्य) पासो शीजे, ते पुक्षासाथी भतावे छे.

સુસૂસમાણો ઉવસેજ્જા, સુપ્પન્નં સુતવસ્સિયં ।

વીરા જે અત્તપન્નેસી, ધિતિમન્તા જિહંદિયા । સૂ. ૩૩ ।

ગુરુનો આદેશ સાંભળવાની ઈચ્છા તે સુશ્રૂષા એટલે ગુરુ વિગેરેની વેચાવચ્ચ કરતો ગુરુને સેવે, તેનાજ બે પ્રધાનગુણ-દ્વારા બતાવે છે, સારી પ્રજ્ઞા જેને હોય તે સુપ્રજ્ઞ અર્થાત્ સ્વ સિદ્ધાંત પરસિદ્ધાંત બાણનારો ગીતાર્થ, તથા સારો બાહ્ય આભ્યંતર તપ હોય તે સુતપસ્વી એટલે ગીતાર્થ તથા સારા તપવાળો (સુશીલ) ગુરુને પરલોકનો હિતાર્થ સાધુ સેવે તેજ કહે છે.

નાણસ્સ હોઈ માગી ધિરયરઓ દંસણે ચરિતે ય ।

ધન્ના આવકહાણ ગુરુકુલવાસં ન મુંચંતિ ॥૧॥

જે સાધુઓ એવું કરે છે, તે બતાવે છે, અથવા કયા જ્ઞાનીઓ અથવા તપસ્વીઓ છે, તે બતાવે છે. કર્મ વિદારણ કરે તે વીરો, પરિસહ ઉપસર્ગો સહન કરે તે ધીર, અથવા બુદ્ધથી શોભે તે ધીર કે જેઓ તુર્ત મોક્ષમાં જનારા છે, આપ્ત-રાગદ્વેષથી મુક્ત તેની પ્રજ્ઞા કેવળજ્ઞાન તેને શોધવાના શીલવાળા અર્થાત્ સર્વજ્ઞ કહેલા વચનને શોધનારા અથવા આત્માની પ્રજ્ઞા જ્ઞાન તેને શોધનારા અર્થાત્ આત્મહિતને શોધનારા તથા ધૃતિ તે સંયમમાં રતિ તે ધૃતિમંત કારણ કે સંયમમાં ધૈર્ય હોય તો પંચ મહાવ્રતને

ભાર ઉપાડવો સહેલો થાય છે, અને તપથી સુગતિ સાધવી તે હાથમાં મળેલી છે, તે કહે છે:—

જસ્સ ઘિઈ તસ્સ તવો જસ્સ તવો તસ્સ સુગઈ સુલહા ।

જે અધિઈમંતપુરિસા તવો વિ સ્વલુ દુલ્લહો તેસિં ॥ ૧ ॥

જેને ધીરજ તેને તપ થાય, જેને તપ થાય, તેને સુગતિ સુલભ છે. જે અધૃતિવાળા પુરૂષો છે, તેમને તપ પણ દુર્લભ છે, તથા જેણે ઈન્દ્રિયોના રાગદ્રેષ સ્પર્શ વિગેરે જાણ્યા છે, (અર્થાત્ સારામાં રાગ કે વિપરીતમાં દ્રેષ કર્યો નથી) તે જાતેન્દ્રિય સેવા કરતા શિષ્યો અથવા ગુરૂઓ શિષ્યોના સેવાથી પ્રસન્ન થઈ બોધ આપતાં ઉપલા વિશેષણુવાળા થાય છે, (સુશિષ્યને લાણાવવાથી તથા તેના તપથી ગુરૂમાં પણ ઉત્તમ ગુણો વધે છે.)

ગિહે દીવમપાસંતા પુસ્સિદાણિયા નરા ।

તે વીરાં વંધણુમ્મુક્કા નાવકંસ્વંતિ જીવિયં ॥ સૂ. ૩૪ ॥

એની પ્રતિજ્ઞા કરેલા પૂર્વે જતાવેલા ઉત્તમ ગુણુવાળા કયા સાધુઓ છે, તે જતાવે છે, ઘરમાં તે ઘરવાસમાં કે ઘરના કાંસામાં ગૃહસ્થ ભાવવાળા છે, તે દીપ માફક પ્રકાશે, પણ ભાવદીપ તે શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ મેળવતા નથી, અથવા દીપ તે સમુદ્ર વિગેરેમાં જીવોને આશ્રય રૂપ છે, તેમ આ સંસાર સમુદ્રમાં ભાવદીપ સર્વજ્ઞે કહેલા ચારિત્ર લાભ મળે તેવા

દ્વીપ કે દ્વીપ જેવા ગૃહસ્થવાસમાં ન થાય, પણ દીક્ષા લેઈ પાળવાથી દિવસે દિવસે ગુણોના લાભથી કેવા સરસ થાય છે, તે બતાવે છે. નર-પુરૂષ-ધર્મમાં પુરૂષ પ્રધાન માટે નર શબ્દ લીધો છે, નહિ તે સ્ત્રીને પણ સાધુપણું ઉદ્ય આવે છે, અથવા દેવ વિગેરેને ન ગણવા, તેમને ચારિત્ર ઉદ્ય ન આવે, માટે ચારિત્ર લીધેલા ઉત્તમ પુરૂષો મુમુક્ષુઓને આશ્રય કરવા યોગ્ય છે, મોટા (ગૃહસ્થો) થી પણ મોટા (પુજનીક) થાય છે. અથવા આદાનીય હિતસ્વીઓને મોક્ષ અથવા તેનો માર્ગ સમ્મગ્દર્શન વિગેરે પુરૂષોને આદરણીય છે, તે જેનામાં હોય તે અર્થ લેઈને વાળો પ્રત્યય લગાડવો, તેથી પુરિસાદાણીય નર થાય છે, અર્થાત મોક્ષ કે મોક્ષમાર્ગ આરાધે તે નર છે, તે નરો વિશેષથી આઠ પ્રકારનાં કર્મને પ્રેરે તેથી વીર છે, તથા બાહ્ય અભ્યંતર સ્ત્રી પુત્રનો સ્નેહ રૂપ, અંધન તેને ઉત્સાહ લાવીને છોડેલા અસંયમ ભવિત કે પ્રાણુ ધારવાને નથી વાંછતા, (વિલાસી ભવન કરતાં મરણને વધારે વહાલું ગણી નિર્મળ સંયમ પાળે છે.)

અગિદ્વે સદ્દાસેસુ આરંભેસુ અણિસ્સિણ ।

સવ્વં તં સમયાતીતં જમેતં લવિયં बहु ॥સૂ. ૩૫॥

વળી અગૃહ તે અમૂર્છિત-શેમાં ? મનોજ્ઞ શબ્દો કેફરસો-માં એટલે મનોજ્ઞ શબ્દરૂપ ગંધ રસ ફરસો માં (શબ્દ-

નવમું ધર્મ અધ્યયન.

તથા ફરસ લીધાથી પાંચે લેવા) અગૃહ્ણ એટલે ત્યાગી તેમ વિપરીતમાં દ્રેષ ન કરે, એમ કહેવું, (અર્થાત રાગદ્રેષનો ત્યાગ કરી સમભાવી રહે,) તથા આરંભ તે સાવધ અનુષ્ઠાન રૂપ પાપોમાં અનિશ્ચિત પ્રવૃત્તિ ત્યાગે, હવે ઉપસંહાર (ટુંકાણું) કરે છે, આ અધ્યયનથી શરૂવાતમાં અનાચાર ત્યાગવાનું ઘણું કહ્યું, તે બધું સમયથી તે જિનેશ્વરના આગમથી વિરૂદ્ધ હોવાથી નિષેધ્યું છે, તથા જે વિધિદ્વારે કુસમયથી વિરૂદ્ધ લોકોત્તર હોય તેનો નિષેધ નથી, પણ જે કુતીર્થિકોએ ઘણું કહ્યું, તે સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ હોવાથી ન આદરવું.

अइ माणं च मायं च तं परिणाय पंडिए ।

गारवाणि य सव्वाणि णिव्वाणं संघए सुणि ॥३६॥

જે મુખ્ય ત્યાગવાનું તે ત્યાગવાના છે દ્વારવડે મોક્ષ સાધવાનું બતાવે છે. અતિમાન (અતિશે માન-અહંકાર) વ્યશબ્દથી તેનો સોબતી ક્રોધ તથા માયા તથા તેનો કાર્ય ભૂત લોભ તે આરેને વિવેકી સાધુ જ્ઞપરિજ્ઞાથી સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગે, તથા બધા ગારવો તે રૂદ્ધિ રસસાતા ગારવો સંસાર કારણપણે જાણીને ત્યાગે, ત્યાગીને સાધુ પોતે નિર્વાણ તે બધાં કર્મ ક્ષયરૂપ વિશિષ્ટ આકાશ દેશ (સિદ્ધિ સ્થાન) માં ધ્યાન રાખે, (અને મેળવે) આ પ્રમાણે મુધર્માસ્વામીએ જંબુસ્વામીને ધર્મ નામનું નવમું અધ્યયન કહ્યું.

દશમું સમાધિ અધ્યયન.

નવમા પછી દશમું આરંભીએ છીએ, નવમા દશમાનો આ સંબંધ છે, નવમામાં ધર્મ કહ્યો, તે સંપૂર્ણ ધર્મ સમાધિ હોય તો થાય, તેથી હવે સમાધિ કહીએ છીએ, આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયના ઉપક્રમ નિક્ષેપ અનુગમ તથા નય એ ચાર અનુયોગ દ્વારા કહેવા, તેમાં ઉપક્રમ દ્વારમાં રહેલો અર્થાધિકાર (વિષય) આ છે, ધર્મમાં સમાધિ કરવી, સારી રીતે મોક્ષ કે તે માર્ગમાં આત્મા જે ધર્મ ધ્યાન વિગેરે વડે સ્થાપીએ તે સમાધિ ધર્મ ધ્યાન વિગેરે છે, (અચળ મનને સ્થિર કરવા જે પરોપકાર કે આત્માનું ધ્યાન કરીએ તે સમાધિ છે) તે સમાધિ બાણીને ફરસવી, નિક્ષેપમાં નામ નિષ્પન્ન જે સમાધિ શબ્દ છે, તેનો અધિકાર નિર્યુક્તિકાર કહે છે—

આયાણ પદેનાડાઘં ગોણં ણામં પુણો સમાહિત્તિ ।

ણિક્ષિવિઝ્જણ સપાહિં ભાવ સપાહી ઇ પગયં ॥૧૦૩॥

સૂત્રમાં પ્રથમ જે લઈએ તે આદાન જેમકે નામના કે ક્રિયાપદના પ્રત્યયો સુપ્ સ્ વિસર્ગ નૃપઃ, ક્રિયાપદમાં તિ લવતિ (ગુજરાતીમાં નામમાં વિલકિતના પ્રત્યયો તથા ક્રિયાપદના પ્રથમ અક્ષર વડે લાગે તે) આ આદાન (પ્રથમ) પદ છે ત 'આઘં' નામ આ અધ્યયનનું છે, કારણ કે પ્રથમ સૂત્ર આ અધ્યયનનું આઘં મઝ્મં મણુવીદ ધમ્મં વિગેરે, જેમ

ઉત્તરાધ્યયનમાં ચોથા અધ્યયનમાં પ્રમાદ અપ્રમાદ નામના અધ્યયનને પણ પ્રથમ શબ્દ અસંખ્યં હોવાથી તે નામે બોલીએ છીએ, ગુણનિષ્પન્ન નામ આ અધ્યયનનું સમાધિ છે, તેથી અહીં સમાધિ કહીશું (સમાધિ ગુજરાતીમાં સ્ત્રી લિંગ છે, સં. માં પુલિંગ છે) તે સમાધિ નામ વિગેરે કહીને અહીં આપણે ભાવ સમાધિનો અધિકાર કહેવાનો છે,

જામં ઠવ્વણા દવિણે સ્વેત્તે કાલે તહેવ્વ ભાવે ય ।

एसो उ समाहीए णिकखेव्वो छव्विहो होइ ॥ ૧૦૪॥

સમાધિના નિક્ષેપા કહે છે, નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ એ પ્રમાણે સમાધિ નિક્ષેપો છ પ્રકારે છે, 'તુ' અવ્યય ગુણ નિષ્પન્ન નામ (સમાધિ) ના છ નિક્ષેપા થાય છે, તે ખતાવે છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે, તે છોડી દ્રવ્ય વિગેરે સમાધિ કહે છે.

પંચમુ વિસણ્ણુ સુખેણુ દવ્વંમિ ત્તા ભવે સમાહિત્તિ ।

खेतं तु जम्पिखेत्ते, काले कालो जहिं जो ऊ ॥ ૧૦૫॥

પાંચ શબ્દાદિ મનોહરવિષયોમાં કાલ વિગેરે પાંચ ઇદ્રિયોને અનુકુળ (ગમતું) આવતાં મનમાં જે ખુશી (રતિ) થાય છે તે દ્રવ્યસમાધિ છે, તેનાથી ઉલટું અસમાધિ છે, અથવા જે દ્રવ્ય કે ઘણાં દ્રવ્યો જેમાં વિરોધ ન હોય, કે સ્વાદ ન ખગડે, પણ સ્વાદ વધે તે દ્રવ્ય

સમાધિ છે, જેમકે હ્રદય સાકર દહીં ને ખાંડ (ગોળમાંથી મેલ કાઢે તે ખાંડ છે) તથા ચાતુર્નાતક (ચાર જાતિનો સમૂહ તે મીઠું મરચું ધાણાજીરાનો મસાલો? વિગેરે શાક વિગેરેમાં નાંખે છે) વિગેરે છે, અથવા જે દ્રવ્ય ખાધાથી પીધાથી કે ચોપડવાથી સમાધિ (શાંતિ) થાય તે દ્રવ્યને દ્રવ્ય સમાધિ કહે છે, અથવા તોળવાના કાંટે ચડાવતાં બંને ખાણુ સમાન થાય તે દ્રવ્ય સમાધિ છે, ક્ષેત્ર સમાધિ જેને જે ક્ષેત્ર (હવા ખાવાના સ્થળ) માં રહેવાથી સમાધિ (શાંતિ-શક્તિ) થાય, તેમાં ક્ષેત્ર પ્રધાન્ય હોવાથી ક્ષેત્ર સમાધિ છે, અથવા જે ક્ષેત્રમાં સમાધિનું વર્ણન કરીએ તે ક્ષેત્ર સમાધિ છે. કાળ સમાધિ પણ જે કાળને આશરી સમાધિ થાય, જેમ ઢોરોને આસો મહિનો, ધુવડોને રાત, કાગડાઓને દહાડો, અથવા જેને જેટલો કાળ સમાધિ રહે, અથવા જે કાળમાં સમાધિનું વર્ણન કરીએ તેમાં કાળ મુખ્ય હોવાથી કાળ સમાધિ છે.

ભાવ સમાધિ કહે છે—

ભાવ સમાધિ ચત્ત્વિહ દંસણ જાણે તવે ચરિત્તે ય ।

ચત્ત્વિ સમાહિયપ્પા સંમં ચરણદ્વિયો સાહુ ॥૧૦૬॥

ભાવ સમાધિ દર્શન જ્ઞાન તપ ચારિત્ર લેદથી ચાર પ્રકારે છે, તે ચારે પ્રકારની સમાધિ અડધી ગાથામાં પછવાડે કહે છે.

સુમુક્ષુઓ જે આરાધે તે ધરણુ, તે સારી રીતે ચારિત્રમાં રહીને ઝરોઝર વર્તનારો સાધુ ચારે સમાધિના ભેદો દર્શાવે જ્ઞાન તથા ચારિત્રમાં જેણે આત્મા સ્થિર કર્યો હોય તે તે સમાહિત (સમાધિવાળો) આત્મા છે, તેનો સાર આ છે કે જે સારા ચારિત્રમાં રહે, તે ચાર પ્રકારની ભાવ સમાધિવાળો આત્મા થાય છે, અથવા જે ભાવ સમાહિત આત્મા હોય તે સમ્યગ્ ચારિત્રવાળો જાણવો, તે બતાવે છે. દર્શાવે સમાધિમાં રહેલો જિન વચનમાં જેનું મનરંજિત છે, જેમ યુગ્મવનારો વાયરો ન આવે તેવા સ્થાનમાં દીવો સ્થિર રહે, તેમ દર્શાવે સમાધિવાળાને કુમતિવાયુવડે ધીજે ન ભભાવે (મોક્ષની જેને શ્રદ્ધા છે, તેને કુમતિવાળો ચારિત્રથી ન પાડે) જ્ઞાન સમાધિ વડે જેમ જેમ નવું ભણે, તેમ તેમ ઘણી ઉંચી ભાવના સમાધિમાં તે ઉદ્યુત થાય છે, તેજ કહ્યું છે.

जह जह सुयमवगाहइ अइसय रस पसर संजुय मउव्वं ।

तह तहं पलहाइ मुणी णव णव संवेग सद्धाए ॥१॥

જેમ જેમ અતિશય રસના પ્રસારવાળું અપૂર્વ સુત્ર વાંચે, તેમ તેમ નવા નવા મોક્ષઅભિલાષની શ્રદ્ધા વડે મુનિ આનંદ પામે, ચારિત્ર સમાધિમાં પણ વિષય સુખની નિસ્પૃહતાથી પાસે કંઈ નહિ છતાં ઉત્તમ સમાધિ મેળવે છે, તે બતાવે છે.

તળ સંધાર ણિસન્નોવિ મુણિવરો મહરાગમયમોહો ।

જં પાવઙ્ મુત્તિમુહં કત્તો તં ચક્કવટ્ટીવિ ॥ ૧ ॥

પાથરવા માટે (આસનના અભાવે નિર્દોષ) ઘાસનો સંધાર (પાથરણું) ઉપર ખેડેલો પણ જેના રાગ મહ મોહ દૂર થયા છે તેવો ઉત્તમ સાધુ જે મુક્તિ (નિર્દોલતા) તું સુખ પામે છે, તેવું ચક્રવર્તી પણ (રાજ્ય વધારવા સાચવવાની ચિંતાથી) કયાંથી પામે ?

નૈવાસ્તિ રાજરાજસ્ય તત્સુખં નૈવ દેવરાજસ્ય ।

યત્સુખમિહૈવ સાધો લોકવ્યાપારરહિતસ્ય ॥ ૨ ॥

જે સુખ રાજના રાજ ચક્રવર્તીને નથી, તેમ દેવોના રાજ ઈંદ્રને નથી તેવું સુખ લોક વ્યાપારથી રહિત નિર્દોભી સાધુને અહીં છે, વિગેરે જાણવું. તપની સમાધિથી તે મોટી માસખમણાદિની તપસ્યા કરે, તો પણ તેને ખેદ ન થાય, તેમજ અભ્યાસ પડવાથી ભૂખ તરસ વિગેરે કષ્ટોથી ઉદ્વેગ ન પામે, તથા અભ્યંતર તપનો અભ્યાસ કરવાથી ધર્મ ધ્યાન કે શુકલ નિર્મળ ધ્યાનમાં મન રહેવાથી મોક્ષમાં રહેવા માફક સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક કરતો નથી. આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સમાધિમાં રહેલો ઉત્તમ ચારિત્રમાં સાધુ રહેલો છે, નામ નિક્ષેપ સમાધિનો થયો. હવે સૂત્રાનુગમમાં શુદ્ધ ઉચ્ચાર વિગેરે ગુણોથી યુક્ત સૂત્ર ખોલવું તે કહે છે:—

આઘં મઈમં મણુવીયધમ્મં, અંજૂસમાહિં તમિણં સુણે ।
અપહિન્ન મિવ્વૂ ઉ સમાહિપત્તે, અણિયાણ મૂતેસુ
પરિવણ્જા ॥ સૂ. ૧ ॥

આ કાવ્યસૂત્રનો ધર્મઅધ્યયનના સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે, અશેષ (બધા) ગારવ (અહંકારો) ને છોડીને મુનિ નિર્વાણ સાથે, એવું કેવળજ્ઞાની થયેલા ભગવાન મહાવીરે કહ્યું. વળી આ પણ કહ્યું તે કહે છે, આઘં-કહ્યું, (કહેતા હવા) કેણુ ? મતિમાન મનન (વિચાર કરે) તે મતિ બધા પદાર્થો જાણવાનું જ્ઞાન જેને છે તે અર્થાત્ કેવળજ્ઞાની, આવું અસાધારણ (મોટું) વિશેષણ હોવાથી અહીં તીર્થંકર લેવા, વળી કહેતા હવા એ વચનથી નજીક કાળના (છેલ્લા) તીર્થંકર મહાવીર વર્ધમાન સ્વામી જાણવા, શું કહ્યું ?

ઉ:—ધર્મ તે શ્રુત ચારિત્રરૂપ કેવી રીતે કહ્યો ? અનુ-વિચિંત્ય-કેવળજ્ઞાન વડે જાણીને કહેવા યોગ્ય પદાર્થોનો આશ્રય લઈને ધર્મ કહે છે, અથવા સાંભળનારા શ્રોતા (ધરાકો) ને ધ્યાનમાં લઈને આ કયા અર્થને સમજી શકશે ? તથા આ પુરૂષ કેવો છે ? કોને માને છે ? અથવા કયા મતનો છે, એ બધું વિચારીને કે જે ઉપદેશને શ્રોતાઓ માને છે, અને દરેક સમજે છે કે અમારે માટે આસ વિચારીને ભગવાન ધર્મ કહે છે, કારણ કે ભગવાનના બેલ-

માથી બંધાની શંકા દૂર થવાથી મન સત્વિષ પામે છે, કેવો કર્મ કહે છે ? રૂણ-સરળ જે વસ્તુનું સ્વરૂપ હોય તેવું કહે છે, પણ શાક્યો બૌદ્ધ મતવાળા કહે છે કે “બધું સ્થિતિક છે, એવું માનીને પૂર્વે કરેલી ક્રિયાનો નાશ તથા ન કરનારને લાશુ પડવું, એ દોષ લાશુ પડતો જાણીને સંતાન માનવા લાગ્યા, (આમાં દોષ એ છે કે જે રૂણ લેવાર થયું તે નાશ પામ્યું, અને પકવનાર પણ નાશ પામ્યો, તેને જાહેરે બીજું રૂણ ઉત્પન્ન થયું અને બીજો લેનારો થયો, આ કોઈ ન માને તેથી એવું માની લીધું કે રૂણનું સંતાન (છોકરા માફક) બીજું સંતાન રૂપે રૂણ થયું અને પકવનારનો નાશ થવાથી છોકરો માલીક થયો ! તેવી રીતે જે પરણનારનો નાશ માને, અને સ્ત્રીનો નાશ માને તે બંને નવાં થયેલાં સંસાર ભોગવતી વખતે (કુમારપણાનો દોષ લાગે, વિગેરેથી ક્ષણવાદ ટકતો નથી,) વળી તેઓ પોતે છેદતા નથી, પણ છેદનનો ઉપદેશ આપે છે, તથા કાર્ષાપણ (સિકકો ચલણી રૂપિયો) વિગેરે ચાંદી પોતે ન લે, પણ બીજા મારફતે કંચ વિક્રય કરાવે છે, વળી સાંખ્યમત વાળા સર્વ અપ્રચ્યુત (અવિનાસી) અનુત્પન્ન (ન બનેલું) સ્થિર (કાયમ) એક સ્વભાવ વાળું નિત્ય માનીને તેથી કર્મ બંધ અને મોક્ષનો અભાવ થતો જાણીને તે દોષથી બચવા અવિર્ભાવ (અકટ) તિરોભાવ (શુભ) નો

આશ્રય લીધો વિગેરે ખીજા માફક વીતરાગ પ્રભુએ કુટોલ શાવ છોડીને અવક (નિર્દોષ) સાચો ધર્મ ખતાવ્યો, તથા સમ્યગ્ સધાય મોક્ષ કે તેના માર્ગ પ્રત્યે જવા યોગ્ય આત્મા જે ધર્મના વડે કરાય તેવો ધર્મ સમાધિ છે, તેને પ્રભુએ કહ્યો, અથવા ધર્મ કહ્યો, અને ધ્યાન વિગેરેની સમાધિ પણ કહી. સુધર્માસ્વામી કહે છે, તે ધર્મ કે સમાધિ ભગવાને કહેલી તે તમે સાંભળો, તે આ પ્રમાણે—આ લોકના સુખની પ્રતિજ્ઞા આકાંક્ષા જેને તપનું અનુષ્ઠાન કરતાં ન હોય તે સાધુ ધર્મ અપ્રતિજ્ઞ ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનારો ભિક્ષુ તેજ પરમાર્થથી સાધુ ધર્મ અને ધર્મ સમાધિને પામેલો છે, તથા જેને આરંભ રૂપ પ્રાણીઓને દુઃખનું નિદાન (કાર્ય) ન હોય તે અનિદાન તેવો સાધુ સાવધ અનુષ્ઠાન રહિત સંપૂર્ણ સંચમ અનુષ્ઠાન પામે છે, અથવા અનિદાન ભૂત અનાશ્રવ રૂપ તે કર્મોપાદન રહિત સારી રીતે દીક્ષા પાળે અથવા અનિયાણુ ભૂત તે નિયાણુ રહિત જ્ઞાન વિગેરે છે. તેમાં ચિત્ત રાજે, અથવા નિદાન હેતુ કારણુ જે દુઃખનાં છે તે છોડી કેઇને પણ દુઃખ ન આપે, તે અનિદાન ખની સંચમ સારી રીતે પાળે, પહેલી ગાથાનો ટુંક અર્થ કહે છે.

સર્વજ્ઞ મહાવીર પ્રભુએ વિચારીને નિર્દોષ સમાધિ આપનારો ધર્મ કહ્યો તે હું તમને કહું છું તે સાંભળો. સંસારની આકાંક્ષા રહિત શ્રદ્ધને સાધુ સમાધિમાં રહીને પ્રાણીઓને

દુઃખ દેવા રૂપ નિયાણું જે કાર્ય છે તે છોડીને સંયમને આરાધે, (સૂત્ર ૧)

**ઉઠું અહેય તિસિં દિસાસુ તસાય જે થાવર જેયપાણા ।
હત્થેહિં પાણિય સંજમિત્તા, અદિન્નમન્નેસુ ય ણો
ગહેજ્જા ॥ સૂ. ૨ ॥**

ઉંચે નીચે તીરછી દિશાઓમાં ત્રસ થાવર જે જીવો છે, તેને હાથ પગ વશ રાખીને ન પીડીશ, અને બીજાનું તે આપેલું ન લે. જીવહિંસા વિગેરે કર્મનાં મૂળ છે, તે જીવહિંસા પણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ એમ ચાર ભેદ છે, તેમાં ક્ષેત્ર આશ્રી કહે છે, સર્વ પ્રાણુતિપાત (જીવ હિંસા) કરાય તે પ્રજાપક (કહેનાર) ની અપેક્ષાએ ઉંચે નીચે તીરછું જાણવું, અથવા ઉંચે નીચે તીરછે, એમ ત્રણ લોક (જગત) તથા પૂર્વ પશ્ચિમ વિગેરે દિશા તથા ખુણામાં દ્રવ્ય પ્રાણુતિપાત આ છે, ત્રસ પામી કંપતાં દેખાય તે ત્રસ ઘેઘંદ્રિય વિગેરે, અને સ્થાવર તે સ્થિર રહેનારાં પૃથ્વીકાય વિગેરે છે, (અંદરના ભેદ સૂચવે છે) અથવા કાળ પ્રાણુતિપાત સૂચવે છે, તેથી દિવસે કે રાત્રે પ્રાણુ તે જીવો જાણવા. હવે ભાવ હિંસા કહે છે-પૂર્વે કહેલા જીવોને હાથ પગ વડે બાંધી રાખીને અથવા બીજી રીતે તે જીવોને હાથ પગ વડે દુઃખ થાય, તેવું કૃત્ય સાધુ

વાતું ન બને, અર્થાત્ ગીતાર્થ હોય તે બરોબર ધર્મ બતાવે તથા વિચિકિત્સા મનની શંકા અથવા વિક્ષાનોની નિંદા તે છોડીને જે જિનેશ્વરોએ કહ્યું તે સાચું છે, એવું શંકારહિત માનીને ચિત્તમાં શંકા ન લાવે, (અધીરતા ન કરે) આ દર્શન સમાધિ કહી. જે કંઈ પ્રામુક (નિર્દોષ) આહાર ઉપકરણ મળે, તે વિધિએ આત્માને નિર્વાહિ તે લાઠ, એવો નિર્દોષ ત્યાગી બનીને સંયમ પાળે, વારંવાર જન્મે તે પ્રજા-પૃથ્વી વિગેરે જીવો તે પોતાના આત્મા સમાન માનીને, તેવો સાધુજ લાવ સાધુ છે, તેજ કહ્યું છે:—

જહ મમ જ પિયં દુક્ષ્વં જાણિય એવ સવ્વજીવાણં ।

જ હજાઈ જ હજાવેઈ ય, સમ મજાઈ તેજ સમજો ॥ ૧ ॥

જેમ મને દુઃખ પ્રિય નથી, એવું બધા જીવોને જાણીને પોતે ન હણે ન હણાવે, એમ સમભાવે વર્તવાથી સમજી તે શ્રમણ કહેવાય. વળી સાધુ જાણે કે મને કોઈ ધમકાવે, કે જાહું કલંક આવે, તો દુઃખ થાય છે, તેમ જીવને પણ થાય, આ પ્રમાણે માનીને પ્રજા બધાં જીવોમાં સમાનભાવવાળો થાય. વળી હું અસંયમ (પાપ) થી જીવનવાળો બની ઘણા કાળ જીવીશ, એવો વિચાર પણ થાય તે કર્મનું આશ્રવ (આશા) પણ ન કરે, તથા અંચ આહાર ઉપકરણ વિગેરે અથવા ધન ધાન્ય દાસ દોર વિગેરેનો પરિગ્રહ લવિધ્યના સુખ માટે સારી તપસ્યા કરનારો તપથી કાયા ઝાળનારો

લિક્ષુ સંચય ન કરે. સારો ધર્મ કહેનાર સાધુ વૃષ્ણા કે શંકા છોડીને સંતોષથી વિચરે, અને પ્રજા જીવમાત્રમાં પોતાના સમાન બધામાં વર્તે, આ લોકમાં જીવિતનો અર્થો બનીને આશ્રવ પાપ ન કરે, અને સારો તપસ્વી લિક્ષુ ઉપાધિ સંચય ન વધારે ફક્ત ખપ જેટલું નિર્દોષ લે, સવ્વિંદિયાભિનિવ્વુડે પયાસુ, ચરે મુળી સવ્વતો-
વિપ્પમુક્કે ।

પાસાહિ પાણે ય પુઠ્ઠો વિ સત્તે, દુક્ખેણ અદ્દે પરિ-
તપ્પમાણે ॥સૂ. ૪ ॥

બધી ઇંદ્રિયો ફરસ વિગેરે છે, તેમનાથી નિવૃત્ત-વશ કરવો તે જીતેંદ્રિય અને પ્ર-શેમાં? પ્રજા-સ્ત્રીઓમાં (સૃષ્ટિનું મૂળ જન્મ આપનારી સ્ત્રી છે,) કારણ કે તેમાં પાંચે પ્રકારના શબ્દ (ગાયન) વિગેરે વિષયો વિદ્યમાન છે તેજ કહે છે.

કલાનિ વાક્યાનિ વિલાસિનીનાં, ગતાનિ રમ્યાણ્યવલોકિતાનિ ।
રતાનિ ચિત્રાણિ ચ સુંદરીણાં, રસોપિ ગન્ધોપિ ચ ચુમ્વનાનિ ।૧।

યુવાન સુંદરીઓ મનોહર વાક્યો છે (કાનને પ્રિય લાગે છે) સુંદર રૂપ છે તે દેખતાં આનંદ આવે છે. સુંદર સ્ત્રીના સ્પર્શમાં કોમળતાનો આશ્ચર્યજનક આનંદ છે, શરીરમાં સુંદર સુગંધી લાગે તેથી નાકને આનંદ આવે છે, અને

મોઠાના સુંદર દેખાવથી ચુંબન કરતાં જીભને સ્વાદ આવે છે, (આ બધાં કૃત્રિમ આનંદ છતાં ગમે તેવાને જૂલાવે તેવો ખરો આનંદ દેખાય છે) આ પ્રમાણે સ્ત્રીમાં પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષય હોવાથી તેમાં જીતેન્દ્રિય થવું (તેના સહવાસથી દૂર રહેવું) તે બતાવે છે. સંયમ અનુષ્ઠાનમાં સાધુ બહારથી તથા અભ્યંતરથી નિઃસંગ રહે, નિષ્કિંચન રહે (મમત્વ થાય તેવું કંઈપણ ન રાખે) તું એના બંધનથી સર્વથા મુક્ત થયેલો બનીને જો, જુદા જુદા પૃથ્વીકાય વિગેરેમાં સૂક્ષ્મ બાહર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત, તથા અપિ શબ્દથી વનસ્પતિ કાયમાં સાધારણ એક શરીરમાં અનંતા જીવો આવેલા છે તે જો.

પ્રશ્ન—તે કેવા છે ?

ઉત્તર—અસાતા વેદનીય દુઃખરૂપે પીડાય છે, પરવશ બનીને આઠ કર્મોથી પીડાયેલા સંસાર કડાયાના મધ્ય ભાગમાં પોતાનાં કરેલાં કર્મ રૂપ ઈંધનવડે રીખાતાં બળતા છે તે જો. અથવા ખોટા ધ્યાન વડે પીડાતા ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આર્તધ્યાન કરતા મન વચન કાયાથી તપતા દુઃખીઆઓને જો, એમ બધે જોવાનો સંબંધ છે, (આ જોવાથી દુઃખ ઘણું સુખ અલ્પ અને તે પણ કૃત્રિમ છે તેવું વિચારતાં મોહ દૂર થશે) ચોથી ગાથાનો દુઃકમાં અર્થ.

(બધી ઈન્દ્રિયોને વશ કરી જીવ માત્રમાં નિસ્પૃહ રહી

બધી જગ્યાએ રાગદ્રેષ રહિત થઈને વિચરે, જો કોઈ જગ્યાએ રાગદ્રેષ થાય તો તેને ઉપદેશ આપે છે કે આ બધા જીવો પોતાના કરેલાં કર્મોનાં ફળ ભોગવતા સાધારણ એક શરીરમાં અનંતા જીવોને તથા મનુષ્યો પશુઓ પણ આર્તધ્યાનમાં દુઃખીઆ છે, તે બધી રીતે સંતાપ કરે છે, તે દરેકને જીદા જીદા જો.)

**एतेसु बालेय पकुव्वमाणे आवड्ढती कम्मसु पावएसु ।
अतिवायतो कीरती पावकम्मं निउंजमाणे उ करेइ
कम्मं ॥सू. ५॥**

પૂર્વે કહેલા પ્રત્યેક તથા સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્ત્ર થયેલા તથા દુઃખના ઉપતાપથી પીડાતા જીવો છે, તેમને આજ-અજ્ઞાની તથા 'ચ' અવ્યયથી અજ્ઞાની નહિ એવો પણ પેલા વનસ્પતિ વિગેરે જીવોને સંઘટ્ટન પરિતાપન અપદ્રાવણુ વિગેરે કૃત્યોથી પાપ કર્મોને કરતો તે પાપનાં ફળ ભોગવવા તે પૃથ્વી આદિ જંતુ (પ્રાણીઓ) માં અવતાર લઈ તે પોતે બીજને પીડતો, તેમ તે બીજ જીવોથી પીડાય છે, દુઃખ ભોગવે છે, પાઠાંતરમાં એવં તુ બાલે છે તેનો અર્થ-એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત આપે છે કે જેમ ચોર કે પરસ્ત્રીલાંપટ પોતાનાં પાપોથી હાથ પગોતું છેદાવાતું કે વધ બંધનનાં અહીં દુઃખ ભોગવે છે, તે પ્રમાણે બીજે કોઈ પાપ કરનારે એવા પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતથી અનુમાન કરે છે કે મારે પણ દુઃખ

પંકશે, આંતરક્રિયા પાક છે તેનો અર્થ કહે છે કે અશુભ કર્મ વિષાક (દુઃખો) દેખીને સાંભળીને જાણીને પાપકૃત્યોમાંથી મુક્ત થાય છે.

પ્ર:—કયાં પાપોથી છુટે છે ?

ઉ:—અતિપાત-શુભક્રિયા-બીજા શુભને મારવાના અશુભ હેતુથી અશુભ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મ બાંધે છે, તથા પેલે નોકર વિગેરેને શુભક્રિયા વિગેરેમાં શક્તિને પાપકર્મ કરે છે, 'તુ' અવ્યયથી જાણવું કે જૂઠું વિગેરે બીજાં પાપને કરતો કરાવતો અશુભકર્મ લેગાં કરે છે.

પાંચમા કાવ્યનો દુઃક અર્થ—

ઉપર કહેલાં જન્મમાં આરંભ કરતો બાલ કે પ્રૌઠ માણસ પાપ કરી તેમાં જન્મ લઈ દુઃખ લોગવે છે, જે કોઈ શુભક્રિયા કરી પેલે પાપ કર્મ કરે છે, તેમ બીજા નોકર વિગેરેને શક્તિ પાપ કરી તે અશુભ કર્મ બાંધે છે.

આદીણવિત્તીવ કરેતિપાવં, મંતાંતુ એગંત સમાહિ માહુ
બુધ્ધે સમાહીય સ્તે વિવેગી, પાણાતિપાતા વિસ્તે-
ઠિયપ્પા ॥સૂ. ૬॥

આદીણવૃત્તિ બધી સીતે કરુણાવાળી વૃત્તિ (ધંધો) કૃપણ વનીપક (કંગાળ લીખારી) નો ધંધો હોય, છતાં પણ પાપ કરે, પાકાંતરમાં આદીણલોભ અર્થાત દુઃખે પેટ ભરતો હોય તે પણ પાપ કરે, કહ્યું છે કે—

વિંડોલગૌવ દુસ્સીલે જરગાઝી જ મુચ્ચઈ ॥

દુકડા માટે ભટકનારે પણ દુરાચાર કરી નરકથી છુટતો નથી, કોઈ વખતે સારો ખાવાનો દુકડો ન મળે તો મૂર્ખ હોવાથી ન આપનાર ઉપર દુધ્યાન કરી તેનું ખુફું ચીંતવી મારવા જતાં અશુભધ્યાને મરી નીચે સાતમી નારકીમાં પણ જાય, તેજ કહે છે—રાજગ્રહ નગરમાં ઉબણીમાં વૈભાર પર્વતની ટળાટીમાં ગયેલા લોકોએ એક ભીખારીને દુકડો પણ ન આપવાથી તે ઉપર ચક્રીને લોકોને મારવા માટે તેણે મોટો પથર ખસેડયો, પણ પોતાનોજ પગ ખસવાથી વચમાં તે આવ્યો અને મુઝો, પથર અટક્યો તેથી લોકો ખચી ગયા, આવી રીતે દુઃખથી પેટ ભરનારા માફક પાપ કરે છે, એવું બાણીને એકાંત નિર્મળ ભાવરૂપ જ્ઞાનમહિ સમાધિ છે તેને સંસારથી ખસ ઉતરવા માટે તીર્થ કર ગણધરે વિગેરે બતાવે છે, દ્રવ્ય સમાધિઓ તો ઇંદ્રિયોના સ્પર્શ વિગેરેનું સુખ આપે તે પણ અનિશ્ચિત અદ્ય કાળની હોય છે. અંતમાં અવશ્યે દુઃખની અસમાધિ હોય છે, તેજ બતાવે છે.

યદ્યપિ નિષેઘ્યમાણા મનસઃ પરિતુષ્ટકારકા વિષયાઃ ।

કિમ્પાકફલાદનવદ્વન્તિ પશ્ચાદતિદુરન્તાઃ ॥

કોમળ ક્રૂળ રસ વિગેરેના સુખના જે વિષયો ભોગવેલા તે મનને આનંદ આપનારા પ્રથમ આય છે, પણ કિંપાકિ વૃક્ષના ફલ માફક પછવાડે ઘણું દુઃખ દેનારા આય છે. અ

પ્રમાણે તત્વ સમજેલો પંડિત સાધુ જ્ઞાન વિગેરે ચાર પ્રકારની સમાધિમાં આનંદી છે, અથવા આહાર ઉપકરણ કષાય ઓછા કરીને દ્રવ્યથી તથા ભાવથી આનંદ માનનારો થાય છે, તે ખતાવે છે. દશ પ્રાણુવાળાં પ્રાણીના પ્રાણુ જો વિનાશ થાય તેનાથી દુઃખ એવા ઉત્તમ માર્ગોમાં રહેલ છે આત્મા જેનો અથવા ઠિયન્નિ શુદ્ધ આત્મ વડે લેશ્યા જેની નિર્મળ રહી છે. તે સ્થિતાર્થિ અર્થાત્ સુવિશુદ્ધ સ્થિર લેશ્યાવાળો છે. (છઠા કાવ્યનો ટુંકો અર્થ) ભીખારી જેવી વૃત્તિવાળો પણ તૃણશાથી પાપ કરે છે, એવું જાણીને ઉત્તમ પુરૂષો એકાંત સમાધિ તે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર તપમાં આનંદ લેવાનું કહે છે, તેવું સમજીને પંડિત સાધુ સમાધિવાળો બની વિવેકમાં રક્ત થાય છે, અને જીવહિંસા વિગેરેથી દૂર રહેનારો સ્થિર આત્મા (મન) વાળો થાય છે.

सर्वं जगं तू समयाणुपेही पियमप्पियं कस्स इ
णोकरेज्जा ।

अटाय दीणो य पुणो विसन्नो संपूयणं चेव सि-
लोकामी ॥सू. ७॥

બધું ચર અચર (સ્થિર) જગતના જીવોને સમાનપણે દેખવાના આચારવાળો તે સમતાનુપ્રેમી છે, અથવા સમતાનો અર્થક છે, ન કોઈનો પ્રિય ન કોઈનો દ્રેષી અર્થાત્ જાગદ્રેષ રહેલ છે.

દસમું સમાધિ અધ્યયન.

નસ્થિ ય સિ કોઙ વિસ્સો પિઓવ સવ્વેસુ ચેવ જીવેસુ

અધા જીવોમાં તેને કોઈ દ્રેષી કે મિત્ર નથી, તેજ પ્રમાણે ચિંતવે છે કે જહ મમ ણ પિયં દુક્કલં ॥ જેમ મને હુઃખ પ્રિય નથી વિગેરે વળી સમતા ધારી જીવ કોઈનું પ્રિય અપ્રિય ન કરે, પણ નિઃસંગપણે વિચરે, એ પ્રમાણે થતાં સંપૂર્ણ ભાવ સમાધિવાળો સાધુ થાય છે. કદાચ કોઈ ભાવ-સમાધિથી દીક્ષા લઇને પરિસહ ઉપસર્ગો (કષ્ટો) થી કંટાળી દીનભાવ પામીને પાછો ખેદ કરે છે, વિષય લોહુપી બને છે, અથવા કોઈ ગૃહસ્થપણું પામે છે, રસ સાતા ગૌરવ ગૃહ અથવા માન પૂજનો આહુક બને છે, તેના અભાવે દીન બની પાસતથો (દીલો) વિગેરે બની ખેદી થાય છે, કોઈ તે પ્રમાણે વસ્ત્ર પાત્રાદિનું પૂજન વાંછે, વળી કોઈ સ્તુતિનો આહુક બની વ્યાકરણ ગણિત જ્યોતિષ નિમિત્ત શાસ્ત્ર ભણે (સાતમા કાવ્યનો ટુંકો અર્થ) અધુન જગત તે તમામ જીવો તરફ સમતા ધારીને કોઈનું પ્રિય અપ્રિય ન કરે, એ તે રાગદ્રેષ કરવા બંધ તે અસ્થિર મન થતાં પાછો દીન બનીને જગતમાં સંપૂજન આહે, તથા પોતાની પ્રશંસા વાંછે, અર્થાત્ આત્મસમાધિ ભૂટી મોક્ષથી પતિત થાય)

આહા કહં ચેવ નિકામમીણે નિયામચારી ય વિસ-
ણમેસી ।

इत्थीसु सत्तेय पुढोय बाले, परिग्गहं चेव पक्कुव्व
माणे ॥सू. ८॥

વળી સાધુને માટે બનાવેલ આધાકર્મી આહાર ઉપકરણ વિગેરેને જે નિકામ-ઘણા ચાહથી વાંછે, તે નિકામ મીણુ તથા નિકામ ઘણા ચાહથી આધા કર્મી વિગેરે વસ્તુ લે અથવા તેને માટે નિમંત્રણ વાંછે, કે નિમંત્રણથીજ જાય, તેવો તે બનીને પાસત્યા ખેદી કે કુશીલીયો હોય તેના જેવા પતિત ભાવને સંચમ ઉદ્યોગમાં પોતે વાંછે અર્થાત્ તે દીલો બની આરિત્રથી ભ્રષ્ટ થાય અને છેવટે સંચમની ક્રિયાથી ખેદી બનીને સંસાર કાઢવ (ગૃહસ્થપણા) માં પાછો ખુચે છે. તથા જીવાન રૂપાળી સ્ત્રીઓમાં તે આસક્ત બનીને તેમના કોમળ ગાયનો હાસ્ય કીડા કે મુખ સ્તન વિગેરે ભાગોમાં રાગી થઈને અજ્ઞાની-વિવેક રહિત બાળક માફક તે સ્ત્રીઓનું મન મનાવવા દ્રવ્ય વિના તેની કાર્યસિદ્ધિ ન થાય માટે જેવા તેવા કોઈ પણ વ્યાપાર વડે તે દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવા પરિશ્રદ્ધ (સંચય) કરતો પાપ કર્મોને બાંધે છે:—

**વેરાણુગિદ્ધે નિચયં કરેતિ, ઇઓ ચુતે સહમદ્દુગં ।
તમ્હાઁ મેધાવિ સમિવસ્વ ધમ્મં ચરે મુણી સવ્વ ડ
વિપ્પમુક્કે ॥સૂ.૧॥**

પારશ્રદ્ધ એકઠો કરતાં જેવા તેવા કર્મ વડે પરને તાપ ઉપજાવવાથી વેર બાંધે છે, તે વેર સ્કંકડો જન્મ સુધી સાથે જાય છે, તે વેરમાં ગૃહ (આસક્ત) અથવા આરંભસત્તો (પાક

કે.) એટલે આરંભ-પાપરૂપ વ્યાપાર તેમાં લાગેલો નિર્કર્મ બનેલો નિચય તે દ્રવ્ય સંચય કરે છે, અથવા દ્રવ્ય સંચય માટે તે પાપકર્મ બાંધે છે, આવાં પાપ કર્મોથી વૈર બાંધીને અહીંથી ચવી બીજા ભવમાં ગએલો જ્યાં નરકની પીડાવાણં દુઃખ છે તેવા 'અર્થ' દુર્ગતિ દુર્ગતિના વિષમ સ્થાનોમાં જાય છે, (સંસાર ભ્રમણુ કરે છે) તેથી મેઘા (બુદ્ધિ)વાળો સાધુ વિવેક કે મર્યાદામાં રહીને સમાધિ ગુણને જાણુતો શ્રુત અને ચારિત્ર એવા બે પ્રકારના ધર્મને સમજીને મુનિ (સાધુ) સર્વથા બાહ્ય અભ્યંતર પરિગ્રહથી મુક્ત બનીને સર્વ સંયમ અનુષ્ઠાનેને મોક્ષે જવાના હેતુરૂપ માનીને સારી રીતે આરાધે, તથા સ્ત્રી તથા આરંભોથી નિઃસંગ બનીને નિઃસ્પૃહતાથી વિચરે.

આયં ણ કુજ્જા ઇહ જીવિયટ્ટી, અસજ્જમાણો ય
પરિવ્વણ્જા ।

નિસમ્મમાસીય વિણીયગિહ્મિં, હિંસન્નિયં વા ણ
કહં કરેજ્જા ॥ સૂ. ૧૦ ॥

વળી આવક તે દ્રવ્ય વિગેરેનો લાભ અથવા દ્રવ્ય મેળવવા જતાં આઠ પ્રકારના કર્મોનો લાભ (કર્મ બંધ) અહીં અસંમમી (ગૃહસ્થ) જીવતનો વાંછક (લોભ વાંછતો)

ન કરે, અથવા આજીવિકાના ભયથી દ્રવ્ય સંચય ન કરે, છંદં ન કુજ્જા (પાઠ છે) છંદ-ઈંદ્રિયોની પરવશતા ન વાંછે, તથા પૂર્વનાં પુત્ર પુત્રી ઘર સ્ત્રી વિગેરેમાં મોહ ન કરતા વિહાર કરે, તથા ગૃહ્ણિ-આસક્તિ-સ્વાદ છોડીને પ્રથમ વિચારીને પછી જોલે, તે બતાવે છે, હિંસાયુક્ત કથાને ન કહે તેમાં પોતાને તથા પરને બાધક થાય તેવું વાક્ય ન જોલે, જેમકે ખાઓ પીઓ આનંદ કરો હણો, છેદો, પ્રહાર કરો, રાંધો, એવી પાપના ઉપાદાન રૂપ કથા ન કરવી.

આહાકહં વા ન ણિકામણ્જ્જા ણિકામયંતે ય
ણ સંથવેજ્જા ।

ધુણે ઉરાલં અણુવેહમાણે ચિચ્ચા ન સોયં અણવેક્ક
માણો ॥સૂ. ૧૧॥

વળી સાધુઓ માટે ઉદ્દેશીને બનાવેલું આધાકર્મી લોજન નિશ્ચયથી ન ઈચ્છે, તેવું આધાકર્મી લોજન ઇચ્છનારા પાસતથાઓથી લેવું દેવું જોડે રહેવું, બહુ વાતચિત કરવી, તે ન કરે, પણ ઉદારિક શરીરને મોટી તપસા વડે કૃશ બનાવે, કદાચ તપ કરતાં કાયા કૃશ થાય તો શોક ન કરે, પરંતુ તે માગી લાવેલા ઉપકરણ માફક માનીને તેને ન ગણુકારે, અને કર્મ મેલ શરીરનો ઘોષ નાંખે.

एगत्तमेयं अभिपत्थएज्जा, एवं पमोक्खो न मुसंति
पासं ।

एस पमोक्खो अमुसे वरेवि, अकोहणे सच्चरते
तवग्सी ॥सू. १२॥

વળી એકત્વપણુને વાંછે, ખીજનો સહાયતા ન વાંછે,
એકતાનો અધ્યવસાય વિચારે, જન્મ જરા મરણ રોગ અને
શોકથી આકુલ સંસારમાં પોતાના કરેલા કર્મથી દુઃખ
પામતા જીવોને કોઈ આશ્રય આપનાર નથી, તે કહે છે--

एगोमे सासओ अप्पा णाण दंसण संजुओ ।

सेसामे बांहिरा भावा सव्वे संयोग लक्खणा ॥१॥

મારો આત્મા એકલો શાશ્વત છે, જ્ઞાનદર્શન સંયુક્ત
છે, ખાકીના બધા આત્માથી બહારના પદાર્થો છે, તે કર્મના
સંયોગના લક્ષણવાળા છે. આવી એકપણુની ભાવના ભાવે,
આ એકત્વ ભાવનાથી પ્ર-પ્રકર્ષથી મોક્ષ-શુદ્ધકારો થશે,
રાગ દશા ઓછી થશે, તેમાં જરા જૂઠું નથી એવું દેખ,
એજ મોક્ષનો ઉપાય છે, એજ અમૃષા સત્ય છે, તે પ્રધાન
ભાવ સમાધિ છે, અથવા જે તપસ્વી છે, દેહથી તપ કરે,
ક્રોધ ન કરે, માન માયા લોભ પણ તેના સંબંધી છે, તે
ન કરે તેજ સાચો મોક્ષ શ્રેષ્ઠ (અુખ્ય) વર્તે છે.

इत्थीसु या आस्य मेहुणाओ, परिगहं चैव
अकुवमाणे ।

उच्चावएसु विसएसु ताई निस्संसयं भिक्खु समा-
हिपत्ते ॥१३॥

દેવી સ્ત્રી તિર્યંચી એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓમાં કુચેષ્ટાફળ
વ્રત લાગતી પાછો હઠ, તેજ પ્રમાણે જીવ હિંસાદિ પાપોથી
પણુ હઠ, તથા ધન ધાન્ય દાસ દાસી ઢોર વિગેરેનો સંગ્રહ
ન કર, તથા શ્રેષ્ઠ કે હલકા વિષયોમાં રાગોદ્દેષી ન થતાં
ળીજી જીવેનો રક્ષક થા, તેવે! ઉપદેશ આપવાથી પોતે
ભાવ-સમાધિ પામશે, પણ તે સિવાયનો નહિ પામે, અથવા
ભાવ સમાધિ પામેલો સાધુ મોટા નાના વિષયોમાં રાગી ન
થાય, ન રાગદ્વેષ કરે.

अरुं रुं च अभिभूय भिक्खू तणाइफासं तइसीयफासं ।
उण्हं च दंसं चऽहियासएज्जा, सुब्भं व दुब्भिव
तितिक्खएज्जा ॥१४॥

વિષયનો આશ્રય ન લેવાથી કેવી રીતે ભાવ સમાધિ
પામે, તે કહે છે, તે ભાવ સિદ્ધ પરમાર્થ દેખનારો શરીર
વિગેરેમાં નિરુપ્પહ મોક્ષ જવામાં તત્પર થયેલો સંયમમાં
અરતિ (ખેદ) અસંયમમાં રતિ (હર્ષ) થાય તે ત્યાગીને

સહન કરે, તે આ પ્રમાણે નિષ્કિંચનપણાથી તૃણ વિગેરેના ફરસ તથા ઉંચી નીચી જમીનમાં સુતાં હુઃખ થાય તે ખરોખર સહન કરે, તેમ ઠંડ તાપ ડાંસ મચ્છર ભૂખ તરસ વિગેરેના પરિષ્કોને ડર્યા વિના કર્મની નિર્જરા થવા માટે સહન કરે, તથા સુગંધ કે દુર્ગંધ આવે તે સહે (હર્ષ ખેદ ન કરે) તેમજ આકોશ કોષ કોઈ કરે તેો મોક્ષાભિલાષી ખનીને સહન કરે,

ગુત્તો વર્ષેય સમાહિપત્તો, લેસં સમાહદ્દુ પરિવેજ્જા ।
ગિહં ન છાણવિ છાયણ્જ્જા, સંમિત્ત ભાવં પપ્પહે
પયાસુ ॥૧૫॥

વાણીમાં કે વાણી વડે ગુપ્ત મૌન વ્રત ધારક અથવા ખુબ વિચારીને ખોલે તે ભાવ સમાધિ પામેલો થાય, તથા તેજ્યુ પદ્મ શુકલ લેશ્યાને મેળવીને અશુદ્ધ કૃષ્ણ નીલ કાપોત નામની લેશ્યા છોડીને સંચમ અનુષ્ઠાનમાં રહે, વળી ઘર પોતે ન છાયે. ખીજ પાસે ન છવરાવે, જેમ સાંપ ખીજના ખોદેલા દરમાં રહે, તેમ પોતે ખીજના ઘરમાં રહેત હોવાથી તેનો કંઈપણ સુધારો વધારો ન કરે, ખીજ પણ ગૃહસ્થનાં કામ ત્યાગવાનાં બતાવે છે, વારંવાર જન્મે તે પ્રજા, તેમનામાં મિશ્રભાવ થાય તે છોડે, તેનો પરમાર્થ આ છે કે દીક્ષા લઇને રાંધવા રંધાવવાની ક્રિયા કરવાથી ગૃહસ્થ

સાથે સંમિશ્ર લઃવ (રાગ દશા) થાય છે, અથવા પ્રજ્ઞ સ્ત્રીઓ તેમની સાથે મિલાપ રાખવો, તે સંપૂર્ણ સંયમાર્થી તબ્ધે.

**જે કેહ લોગંમિત અકિરિય આયા, અન્નેણપુટ્ટા
ધુયમાદિસંતિ ।**

**આરંભસત્તા ગઢિતાય લોણ ધમ્મં ણ જાણંતિ વિમુક્કવ
હેઉં ॥૧૬॥**

વળી આ લોકમાં કેટલાક આત્માને અક્રિય (નિર્લેપ) માનનારા સાંખ્ય વિગેરે છે, તેઓનો માનેલો આત્મા સર્વ વ્યાપિ હોવાથી અક્રિય છે, તે કહે છે.

અકર્તા નિર્ગુણો મોક્તા, આત્મા કપિલદર્શને ॥

સાંખ્ય મતમાં આત્મા આ રીતે બતાવે છે,

અકર્તા પોતે કર્તા નથી, નિર્ગુણ, સિદ્ધ જેવો ગુણ રહિત છે, ભોક્તા છતાં કર્મ ફળનો ભોગવનારો છે, આ સાંખ્ય મત કપિલ ઋષિએ કહેલો છે, તેમણે કહેવું છે કે આત્મા દેખાતો નથી માટે અમૂર્ત છે, નાનો મોટો થતો હેવાથી સર્વવ્યાપિ છે, તેથી પોતે અકર્તા જણાય છે, તેમના માનવા પ્રમાણે જો આત્મા અક્રિય બતાવે માને તો બંધ અને મોક્ષ કેમ ઘટે, એવું પૂછતાં તેઓ અક્રિયવાદ બતાવે છે છે છતાં પણ ધૂત-મોક્ષ અને તેનો અભાવ તે બધા બતાવે છે-સ્વીકારે છે, (આત્મા અકર્તા છતાં પ્રકૃતિને

લિપ્તાર માને છે, તે બંધ અને પ્રકૃતિ છુટે તે મોક્ષ માને છે) વળી તે સાંખ્યના સાધુઓ પોતે રાંધે છે, રાંધારે છે, અથવા નહાવા માટે નદીમાં પડે છે, તેવા પાપચારંભમાં સક્ત (ગૃહ) થયેલા મોક્ષના સાચા હેતુ રૂપ ધર્મ તે શ્રુત ચરિત્રરૂપ તે ન બાણે, અર્થાત્ તેવા બધાએ કુમાર્ગ (મોહ-દશા)ને વળગેલા ધર્મ તત્વ કે મોક્ષને ન બાણે.

**પુદ્ગલ્ય છંદા ઇહમાણવા ઉ કિરિયાકિરીયં ચ પુદ્ગલ્યવાયં ।
જાયસ્સ ચાલસ્સ પકુચ્ચ દેહં, પવહૂતો વેસ્સસંજતસ્સ**

॥૧૭॥

પૃથક્ છંદ તે બુદ્ધા બુદ્ધા અભિપ્રયાવાળા આહીં મનુષ્યો છે, તે મનુષ્યો નિશ્ચયથી બુદ્ધાબુદ્ધા અભિપ્રાયો (વિચાર મંતવ્ય) તે ક્રિયા અક્રિયા વાહને માની ઘેઠોલા છે, બતાવે છે કે ક્રિયાવાહી કહે છે:—

ક્રિયૈવ ફલદા પુંસાં, ન જ્ઞાનં ફલદં મતં ।

યતઃ સ્ત્રીમક્ષ્યમોગજ્ઞો ન જ્ઞાનાત્સુખિનો ભવેત્ ॥૧॥

ક્રિયા ને જ્ઞાન કરતાં વધારે માનનારો કહે છે કે આણુસને ક્રિયા (ઉદમ)જ કામની છે, પણ જ્ઞાન રૂપ હેનાર નથી, કારણ કે સ્ત્રી કે ખાવાનું કે લોગ બાણુનારા તે બાણુવા માત્રથી સુખી થતો નથી—

આ પ્રમાણે ક્રિયાવાહી ક્રિયાનેજ રૂપદાયી માની જ્ઞાન ઉપર

લક્ષન આપે, એથી ઉલટા અક્રિયવાદી જ્ઞાનનેજ પુષ્ટિ આપે
 ધર્મ ક્રિયા બરોબર ન કરે, એનો ઉત્તર આગળ ટુંકમાં
 કહેશે અહીં પરમાર્થ આ છે કે તેઓ જીવાજીવા અભિપ્રાયના
 માણસો આરંભમાં સક્ત ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલા રસ સાતા
 (સુખ) ગૌરવ (માન)ના અભિલાષીઓ જે કરે છે તે કહે
 છે, નવા જન્મેલા અવિવેકી બાળકને જેમ (ભૂખી કુતરીઓ)
 ટુકડા કરીને ખાઈને આનંદ માને છે, તેમ પરને પીડા
 કારક ક્રિયા કરીને અસંચતિ (પતિત) સાધુ પાપથી ન છુટવાથી
 પરસ્પર વૈર વધારે છે, અથવા—

જાયસ બાલસ પગમંગાણ—પાઠ છે, તેનો અર્થ કહે છે
 અથવા બાલકને જેમ હિંસાવાદમાં ઘૃષ્ટતા થાય છે, (પાપ
 કરતાં અજ્ઞાન ડરતો નથી) તેથી પરસ્પર વૈર વધે છે,

**આત્મસ્વયં ચેવ અબુજ્ઞમાણે, મમાતિસે સાહસ-
 કારિ મંદે ।**

અહોય રાઓ પરિતપ્પમાણે, અદ્દેસુ મૂદે અજરામરેવ્વ

॥૧૮॥

આયુ (આઉખું) તેનો ક્ષય ઓછું થવું તે આયુ ક્ષયને
 આરંભમાં રક્ત થયેલો બાણુતો નથી, જેમ પાણીનો કુંડ
 ક્ષટ પડતાં પાણી વહી જાય તે માછલું ન બાણુ, પછી
 પકડાઈ જતાં પરતાય તેમ આ સંસારી મૂર્ખ જીવ આ

મારું છે મારું છે હું એનો સ્વામી છું એમ માનીને સાહસ મૂર્ખાઈ કરે તે સાહસકારી વાણીયાનો દૃષ્ટાન્ત કહે છે, તેણે પરદેશથી ધન કમાઈ આવીને રત્નોને લઈને રાજદાણુ ન લે તેમ ચોર ન ચોરે પીતરાઈ ભાગ ન માગે એ સાડુ ઉજ્જેણી નગરીની બહાર પડ્યો રહ્યો, અને વિચાર્યું કે વખત જોઈને રાતે ગમે તેમ પેસી જઈશ પણ વિચારમાં ને વિચારમાં રાત પુરી થઈ ત્યાં સુધી પણ ન પેડો, તેથી સવારમાં પેસતાં દાણુચોરી કરવાનું સાહસ કરતાં તેની હુબ્યાઈનો બદલો વાળવા બધાં એ રત્ન રાજપુરૂષોએ પડાવી લીધાં, તેમ આ સંસારમાં બીજો કોઈપણ માણસ શું કરવું, શું કરવું, એમ આકુળ થયેલો આયુક્ષ્ય થાય તે ન જાણતો પરિશ્રદ્ધ અને આરંભમાં રક્ત થઈને સાહસકારી (મહા પાપી) થાય, તથા કામ ભોગમાં રક્ત બનીને હહાડો રાત દ્રવ્ય મેળવવા ચિંતામાં પડેલો 'મરમણુ શેઠ' માફક આર્તધ્યાન કરીને કાયા વડે હાય હાય કરે (માંથાં કે છાતી પણ દુઃખથી કુટે) તે કહે છે.

અજરામરવદ્ બાલઃ ક્લિશ્યતે ધનકામ્યયા ।

શાશ્વતં જીવિતં ચૈવ, મન્યમાનો ધનાનિ ચ ॥ ૧ ॥

બાલ-અજ્ઞાન અવિવેકી ધનની વાંછાથી દુઃખ પામે છે, તે જીવિત અને ધનને શાશ્વત (નિરંતર રહેનારું) માને છે, તેવી રીતે આર્તધ્યાનમાં પડેલો વિચારે છે કે—

અને તે મળવાથી મોહ પામે છે, કંડરીક જેવો રૂપવાન, મંમણુ શેઠ માફક ધનવાન, તિલક શેઠ માફક ધાન્યવાળો, છતાં પણ ઘણા કલેશથી મેળવેલું ધન તેના જીવતા કે મુવા પછી ખીબા લઈ લે છે,

સંબુજ્ઞમાણેઝણેરે મતીમં, પાવાઝ અપ્પાણ નિવટ્ટણ્ણા ।

હિંસપ્પસૂયાઈં દુહાઈં પત્તા, વેરાણુબંધીણિ મહહમયાણિ

॥૨૦॥

તપ તથા ચારિત્ર પાળવાનો ઉપાય બતાવે છે. જેમ નાના મૃગ વિગેરે ક્ષુદ્ર પશુઓ જંગલમાં ફરતાં ચારે બાજુએ શંકાથી જુએ છે કે પીડા કરનારા સિંહ વાઘ કે, ધીબા મારનારથી પોતે બચી બચ તેવી રીતે સંભાલથી ચરે છે, તેમ મેઘાવી મર્યાદામાં રહી સારી રીતે ધર્મ સમજીને મન વચન કાયાથી અશુભ કાર્ય છોડીને સંયમમાં રહી તપ કરે, અથવા જેમ સિંહના ભયથી મૃગ જેમ દૂર રહે તેમ સાધુ પોતે પાપના સાવધ અનુષ્ઠાન દૂરથી છોડે, નિર્મળ ચારિત્ર પાળે.

સીહં જહાં ખુહ્મિગા ચરંતા, દૂરે ચરંતી પરિસંકમાણા ।

एवं तु मेहावि समिक्ख धम्मं दूरेण पावं परिज्ज

एज्जा ॥२१॥

સત્ય કરવું. વિચારવું તે માત તે જેને સારી મતિ

હોય તે મતિમાન (અહીં માન શબ્દ પ્રશંસાના અર્થે છે) તે બુદ્ધિવાન પુરૂષ સારી મતિના લીધે મોક્ષાભિલાષી તે મુમુક્ષુ હોય, તે સમ્યક્શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ કે ભાવ સમાધિને સમજીને બુદ્ધેલો તે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ સંયમ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે, અને પાપ કૃતિઓથી આત્માને છોડાવે, તે બતાવે છે, હિંસા જૂઠ ચોરી વિગેરેથી આત્માને દૂર રાખે, નિદાન (મૂળ) કાઢવાથી નિદાની (ફળગા) આપોઆપ નીકળી જાય તેમ બધાં કર્મને ક્ષય કરવા ઇચ્છતો સાધુ પ્રથમથીજ આશ્રવ દ્વારા રોકે, આમ કહેવાનો હેતુ છે, વળી હિંસાથી શ્રતાં દુઃખો તે અશુભ કર્મ બંધાવાથી નરક વિગેરેમાં ભોગવવાં પડે છે તથા બીજા સાથે વૈર બંધાતાં સંકડો કે હુબ્બરો ભવે પરસ્પર ન છુટે તેવાં બંધાય છે, તેથીજ પરસ્પર મોટો ભય એક બીજાને થાય છે, એવું સમજીને હિંસા વિગેરે પાપો છોડે, અથવા નિવ્વાણ મૂલ્ય વ પરિવ્વણજ્ઞા પાઠ છે.

તેનો અર્થ—અથવા લડાઈથી નિવૃત્ત થયેલો કોઈનો ઘાત ન કરે તેમ સાધુ પણ સંસારથી નિવૃત્ત થયેલો કોઈની પણ ઘાત થાય તેવું એક પણ કૃત્ય ન કરે.

મૂસં ન વૂયા મુણિ અત્તગામી. નિવ્વાણમેયં કસિણં
સમાહિં ।

સયં ન કુજ્ઞા ન ય કારવેજ્ઞા કરંતમન્નંપિ ય
ણાણુજાણે ॥૨૨॥

તથા આપ્ત-મોક્ષ માર્ગે તેમાં જનારો અથવા આત્મ-હિત ગામી અથવા આપ્ત તે પ્રક્ષીણ હોષવાળા સર્વજ્ઞ કેવળી ભગવાન તેણે કહેલા માર્ગે ચાલનારો મુનિ મૃષા તે જુઠું, ખોટું ન બોલે, તેમ પરના પ્રાણ હરનારું સાચું પણ ન બોલે, આવું જુઠું ત્યાગવું તે કૃત્સ્ન સંપૂર્ણ ભાવ સમાધિ, નિર્વાણ મોક્ષ કહેલ છે, સંસારમાં સમાધિ (આનંદ) તે નહાવું ખાવું વિગેરે છે, અથવા શબ્દ (મીઠા સ્વર) વિગેરેથી થાય તે છે, પણ આ સમાધિ અનેકાંત (અનિશ્ચિત) અને અનંત નથી. થોડા કાળની છે, તથા હઃખને દૂર કરવામાં અસંપૂર્ણ છે, તેથી જુઠું બોલવાનો કે બીજા વતોનો અતિ-ચાર (દોષ) પોતે ન લગાડે, ન બીજા પાસે તેવો દોષ લગાડાવે, અથવા દોષ કોઈ લગાડે તેની અનુમોહના ન કરે, (અર્થાત્ મન વચન કાયાથી સાચું અને હિતકારી બોલે)

સુદ્ધે સિયા જાણ ન દૂસણ્જા, અમુચ્છિણ્ણ ણ ય

અજ્ઞોવવન્ને ।

ધિતિમં વિમુક્કે ણયપૂયણઢી ન સિલોયગામી ય

પરિવ્વણ્ણા ॥૨૩॥

મૂળ ગુણ કહીને હવે ઉત્તર ગુણો કહે છે. ઉદ્દમ અને ઉત્પાદના જે ૩૨ દોષ છે. બેના ભેગા ૧૦ છે તે કુલ

૪૨ દોષથી રહિત નિર્દોષ આહાર વિગેરે મળતાં સાધુ રાગદ્રેષ કરીને ચારિત્રને દોષ ન લગાડે તે કહે છે.

બાયલીસેસણં સંક્રંડમિ ગહણંમિ ન હુ છલિઓ ।

इण्हं जह न छलिज्जसि भुज्जंतो रागदोसेहिं ॥१॥

હો જીવ ! પૂર્વે ગોચરી વિગેરે લેતાં ૪૨ દોષ ટાળતાં મોટું દુઃખ વેડ્યું છે, તો હવે તે આહારને વાપરતાં રાગ દ્રેષથી ન ફસોશ, (રાગ દ્રેષ ન કરીશ) તેમાં પણ રાગ વધારે થાય તે યત્નાવે છે. સાધુ બાણીને કોઈ ઉત્તમ આહાર આપે, તો તેમાં આસક્તિ કર્યા વિના વાપરે, ફરી તેવો ન મળે તો પણ તેની આકાંક્ષા ન કરે, ફક્ત શરીર વડે સંચય પાળવા માટેજ આહાર વાપરે, શાસ્ત્ર બાણીને પંડિત થયા હોય તેવાને પણ ઉત્તમ આહાર મળતાં આસક્તિ થાય તેથીજ અમૂર્છિત તથા અનધ્યુપપન્ન (મધ્યસ્થ) આ બે વિશેષણ કહ્યાં છે કહ્યું છે કે.

मुत्तमोगो पुराजोवि गीयत्यो विय भाविओ ।

संते साहारमाईसु सोवि खिण्णं तु खुब्भइ ॥ १ ॥

પૂર્વે ઘણીવાર ભોગ ભોગવ્યા હોય, શાસ્ત્ર બાણી ગીતાર્થ થયો હોય, આત્માને ભાવનારો હોય છતાં પણ ઉત્તમ આહાર વિગેરે પ્રાપ્ત થતાં તે પણ જલદીથી આકાંક્ષક થાય, તથા સંચયમાં ધૈર્ય રાખે તે ધીરજવાન તે બાહ્ય અન્યંતર

ગ્રંથ (પરિબ્રહ્મ) થી મુક્ત હોય, તથા વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરે બહુમાનથી બોલાવી આપે તે પૂજનનો અર્થ અભિલાષ જેને હોય તે પૂજનાર્થી ન થાય, (સારાં મળતાં અહંકાર ન કરે) તેજ પ્રમાણે શ્લોક (સ્તુતિ) કીર્તિ તેનો અભિલાષી ન થાય, કીર્તિ માટે સંયમ ન પાળે, (મોક્ષની ક્રિયા કરતાં ન પ્રશંસે તો તે સંયમને ન મુકી દે.)

નિઋલભમ ગેહાઠ નિરાવકંચી, કાયં વિઠસેજ્જનિયાણ-
છિન્ને ।

ળોજીવિયં ણો મરણાભિકંચી ચરેજ્જ ભિઋલૂ વલયા-
વિઠુક્કે ॥૨૪॥

સમાધિ અધ્યયનનો સાર કહ્યે છે, ઘરથી નીકળી સાધુ બનીને જીવિતમાં પણ આકાંક્ષા ન રાખે, કાયા શરીરનો મોહ છોડીને દેવા કરાવ્યા વિના નિદાનને છેદનારો બને, નિયાણું ન કરે, તેમ ભિક્ષુ (સાધુ) જીવિત કે મરણને ન વાંછે, વલય તે સંસામવલય અથવા કર્મ-બંધનથી મુક્ત થઈ સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ચરે નિમળ સંયમ પાળે:—

અગ્યારમું શ્રી માર્ગ અધ્યન.

દશમું કહીને અગ્યારમું કહે છે, તેનો આ સંબંધ છે. જ્યાં અધ્યયનમાં સમાધિ બતાવી, તે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને તપ રૂપ છે, અને ભાવ માર્ગ પણ તેજ છે, તે માર્ગ આ અધ્યયન વડે બતાવે છે, આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ઉપક્રમ વિગેરે ચાર અનુયોગ દ્વારાને બતાવવાં જોઈએ, તેમાં પ્રથમ ઉપક્રમમાં રહેલો અર્થાધિકાર તે વિષય આ છે, પ્રશસ્ત જ્ઞાનાદિ ભાવમાર્ગને આદરવો, તે અહીં કહેવાનું છે. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં માર્ગ એ આ અધ્યનનું નામ છે, તેનો નિક્ષેપો નિયુક્તિકાર કહે છે.

જામંઠવળા દર્વિણ સ્વેતેકાલે તદ્દેવ માવે ય ।

एसो खलु मग्गस्स य णिकखेवो लब्धिहो होइ ॥१.०७॥

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને કાળ એવા છ ભેદે માર્ગનો નિક્ષેપો થાય છે. તેમાં નામ સ્થાપના સુગમ છોડીને જશરીર ભવ્ય શરીરથી બુદ્ધો દ્રવ્ય માર્ગ બતાવે છે.

फलगलयं दौलगवित रज्जुद्वण विलपास मग्गे य ।

स्वीलगत्रय पक्खिअहे छत्त जलाकासदव्वंभि ॥१.०८॥

ફલક તે પાટીયાં તેના વડે માર્ગ કરે, અથવા જ્યાં કાદવ હોય કે પાણી નીચે વહેતું હોય ત્યાં પડી જવાના ભયથી પાટીયાં મુકીને રસ્તો કરે, તેમ જ્યાં લતાવેલાઓ

લટકતા હોય તેના આધારે જવાય, અંદોલન તે હિંચકો ખાઇને દુર્ગ-ઉંચી જગ્યા ઓળંગે, વેત્ર તેતર જેવી હોય તેના આધારે પાણી વિગેરેમાંથી જવાય, જેમ આરૂદ્ધ વેત્ર લતાના આધારે વેત્ર નદી ઉતરીને સામે કિનારે ગયો.

રજ્જુ માર્ગ તે બડાં દોરડાંથી મોટા કિલ્લાને ઓળંગે, દવન, તેયાન, વાહન તેના વડે માર્ગ ઉલઘે (જેમ નાવડાથી કાચો પૂલ બાંધી તેના ઉપરથી જવાયતે) ખીલ માર્ગ તે દર કે શુક્ર જોદેલી હોય તેમાંથી નીકળીને જવાય, (જેમ નાશકના કે પુતાના રસ્તે પહાડ કોતરી રેલવેનો રસ્તો કાઢ્યો છે) પાશ માર્ગ—તે વાઘરી વિગેરે પક્ષીઓને ફસાવવા બળ ગોઠવે છે, કીલક માર્ગ તે ઘણી રેતીના રસ્તે મારવાડ (જેસલમેન) વિગેરેના રસ્તે ખીલા (ખુટી)ઓ ઘાલો તેના અનુસારે જવાય તે, અજ માર્ગ તે બકરાના ચામડાની જોળમાં ભરાઈ તેને શીવી તેને ભારંડ વિગેરે પક્ષી ઉંચકીને ખીબ્દ દેશમાં પહોંચાડે, જેમ આરૂદ્ધ સુવર્ણ ભૂમિમાં ગયો, પક્ષી માર્ગ તે ભારંડ વિગેરે પક્ષીની પાંખમાં ભરાઈ ને ખીબ્દ દેશમાં જવાય, છત્રમાર્ગો જ્યાં અતિ તાપથી છત્ર વિના જવાય નહિ તે, જલમાર્ગ—તે નાવ વિગેરે વડે જવાય છે, આકાશમાર્ગ તે વિદ્યાધરા વિગેરેના વિમાનોનો છે, આ બધા માર્ગોમાં બાહ્ય વસ્તુ-દ્રવ્ય મુખ્ય હોવાથી તે દ્રવ્ય માર્ગ બાણ્યો.

खेत्तमि जमिखेत्ते काले कालो जहिं हवइजोउ ।

भावंमिहोति दुविहो पसत्थ तह अप्पसत्थो य ॥१०९॥

ક્ષેત્રમાર્ગને વિચાર કરતાં જે ક્ષેત્ર ગામ નગર વિગેરેમાં કે કોઈ પ્રદેશમાં કે ચોખા વિગેરેના ખેતરમાં થઈને જે માર્ગ નીકળે તે ક્ષેત્રમાર્ગ, અથવા જે ક્ષેત્રમાં માર્ગનું વર્ણન કરાય તે ક્ષેત્રમાર્ગ, આ પ્રમાણે કાળ માર્ગમાં પણ સમજવું, હવે ભાવમાર્ગને વિચારતાં બે પ્રકારનો માર્ગ છે, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત—તેના પેટા ભેદો બતાવે છે.

दुविहंमिवि तिगभेदो णेओ तस्म (उ) विणिच्छओदुविहो ।

सुगति फल दुगति फलो पगयं सुगति-फलेणित्थं ॥११०॥

તે દરેકના ત્રણભેદ છે, અપ્રશસ્તમાં મિથ્યાત્વ અવિરતિ અને અજ્ઞાન એવા ત્રણ ભેદ છે, પ્રશસ્તમાં સમ્યગ્-દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ત્રણ ભેદો છે, આ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બંને ભાવ માર્ગનો નિશ્ચય-નિર્ણય-ફલ વિચારવું, તે કહે છે, પ્રશસ્ત માર્ગ સુગતિ આપે છે, અને અપ્રશસ્ત માર્ગ દુર્ગતિ આપે છે આપણે તો ફક્ત પ્રશસ્ત માર્ગનું પ્રયોજન છે, કે જે સુગતિનું ફલ આપે છે, તેમાં પ્રથમ અપ્રશસ્ત દુર્ગતિ ફળવાળો માર્ગ બતાવે છે, તે માર્ગના ઉપદેશક બતાવે છે:—

दुग्गइ फलवादीणं तिन्नितिसङ्का सताइवादीणं ।

खमेय खेमरुवे चउक्कगं मग्गमादीसु ॥ १११ ॥

દુર્ગતિ ક્ષણવાળા માર્ગ બતાવનારાઓના ૩૬૩ ભેદો થાય છે.

તેમનું દુર્ગતિ ક્ષણવાળા માર્ગનું બતાવવું આ રીતે છે. તેઓ મિથ્યાત્વથી હુણ્યાચલી દષ્ટિ (કુશ્રદ્ધા) થી વિપરીત જીવાદિ તત્ત્વ માને છે, તેમની સંખ્યા આ પ્રમાણે બાજુવી.

અસિસયં કિરિયાણં અકિરિય વાર્ણિણ હોઝ ચુલસીઝ ।

અળ્લાણિ ય સત્તઢ્ઠી વેણઝયાણં ચ વત્તીસં ॥ ૧ ॥

૧૮૦ ક્રિયાવાદીના ૮૪ અક્રિયાવાદીના અજ્ઞાનીના ૬૭ અને વિનયવાદીના ૩૨ કુલ ૩૬૩ તેમનું સ્વરૂપ સમવસરણુ અધ્યયનમાં કહીશું, હવે માર્ગના ભાંગા બતાવી કહે છે.

(૧) ક્ષેમમાર્ગ તે ચાર સિંહવાઘ વિગેરેના ઉપદ્રવ રહિત, તેમ ક્ષેમરૂપ તે સમભૂમિ તથા માર્ગમાં છાયા પુલક્ષણવાળાં ઝાડો, વાળો, તથા રસ્તે પાણીનાં સ્થાન મળે, (૨) ક્ષેમ તે ચાર વિગેરેથી રહિત પણ અક્ષેમ રૂપ-તે માર્ગમાં સેંકડો પથરાના ટુકડા પડેલા તથા પહાડ નદી કાંટા ખાડા એવા સેંકડો વિઘ્ન હોય, તેથી તે વિષમ, રસ્તે જવું મુશ્કેલ પડે. (૩) અક્ષેમ તે માર્ગમાં ચાર વિગેરેનો ભય ઘણો છે, પણ ક્ષેમરૂપ-એટલે સમભૂમિવાળો પથરાના ટુકડા વિગેરેનાં વિઘ્ન નથી, (૪) અક્ષેમ-તે ચાર વિગેરે છે અને અક્ષેમ રૂપ તે રસ્તામાં પથરા વિગેરે પણ ઘણા છે, એવી રીતે ભાવમાર્ગમાં પણ વિચારવું, જ્ઞાનાદિયુક્ત દ્રવ્યલિંગ (સાધુ વેપ) સહિત

તે સાધુ ક્ષેમ અને ક્ષેમરૂપ પહેલા ભાંગામાં બાણુવો, (૨) ખીબમાં જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત પણ કારણે સાધુ વેષ મુકેલો તે ક્ષેમ. અક્ષેમ રૂપ, (૩) નિન્હવ. (૪) ગૃહસ્થો અથવા પર-તીર્થિક-આ પ્રમાણે ચારભાંગા માર્ગમાં પણ સમજવા, સમાધિ વિગેરેમાં પણ આદિ શબ્દથી બાણુવા, હવે સમ્ય-કત્વ અને મિથ્યા માર્ગનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

સમ્પણિઓ મગ્ગો જાણે તહ દંસણે ચરિત્તે ય ।

ચરમ પરિવ્વાયાદી ચિણ્ણો મિચ્છત્ત મગ્ગો ડ ॥૧૧૨॥

સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આ ત્રણ લેહવાળો માર્ગ સમ્યગ્દષ્ટિ-તીર્થકર ગણધર વિગેરેએ કહ્યો છે, અથવા સમ્યગ્ તે યથા અવસ્થિત વસ્તુતત્વ બતાવવાથી તે સાચો માર્ગ કહ્યો છે, અને આદર્યો પણ છે, પર તે જૈન સિવાયના ચરક પરિત્રાજક વિગેરેનો કહેલો કે આદરેલો માર્ગ મિથ્યા-ત્વમાર્ગ અપ્રશસ્ત માર્ગ છે, તુ શબ્દથી બાણુવું કે તે માર્ગે આલે તો દુર્ગતિનું બંધન થાય છે, તેવું સૂચવે છે, વળી ખાસત્યા વિગેરે પણ તેવા બાણુવા.

ઈદ્ધિ રસ સાયગુહ યા હજ્જીવ નિકાય ધાય નિરયાય ।

જે ઉવદિસંતિ મગ્ગં કુમગ્ગ મગ્ગસિસતા તે ડ ॥૧૧૩॥

તેમનું કુમાર્ગ પણું બતાવે છે, જૈન હોય કે જૈનેતર સાધુ હોય તે બધામાં જેમને ધર્મ ફરસ્યો નથી તેવા

શ્રીતળ વિહારી (કલ્પ પ્રમાણે વિહાર ન કરતાં પડી રહેલાઓ પૈસા વિગેરે સંઘરી મુખ લોગવીને અહંકારી અનેલા ભારે કર્મી જીવો આધા કર્માદિ ખાઈને છ જીવનિકાયને હણવામાં રક્ત થયેલા છે, તેઓ ખીન્દને પણ તેવોજ માર્ગ ખતાવે છે, અને કહે છે કે હાલના સમયમાં શરીર છે તે ધર્મનું સાધન છે. અને કાળ તથા સંઘયણ વિગેરે નળણાં હોવાથી આધા કર્માદિ આહાર ખાવો દોષ માટે નથી, આવું ખેલવાથી પાસત્યા જૈન સાધુ પણ પાપના ભાગી કુમાર્ગી જાણવા, જો જૈન સાધુ પણ પાપના ભાગી છે, તો અન્ય સંધીને ખાનારા કેમ પાપ ભાગી ન થાય, હવે પ્રશસ્તમાં ખતાવેલા સાચો સાધુ માર્ગ ખતાવે છે.

તવ સંજમપ્પહાણા ગુણધારી જે વયંતિ સઘભાવં ।

સઘજગ જીવહિયં તમાહુ સમ્મપ્પણીયમિણં ॥ ૧.૧૪ ॥

બાહ્ય અને આભ્યંતર બે પ્રકારનો બાર લેહવાળો તપ તથા સત્તરલેહનો સંયમ બેમાં પાંચ આશ્રવ વિરમણુ-જીવહિંસા વિગેરેનો ત્યાગ એ બંને (તપ સંયમ) થી પ્રધાન તથા અઠારહજાર શીલના લેહ પાલનારા શુણ્ણવંત સાધુઓ જીવાદિ નવ તત્ત્વનો સાચો ભાવ ખતાવે છે, તે માર્ગ કેવો છે. ? ઉ-બધા જગતમાં જે જીવો છે તેને હિત કરનાર-પથ્ય તેનું રક્ષણ કરનાર તેવો ઉપદેશ આપનારા છે તેજ સમ્યગ્ માર્ગને જાણનારા છે, અને સારી રીતે ખીન્દને સમજાવનારા છે.

પંથો મગ્ગો ણાઓ વિહી ધિતી સુગતીહિયં (તહ) સુહં ચ ।
પત્યં સેયં ણિવ્વુઙ્ગ ણિવ્વાણં સિવકરં ચેવ ॥ ૧૧૫ ॥

હવે સારા માર્ગના એક અર્થવાળા શબ્દો બતાવે છે—
મોક્ષ દેશ (સુક્તિ સ્થાન) માં પહોંચાડે માટે તેને પંથ કહે
છે, તે અહીં ભાવમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વ પ્રતિ રૂપ બાણુવો તથા
માર્ગ-પ્રથમ જે રસ્તો હતો તેનાથી વધારે નિર્માણ આત્મા
થાય તેવો આ માર્ગ છે, તે સાચા માર્ગનું જ્ઞાન થાય તે
બાણુવો, તથા ન્યાય-નિશ્ચયથી લઈ જવું એટલે સિદ્ધિ
સ્થાનમાં લઈ જાય છે, તે અહીં નિર્માણ ચારિત્રનું પાળવું
બાણુવું સાચા પુરૂષોનો આ ન્યાય છે કે સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન
પ્રાપ્ત થાય તે, આ ન્યાય છે, કે તેમણે ચારિત્ર લેવું.

અહીં ન્યાયને ચારિત્ર કહ્યું છે, (૪) વિધિ-ક્રિયા કરવી,
અર્થાત્ સમ્યગ્ જ્ઞાનદર્શનની સાથે પ્રાપ્તિ, (૫) ધૃતિ-ઘૈર્ય-
સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થતાં ચારિત્ર પ્રાપ્તિ થઈ પણ માપ
તુષ મુનિ માદ્દક વિશિષ્ટ જ્ઞાન ન થવાથી ઘૈર્ય રાખ્યું (તો
અંતે કેવળજ્ઞાન થયું સંભળાય છે.) (૬) સુગતિ શોભન
(સારી) ગતિ-એટલે આ જ્ઞાન તથા ચારિત્રથી મોક્ષ મળે
છે, જ્ઞાનક્રિયા વડે મોક્ષ એ સૂત્ર છે. અહીં સુગતિમાં જ્ઞાન
તથા ચારિત્ર લીધાં, દર્શન તે જ્ઞાનની અંદર સમાયેલું બાણુવું,
(૭) હિત-પરમર્થથી વિચારતાં બેદાથી મોક્ષ મળે તેમ
હિત છે, તેમાં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર એ ત્રણે સમાવ્યાં,

અહીં સંપૂર્ણ સમ્યક્ દર્શન વિગેરેથી મોક્ષમાર્ગ છે, છતાં પણ છુટાં તથા લેગાંનું વર્ણન કરવું, તે પ્રધાનપણું બતાવવા માટે કહું તેમાં દોષ નથી, (૮) સુખ-આ સુખનો હેતુ છે, ઉપશમ શ્રેણિમાં અપૂર્વ કરણ અનિવૃત્તિ બાદર અને સૂક્ષ્મ સંપરાય એવાં ત્રણ ગુણુ સ્થાન ૮-૯-૧૦ ગુણુસ્થાનમાં કોષ વિગેરે પાતળા પડવાથી સુખ શાંતિ આત્મામાં અનુભવાય છે, (૯) પથ્ય મોક્ષ માર્ગમાં હિત કરનારું પથ્ય છે, ક્ષપક શ્રેણિમાં ૮-૯-૧૦ ગુણુ સ્થાનો બાણુવાં-એ ત્રણુ ગુણુ સ્થાનોમાં કોષ વિગેરે ક્ષય થવાથી વધારે શાંતિ થાય છે, અને પથ્ય ઔષધ માફક ગુણુકારી થાય છે, (૧૦) શ્રેય-અગ્યારમું ગુણુ સ્થાન ઉપશમ શ્રેણિનું છેલ્લું પગથોડું જેમાં મોહ સર્વથા શાંત હોય છે, તે સ્થાને કાળ કરે તેો સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં એકાવતારી દેવ થાય છે, (૧૧) નિવૃત્તિ-બારમું ગુણુસ્થાન કેવળજ્ઞાન થવાની તૈયારી મોહ સર્વથા નાશ થવાથી અવશ્યે સંસારથી નિવૃત્તિ-છુટકારો થાય, (૧૨) નિર્વાણુ-ચાર ઘાતીકર્મ દૂર થવાથી કેવળ જ્ઞાન થાય તે તેરમું ગુણુસ્થાન બાણુવું, (૧૩) શિવ-મોક્ષ પદ તે ચૌદમું ગુણુ સ્થાન શૈલેશી જે અઠઉરૂવુ એ પાંચ હ્રસ્વ સ્વરનો ઉચ્ચાર થાય તંટલું અચાંગી ગુણુ સ્થાન છે, આ બધાં મોક્ષમાં કિંચિત્ લેહવાળાં હોવાથી બુદ્ધાં બતાવ્યાં અથવા આ બધાં નામો પર્યાયો એકઅર્થવાળા શબ્દો બાણુવાં (તે) શબ્દની બુદ્ધિમાં મોક્ષ માર્ગ બરોબર ઠસાવવા માટે બુદ્ધા

બુદ્ધા શબ્દો દ્વારા સમજાવ્યું છે,) નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપો પુરો થયો, હવે સૂત્ર અનુગમમાં અચકાયા વિના સૂત્ર ધોલવું જોઈએ.

કયરેમગ્ગે અક્ષાણ માહણેણ મઈમતા ॥

જં મગ્ગં ઉજ્જુ પાવિત્તા ઓહં તરતિ દુત્તરં ॥ સૂ. ૧૧ ॥

સૂત્રરચનામાં વિચિત્રપણું છે, તથા ત્રણે કાળ આશ્રયી સૂત્ર રચાય છે, તેથી ભવિષ્ય કાળને આશ્રયી આ સૂત્ર રચ્યું છે, તેથી જંબુ સ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે, કે ભગવાન મહાવીરે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે કેવો માર્ગ બતાવ્યો છે ? ત્રણ લોકમાંના જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની એકાંત હિતની ઈચ્છા કરવા વડે કોઈને ન હણે મા હણુ-એવું બોલે, તથા લોક-અલોકમાં રહેલ તથા સૂક્ષ્મ પડદામાં રહેલ પ્રકૃષ્ટ ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન વસ્તુને કહેવાવાળી મતિ-કેવળજ્ઞાન તે મતિવાળા ભગવાને કહ્યો છે, તે તમે કહો, કે જે ધર્મ-પ્રશસ્તલાવ-માર્ગ તે સરળ જેમાં યોગ્ય વસ્તુ સ્વરૂપ બતાવવાથી અવક (સીધો) છે. કારણકે તેમાં સામાન્ય વિશેષ નિત્ય અનિત્ય વિગેરે તમામ દ્રઢોનો વિચાર કર્યો છે, એવા જ્ઞાન દર્શન તપ ચારિત્રયુક્ત માર્ગને આરાધી સંસાર ઉદરના વિવર- (પોલા સંસાર) માં સમથ સામગ્રી મેળવીને ઓઘ-ભવસમુદ્ર જે દુઃખેથી તરાય તેવો હસ્તર છે, કારણ કે મોક્ષમાં જવાની સામગ્રી મેળવવી ઘણી મુશ્કેલ છે.

માણુસસ ચેત્તજાઈ કુલ સ્વા રોગ માહઅં બુદ્ધી ।

સવળોગ્ગહ સદ્દા સંજમો ય લોયંભિ દુલ્લહાઈં ॥૧॥

મનુષ્ય જન્મ આર્યક્ષેત્ર ઉત્તમ જાતિ કુલરૂપ આરોગ્ય આયુષ્યુદ્ધિ સાંભળવાની ભોગવાઈ તેના ઉપર શ્રદ્ધા નિર્મળ આસ્ત્રિત આ બધી વસ્તુ સામટી મળવી હુલ્લ છે.

વળી જંબુસ્વામી પૂછે છે.

તં મર્ગં ણુત્તરં સુદ્ધં સવ્વદુક્ખ વિમોક્ષણં ।

જાણાસિ ણં જહા મિક્ખૂ તં ણોઽહિ મહામુણી ॥૨॥

જે માર્ગ સત્વ (ભુવ) ના હિત માટે સર્વજ કેવળી પ્રભુએ કહ્યો, તે સંપૂર્ણ નિશ્ચયથી વક્તા રહિત છે, તે માર્ગથી બીજો ઉત્તર (શ્રેષ્ઠ) માર્ગ નથી માટે અનુત્તર છે, વળી તે શુદ્ધ-અવદાત નિર્દોષ (સાચો) પહેલાં કે પછવાડે જેનું ખંડન ન થાય તેવો પાપના અનુઠાનથી રહિત છે, તથા બહુ (ઘણા) ભવમાં એકલાં કરેલ દુઃખનાં કારણો તે દુઃખ દેનારાં કર્મોને મુકાવનાર તેવા પ્રધાન માર્ગને હે ભિક્ષુ (શુરો) મહામુનિ ! જેમ આપ બાણો છો તેમ કહો. (જંબુ સ્વામી પૂછે છે કે તે અનુત્તર શુદ્ધ સર્વ દુઃખ મુકાવનાર માર્ગને જેવો કેવળી પ્રભુએ કહ્યો છે, તે તમે બાણતા હો તે પ્રમાણે કહો.)

જઈ ગો કેઈ પુચ્છિજ્જા, દેવા અદુવ માણસા ।

તેસિં તુ કયરં મગ્ગં, આહ્કલ્લેજ્જ કહાહિ ગો ॥૩॥

જો કે અમને તો પરિચયથી આપના અસાધારણ ગુણો જાણ્યા છે, તેથી તમારા ઉપર વિશ્વાસ હોવાથી માનીશું, પણ અમારે બીજાઓને કેવી રીતે તે સમજાવવો, કેમકે કોઈ વખતે કોઈ સુલભ બોધિ-(સરળ આત્મા)ઓ સંસારથી બેદ પામેલાઓ મોક્ષ માર્ગ પૂછે તે પૂછનાર ચાર નિકાયના દેવા હોય કે મનુષ્યો હોય, તો અમારે શું કહેવું, તે તમે જેવું જાણો છો તેવું કહો.

જઈ વો કેઈ પુચ્છિજ્જા, દેવા અદુવ માણસા ।

તેસિમં પહિસાહિજ્જા, મગ્ગસારં સુણેહિ મે ॥૪॥

સુધર્મા સ્વામી તેથી કહે છે, હે જંબુસ્વામી! જો તમને કદાચ કોઈ સંસારથી બેદ પામેલા મનુષ્યો કે દેવતાઓ પૂછે, તો હું સમ્યક્ માર્ગ છજવનિકાયનું સ્વરૂપ બતાવનાર તથા તેની રક્ષા કરવાનું છે તે છજવનિકાયનું સ્વરૂપ સમજાવી રક્ષા કરવાનો માર્ગ બીજાને સમજાવજો, તે હું કહું છું. તમે સાંભળો વળી આ તેસિતુ હમમગ્ગં આહ્કલ્લેજ્જ સુણેહમે પાઠ છે. તે આ માર્ગ છે તે મારી પાસે સાંભળીને તેમને કહેજો. વળી સુધર્માસ્વામી શિષ્યોને શ્રદ્ધા વધારવા આ માર્ગની સ્તુતિ કરે છે.

અણુપુલ્વેણ મહા ઘોરં, કાસવેણ પવેદ્ઝં ।

જમાદાય ઇઓ પુલ્વં સમુદ્દે વવહારિણો ॥૫॥

હું તે અનુપૂર્વથી (અનુક્રમે) કહું છું તે તમે સાંભળો, અથવા અનુપૂર્વથી તે અનુક્રુણ સામગ્રી મળવાથી માર્ગ (ધર્મ) મળે છે, તે સાંભળો, પદમિલ્લુગાણ ઉદય, એટલે પહેલા ચાર કષાય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અનંતાનુભં-ધીનો ઉદય હોય તો સમ્યક્ત્વ ન થાય. તેથી બારસવિંદ કસાણ સ્વવિણ ઉવસમિણ વ જોગર્હિ લ્લભહ ચરિત્ત લંભો અપ્રત્યાખ્યાની-પ્રત્યાખ્યાની એ આઠ તથા પ્રથમના ચાર મળી કુલ ૧૨નો ક્ષય કે ઉપશમ થાય ત્યારે સર્વ વિરતિ કે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય, તથા ચત્તારિ પરમંગાણિ-ચાર અંગ મનુષ્ય જન્મ ધર્મ પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ-તેને અનુક્રુણ શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર પાળવાની શક્તિ-આચાર સંપૂર્ણ મળે તો મોક્ષ થાય પ્ર-કેવો માર્ગ ? ઉ-કાયર પુરૂષોને લડાઈમાં જયું હુલલ-તેમ આ ચારિત્ર છે તે માહા ઘોર ભય દેનાર છે, તે કાશ્યપ મહાવીરસ્વમીએ કઠણુ ણતાવ્યું છે, એથી એ મુચવ્યું કે આ મહાવીર પ્રણુ કહે છે, પણ હું પોતાની બુદ્ધિએ તે નથી કહેતો, તે ચારિત્ર માર્ગને ગ્રહણુ કરીને સારો માર્ગ (સ્ત્રો) મળવાથી તથા પૂર્વે પોતે તે પ્રમાણે ચાલવાથી મહા પુરૂષો સંસાર તરે છે, તેમાં દૃષ્ટાંત કહે છે, -અવહાર તે વેપાર

તે વસ્તુ દેવી દેવી તે જે કરે તે વ્યાપારીઓ વહાણુમાં
એથી પરદેશમાં વિશેષ લાભમાટે ઇચ્છીત બંદરે કે નગરમાં
જતાં મોટા દરીયાને તે વડે તરે છે તેવી રીતે સાધુઓ
પણુ અનંત તે સાચા સુખને બાધા વિના મેળવવા સમ્યક્
દર્શન વિગેરે પામી તે માર્ગ વડે સંસાર સમુદ્રને તરે છે.

અતરિંસુ તરંતેગે તરિસંતિ અણાગયા ।

તં સોચ્ચા પઢિવક્ષામિ જંતવો તં સુણેહ મે ॥૬૧॥

પૂર્વે કહેલા સાચા માર્ગને મહાપુરુષોએ આચરીને
પૂર્વ (ભૂત) કાળમાં અનંત જીવો સંપૂર્ણ કર્મ કચરો દૂર
કરીને સંસાર સમુદ્ર તર્યા છે, હમણાં સામગ્રી મેળવી
સંખ્યાતા જીવો મહા વિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તરી રહ્યા છે.
કારણ કે ત્યાં સદા સિદ્ધિ ચાહુ રહી છે, તથા અનંત
કાળની અપેક્ષાએ અનંતા જીવો તરશે તેથી આ
પ્રમાણે ત્રણે કાળમાં પણુ સંસાર સમુદ્રને પાર ઉતારનાર
મોક્ષ માર્ગનું આ એક પ્રશસ્ત કારણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન
થયેલા તીર્થંકરોએ કહેલું છે, તે હું ભગવાન પાસે બરોબર
સાંભળી વિચારીને તમે સાંભળનારા છો તેમને કહીશ, વળી
આ એકલા જંબુસ્વામીને નહિ પણુ બીજા જીવોને પણુ
ઉદ્દેશીને કહે છે, તેથી કહ્યું કે હે જંતુઓ (મનુષ્યો) સામે
એસીને મારા કહેલા ચારિત્રધર્મને સાંભળો, પરમાર્થની વાત

કરવા માટેજ અતિ આદર માટે તથા સાંભળનારાનો પ્રેમ વધારવા માટે આ મીઠા વચનથી ઉપન્યાસ (શરૂઆત) કરેલ છે.

પુઢવી જીવા પુઢો સત્તા આઝજીવા તહાઝગળી ।

વાઝજીવા પુઢો સત્તા, તળરુક્ષ્વા સર્બીયગા ॥૭॥

ચારિત્ર માર્ગમાં પ્રાણુતિપાત વિરમણ (જીવ હિંસા નિષેધ) ત્રત મૂળ હોવાથી તથા તેનું પ્રથમ જ્ઞાન થાય તો ત્રત પળે, માટે જીવોનું સ્વરૂપ કહે છે. પૃથ્વીમાં રહેલ છે તે, ખીબ્બ જીવો નહિ પણ પોતે પૃથ્વી જીવ રૂપે છે, તે દરેક જીવનું શરીર જુદું છે, તેથી તેમાં જુદા જુદા શરીરવાળા જીવો જાણુવા એજ પ્રમાણે પાણી અગ્ની વાયુમાં જુદા જુદા શરીરવાળા જીવો જાણુવા આ જુદા શરીરવાળા જીવો બતાવવાનું કારણુ આ છે કે પછી સાધારણુ વનસ્પતિમાં અનંતા જીવોનું એક શરીર પણ કહેશે-તેથી પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ એ ચારમાં અનંતા જીવ નથી એમ જાણુવું, તેમ દરેકનાં શરીર જુદાં જાણુવાં વનસ્પતિ કાયમાં જે સૂક્ષ્મ છે તે સર્વેં નિગોહ રૂપ છે, તે અનંતા જીવોનું એક શરીર જાણુવું પણ આદર વનસ્પતિમાં સાધારણુ અસાધારણુ બે ભેદ છે, તે બંનેમાં કંઈક ભેદ હોવાથી કહે છે, ઘાસ દર્ભ વીરણુ વિગેરે. વૃક્ષ આંબા અશોક વિગેરે તથા કમોહ ઘઉં વિગેરે-તે સર્વ વનસ્પતિ કાયના જુદા શરીરવાળા જીવો.

નાણુવા, આથી બૌધ વિગેરે મતોનું ખંડન કરેલું નાણુવું-
આ પૃથ્વી વિગેરે જીવોનું જીવપણું પ્રસિદ્ધરીતે ગતાવ-
નાર આચારાંગ સૂત્રમાં શસ્ત્ર પરિજ્ઞા પ્રથમ અધ્યયનમાં
ખુલી રીતે ગતાવ્યું છે તેથી અહીં કહેતા નથી.

અહાવરા તસા પાણા, एवं છक्राय आहिया ।

एतावए जीवकाए णावरे कोइ विज्जइ ॥८॥

છઠો ત્રસ જીવનિકાય ગતાવે છે, પૂર્વે પાંચ ગતાવ્યા છે,
તે સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ પૃથ્વી પાણી
અગ્નિ વાયુ વનસ્પતિના ચાર ચાર ભેદ છે, હવે ત્રાસ પામે
તે દેખાય તેથી ત્રસ જીવ નાણુવા, તે બે ત્રણ ચાર કે પાંચ
ઇન્દ્રિયાણા નાણુવા, તે અનુક્રમે કરમીયા કીડા ભમરો મનુષ્ય
વિગેરે નાણુવા. તેમાં બે ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા વિકલેન્દ્રિયો
પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ બે ભેદે ગણુતાં ત્રણેના, છ ભેદો
થાય, પણ પાંચેન્દ્રિયજીવો સંતી અસંતી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત
એમ દરેક ચાર ભેદે થાય છે, આ પ્રમાણે ચાર-છ-અને
ચાર એમ કુલ ચૌદ ભેદે જીવ છે, તે છ જીવનિકાય તીર્થ-
કર ગણુધર વિગેરેએ કહેલા છે, આટલા ભેદે સંક્ષેપથી
જીવનિકાય (જીવ રાશિ) થાય છે. વળી અંડજ ઉદ્દાભજ
સંસ્વેદન વિગેરે ગધાએ તેની અંદર સમાયેલા છે, તે સિવાય
બીજે કોઇ ભેદ નથી, આ પ્રમાણે છ જીવનિકાય ગતાવીને
તેમંથી શું કરવું (સમજવું) તે બતાવે છે.

સવાહિં અણુજુત્તીહિં, મતિમં પહિલેહિયા ।

સવ્વે અક્રંત દુક્ખા ય અતો સવ્વે ન હિંસયા ॥૧॥

સર્વે અનુકૂળ યુક્તિઓ કે સાધનો જેના વડે પૃથ્વી-કાય વિગેરે જીવનિકાય સાધવા માટે છે, અથવા જુડી વિરૂદ્ધ કે અયોગ્ય યુક્તિ છોડીને ન્યાયયુક્ત પક્ષને પોતાનો ગણી અન્યાય પક્ષને છોડી સ્વઆત્મા સમાન બીજા જીવોને માનીને અનુકૂળ યુક્તિઓ વડે મતિમાન તે સારા વિવેકવાળો સાધુ પૃથિવીકાય વિગેરે બધા જીવોને પર્યાલોચ્ય તે સમજીને જીવપણે સિદ્ધ કરી સર્વે જીવો દુઃખ વાંછતા નથી પણ સુખ વાંછે છે માટે પોતાના જીવ જેવો તેનો જીવ ગણી બધા જીવોને પોતે ન હુણે, પૃથિવી વિગેરે જીવો છે. તે સાધવા માટે અહીં થોડામાં બતાવે છે, જીવ રૂપ પૃથ્વી છે, પરવાળા લુણ પત્થર વિગેરે પૃથ્વીમાં રહેલા જીવો આપણા શરીર માફક વધતા દેખાય છે, જેમ આપણા શરીરમાં હરસ મશા ઝાડાની જગ્યાએ વધે છે, તેથી પૃથ્વી જીવો સિદ્ધ થયા. (હરસ મશા જીવતા છે, તે આપણને અનુભવાય છે, તેમજ તે પત્થર વિગેરે પૃથ્વીમાં વધે ત્યાંસુધી જોને સજીવ માનવા) તેવી રીતે પાણી પોતે જીવરૂપ છે. ઠારણ કે તે જમીન ખોદતાં તુર્ત નીકળી આવે છે, જેમ દેહકો કુદે ત્યારે જીવતો પાણીને છીંચે, તેમ પાણી પણ સજીવ હોવાથી

જોહતાં કુદીને બહાર આવે છે તેજ પ્રમાણે અગ્નિ જીવ રૂપ છે, તેને યોગ્ય આહાર-(વસ્તુ) મળતાં બાળક માફક અગ્નિનું તેજ વધતું દેખાય છે. (આપણી માફક શ્વાસો શ્વાસ દીવો લે છે. તે હાલ જાણીતું છે) જીવ રૂપ વાયુ છે. કારણકે ગાય માફક પોતાની ઈચ્છાથી કોઈની પ્રેરણા વગર નિયમસર તીરછો દોડે છે. (વંટોળીયા પોતાના બળથી પતરાં કે રેલવેના ડાબા ઉડાની દે છે તે જાણીતું છે) તે પ્રમાણે વનસ્પતિકાય જીવ છે. સ્ત્રી માફક તેને જન્મ જરા મરણ રોગ વિગેરે બધું દેખાય છે. (તેમજ સ્ત્રી જેમ દીકરા દીકરી જાણે તેમ તે રૂળ પુલ વિગેરે આપે છે) વળી તે કાપીને વાવે તોયે ઉગે છે. (વડની ડાળીઓ કાપીને રાપે તો ઉગે છે.) આપણી માફક તેને ખાવા પીવાનું છે, તથા તેને દોહેલા થાય છે. સ્પર્શ કરતાં સ્ત્રી માફક લજ્જમણી સંકેત્યાઈ જાય છે, સવારે સાંજે રાત્રે નિદ્રા લે છે, જાગે છે. આશ્રય લેઈ વેલો વધે છે, તે બધું નજરે દેખાય છે. એમ એકંદ્રિય જીવોનું જીવત્વ સિદ્ધ કરી હવે બેઈંદ્રિય વિગેરે જીવોનું જીવત્વ સિદ્ધ કરે છે, તે પેટમાંથી પડતા બેઈંદ્રિય કૃમિયા વિગેરે તેઈંદ્રિયા કીડા વિગેરેચૌરેંદ્રિય ભમરા પંચેંદ્રિય દેડકા પક્ષી નાગ મનુષ્ય વિગેરે જીવતા દેખાય છે, આ બધા જીવોને ઉત્તમ સાધુ મન વચન કાયાથી ન પીડે ન પીડાવે બીજા કોઈ પીડે તેને લલો ન જાણે, એમ નવે લેહે સાધુ જીવ રક્ષા કરે પણ પરને પીડા ન કરે.

एयं खु णाणिणो सारं, जं न हिंसति कंचण ।

अहिंसा समयं चेव एतावंतं विजाणिया ॥सू. १०॥

ઉપરની અહિંસાને વધારે પુષ્ટ કરે છે. (ખુ-નિશ્ચય-અથવા વાક્યની શોભા માટે છે) જીવહિંસાથી બચવું તે જ્ઞાનિનું જ્ઞાન સૂચવે છે કે જીવસ્વરૂપ જાણીને તેના વધથી કર્મ બંધાય છે, માટે કોઈને પણ ન મારવો, વળી જીવહિંસા છોડવા અહિંસાનું બહુમાન કરે છે, કે દુઃખ છોડવા તથા સુખ વાંછવાનો જેવો તમને લાવ છે તેમ બધાને સમજીને પોતે બીજાને ન હણે, જ્ઞાનીના ઘણા જ્ઞાનનો સાર તેજ કે જીવહિંસાથી પોતે પાછા હઠવું.

किंताए पहियाए पयकोडीए पलाल-भूयाए ।

अत्थित्तियं ण णायं परस्स पीडा न कायच्चा ॥१॥

તે લણવાથી શું ? લલે ચોખાના પરાળ જેવા કરોરો પદલણેથી પણ જો એટલું ન જાણ્યું કે પરને પીડા ન કરવી, (અર્થાત્ લણવાનો સાર એ કે બધા જીવની રક્ષા કરવી,) આ જ અહિંસા પ્રધાન સમય સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ છે, આટલું જ જ્ઞાન બસ છે, બીજું વધારે લણેથી શું ? મોક્ષ જનાર મનુષ્યે પોતાનું ઇષ્ટિકાર્ય કરવા પોતે કોઈની હિંસા ન કરવી.

उद्धे अहं य तिरियं जे केइ तस थावरा ।

संवत्थ विरतिं विज्जा संति निव्वाण माहियं । ११ ।

હવે ક્ષેત્ર આશ્રયી કહે છે. ઉંચે નીચે તથા તીરછી જગ્યામાં જે કોઈ વસ્તુ તે અગ્નિ વાયુ બેદંદ્રિય વિગેરે તથા સ્થાવર તે પૃથ્વી વિગેરે જીવો છે. ઘણું શું કહીએ ! તે બધા જીવો વસ્તુ થાવર સૂક્ષ્મ બાદર ભેદવાળા જીવોને ન હુણવા તે ।વરતિને તું સ્વીકારજે, પરમાર્થથી જાણવું તેજ કે જે જાણીને તે અમલમાં મુકવું, એજ જીવરક્ષા રૂપ નિવૃત્તિ છે. આ જીવ રક્ષાથી પોતાને તથા પરને શાંતિ થવાથી શાંતિરૂપ કહ્યું છે, કારણ કે જીવ રક્ષા કરનારથી બીજા જીવો ભય પામતા નથી, પોતે અભયદાન દેવાથી બીજા ભવમાં તેને ભય આવતો નથી, મોક્ષ તે નિર્વાણતું આ મુખ્ય કારણ હોવાથી તેજ જીવરક્ષા નિર્વાણ પણ છે, અથવા શાંતિ તે ક્રોધનો અભાવ-નિવૃત્તિ-નિરાંત અર્થાત્ સાધુને આર્તધ્યાન રોદ્ર-ધ્યાન ન હોય તેથી હૃદયમાં બળે નહિ. તેમ બીજાથી તેને નિર્ભયતા છે.

पभूदोसे निराकिञ्चा णवि दुज्जेज्ज केणई ।

मणसा वयसा चैव कायसा चैव अंतसो । सू. १२ ।

વળી ઇંદ્રિયોને વશ કરે તે પ્રભુ-અથવા મોક્ષ માર્ગ

જવામાં કર્મ જીતીને જાય, તે પ્રભુ સમર્થ સાધુ, દોષ મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય અને યોગ તે બધાંને દૂર કરીને કોઈ પ્રાણી સાથે વિરોધ ન કરે, મન વચન અને કાયાથી કોઈનો બગાડ કરીને વિરોધ ન કરવો. (આ મૂળ ગુણો ૩૫ મહાવ્રત કહ્યું) હવે ઉત્તર ગુણોને કહે છે.

સંવૃદ્ધે સે મહાપન્ને ધીરે દત્તેસણં ચરે ।

एसणासमिणं णिच्चं वज्जयंते अणेसणं ॥१३॥

આશ્રવ દ્વારને રોધ (રોક) વા વડે તથા ઈન્દ્રિયોને કુમાર્ગે જતી અટકાવવા વડે સંવૃત (વશોદ્રિય) આત્માથી તે ભિક્ષુ મોટી પ્રજ્ઞા જેને છે તે મહાપ્રજ્ઞ અર્થાત્ ઘણી બુદ્ધિવાળો— આથી સૂચવ્યું કે જીવ અજીવ વિગેરે નવે પદાર્થો (નવ તત્ત્વ) બ્રહ્મનારો સાધુ હોય તે ધીર-તે ભુખ તરસ વિગેરે રર પરિસહથી ચલાયમાન ન થાય, તે બતાવે છે, આહાર ઉપધિ શય્યા વિગેરે તેના માલિકે અથવા તેની આજ્ઞા લઈ ખીજે આપેલ હોય તે લે, તથા એષણા (તપાસીને લેવું) તેમાં શોધવું લેવું અને ખાવું તે ત્રણેમાં સમિત (સ્વપર ને પીડા ન કરનારો) તે નિત્ય સમિતિ પાળનારો અનેષણા (અશુદ્ધ) ને છેડતો સંયમ પાળે, આથી ખીજ ઈર્ષ્યા સમિતિ વિગેરે અરે સમિતિ પાળનારો બ્રહ્મવો.

મૂયાદં ચ સમારંભ તમુદિસાય જં કહં ।

તારિસં તુ ન ગિહ્નેજા, અન્નપાણં સુસંજણ્ । સૂ. ૧૪ ।

અશુદ્ધ આહારાદિ ત્યાગવાનું બતાવે છે. પૂર્વે હતાં હાલ છે ભવિષ્યમાં રહેશે તે ભૂતો-પ્રાણીઓને હણીને-અર્થાત્ સંરંભ સમારંભ ને આરંભો કરી જીવોને પીડીને તે સાધુ માટે આહાર કે ઉપકરણ વિગેરે બનાવે તે આધા-કર્મ દોષ-દુષ્ટ આહાર કે ઉપકરણ સુસાધુ અન્નપાણી ન વાપરે તેમ લે પણ નહિ, એમ અશુદ્ધ ત્યાગવાથી સાધુ ધર્મ પાળ્યો કહેવાય,

પૂર્ણકમ્મં ન સેવિજ્જા એસ ધમ્મે વુસીમઓ ।

જં કિંચિ અભિકંચેજ્જા સવ્વસો તં ન કપ્પણ્ । ૧૫ ।

આધા-કર્મવાળું તો ફર રહ્યો, પણ આધા કર્માદિ દોષ-વાળું લગાર માત્ર હોય તેની સાથે શુદ્ધ હોય તે ભેગું થાય તો પૂતિકર્મ દોષવાળું થાય, તે પણ આહાર વિગેરે ન લે, એજ ધર્મ-કલ્પ-કહ્યો, કે ઉત્તમ સાધુએ આવો નિર્દોષ માર્ગ આદરવો કે અશુદ્ધ આહારાદિને ન વાપરે, અથવા જ્યાં શંકા પડે કે આ દેખીતો શુદ્ધ છે પણ ખરી રીતે અશુદ્ધ છે તો એ અશુદ્ધ માનીને સર્વ પ્રકારે આહાર ઉપકરણ દોષિત સાથે મળેલું હોય તે શુદ્ધ પણ ન વાપરે (અર્થાત્ બને ત્યાં સુધી જરા પ્રયાસ કરી કષ્ટ સહન કરીને શુદ્ધ શોધીને લેવું.)

હળંતં ગાણુજાણેજ્જા આયગુત્તે જિહંદિણ ।

ઠાણાં સંતિ સઢ્ઢીણં ગામેસુ નગરેસુ વા ।સૂ.૧૬।

વળી ધર્મ શ્રદ્ધાવાળા (શ્રાવકો)ના ગામોમાં કે નગરોમાં ખેડાંમાં કર્ખટ વિગેરે સ્થાનમાં રહેવાનું સાધુઓને મળે છે, ત્યાં કોઈ ધર્મશ્રદ્ધાળુ પણે જેમાં જીવહિંસા વાળી ક્રિયા ધર્મ બુદ્ધિએ કોઈ કુવૈ તળાવ ખોદાવે કે પાણીની પરખ ખેસાડવા વિગેરેની ક્રિયા કરે, તે સમયે તે સાધુને તેલું કરનારો પુછે કે આ ક્રિયામાં ધર્મ છે, કે નહિ, એમ તે પુછે કે ન પુછે, તોપણ તેની શરમથી કે ભયથી પોતે તે આરંભની અનુમોદના ન કરે, પ્ર-કેવો બનીને? આત્મા તે મન વચન અને કાયાથી ગુપ્ત-ત્રણે યોગથી જીવરક્ષા કરનારો તથા જીતેદ્રિય તે ઈંદ્રિયોને વશ કરેલો સાવધ કર્મને અનુમોદે નહિ, સાવધ કાર્યની અનુમતિ ત્યજવાની બુદ્ધિ માટે કહે છે.

તહા ગિરં સમારબ્મ, અત્થિ પુણ્ણંતિ ણો વણ ।

અહવા ણત્થિ પુણ્ણંતિ, એવમેયં મહબ્મયં ॥સૂ.૧૭।

કોઈ રાજા વિગેરેએ કુવૈ ખોદાવવો દાનશાળા કરવા વિગેરેમાં પ્રવૃત્ત થયેલ હોય ત્યારે સાધુને તે પુછે, કે આ અમારા કાર્યમાં પુણ્ય છે કે નહિ? આ વચન સાંભળીને એમાં પુણ્ય છે કે નહિ એ ખંનેમાં મહાભય સમજીને દોષ હેતુપણે અનુમોદના ન કરે,

દાણદ્યા ય જે પાણા હમ્મંતિ તસ થાવરા ।
તેસિં સારક્ષણદાણ તમ્હા અત્થિત્તિ ણો વણ ॥૧૮॥

શા માટે અનુમોદના ન કરે ? અન્ન પાણીના દાન માટે આહાર પાણી રાંધવા રંધાવવાની વિગેરે ક્રિયા વડે કે કુવો ખોદાવવા વડે તૈયાર કરે, તે સમયે ત્યાં નાના જીવો જે હણાય તેના રક્ષણ માટે આત્મ ગુપ્તો જીતેદ્રિય તમારા કૃત્યમાં પુણ્ય છે એવું ન બોલે.

જેસિં તં ઉવકપ્પંતિ અન્નપાણં તહાવિહં ॥

તેસિં લામંતરાયંતિ તમ્હા ણત્થિત્તિ ણો વણ ॥૧૯॥

જો એમ છે, તો પુણ્ય નથી એમ કહેવું, આચાર્ય કહે છે તેમ પણ ન બોલવું, જે જીવ (કે મનુષ્યો) માટે અન્ન પાણી વિગેરે ધર્મબુદ્ધિએ તૈયાર કરે છે, તેમાં જીવહિંસા થાય છે, તેનો પાપ ગણીને નિષેધ કરતાં તે આહાર પાણીના અર્થિઓને લાભાંતરાય વિન્ન થાય, તેથી તે જીવો પીંચાય, તેથી કુવો ખોદાવતાં કે દાનશાળા કરાવતાં પુણ્ય નથી, એવું પણ ન બોલે.

જે ય દાણં પસંસંતિ વહમિચ્છંતિ પાણિણં ।

જે યંણં પહિસેહંતિ વિત્તિચ્છેયં કરંતિ તે ॥ સૂ. ૨૦ ॥

ઉપદ્વી વાતને ટુંકાણુમાં ખુટ્ટું સમજાવે છે કે જે કોઈ સાધુઓ પાણીની પરખ, દાનશાળા વિગેરે ઘણા જીવોને ઉપકાર જાણીને પ્રશંસે છે, તે પરમાર્થને ન જાણનારા ઘણા જીવોને પ્રશંસાદ્વારા વધતું પાપ અનુભોદે છે, કારણ કે તે દાન જીવહિંસા વિના થાય નહિ, અને જેઓ પોતે તીક્ષ્ણ ખુદ્ધિવાળા એમ છીએ એમ માનનારા આગળ (જિન વચન) ના સહલાવ (પરમાર્થ) ને ન જાણનારા નિષેધ છે, તે પણ અગીતાર્થ (અંજાણ) પ્રાણીઓની આજીવિકાને છેદે છે, ત્યારે કોઈ રાજા કે શેઠ કુવો, તળાવ યજ્ઞ દાનશાળા વિગેરે કરાવતાં આમાં પુણ્ય છે કે? એવું પૂછે કે ત્યારે મુમુક્ષુ સાધુઓ શું કરવું તે કહે છે-

**દુહઓવિ તે ण ભાસંતિ, અત્થિ વા નત્થિ વા પુણો ।
આયં ર્યસ્સ હેચ્છાણં નિવ્વાણં પાઉણંતિ તે ॥૨૧॥**

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જો પુણ્ય કહે, તો અનંતા જીવો સૂક્ષ્મ આદરોનો હમેશાં પ્રાણત્યાગ થાય, અને થોડા મનુષ્ય વિગેરે જીવોને થોડો કાળ સંતોષ થાય, એથી પુણ્ય છે એમ ન કહેવું, જો પુણ્ય નથી એમ દાનનો નિષેધ કરે તો તેના અર્થિઓને અતરાય થાય એથી પુણ્ય છે કે નથી એવું કંઈપણ ન બોલે, પણ જો પૂછે, તો મૌન ધારણ કરવું, આગ્રહ કરે તો કહેવું કે ૪૨ દોષ વર્જિત આહાર અમને કલ્પે છે, માટે આવા વિષયમાં અમારો અધિકાર (વિષય) નથી,

સત્યં વપ્રેષુ શીતં શશિકરધવલં વારિ પીત્વા પ્રકામં ।
 વ્યુચ્છિન્નાશેષતૃષ્ણાઃ પ્રમુદિતમનસઃ પ્રાણિસાર્થા ભવન્તિ ॥
 શોષં નીતે જલૌઘે દિનકરકિરણૈર્યાન્ત્યનંતા વિનાશં ।
 તેનોદાસીનભાવં વ્રજતિ મુનિગણઃ કૂપવપ્રાદિકાર્યે ॥૧॥

જલસ્થાનમાં ઠંડું ચંદ્રનાં કિરણુ જેવું નિર્મળ પાણી
 ધરાઈને પીતાં સંપૂર્ણ તરસ દૂર થવાથી આનંદી મનવાળા
 જીવોના સમૂહ અને છે, પણ જ્યારે તે પાણી સુકાવા માંડે
 ત્યારે કાઠવમાં રહેલા સૂર્યના તાપથી અનંતા જીવો નાશ
 પામે છે, આ કારણથી સાધુ સમુદાય (મોક્ષના અભિલાષીઓ)
 કુવા વપ્ર વિગેરે કાર્યમાં મૌન સેવે છે. તેથી હા ના કંઈપણ
 જોલતાં કર્મરજ આવે છે, તેથી કાંતો મૌન સેવે કાંતો
 અનવધ (નિર્દોષ) વચન જોલીને કર્મ રજ રોકીને તેઓ
 મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે,

નિવ્વાણં પરમ બુદ્ધા, જગત્ત્વાણ વ ચંદિમા ।
 તમ્હા સદા જા દંતે, નિવ્વાણં સંધણ મુણી ।૨૨।

વળી નિવૃત્તિ-નિર્વાણ-મોક્ષ જે પરલોકના અર્થો યુધ્ધો
 (પંડિતો) ને છે અર્થાત્ જે મોક્ષ વાંછે છે તે પંડિતો
 નિર્વાણવાહી છે, તે ખતાવે છે, જેમ અશ્વિની વિગેરે નક્ષ-
 ત્રોનો જે ઠંડો પ્રકાશ છે, તેના કરતાં અધિક ચંદ્રમા છે,

તે પ્રમાણે પરલોકના અર્થીઓને સ્વર્ગ ચક્રવર્તીની સંપ-
દાના મોહને છોડી સંપૂર્ણ કર્મના ક્ષયરૂપ નિર્વાણ સાધીને
વર્તે છે, સંયમ યાજે છે તેજ ખરા સાધુઓ છે, ખીજ
નહી, અથવા નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા પેટે પ્રધાનભાવ અનુભવે છે,
તેમ લોકમાં નિર્વાણ મુખ્ય છે, એવું બુદ્ધ-તત્ત્વ જાણનારા
સાધુઓ કહે છે, નિર્વાણ મુખ્ય તેથી યત્નવાળો સાધુ પાંચ
ઈન્દ્રિયો તથા મનનું દમન કરીને જીતેન્દ્રિય દાન સાધુ નિર્વાણ
સાધે, મોક્ષ માટે સંયમની ક્રિયા કરે.

બુદ્ધમાણાણ પાણાણં કિચ્ચંતાણ સકમ્મુણા ।

આઘાતિ સાહુ તં દીવં, પતિદેસા પવુચ્ચઈ ॥૨૩॥

વળી સંસાર સમુદ્રમાં મિથ્યાત્વ કષાય પ્રમાદ વિગેરે
દોષોથી પોતાનાં કરેલાં અશુભ કર્મ ઉદય આવતાં ભોગ-
વતાં અશરણ થઈને પીડાતા જીવોને પરહિતમાં એકાંત
રક્ત અકારણ વાત્સલ્ય ધરાવી તીર્થંકર કે અન્ય ગણુધર
આચાર્ય વિગેરે તેને આશ્રય રૂપ દ્વીપ જેવો ઉત્તમ ધર્મ
કહે છે, તે સમ્યગ્ દર્શન વિગેરે સંસારમાં ભમતાં કરતાં
વિશ્રાંતિરૂપ ધર્મને તીર્થંકરના પૂર્વે કહેલાને કહે છે, આ
પ્રમાણે કરીને પ્રતિષ્ઠાન-પ્રતિષ્ઠા તે સંસાર ભ્રમણથી છુટવા
વિરતિ લક્ષણ ચારિત્ર કે સમ્યગ્દર્શન વિગેરેથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ
પ્રકર્ષથી તત્વજ્ઞ પુરૂષોએ કહેલ છે—

આયગુત્તે સયા દંતે છિન્નસોઽ અણાસવે ।

જે ધમ્મં સુદ્ધમત્ત્વાતિ પઢિપુન્નમણેલિસં ॥૨૪॥

એ આશ્વાસ દ્વીપ કેવો છે ? અથવા કેવી રીતે તે વર્ણવ્યો છે, તે કહે છે. મન વચન કાયાથી આત્મા જેણે રક્ષ્યો છે તે આત્મ ગુપ્ત તથા હુમેશાં ઈંદ્રિયમન વશ કરેલો તે દાંત ઈંદ્રિયો વશ કરીને ધર્મ ધ્યાનમાં રક્ત છે, તથા છેદી નાખ્યા છે સંસાર સ્રોત-(મોહ વિડંબના) જેણે એવો તે વધારે પ્રકટ કહે છે, દૂર થયાં છે આશ્રવ તે જીવ-હિંસાદિક પાપો કર્મ પ્રવેશના દ્વાર-(કર્મ બાંધવાના રસ્તા) જેનાથી તે નિરાશ્રવ તે સમસ્ત દોષ રહિત શુદ્ધ ધર્મને કહે છે, કેવો ધર્મ તે-પ્રતિપૂર્ણ સર્વ વિરતિ નામનો મોક્ષ ગમનનો એક હેતુ જેની ઉપમા ખીલ સાથે નથી તેવો આરિત્ર ધર્મ બતાવે છે, એવા ધર્મથી વિમુખ જીવોના દોષો કહે છે.

તમેવ અવિજાણંતા અવુદ્ધા બુદ્ધમાણિણો ।

બુદ્ધા મોત્તિયમન્નંતા અંત એતે સમાહિણે ॥૨૫॥

આવા શુદ્ધ પૂર્ણ આરિત્ર ધર્મને તે બ્રહ્મનારા અવિવેકી પોતાને પંડિત માનનારા ધર્મતત્વ અમે બ્રહ્મીએ છીએ, છતાં તેઓ આરિત્ર ધર્મવિના ભાવ સમાધિ તે સમ્યગ્દર્શન

નામનો છે તેથી પર્યન્ત-અતિદૂર-(વિગણો) વર્તે છે, તે બધા અજ્ઞેનો જાણવા.

તે ય વીઓદગં ચેવ, તમુદ્દિશ્માય જં કઢં ।

મોચ્ચા જ્ઞાણં ઝિયાયંતિ, અસ્વેયન્ના સમાહિયા ॥ ૨૬ ॥

તે અજ્ઞેનો ભાવ સમાધિથી શા માટે દૂર રહે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે, તે જૌધ વિગેરેના સાધુઓ જીવ અજીવનો લેહ ન જાણવાથી કમોહ ઘઉં વિગેરેનાં બીજ (અનાજ) તથા કાચું ઠંડું પાણી તથા તેના ભકતો તેમના માટે સંધીને જે આહાર વિગેરે આપે છે, તે બધું અવિવેકી પશુથી લેઈ ખાઈને વળી સાત (સુખ) મળવા બદલ અહંકાર-વાળા મનથી સંઘના ભોગન વિગેરેની ક્રિયા માટે આર્ત-ધ્યાન કરે છે, કારણ કે આ લોકના સુખના અભિલાષી-ઓને દાસા, દાસ, ધન, ધાન્ય વિગેરેનો પરિશ્રદ્ધ ધારવાથી ધર્મ ધ્યાન હોતું નથી, તે કહી છે.

ગ્રામક્ષેત્રગૃહાદીનાં ગવાં પ્રેષ્ય જનસ્ય ચ ।

યસ્મિન્ પરિગ્રહો દૃષ્ટો ધ્યાનં તત્ર કુતઃ શુભં ॥ ૨૭ ॥

ગામ, ખેતર, ઘર વિગેરે તથા ગાયો દાસ વિગેરેનો જેમને પરિશ્રદ્ધ હોય, તેમને (તે બધાની ચિંતામાં) શુભ ધ્યાન કયાંથી હોય ?

મોહસ્યાયતનં ધૃતેડપચયઃ જ્ઞાન્તેઃ પ્રતીપો વિધિ-
 વ્યાક્ષેપસ્ય સુહૃન્મદસ્ય ભવનં પાપસ્ય વાસો નિજઃ
 દુઃસ્વસ્ય પ્રભવઃ સુસ્વસ્ય નિધનં ધ્યાનસ્ય કષ્ટો રિપુઃ ।
 પ્રાજ્ઞસ્યાપિ પરિગ્રહો ગ્રહ ઇવં ક્લેશાય નાશાય ચ ॥ ૧ ॥

મોહતું ધર ધીરજનો નાશ શાંતનો નાશક વ્યાક્ષેપનો
 મિત્ર અહંકારતું ધર પાપનો પોતાનો વાસો દુઃખનો ઉત્પાદક
 સુખનો નાશક સારા ધ્યાનનો દુઃખદાયી શત્રુ એવો પરિગ્રહ
 પ્રાજ્ઞ (ડાહ્યા) પુરૂષને પણ ગ્રહપીડા માફક કલેશ અને
 નાશના માટે થાય છે—તેથી આ પ્રમાણે રાંધવા રંધાવવા
 વિગેરેની ખટપટમાં પડેલા અને તેમાંજ લક્ષ રાખનારાને
 ક્યાંથી શુભ ધ્યાનનો સંભવ હોય ? વળી તે અન્ય દર્શ-
 નીઓ ધર્મ અધર્મનો વિવેક કરવામાં અનિપુણ છે, તેઓ
 ઐશ સાધુઓ મનોહર આહાર, ઉપાશ્રય, પથારી, આસન
 વિગેરે રાગનાં કારણ છતાં પણ શુભ ધ્યાન કરવામાં ઉપ-
 યોગી માને છે, તેજ કહે છે, મણુણંમોયણં મુન્વા ઉત્તમ
 ભોજન ખાઈને વિગેરે—તથા માંસને કલિકક નામની સંજ્ઞા
 આપીને ખાવા છતાં દ્વેષ માનતા નથી. વળી બુદ્ધ સંધને
 માટે આરંભ કરે તે નિર્દોષ માને છે, તેઓ કહે છે કે:-

મંસ નિવત્તિકાઠં સેવઈ દંતિક્કગંતિ ધણિ મેયા ।

इय चइऊणारंभ पर ववएसा कुणइ बाळो ॥१॥

માંસ ખાવાનું છોડી કલ્કિક નામ માંસને આપીને તેઓ ખાય છે, વળી આરંભ છોડીને સંઘના નામે રંધાવીને પોતે ખાય છે, તેથી તેઓ ખાળ (ખાળક જેવા) છે. આમ નામ બદલવાથી નિર્દોષતા ન થાય, જેમકે લૂતાલિક (ઉનાળાના સખત તાપ વિગેરે) ને શીતલિકા (ઠંડક) વિગેરે નામ આપવાથી તેનો ગુણ કંઈ બદલાઈ જતો નથી, અથવા ઝેરને કોઈ અમૃત નામ આપીને વાપરે તો તે બચતો નથી, એ પ્રમાણે ખીન્ન કપિલમત વિગેરેનો આવિર્ભાવ (પ્રકટ) તિરોભાવ (ગુપ્ત) કહેતા જૈનોએ કહેલ વિનાશ અને ઉત્પાદનાં નામ બદલવાથી પોતાનું અજ્ઞાન બતાવ્યું, (કપિલ મતવાળા વસ્તુને નિત્ય માને પણ બરફનું પાણી થાય ત્યારે કહે કે તે પાણી પ્રકટ થયું અને બરફ ગુપ્ત થયો. એટલે જૈનોનું કહેલું તત્ત્વ સ્વીકાર્યો છતાં એક વસ્તુમાં મૂળ રૂપનો નાશ, નવાની ઉત્પત્તિ, અને મૂળ વસ્તુતા (ધર્મ) કાયમ રહી. એટલે નિત્ય અનિત્ય ધર્મવાળો સ્યાદ્રાહ મત. સ્વીકાર્યો છતાં જૈન મતનું તત્ત્વ ન માને તે મૂર્ખાઈ છે) તેથી તે વશકો (ધર્મતત્ત્વના અંબણ) ઐઘ વિગેરે સુંદર ભોજન બનાવી ખાનારા પરિશ્રદ્ધ રાખવા વડે આર્તધ્યાનમાં પીડાતા મોક્ષ-માર્ગ નામની ભાવ સમાધિથી દૂર રહે છે.

જહા ઢંકા ય કંકા ય, કુલલા મગ્ગુકાસિહી ।
મચ્છેમણં જ્ઞિયાયંતિ, જ્ઞાણંતે કલુસાધમં ॥૨૭॥

હવે તેઓ રસ (સ્વાદ) સાતા (સુખ) ભોગવતાં અહં-
કારી બનવાથી આત્મધ્યાની થાય છે, તે દૃષ્ટાંતથી બતાવે
છે, જેમ ઠંકા કંક કુલલ મગ્ગુક શિખી (ભોર) વિગેરે
પક્ષીઓ જળમાં નિવાસ કરીને માછલાં મેળવવાની શોધમાં
રહે છે, તેમ તેમનું ધ્યાન (જીભ વિગેરેના સ્વાદથી) અત્યંત
કલુષિત (કાળું) થાય છે.

एवं तु समणा एगे मिच्छद्दिट्ठी अणारिया ।

विसएसणं झियायंति, कंकावा कलुसाहमा ॥ ૨૮ ॥

પક્ષીના દૃષ્ટાંતથી તે પાપી સાધુઓને બતાવે છે, આ
પ્રમાણે ઠંક બગલા સારસ વિગેરે માછલાં શોધવા પકડવાનું
ધ્યાન કરીને કાળા હૃદયવાળા થાય છે, એજ પ્રમાણે મિથ્યા
દૃષ્ટિ (સંસાર સ્વાદીયા) એટલે ઔધ વિગેરે અનાર્ય કર્મ
કરીને આરંભ પરિગ્રહપણાથી અનાર્ય જેવા બનેલા શબ્દ
(સારા ગાયન) વિગેરેના રસને આહતાં કંકપક્ષી જેવા પાપી
હૃદયવાળા બને છે.

सुद्धं मग्गं विराहित्ता, इहमेगेउ दुम्भती ।

उन्मग्गगता दुक्खं घायमेसंति तं जहा ॥ ૨૯ ॥

આ પ્રમાણે જિનેશ્વરે કહેલો નિર્દોષ માર્ગ સમ્યક્દર્શન
વિગેરે ભોક્ષ માર્ગને કુમાર્ગની પ્રરૂપણા કરીને વિરાધીને
સંસારમાં ભોક્ષ માર્ગ બતાવવાને સમયે ઔધ વિગેરે

પોતાના મતના રાગથી તે મહામોહથી આકુલ બનેલા અંતર આત્માવાળા પાપના ગ્રહણ કરવાથી દુષ્ટ મતિવાળા બનીને ઉન્માર્ગ તે સંસાર ભ્રમણમાં ગયેલા આઠ પ્રકારના કર્મ કે પાપ કર્મ બાંધીને તેનાં કૃણ રૂપ અનંતા દુઃખને લોગવવા સારો માર્ગ વિરાધી કુમાર્ગે જવાનું શોધે છે, અર્થાત તેઓ દુઃખથી મરવાનાં સેકડો બહાનાં શોધે છે.

जहा आसाविणिं नावं, जाइ अधो दुरूहिया ।

इच्छई पारमागतुं अंतराय विसीयति ॥सू. ३०॥

બૌદ્ધ વિગેરેના સાધુઓ (સાધુપણું પુરું પાળતા નથી) તેમને શું દુઃખ થવાનું છે, તેનું દષ્ટાંત કહે છે, જેમ આંધળો માણસ સો કાણાવાળી નાવમાં બેસીને પાર જવા ઇચ્છે, તે છિદ્રવાળી હોવાથી પાર ન જાય, ત્યારે શું થાય? તે કહે છે, વચમાં ઉંડા પાણીમાં ડુબી મરે છે, દષ્ટાંત કહીને તેનો પરમાર્થ સમજાવે છે.

एवं तु समणा एगे मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

सोयं कसिणमावन्ना आगंतारो महब्भयं ॥३१॥

એજ પ્રમાણે બૌદ્ધ વિગેરે સાધુઓ મિથ્યાદષ્ટિઓ કે અનાયો લાવસેત કર્મ આશ્રવને પૂર્ણ પામીને મહાભયરૂપ સંસારમાં પર્યટન કરીને નારક વિગેરેનાં દુઃખને પામે છે,

તેમનું ચારિત્ર પુટીનાવ જેવું હોવાથી સંસાર સાગરને પાર ઉતારવા સમર્થ નથી.

इमं च धम्ममादाय कासवेण पवेदितं ।

तरे सोयं महाघोरं अत्तत्ताए पखिवए ॥सू. ३२॥

ઉપર કહેલ ઔધ સાધુને સંસારભ્રમણ થવાનું છે તે બતાવે છે, આ ભગવાને સોની સમક્ષ બતાવેલો દુર્ગતિને દૂર કરનાર સુગતિ આપનાર શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને ન પાળવાથી ઉપરોક્ત સાધુઓ મહાભયને પામે છે, પણ મહાવીર પ્રભુએ બતાવેલો ધર્મ પાળીને સંસાર સમુદ્રને તરે છે, કારણ કે સંસાર સમુદ્ર મહા ભયરૂપ છે, તે સંસારમાં ભમતા જીવોને એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં જઈ જન્મ લેવા મરવું રોગ વિગેરે દુઃખમાં ને દુઃખમાં એમ કુવાના અરટની ઘડીઓના ન્યાયે સંસારી જીવ ધર્મના અભાવે અનંતો કાળ રહે છે, પણ જેઓ કાશ્યપ ગોત્રના મહાવીર પ્રભુનો ધર્મ આદરીને પોતાના રક્ષણ રૂપે ધર્મ લઈને નરક વિગેરેથી રક્ષા કરે છે, માટે (હે શિષ્ય !) તે ધર્મને આત્માના રક્ષણ માટે સ્વીકારી સંયમ લઈને બરોબર પાળજે, (તેથી મોક્ષ મળશે) ક્રિષ્ણ પ્રતમાં પાછલી અડધી ગાથા આ પ્રમાણે છે.

कुब्जा भिक्षू गिलाणस्स अगिलाए समाहिए ।

તેનો અર્થ—ઉત્તમ સાધુ માંદા સાધુની વેચાવચ્ચ કરીને

તેને રાગ રહિત કરે, અથવા તેને બરેબર સમાધિ થાય તેવી રીતે સેવા કરે.

વિણ્ ગામધમ્મેહિં જે કેઈ જગઈ જગા ।

તેસિં અત્તુચ માયાણ થામં કુઠ્ઠવં પરિવ્વણ ॥૩૩॥

આમધર્મ-તે શબ્દ વિગેરે વિષયોના સ્વાહ કુસ્વાહ તેનાથી સાધુઓ વિરત (છોડનારા) છે, એટલે સારામાં રાગ અને બરાબમાં દ્રેષ ન કરે તેવા ઉત્તમ કેટલાક છે, તેઓ જગત-સંસારના ઉદરમાં જગા-જીવો જે જીવિતના વાંછક છે, તેઓ દુઃખના દ્રવી છે, તેમને પોતાના આત્મસમાન માની દુઃખ આપતા નથી પણ અને તેટલું કષ્ટ વેઠીને તેઓને બચાવે છે, તેમ કરતો સંયમના અનુષ્ઠાનમાં રહે,

અહમાણં ચ માયં ચ તં પરિન્નાય પંડિણ ।

સવ્વમેયં ણિરાકિચ્ચા ણિવ્વાણં સંઘણ મુણી ॥૩૪॥

સંયમમાં વિદ્ધ કરનારાં કારણોને દૂર કરવાનું બતાવે છે, અતીવ (હદ બહારનું) માન તે ચારિત્રને ભૂલી (દોષો લગાડી) જે વર્તે-ચ અવ્યયથી માનનો સંબંધી ક્રોધ પણ લેવો, તેમ માયા અને બીજા ચ થી લોભ સમજવો, તે ક્રોધ માન માયા લોભને સંયમના શત્રુ બાણી પંડિત વિવેકો (આત્માર્થી) સાધુ એ ક્રોધાદિ દુષાયોને સંસારનું કારણ

બાણીને મોક્ષમાં ધ્યાન રાખે, કારણકે કષાય સમૂહ વિદ્યમાન હોય ત્યાં સુધી સંયમની સ્ફુળતા ન થાય, કહ્યું છે કે,

સામણમણુચરંતસ્સ કસાયા જસ્સ ઉક્કઢા હોતિ ।

મણ્ણામિ ઉચ્છુપુપ્પં વ નિપ્પલં તસ્સ સામણં ॥૧॥

દીક્ષાને પાળનારા સાધુમાં જે ક્રોધ વિગેરે વધારે પ્રમાણમાં હોય તેો જ્ઞાની પુરૂષ કહે છે કે હું તેનું ચારિત્ર શેરડીના પુલ માફક નકામું માનું છું તે નિષ્ફળ થવાથી મોક્ષ સંભવ ન થાય, તે ખતાવે છે.

સંસારાપલાયન પ્રતિભુવો રાગાદયો મે સ્થિતા ।

સ્તૃષ્ણાબંધનબધ્યમાન મસ્થિલં કિં વેત્તિ નેદં જગત્ ॥

મૃત્યો મુંચ જરાકરેણ પરુષં કેશેષુ માપાગ્રહી ।

રેહીત્યાદરમન્તરેણ ભવતઃ કિં નાગમિષ્યામ્યહં ॥૧॥

સંસારથી મોક્ષમાં દોડી ન જાય માટે મારી પાસે રાગ વિગેરે શત્રુઓ પકડી બેઠા છે, વળી તૃણા બંધન બંધાયલું આ આખું જગત્ કેમ જોતો નથી, એમ કોઈ માણસ મૃત્યુને કહે છે કે, મને કેશમાં જરાની ઘોળાશ સુકીને શા માટે ગ્રહણ કરે છે, ચાલ એવું બળ જબરીથી આદર કરીને મને શા માટે તમે કહો છો? તે વિના પણ હું શું નહિ આવું? (અર્થાત્ મોક્ષમાં જવું ફલભ છે અને કોંધાદિથી સંસાર ભ્રમણ અને મોતને વશ જગત્ પડેલું છે)

આ પ્રમાણે કથાયને સમૂળગા ત્યાગીને એકસરખા પ્રશસ્ત (નિર્મળ) ભાવ જોડીને નિર્વાણ (મોક્ષ) સાધવું ઉત્તમ છે.

સંધે સાદુધમ્મં ચ પાવધમ્મં ણિરાકરે ।

ઉવહાણવીરિણમિચ્છૂ કોહં માણંણ પત્થણ ॥૩૫॥

વળી સાધુઓ ક્ષાંતિ વિગેરે દશ પ્રકારનો ચતિ ધર્મ અથવા સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ ધર્મને સાંધે, વૃદ્ધિને પમાડે તે બતાવે છે રોજ નવું નવું અપૂર્વ જ્ઞાન મેળવીને જ્ઞાન વૃદ્ધિ કરે, તથા શંકાદિ દોષ ત્યાગીને સારી રીતે જીવ વિગેરે નવ પદાર્થોને સમ્યગ્દર્શન વધારે બલાયમાન થયા વિના મૂળ ઉત્તર ગુણ સારી રીતે પાળીને રોજ રોજ નવા અભિગ્રહ (મોહ ત્યાગરૂપ) આદરીને ચારિત્ર ને વૃદ્ધિ પમાડે. સદ્દે સાધુ ધમ્મં ચ, પાઠ છે, તેનો અર્થ-પૂર્વે બતાવેલ વિશેષણ સહિત સાધુ ધર્મ છે તે મોક્ષ માર્ગે લેઈ જાય છે, તેને શંકા રહિત સ્વીકારે, એ અવ્યયથી તે બરોબર પાળે, તથા પાપને વધારનાર જીવહિંસા વિગેરેને છોડે, તથા ઉપધાન-તપ તેને યથાશક્તિ કરે તેવું વીર્ય ધારણ કરવાથી ઉપધાન વીર્યવાળો હોય, આવો ભિક્ષુ ક્રોધ માનને ન વધારે,

જે ય બુદ્ધા અતિક્રતા જે ય બુદ્ધા અણાગયા ।
સંતિ તેસિં પડ્ઢાણં મૂયાણં જગતી જહા ॥૩૬॥

હવે એવા ભાવ માર્ગને ભગવાન મહાવીરે કહ્યો છે કે
ખીલ કોઈએ પણ એવો ભાવ માર્ગ કહ્યો છે, તે કહે છે જે
તીર્થંકરો જ્ઞાની થયા છે, અને જે ભવિષ્યમાં થશે, તે બધાએ
આવો માર્ગ કહ્યો છે, તે અનંતા જાણવા, પણ વર્તમાન
કાળની અપેક્ષાએ સંખ્યાતા હાલ પણ તીર્થંકર થાય છે તે
તેવો ભાવમાર્ગ કહે છે. (તેચ શબ્દથી જાણવું) હવે તે બધાએ
કેવું તેવો ભાવ માર્ગ ઉપદેશ્યો છે કે તે પ્રમાણે વર્ત્યા
પણ છે કે ? તે કહે છે. શમન-શાંતિ (ક્ષમા) તેજ ભાવ
માર્ગ ત્રણે કાળના તીર્થંકરોનો પ્રતિષ્ઠાન-આધાર (મુખ્ય
વિષય) છે. કારણ કે કોષ ગયા વિના તીર્થંકર પદ ન પામે,
અથવા શાન્તિ-મોક્ષ-તે તીર્થંકરોનો આધાર સિદ્ધિમાં જઈને
રહેવાનું છે, તે મોક્ષ-ભાવમાર્ગ વિના પ્રાપ્ત ન થાય,
તેથી એમ સમજવું કે તીર્થંકરોએ પોતે જેવું કહ્યું છે,
તેવું પાળ્યું છે, (તે પ્રમાણે તેમના અનુયાયીઓ એ પણ પાળવો)
હવે શાંતિના પ્રતિષ્ઠાનપણામાં દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે, જીવો-
ભૂતો તે સ્થાવર-જંગમ બે ભેદે છે.

તે જીવોને રહેવાનું સ્થાન આ જગત્ સ્વર્ગ મૃત્યુ અને
પાતાળ લોક છે, તેમ ઉત્તમ પુરૂષોને શાંતિ આધાર ભૂત

છે, તરવાતું સ્થાન છે, એવો ભાવ માર્ગ સ્વીકારીને સાધુએ શું કરવું તે કહે છે.

અહ ણં વયમાવન્નં ફાસા ઉચ્ચાવયા ફુસે ।

ળ તેસુ વિણિહણ્ણેજ્જા વાણ્ણવ મહાગિરી ॥૩૭॥

ભાવ માર્ગ સ્વીકાર્યા પછી સાધુને પરીપહ ઉપસર્ગોના નાનાં મોટાં કે બુઢાં બુઢાં ડુઃખોના સ્પર્શો આવે તો તે ભાવ માર્ગ પામેલો સાધુ સંસારના સ્વભાવથી તથા કર્મની નિર્જ-સથી બાણીતો તેનાથી કંટાળે નહિ, અનુકુળ પ્રતિકુળથી ન ડરે, તેમ જરાપણુ સંચમઅનુષ્ઠાનથી ચલાયમાન ન થાય, જેવી રીતે મોટા વાવાઝોડાથી મેરૂ પર્વત ચલાયમાન ન થાય, તેમ પોતે ઘૈર્ય ધારીને અભ્યાસ પાડીને પરીપહ ઉપસર્ગો ને શાંતિથી સહે, કારણકે અભ્યાસથી મુશ્કેલ કાર્ય પણુ સહેલ થાય, તેના ઉપર કથા કહે છે, એક ગોવાળીઓ તરતનો જન્મેલો વાછરડો ઉંચકીને દૂર મુકે, એમ અભ્યાસ થવાથી એ ત્રણ વરસનો વાછરડો પણુ ઉંચકી શકતો, એ પ્રમાણે સાધુ પણુ અભ્યાસથી પરીપહ ઉપસર્ગોને સહી શકે છે.

સંવુઢે સે મહાપન્ને ધીરે દત્તેસણં ચેરે ।

નિવ્વુઢે કાલમાકંઘી, ઇવં વે વલિણં મયં ।૩૮।

હવે આખા અધ્યયનનો સાર ટુંકામાં કહો છે, આ પ્રમાણે ધંદ્રીયો તથા મનને વશ કરેલો સાધુ મોટી પ્રજ્ઞા (તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ) વાળો તથા ધી વડે રાજે (ધૈર્યતા ધારે) તે ધીર પરીસહ ઉપસર્ગ સહીને પારકાએ આપેલ ગોચરીથી નિર્વાહ કરે ત્રણ મન, વચનકાયના યોગ સાધી કરવું કરાવવું અનુમોદવું ત્યાગીને નિર્દોષ અહારથી નિર્વાહ કરે, તથા કષાય આગથી નિર્વૃત (બુઝેલો) બની મરણ ત્યાં સુધી શાંતિ રાખે, અમે જે કહ્યું છે, તેમ જે માર્ગ મને પૂછ્યો તે મેં કહ્યો તે મેં મારી સ્વેચ્છાથી નથી કહ્યો, પણ તેતો કેવળી પ્રભુનાં વચન છે, તે તારે માનવા યોગ્ય છે. આ માર્ગ નામનું અગ્યારમું અધ્યયન પુરૂં થયું.

બારમું સમવસરણુ અધ્યયન.

અગ્યારમું અધ્યયન કહ્યું, હવે બારમું કહીએ છીએ, તેનો અગ્યારમા સાથે આ સંબંધ છે. ગયા અધ્યયનમાં માર્ગ કહ્યો છે તે કુમાર્ગ દ્વર કરવાથી સુમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે, એથી કુમાર્ગ છોડવાની ઇચ્છાવાળાએ તે કુમાર્ગનું સ્વરૂપ જાણવું, એથી તે સ્વરૂપે બતાવવા આ અધ્યયન આવ્યું (કહ્યું) છે એના ઉપક્રમ (વગેરે ચાર દ્વારો છે, તેમાં ઉપક્રમથી અંદરનો અર્થાધિકાર (વષય) આ છે, કુમાર્ગ બતાવનારા જૈનેતરો ચાર ભેદ છે તે ક્રિયા વાદી અક્રિયાવાદી અજ્ઞાની અને વૈનયિક એમ ચાર સમવસરણો (તેમના સ્વરૂપ) ને કહીશું, નિક્ષેપમાં નામનિષ્પન્નમાં તે સમવસરણુ જે અધ્યયનનું નામ છે તેના નિક્ષેપ માટે નિયુક્તિકાર કહે છે.

સમવસરણેડપિ છક્કં સચિત્તાચિત્તમીસગં દવ્વે ।

સ્વેત્તમિ જંમિ સ્વેત્તે કાલે જં જંમિ કાલંમિ ॥ નિ ૧. ૬ ॥

સમવસરણુ શબ્દમાં સ્વ ધાતુનો અર્થ ગતિવાચક છે. સમ્ અવ ઉપસર્ગ છે અને આ પ્રત્યય નામ બતાવવા માટે નપુંસક લિંગમાં આવેલ છે, તેનો ભેગો અર્થ એકઠાં થવું એવો ભરવો તે સમવસરણુ. તેનો પણ છ પ્રકારે નિક્ષેપો છે, (ફક્ત સમાધીમાં નહિ,) તે છ પ્રકારમાં નામ સ્થાપના સહેલા છે. દ્રવ્ય વિષયમાં નોઆગમથી સમવસરણુના ચારીર સવ્ય

શરીર છોડીને સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર ત્રણુ લેદે થાય છે, સચિત્તના પણ દ્વિપદ ચતુષ્પદ અને અપદ એવા ત્રણુ લેદ છે, દ્વિપદ (ખેપગવાળાં)માં સાધુ વિગેરેનો સમુદાય તીર્થંકરના જન્માભિષેક-દીક્ષાના સ્થાન (પ્રતિષ્ઠા શાંતિ સ્નાત્ર) વિગેરેમાં લેગા થાય છે. તે ચોપગાં ગાય લેંસ વિગેરેનું જળાશય તળાવ વિગેરેમાં (અથવા પ્રદર્શનમાં) લેગા થાય છે, અપદ ઝાડો પોતે આલી લેગાં થતાં નથી, (પણુ માણુસો દ્વારા કુંડાંમાં રોપા લેધ ફેરવે છે.) તથા ઝાડો ઉદ્યાનમાં લેગાં ઉગે છે. અચિત્ત પદાર્થોનું તે સમવસરણુ ખે ત્રણુ વિગેરે પર-માણું લેગા થઈને પદાર્થ બને છે, (તથા અચિત્ત વસ્તુઓનું પ્રદર્શન ભરે છે તે, મિશ્રમાં સેના હુથીઆરસહિતમાં જે લશ્કરો લેગાં થાય તે, ક્ષેત્ર સમવસરણુ ખરી રીતે નથી, પણુ વિવક્ષાથી જે ક્ષેત્રમાં પ્રદર્શનવિગેરેમાં લેગાં થાય તે સ્થાનને ક્ષેત્ર સમવસરણુ બાણુવું, અથવા આ સમવસરણુનું વર્ણન તીર્થંકર કેવ કે સાધુ કરે તે સ્થાન, કાળ સમવસરણુ પણુ જે કાળમાં આ વર્ણન કરીએ અથવા પ્રદર્શન જે વખત ભરાય તે કાળને કાળ સમવસરણુ કહેવું,

હવે ભાવ સમવસરણુ કહે છે.

માવસમોસરણં પુણ ગાયવ્વં છવ્વિહંમિ ભાવંમિ ।

અહવા કિરિય અકિરિયા, અનાણી ચેવ, વેણડયા ॥ ૧.૧૭ ॥

ઔદ્યાદક ભાવ (સ્વભાવ) છે, તે ભાવોનું એકત્ર થવું તે ભાવ સમવસરણુ છે, તેમાં ઔદ્યિકના ૨૧ લેહ છે, તે જીવને ચાર પ્રકારની ગતિ દેવ મનુષ્ય નરક તિર્યંચ છે, ચાર કષાય કોષ માન માયા લોભ છે, લિંગ (વેદ) ત્રણ છે, મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અસંયત (અવિરતિ) પણુ અસિદ્ધત્વ એ પ્રત્યેક જુદા જુદા છે, લેશ્યા કૃષ્ણુ વિગેરે છછે, કુલ ૨૧ થયા, આપશમ બે લેહે છે, સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્રમાં મોહનો ઉપશમ હોય છે તે, ક્ષાયોપશમિક ભાવ ૧૮ પ્રકારનો છે, જ્ઞાનમાં ચાર લેહ મતિશ્રુત અવધિ મનઃ પર્યાવ (મનઃ પર્યાય) છે, અજ્ઞાનના ત્રણ લેહ છે, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગ જ્ઞાન છે, દર્શનમાં ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિ દર્શન એ ત્રણ લેહ થયા, લાબિધમાં લાભ દાન લોગ ઉપલોગ અને વીર્ય એ પાંચ લેહો છે, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, સંયમ અસંયમ (દેશ વિરતિ) ત્રણે જુદાજુદા છે, ક્ષાયિક ભાવના નવ લેહો છે, ૧ કેવળજ્ઞાન, ૨ કેવળ દર્શન, ૩ દાન, ૪ લાભ, ૫ લોગ, ૬ ઉપલોગ, ૭ વીર્ય, ૮ સમ્યક્ત્વ, ૯ અને ચારિત્ર છે, પરિણામિક ભાવના ત્રણ લેહો છે, જીવત્વ ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ છે, આ એક જીવને આશ્રયી આઠ કર્મમાં સાથે લઇએ તે સંનિપાતિક ભાવ કહેવાય, તેમાં બે સંયોગી ત્રણ સંયોગી, ચાર સંયોગી અને પાંચ સંયોગી લેહો થાય છે.

ભાંગાઓનું વર્ણન.

દ્વિક સંયોગી—સિદ્ધમાં લાગુ પડે, આઠે કર્મના અભાવે ક્ષાયિક (કર્મ વિનાનો શુદ્ધ) ભાવ, તથા જીવત્વ-એ પારિણામિક ભાવ છે, તે ખીન્નમાં લાગુ ન પડે માટે દ્વિક સંયોગી એક ભાંગો થયો, ત્રિક સંયોગી—મિથ્યાદૃષ્ટિ—સમ્યક્દૃષ્ટિ અવિરત વિરત (દેશ વિરતિ) એટલે ૧-૪-૫ ગુણુ સ્થાનક-વાળાને ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પરિણામિક એ ત્રણુ ભાવો છે, તેમ ૧૩ મે ગુણુ સ્થાને ભવસ્થ કેવળિને ઔદયિક ક્ષાયિક પરિણામિક ત્રણુ ભાવો છે, ચતુષ્કસંયોગ તે ક્ષાયિક સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પરિણામિક એ ચાર ભાવો છે, તથા ઔપશમિક સમ્યક્દૃષ્ટિઓને ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક અને પરિણામિક એ ચાર ભાવો છે, હવે પાંચ સંયોગી કહે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને ઉપશમ શ્રેણિમાં સર્વથા ચારિત્ર મોહ શાંત થતાં ઔદયિક ક્ષાયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક અને પરિણામિક એ પાંચે ભાવ એક જીવને એક સમયે હોય છે, આ પ્રમાણે ભાવોમાં એ ત્રણુ ચાર પાંચ સંયોગી સંભવવાળા છ ભાંગા થાય છે, એજ પ્રમાણે ત્રણુ ચાર સંયોગે પંદર ભાંગા થાય છે, તે ખીજી જગ્યાએ (કર્મ અંશમાં) બતાવ્યા છે. આ પ્રમાણે છ ભાવોનું મળવું તે ભાવ સમોસરણુ ભણવું, અથવા ખીજી રીતે ભાવ સમોસરણુ નિરુક્તિદાર

બતાવે છે, ક્રિયા-જીવ વિગેરે પદાર્થો છે, એવું માનનારા ક્રિયાવાદી જાણવા, એથી ઉલટા અક્રિયાવાદી જાણવા, તથા અજ્ઞાની તે જ્ઞાનને ઉડાવનારા તથા ફક્ત વિનયનેજ મુખ્ય માનનારા વૈનચિકો જાણવા, આ ચારેના ભેદોનું વિવરણ કરી તેમની ભૂલો બતાવીને તેમને સુમાર્ગે દોરવા તે ભાવ સમો-સરણ જાણવું, આ બાબત નિર્યુક્તિકાર કહેશે. પણ આપણે હવે તે શબ્દનું તાત્પર્ય સમજાવીએ છીએ, જીવ વિગેરે પદાર્થ છે, તેનો નિશ્ચય કરી પુણ્ય પાપનું ફળ તથા સુગતિ દુર્ગતિ માને તે બધા ક્રિયાવાદી જાણવા, મિથ્યા દષ્ટિમાં ક્રિયાવાદ છતાં પણ ભૂલ શું છે તે બતાવે છે.

અત્યાત્તિ કિરિયવાદી વયંતિ ણત્યિ અકિરિયવાદી ય ।

અળ્લાણી અળ્લાણં, વિળ્લાત્તા વેળ્લાય વાદી ॥નિ. ૧૧૮॥

તેઓ જૈન માફક સ્યાહવાદ અનેકાંત (કોઈ અંશે) ન માનતાં એકાંત માને છે, જીવ વિગેરે છેજ, તેથી કોઈ જગ્યાએ કોઈ વખતે કોઈ અંશે નથી, તેવું ન માનવાથી બધે-એ, છે, માનતાં કોઈ જગ્યાએ ન હોય તો તેઓ જૂઠા પડે છે, અને જગતમાં જે જુદાજુદા ભેદ પડે છે, તે તેમના માનવા પ્રમાણે ન પડે, પણ અહીં તો દરેક જીવમાં પુણ્ય પાપનો પ્રત્યક્ષ ભેદ જણાય છે. આટલે તેમનું માનવું અનુચિત છે. તેથી તેમને એકાંત માનવાથી મિથ્યા દષ્ટિ કહ્યા, હવે અક્રિયાવાદી જીવ વગેરે

ન માને તેથી છતા જીવો તથા પુણ્ય પાપોને દેખ્યા છતાં લોપ કરે તેથી તેઓ પણ મિથ્યા દષ્ટિ (જૂઠા) છે, જેમ કે જીવ વિગેરેનો એકાંતથી નિષેધ કરતાં નિષેધ કરનાર ન હોવાથી નિષેધનો નિષેધ થયો; તેથી અધુ અસ્તિ પણે સિદ્ધ થયું, (જો તે બંને મળીને અપેક્ષા સમજી કોઈ અંશે અસ્તિ કાંઈ અંશે નાસ્તિ માને તો બંને મળીને જૈન ધર્મી થાય) હવે અજ્ઞાનવાદીનું સ્વરૂપ કહે છે, જ્ઞાન વિનાના અજ્ઞાની તે અજ્ઞાનને સાદું માને છે, તે પણ જૂઠા છે, કારણ કે તેમના માનવા પ્રમાણે અજ્ઞાન સાદું તે નિર્ણય પણ જ્ઞાન વિના ન પાર જાય, તેથી તેઓ ના પાડે છતાં અંતે જ્ઞાન મુખ્ય થયું, હવે વિનયવાદીનું સ્વરૂપ કહે છે:— ડ્રક્ત વિનય કરવાથી સ્વર્ગ તથા મોક્ષને વાંછે છે, તેઓ પણ જૂઠા છે, કારણ કે જ્ઞાન તથા ઉચિત ક્રિયા કરવાથી મોક્ષ મળે છે, તે સિવાય નહીં. હવે તે ક્રિયાવાદી વિગેરેનું સ્વરૂપ આચારાંગ સૂત્રની ટીકામાં વિસ્તારથી કહ્યું તે અહીં કહેતા-નથી હવે તે ચારેના લેદો વિવરીને કહે છે.

અસિય સયં કિરિયાણં અક્કિરિયાણં ચ હોઈ ચુલસીતી ।

અળ્ળાણી ય સત્તટ્ટી, વેળડયાણં ચ વત્તીસા ॥ ૧૧૯ ॥

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ લેદ આ પ્રમાણે છે, જીવ વિગેરે પદાર્થોના નવ લેદો છે, તેની સાથે સ્વ અને પર જોડવાં, તેની સાથે નિત્ય અનિત્ય જોડવાં, તેની સાથે કાલ સ્વભાવ

નિયતિ ઇશ્વર અને આત્મા એ પાંચ જોડવા એટલે પ્રથમ જીવના લેહ લઇએ—

૧×૨×૨×૫=૨૦ એ પ્રમાણે નવના ૨૦×૬=૧૮૦ લેહો થાય છે, આમાં આ પ્રમાણે સમજવાનું છે કે (૧) જીવ પોતાની મેળે વિદ્યમાન છે, (૨) જીવ ખીજથી ઉત્પન્ન થાય છે, (૩) જીવ નિત્ય છે, (૪) જીવ અનિત્ય છે તે ચારેને કાળ વિગેરે સાથે લેતાં ૨૦ થાય—(૧) જીવ કાળથી છે, અર્થાત્ કાળે થાય છે, (૨) જીવ કાળે ખીજથી (બાપથી) થાય છે, (૩) જીવ ચેતનાશુણે હંમેશાં નિત્ય છે, (૪) જીવની બુદ્ધિ ઓછી વધતો કાળે થવાથી અનિત્ય છે હવે જીવ સ્વભાવથી છે. તે બતાવે છે—(૫) જીવ સ્વભાવથી છે, (૬) જીવ સ્વભાવથી છતાં પર તે બાપથી પ્રકટ થાય છે, (૭) જીવ સ્વભાવથી પોતે કાયમ રહેવાથી નિત્ય છે, (૮) જીવ સ્વભાવથી મરણને શરણુ થવાથી અનિત્ય છે, એ પ્રમાણે નિયતિ—નો અર્થ થવાનું હોય તે થાય છે તે પ્રમાણે (૯) જીવ થવાનો હોય ત્યારે હજારો ઉત્પન્ન પોતાની મેળે થાય છે, (૧૦) જીવ કોહવાણુ વિગેરેનું કારણુ મળે તે ઉત્પન્ન થાય છે, (૧૧) જીવો પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયેલા કાયમ રહે છે. (૧૨) જીવો ઉત્પન્ન થયેલા પોતાની મેળે મરે છે. (૧૩) જીવો ઇશ્વરથી થાય છે, (૧૪) જીવો ઇશ્વરની કૃતિ છતાં બાપના નિમિત્તે થાય છે, (૧૫) જીવો ઇશ્વરના કરેલા

છતાં નિત્ય છે, (૧૬) જીવો ઈશ્વરના કરેલા છતાં અનિત્ય છે. (૧૭) જીવો આત્મ રૂપે સ્વયં થાય છે, (૧૮) જીવો આત્મ રૂપે છતાં આપથી થાય છે, (૧૯) જીવો આત્મ રૂપે અનિત્ય છે, (૨૦) જીવો આત્મ રૂપે અનિત્ય છે.

આ પ્રમાણે જીવ માફક અજીવ-પુણ્ય પાપ આશ્રવ સંવર નિર્જરા બંધ અને મોક્ષ સાથે ગણુતાં ૧૮૦ લેહો થાય છે.

કાળ લોકમાં જાણીતો છે, રૂતુમાં ફળ આવે છે, જેમ કે—
માળી સિંચે સોગણું પણ રતવિણુ ફળ નવ હોય.

સ્વભાવ—જેને ગુણ કહે છે, મરચાં તીખાં ગોળ મીઠો કોયલીન કડવી હોય છે.

નિયતિ—ભવિતવ્યતા—બનવાનું હોય તે બનેજ-હબરો ઉપાય કરવા છતાં પણ અતે મોત આવે છેજ. વેદ જોથી અને મંત્ર બધાએ ત્યાં નકામા છે.

ઈશ્વર—લોકમાં એવી માન્યતા છે કે આ સૃષ્ટિ સ્વયં થતી નથી પરંતુ જગતમાં એક સમર્થ પુરૂષ ઈચ્છા આવે ત્યારે ઉત્પન્ન કરે છે, ઈચ્છા આવે ત્યાં સુધી પાળે છે. પછી પ્રલય કરે છે. જેમ મહારી ખેલ કરે છે, તેમ ઈશ્વરની આ કીડા છે.

આત્મા—કેવલાકો ઈશ્વરની સત્તા ન સ્વીકારતાં આત્મા એવો સમર્થ હોઈ આ કરે છે. આમાં સમજવાનું એટલુંજ

છે કે ફરેકની વાત કોઈ અંશે ખરી છે, પરંતુ એકાંત ખરે તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ કે જુઠા છે, પણ અપેક્ષાપૂર્વક માને તો બધા મળીને સાચા થાય છે, હવે આ ક્રિયાવાદીના ૮૪ લેહો બતાવે છે.

જીવ વિગેરે પદાર્થો નથી એવું માનનારાના ૮૪ લેહો આ પ્રમાણે જાણવા.

જીવ અજીવ આશ્રવ સંવર નિર્જરા બંધ મોક્ષ તેની સાથે કાળ ચદ્વછા નિયતિ સ્વભાવ ઇશ્વર અત્મા એ છ પદ સાથે જોડવાં, તેની સાથે સ્વ અને પર જોડવા એટલે $૭ \times ૬ \times ૨ = ૮૪$ લેહ થાય છે, તે આ પ્રમાણે (૧) જીવ પોતાની મેજે કાળથી નથી (૨) જીવ પર (ખીજ)થી કાળથી નથી, (૩) જીવ ચદ્વછાથી પોતાની મેજે નથી, (૪) જીવ ચદ્વછાથી થતો નથી એ પ્રમાણે જીવના એકલાના ૧૨ થાય, તે પ્રમાણે સાતેના ૮૪ થાય—(જીવ ન માને એટલે પુણ્ય પાપનો લેહ ન હોય માટે બાકીના સાતજ લીધા છે.) તે કહે છે.

કાલચદ્વચ્છા નિયતિ સ્વભાવેશ્વરાત્મતશ્ચતુરશીતિ ।

નાસ્તિકવાદિ ગણમતે, ન સન્તિ ભાવાઃ સ્વપરસંસ્થા ॥૧॥

(અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.)

હવે અજ્ઞાનિકો અજ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ માનીને તેમથી પોતાની

સિદ્ધિ માનીને જ્ઞાન હોય છતાં બહુ દોષવાળું હોવાથી નિષ્ક્રમ માને છે, તેના ભાંગા થાય છે, તે કહે છે.—

જીવ વગેરે નવ પદાર્થો પ્રથમ સ્થાપવા. તેની સાથે
૧. સત્ ૨. અસત્ ૩. સદસત્ ૪. અવક્રતવ્ય ૫. સદ્વક્રતવ્ય
૬. અસદ્વક્રતવ્ય ૭. સદસદ્વક્રતવ્ય—તે આ પ્રમાણે સમજવું.

(૧) સત્ (વિદ્યમાન) જીવ કોણ જાણે છે? અથવા જાણવાથી શું લાભ છે, એ પ્રમાણે જીવના સાત થાય તે પ્રમાણે નવના $૬ \times ૭ = ૬૩$ હવે બીજા ચાર કહે છે.—

(૧) સતી (વિદ્યમાન) પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોણ જાણે છે? અથવા તેવું જાણવાથી શું લાભ? (૨) એ પ્રમાણે અસતી (અવિદ્યમાન) જે બીજો ભાંગો, (૩) સદ્અસતી (વિદ્યમાન) કંઈક અને અવિદ્યમાન કંઈક કોણ જાણે જાણવાથી શું લાભ? (૪) અવક્રતવ્ય ભાવોત્પત્તિ કોણ જાણે જાણવાથી શું લાભ એ પ્રમાણે $૬૩ + ૪ = ૬૭$ થયા. બાકીના ત્રણ ઉત્પન્ન ભાવ અવયવની અપેક્ષાએ ભાવની ઉત્પત્તિમાં ન સંભવે તે કહે છે.

અજ્ઞાનિકવાદિમતં નવ જીવાદીન સદાદિસપ્તવિધાન ।

ભાવોત્પત્તિઃ સદસદ્વેદ્યાઽવાચ્યા ચ કો વેત્તિ ॥ ૧૧ ॥

હવે વિનયવાદીઓના ફક્ત એકલા વિનયથીજ પરલોક-કર્તુ પશુ હિત વાંછનારાઓના ૩૨ ભેદ આ પ્રમાણે થાય છે.
૧ દેવ, ૨ રાજા, ૩ સાધુ, ૪ જ્ઞાતિ, ૫ ખૂટા, ૬ અધમ,

૭ માતા, ૮ પિતા, આ આઠને મન વચન કાયા અને દાન એ ચાર લેહે વિનય કરતાં ૮x૪=૩૨ થાય.

વૈનયિકમતં વિનયશ્ચેતોવાક્ કાયદાનતઃ કાર્યઃ ।

મુરનૃપતિયતિજ્ઞાતિસ્થવિરાધમમાનૃપિતૃષુ સદા ॥૨॥

આ પ્રમાણે ૧૮૦+૮૪+૬૭+૩૨=૩૬૩ વાદી ક્રિયાવાદી વિગેરેના લેહો થાય છે, તે બતાવીને તેમના મતનું અધ્યયન કરવાથી શું લાભ છે તે બતાવે છે.

તે પૂર્વે બતાવેલા વાદીઓનો મત-અભિપ્રાય તે વડે અનુકુળ સ્વીકારેલું-તે સ્વીકારવા વડે પ્રજ્ઞાપના-પ્રરૂપણા (કથન) વર્ણિત (કહેલ) છે, તે આ અધ્યયનમાં ગણુધર લગવતોએ શા માટે કહેલ છે, તે બતાવે છે, તે વાદીઓનો સહલાવ-પરમાર્થ-(મંતવ્ય) શું છે, તેનો નિશ્ચય કરવા માટે તે કારણથી આ સમવસરણુ નામનું અધ્યયન ગણુધરે કહે છે, તે બતાવે છે. વાદીઓનો સારી રીતે મેલાપ કરવો, અર્થાત્ તેમના માનવાના તત્વને બતાવવા માટે આ અધ્યયનમાં તેમની સરખામણી કરી છે, તેજ હેતુથી આ અધ્યયન છે.

હવે આ સમ્યગ્ અને મિથ્યાત્વપણાનો જેમ વિલાગ પડે તેમ તેમ બતાવે છે, સમ્યગ્ અભિપરીત (યથાર્થ) દષ્ટિ-દર્શન પ્રહાર્થની ઓળખાણુ-(મત) જેને છે તે સમ્યગ્-દષ્ટિ છે, પ્ર-કોણુ છે ? ઉ-ક્રિયાવાદી-ક્રિયા ચારિત્ર સહ.

વર્તનને માનનારો અહીં-વિદ્યમાન છે. સંસાર-સ્વરૂપ-વિગેરે માને તે પૂર્વે કહેલ છે તે પ્રમાણે નિશ્ચયપણે તેમાંથી સમ્યગ્દષ્ટિપણું બતાવે છે. એટલે એકલું અસ્તિ (વિદ્યમાન) પણું માનવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ પણું ન થાય, જેમકે બધું અસ્તિ-પણું નથી, પ્રથમ અસ્તિપણું બતાવે છે. લોક અલોક છે. આત્મા છે, યુણ્ય પાપ છે તેજ પ્રમાણે તેનું ક્ષણ સ્વર્ગ નરકમાં જવું, તેમ કાળ પણું વિદ્યમાન છે, જેમકે કાળે આખા જગતમાં તે કાળના કારણપણાથી ઉત્પત્તિ (જન્મ) વડે સાધના યોગ્ય ઠંડ તાપ વરસાદ વનસ્પતિ કુંડ કૂલ વિગેરેમાં નજરે દેખાય છે. અર્થાત્ રૂતુ રૂતુએ વનસ્પતિ કળે છે.

તેથી કાળને મુખ્ય માનનાર વાદી કહે છે. કાળ ભૂતોને પકવે છે-તેમાં ફેરફાર વિગેરે કરે છે. તેજ પ્રમાણે સ્વભાવવાદી આખા જગતના ફેરફારમાં સ્વભાવ (ગુણ) ને મુખ્ય માને છે. સ્વ પોતાનો ભાવ (ગુણ) તે સ્વભાવ છે, તેથીજ જીવમાં લઘ્ય અલઘ્ય મૂર્ત અમૂર્ત પોતપોતાના રૂપ પ્રમાણે કરવાથી જાણીતું છે, તથા ધર્મ અધર્મ આકાશ કાળ વિગેરે પણું અનુક્રમે આસવામાં સ્થિર રાખવામાં અવકાશ (જગ્યા) આપવામાં તથા પર અપર (નવું જીવું) વિગેરે સ્વરૂપ બતાવવાથી તે પણું કારણ તરીકે છે. કહ્યું છે કે કાળ કાંટાને ઝીણી અણીવાળા બનાવે છે ?

ઉ. સ્વભાવથી, તેજ પ્રમાણે નિયતિ (નિર્માણુ ભવિત-
વ્યતા હોણુકાર હોતબ વિગેરે શબ્દો બોલાય છે, તે થયાંજ
કરે છે, રાત પછી દહાડો અને દહાડા પછી રાત બાળપણુ
બુવાની બૂઢાપો વિગેરે) થાય છે, તે પણુ કારણરૂપે છે,
કારણ કે પદ્ધતિને નિયતિ. નિયમસર કાર્ય કરાવે છે, તેજ
કહેલ છે કે દરેક પદ્ધતિ નિયતિ બળના આશ્રયથી પ્રાપ્ત
થવા યોગ્ય છે, તેજ પ્રમાણે પૂર્વે કરેલું, તે શુભ અશુભ
કૃત્યત્તું ક્ષણ સાડું માહું થાય છે, તે પણુ કારણરૂપે છે, તેજ
કહ્યું છે કે

યથા યથા પૂર્વ કૃતસ્ય કર્મણઃ ફલં નિધાનસ્થમિહોપતિષ્ટતે,
તથા તથા પૂર્વકૃતાનુસારિણી, પ્રદીપહસ્તેવ મતિઃપ્રવર્તતે ॥૧॥

જેમ જેમ પૂર્વે કરેલાં કૃત્યોનું ક્ષણ કર્મરૂપે જેમ
નિધાન (ભંડાર) માં સ્થાપ્યું હોય તે પ્રમાણે પૂર્વ કૃત્યોને
અનુસારે હાથમાં દીવાની માફક મતિ ચાલે છે, બુદ્ધિઃકર્મા-
સારિણી કહેવત પ્રમાણે છે.

તેજ પ્રમાણે પોતાના કર્મ પ્રમાણે મનુષ્ય જન્મો લે
છે; તેજ પ્રમાણે તેનું કર્મ પોતે ન ઇચ્છે તોપણુ તે ગતિમાં
ખેંચી જાય છે, વિગેરે તે પ્રમાણે પુરૂષાકાર (આ ભવમાં
કરેલો ઉદ્ધમ) વિના કંઈપણુ કાર્ય સિદ્ધ ન થાય,

ન દૈવમિતિ સંચિન્સ્ય ત્યજેદુદ્યમાત્મનઃ

અનુબ્રમેન કસ્તૈલં તિલેભ્યઃ પ્રાપ્તુમર્હતિ ॥૧॥

ભાગ્યને ભરોસે પોતાનો ઉદમ ન છોડવો કારણ કે કયો માણસ ઉદમ વિના તલમાંથી તેલ કાઢવા યોગ્ય છે ?

ઉદ્યમાચ્ચારુ ચિત્રાંગિ ! નરો મદ્રાણિ પશ્યતિ

ઉદ્યમાત્ક્રમિકીટોપિ મિનત્તિ મહતો દુમાન્ ॥૨ા॥

કોઈ પુરૂષ પોતાની સુંદર સ્ત્રીને કહે છે, હું સુંદર અંગવાળી ! માણસ ઉદમ કરવાથી સુખોને દેખે છે, ઉદમ વડે જ કૃમિનો કીડો પણ મોટાં ઝાડોને કોતરી ખાય છે.

આ પ્રમાણે કાળ વિગેરે બધાંને કારણપણે માનતો તથા આત્મા પુણ્ય પાપ પરલોક વિગેરે ઈચ્છતો ક્રિયાવાદી હોય તે સમ્યક્દષ્ટિ કહેવાય, બીજા અક્રિયાવાદ અજ્ઞાનવાદ વૈનયિકવાદ મિથ્યાવાદ જાણવા, તે કહે છે, અક્રિયાવાદી અત્યન્ત નાસ્તિક પ્રત્યક્ષ દેખાતો જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોને ન માનવાથી મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે, અજ્ઞાનવાદી તો છતિ મતિ વિગેરેથી સમજતો હોય ઉપાદેય દેખાડનાર જ્ઞાન પંચકને ઉડાવી અજ્ઞાન કલ્યાણકારક છે, એવું યોલતો કેમ ઉન્મત્ત ન થાય ?

અર્થાત્ તે ઉન્મત્ત છે, તે પ્રમાણે વિનયવાદી પણ એકલા વિનયને માને પણ જ્ઞાન ક્રિયા બંને વડે સાધવા યોગ્ય મોક્ષ હોવાથી એકલો વિનય માનનાર પણ નકામો છે, આ પ્રમાણે તેઓ વિપરીત અર્થ કહેવાથી મિથ્યાવાદી છે.

પ્રશ્ન-ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદો છે તે એકેક ભેદ જુદો માનવાથી તેને બીજે સ્થળે મિથ્યાવાદી કહેલ છે, આપ અહીં તેને સમ્યક્દષ્ટિ કેવી રીતે કહો છો? ઉ-તે વાદી જીવ છે એવું નિશ્ચય માનીને પાછું કાળ જ બધું કરે છે, કોઈ સ્વભાવ કોઈ નિયતિ કોઈ પૂર્વકૃત કોઈ પુરુષાકાર (ઉદમ) એમ બીજાને ઉડાવી દેવાથી તેઓ મિથ્યાત્વવાદી છે, જેમકે જીવ છે એમ. છે શબ્દ જોડે જીવ એકાંત મુકી દઈએ તો જગતમાં જે જે છે તે બધું જીવ થઈ જાય, (માટે અજીવ ઉડી જાય છે.) પણ જીવ છે તેમ કાળ નિયતિ પૂર્વકૃત અને ઉદમ પણ છે, તેવું પાંચેનું ભેગું લઈએ; એટલે પાંચે પરસ્પર સંબંધ રાખવાથી તે સમ્યક્ત્વ છે, તેમ કાળવાદી વિગેરે પણ પરસ્પર સંબંધ રાખે તો તે સમ્યક્ત્વ છે.

પ્ર.-કાળ વિગેરે એક બીજાથી નિરપેક્ષ રહેતો મિથ્યાત્વ સ્વભાવવાળા થાય, અને ભેગામળી જોડાય તો સમ્યક્ત્વ થાય એ કેમ અને? કારણ કે જે પ્રત્યેકમાં નથી તે ભેગા મળીને પણ ન થાય, જેમ કે રેતીના કણીયા, (એક કણમાં તેલ નથી તો હજાર ભેગા થાય તોપણ નથી,)

ઉ.-તેવું બધે નથી, એક માણેક છે કે એક હીરો છે, એક પાનું છે, તેવા અનેક જુદા જુદા રત્નોમાં એકપણામાં રત્નાવળી (હાર) ન કહેવાય, પણ જ્યાં તે રત્નો ભેગાં ધરોળ્યાં કે તે રત્નાવળી (હાર) કહેવાય, આ પ્રત્યક્ષ દેખાય

છે એટલે તમે ન માનોતો તે નકામું છે, (અર્થાત્ તમારે માનવું જ પડશે.) તેજ બીજે સ્થળે કહ્યું છે.

કાલોસહાવણિયઈ પુવ્વકયં પુરિ સકારણેંગતા

મિચ્છત્તેતેવેવ ડ સમાસઓ હોંતિ સંમત્તં ॥૧॥

કાળ સ્વભાવ નિયતિ પૂર્વકૃત (કર્મ) ઉદ્ભવ એ પાંચ બુદ્ધા હોય તો મિથ્યાત્વ અને સામટા મળે તો સમ્યક્ત્વ છે.

સવ્વેવિ ય કાલાઈં ઇહ સમુદાયેણ સાહગા મણિયા

જુજ્જંતિ ય એમેવ ય સમ્મં સવ્વસ્સ કજ્જસ્સ ॥૨॥

તે બધા કાળ વિગેરે સાથે મળે તો કાર્યના સાધક થાય છે માટે તે જ્યાં જોઈએ ત્યાં જોગા મળે તો બધા કાર્યના સમ્યક્ રીતે કરનારા છે,

ન હિ કાલાદીહિંતો કેવલણ્હિં તુ જાયણ કિંચિ.

ઇહ મુગ્ગરંધણાદિવિ તા સવ્વે સમુદિતા હેજ્જ ॥૩॥

એકલા કાળ વિગેરેથી કંઈ થતું નથી, પણ જેમ મગ્ગ રંધવા હોય તો પાણી લાકડાં રંધનાર ચડે તેવા અને તેની સાથે કાળ (અમુક વખતે) હોય તો રંધાય,

જહ્ણેગ લક્ષણગુણા વેરુલિયાદી મણી વિસંજુત્તા

રયણાવલિ વવણ્ણં ણ લહંતિ મહગ્ગમુલ્લાવિ ॥૪॥

જેમ કે અનેક ઉત્તમ લક્ષણવાળી વૈદ્ય વિગેરે મણિ-
ઓના છુટા પારા-મણુકા બુદ્ધા હોય ત્યાં સુધી મોંઘા મૂલનો
દરેક દાણો હોય છતાં રત્નાવલિ (હાર) ન કહેવાય,

તહણિયવવાદ સુવિણિચ્છિયાવિ અણ્ણો ડણ્ણ પવ્વ સ્વ નિરવેક્કવા
સમ્મદંસણસદ્દં સવ્વે ડ વિ ણયા ણ પાવિત્તિં ॥૫॥

તે પ્રમાણે નિયતવાદ વિગેરે બધાએ પોતે ન્યાયની
રીતે પોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરે છતાં બીજાનો સંબંધ ન
રાખવાથી તે બધા નયો સમ્યક્ત્વ શબ્દને પામતા નથી
અર્થાત્ તે મિથ્યાત્વી છે.

જહ પુણ તે ચેવ મણી જહા ગુણવિસેસભાગપડિવદ્ધા

રયણાવલિત્તિ મણ્ણઙ્ગ ચયંતિ પાડિક્કસણ્ણાઓ ॥૬॥

જેમ તે મણીઓ દોરાસાથે પરોવીએ તો બધી જોડા-
ઇને બુદ્ધાપણુ' સુકવાથી તે રત્નાવલિ નામે લોકો કહે છે.

તહ સવ્વે ણયવાયા જહાણુરૂવવિણિઉત્ત વત્તઙ્ગયા ।

સમ્મદંસણસદ્દં લમંતિણવિસેસ સણ્ણાઓ ॥૭॥

તે પ્રમાણે બધાનયવાદો યથાયોગ્ય વક્તવ્યમાં યોજેલા
સાથે હોવાથી સમ્યગ્દર્શન શબ્દ પામે છે, પણ વિશેષ
સંજ્ઞાથી નહિ.

તમ્હા મિચ્છદિટ્ઠી સવ્વેવિ ણયા સપવ્વ સ્વ પડિવદ્ધા

અણ્ણોણ્ણનિસ્સિયા પુણ હવંતિ સમ્મત્ત સઘ્ભાવા ॥૮॥

તે પ્રમાણે જેઓ પોતાના પક્ષનો કદાચહ રાખે છે, તે બધાએ નયો મિથ્યાદૃષ્ટિઓ છે, પણ પરસ્પર સંબંધ રાખી તે સમ્યક્ત્વસ્વભાવવાળા થાય છે, તેથી જનાચાર્જ એકાંતવાદિઓને સમજાવે છે કે કાળ વિગેરે પ્રત્યેક એકાંત કારણ રૂપ છોડીને પરસ્પર સંબંધ રાખનાર કાળ સાથે નિયતિ સ્વભાવ કર્મ અને ઉદ્યમ એ પાંચે ભેગાં મેળવી પાંચેને કારણ માની કાર્યસિદ્ધિ માનો. તે અમારું કહેલું પ્રત્યક્ષ તમને તથા જગતને સત્ય જણાશે, આ પ્રમાણે સમવસરણુ અધ્યયનનો નામ નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્ર અનુગમ (વિષય) માં સૂત્ર કહેવું તે અટક્યાવિના શુદ્ધ ઉચ્ચારે બોલવું તે કહે છે.

ચત્તારિ સમોસરણાણિમાણિ

પાવાદુયા જાંઠં પુઠ્ઠો વયંતિ

કિરિયં અકિરિયં વિણિયતિત્ત્વયં

અણ્ણાણમાહંસુ ચઉત્ત્યેમવ ॥ સૂ. ૧

અગ્યારમા અધ્યયનનો ખારમા સાથે આ સંબંધ છે, કે સાધુનો માર્ગ જાણે સ્વીકાર્યો છે, તેણે કુમાર્ગે ગયેલા એકાંતવાદીઓનો એકાંત પક્ષ સમજીને તે બધાએ છોડી દેવા, તે એકાંતવાદને આ અધ્યયનમાં વિગતવાર સમજાવે

છે, તે પૂર્વના અધ્યયનની છેલ્લી સૂત્રગાથા સાથે બારમાની પહેલી ગાથાનો સંબંધ પણ બતાવે છે, પૂર્વે સંવૃતો મહા-પ્રજો વિગેરે કહેલ છે,

તે સારો સાધુ શુદ્ધ ગોચરી લઈને મૃત્યુ સમય સુધી સ્વપરનું કલ્યાણ કરતો સમાધિમાં રહે, એ કેવળી ભગવાનનું વચન છે, તે પરતીર્થિનું એકાંત વચન ન માને, એ કેવળી પ્રભુનો મત છે, તે એકાંતવાદીઓનું શું કહેવું છે તેનું સ્વરૂપ આ પ્રથમ ગાથામાં બતાવે છે, અહીં ચાર વાદીઓનું એકઠા થવાનું છે, (પાંચ કે ત્રણ નહિ) એટલે ૩૬૩ લેદ્દો છે તેને ચારમાં સમાવી દીધા, તે ચારે જુદું જુદું બોલનારા પર તીર્થિઓ છે. તે ચારેનાં નામ પણ તેના ગુણો પ્રમાણે સંજ્ઞા આપીને ઓળખાવે છે, (૧) ક્રિયા છે એવું બોલનારા ક્રિયાવાદીઓ છે, (૨) ક્રિયા નથી, એવું બોલનારા અક્રિયાવાદીઓ છે, (૩) વિનયવાદીઓ (૪) અજ્ઞાનીઓ, એ ચાર લેદ્દને વિશેષ પ્રકારે કહે છે.

અળ્લાણિયા તા કુસલાવિ સંતા.

અસંથુયા ણો વિતિગિચ્છતિન્ના

અકોવિયા આહુ અકોવિણ્હિં

અળ્લાણુ વીહ્તુ મુસં વયંતિસૂ. ૨

ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદી વિનયવાદી અજ્ઞાનવાદી એ ચારે સામાન્યથી બતાવી હવે તેમની ભૂલો બતાવવા પ્રથમ તેમનો મત સ્થાપે છે, તેમાં છેલ્લો અજ્ઞાનવાદી મત પ્રથમ લે છે, તે પશ્ચાનુપૂર્વી છે, (વ્યાખ્યાન કરતાં પહેલેથી પણ લેવાય તે પૂર્વાનુપૂર્વી, છેલ્લેથી લેવાય તે પશ્ચાનુપૂર્વી, અને ગમેતેમ લઈને વર્ણવીએ, તે અનુપૂર્વી ન કહેવાય,) અથવા તે અજ્ઞાનવાદીઓ બધાં તત્ત્વોને ઉડાવે છે, માટે તે અત્યંત અસંગ્રહ (વિપરીતભાષી) છે, તેથી પ્રથમ તેમનેજ કહે છે, અજ્ઞાન જેમને છે, અથવા અજ્ઞાનવડે પોતાનો નિર્વાહ કરે છે, તે અજ્ઞાની અથવા આજ્ઞાની (જ્ઞાન ઉડાવનારા) છે, તે બતાવે છે; અજ્ઞાનીઓ કહે છે કે અમે કુશળ (ડાહ્યા) છીએ, એવું બોલવા છતાં અજ્ઞાનનેજ પ્રધાન માનવાથી તેઓ અસંગ્રહ (મિથ્યાવાદી) છે, તેઓ જ્ઞાનની કિંમત ન સમજવાથીજ ચિત્તમાં જે ભ્રાંતિ થઈ હોય તે શંકાને દૂર ન કરી શકવાથી અજ્ઞાનજ શ્રેય છે એવું બોલે છે, તેઓ એમ કહે છે કે જેઓ જ્ઞાની છે, તે પરસ્પર વચ્ચે પક્ષ કરીને માંહોમાંહે લડીને સાચા તત્ત્વના આહુક થતા નથી, જેમકે કેટલાક આત્માને સર્વ વ્યાપી માને છે ત્યારે બીજા સર્વવ્યાપી નથી માનતા, કેટલાક અંગુઠાના પર્વ (રેખા) માફક માને છે, કેટલાક શ્યામાક તંદુલ (સામા નામથી ઓળખાતા ઝીણા ચોખા) જેવડો માને છે, કેટલાક મૂર્ત માને છે, અને કેટલાક અમૂર્ત

(અરૂપી) માને છે, કોઈ હૃદયમાં રહેલો કોઈ લલાટમાં રહેલો માને છે, હવે એક આત્મા નામના પદાર્થમાં અનેક ભેદ (અઘડા) છે, એજ પ્રમાણે બધા પદાર્થોમાં એક વાક્યતા (અભેદભાવ) નથી, આ બધા ભેદોને સમજનારો અતિશય જ્ઞાની કોઈ નથી. કે તેને સમજીને બીજાને સમજાવી શકે, કદાચ કોઈ હશે, તો આપણે અજ્ઞાની હોવાથી તેને આજાબી શક્તા નથી, કારણ કે અસર્વજ્ઞ (સંપૂર્ણ નહિ જાણનારો) બધું ક્યાંથી જાણે ? એવું વચન છે, તે બતાવે છે.

સર્વજ્ઞોઽસાવિતિ દ્યેત, તત્કાલેપિ બુભુસુભિઃ

તજ્ઞાનજ્ઞેયવિજ્ઞાનશૂન્યૈર્વિજ્ઞાયતે કથં ૧॥

કદાચ કોઈ સર્વજ્ઞહોય તે વખતે પણ સર્વજ્ઞને જાણવામાં જે આવે તેવું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન જેને નથી તેવા કેવીરીતે તે બધું જાણે ? તેમ તેના સીધા ઉપાયવાળા પરિજ્ઞાન (બોધ) ના અભાવથી સંભવ પણ ન થાય (કે તેણે બધું જાણી લીધું) જ્યાં જ્ઞાનનો અભાવ નથી ત્યાં સંભવ થાય, હવે સંભવ ક્યારે થાય કે જ્ઞાનનો અભાવ ન થાય, એમ જે એકેકથી જોડાયલા છે, તે બતાવે છે, વિશિષ્ટ (ઉત્તમ) જ્ઞાન વિના તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયનું પરિજ્ઞાન થાય (અર્થાત્ જાણવા માટે નિશ્ચય કરવા માટે ઉત્તમ જ્ઞાન જોઈએ, તે ઉપાય (જ્ઞાન) વિના ઉપેય (જ્ઞેય પદાર્થોના નિર્ણય) ની પ્રાપ્તિ ન થાય, વળી જ્ઞાન (સામાન્ય બોધ) જ્ઞેય (બધા

પદ્મચેત્) ના સ્વરૂપને નિશ્ચય કરવાને (સમજવાને) શક્તિવાન છે, જેમકે કંઈ પણ દેખાય છે. તેના ત્રણ ભાગ ધારીએ, સામે નજરે દેખાતો વચલો અને પાછલો એમ ત્રણે ભાગ થતાં આપણી સામાન્ય દૃષ્ટિ પ્રમાણે નજરે દેખાતો ભાગ જણાશે, પણ વચલો પાછલો નહિ દેખાય, કારણ કે પાછલા બે દેખાતા નથી, નજરે દેખાતા ભાગના પણ ત્રણ ભાગ પાડીએ તો સૌથી સૂક્ષ્મ ભાગ પરમાણુ થશે, તે અત્યંત બારીક હોવાથી આપણી આંખે તો નહિજ દેખાય, (વચલા કેટલાક દેખાશે ને કંઈક નહિ દેખાય) એમ સર્વજ્ઞના અભાવથી અને અસર્વજ્ઞથી બરોબર નિર્ણય ન થવાથી તથા સર્વે વાહીઓના પરસ્પર વિરૂદ્ધ તત્ત્વ માનવા વડે તેમાં માથું મારવા જતાં સામાન્ય જ્ઞાનીઓને તથા પ્રમાદવાળા છુવોને ગમે તેમ બોલી જવાથી બહુ દોષો થવાથી અજ્ઞાનજ વધારે સાડું (કે દોષો ન થાય) તે બતાવે છે, જેમ કે “કોઈ અજ્ઞાની કોઈને પગથી માથામાં લાત મારે, તો પણ તેના ચિત્તની શુદ્ધિ હોવાથી તેવા દોષ નો ભાગી ન થાય, (બાળક અજ્ઞાની કોઈને લાત મારે તો પણ ક્રોધ ચડતો નથી) આ પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓ અજ્ઞાનને શ્રેય માનવાથી મિથ્યાવાદી છે, તેમ અજ્ઞાનને શ્રેય માનવાથી તેમની શકા કંઈ દૂર થતી નથી એમ અજ્ઞાની અનિપુણ સમ્યક્ જ્ઞાનથી રહિત બાણુવા, તેમનું સમાધાન જૈનાચાર્ય કરે છે,

તેમની પ્રથમની શકા આ છે કે પરસ્પર વિરૂદ્ધ બોલ-

વાથી યથાર્થવાદી (સાચા) નથી તે ઠીક છે કારણ કે તે ખોલનારા અસર્વજ્ઞના કહેલા આગમ (સિદ્ધાંત)ને માને છે, પણ તેથી બધાએ અભ્યુગમવાદો (સિદ્ધાંતના વચનો)ને બાધ આવતો નથી, કારણ કે સર્વજ્ઞ પ્રાણીત આગમ માનનારા વાદીઓને કયાંય પરસ્પર વિરોધ આવતો નથી, કારણ કે તે સિવાય સર્વજ્ઞપણું સિદ્ધ ન થાય, તે કહે છે.

જ્ઞાન ઉપર આવેલા આવરણો (પડદા) સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી તેવા જ્ઞાની ભગવંતને રાગ દ્વેષ મોહવાળાં જૂઠાં કારણો ન હોવાથી તેમનું વાક્ય યથાર્થ (સાચું) હોવાથી તમે એમ નહીં કહી શકો કે તે અયથાર્થ (જૂઠું) છે, અજ્ઞાની અહીં શંકા કરે છે કે જો કોઈ સર્વજ્ઞ હોય, પણ તે સર્વજ્ઞ છે, એવો સંભવ અમને થતો નથી, તે પૂર્વે બતાવ્યું છે. જૈનાચાર્ય કહે છે. તમે સાચું કહ્યું પણ અચુક્ત કહ્યું, જુઓ “એ સર્વજ્ઞ વિદ્યમાન હોય તોપણ અમારા જેવા અજ્ઞાનીથી ઓળખાતો નથી.” એ તમારું વચન અચુક્ત છે, તે બતાવીએ છીએ, “જો કે તમારા માનવા પ્રમાણે પરના મનની વાત બરોબર આપણે ન જાણી શકવાથી સરાગીઓ વીતરાગ જેવા દેખાય છે, અને સાચા વીતરાગો દેખાય છે, એમ પ્રત્યક્ષ એકદમ ન જણાય, પણ સંભવ અનુમાનના સહભાવથી અને બાધક પ્રમાણના અનુભવથી તેનું અસ્તિ (વિદ્યમાનપણું) ઉડી જતું નથી, સંભવ અનુમાન બતાવે છે, વ્યાકરણ વિગેરે શાસ્ત્રના ભણવાથી સંસ્કારવાળી બુદ્ધિનો

જ્ઞાન અતિશય (સમજવાની શક્તિ) જાણવા જોગ પદાર્થની તરફ જરૂર દોરવે છે. જેમ જેમ અજ્ઞાની કરતાં વૈયાકરણી કે ભણેલો વધારે સમજે, તેમ તેમ વિશેષ વિશેષ અભ્યાસથી (ધ્યાન વિગેરે કરવાથી જ્ઞાન વધતાં) સંપૂર્ણ જાણનારો સર્વજ્ઞ પણ થાય, તે સર્વજ્ઞ નજ થાય એવું સર્વજ્ઞતાને બાધક પ્રમાણ કયાંય નથી, તે બતાવે છે.

કોઈ આપણા જેવો સામાન્ય દેખનારો પ્રત્યક્ષથી સર્વજ્ઞનો અભાવ સાધવાને શક્તિવાન નથી, કારણ કે તેનું જ્ઞાન થોડું હોવાથી જેય જાણવાને શૂન્ય જેવો છે, તમે કહેશો કે તે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનને જાણવા શક્તિવાન છે, તેવું અશૂન્ય (પુરૂ)તેનું જ્ઞાન કહેશો તો તે પોતે સર્વજ્ઞ રૂપે થશે. પણ તે વાત તમે માનવાના નથી, તેમ પ્રત્યક્ષથી બીજે નંબરે અનુમાન પ્રમાણ છે તેનાથી પણ નિષેધ નહિ થાય કારણ કે તેનું અવ્યભિચારી (ખરેખર) લિંગ (ચિન્હ) મળશે નહિ (જે પ્રત્યક્ષ કંઈ નિષેધ થાય તો બીજે અનુમાનથી નિષેધ થાય તેવું બનવાનું નથી, તેમ ઉપમા પ્રમાણથી પણ સર્વજ્ઞનો અભાવ સધાશે નહિ, કારણ કે તેવું સદૃશ બીજે કંઈ નિષેધ જોયો હોય તો થાય, પણ સર્વજ્ઞનો અભાવ સાધવામાં તેના જેવું બીજે કંઈ બન્યું હોય, કે તેથી તમે સર્વજ્ઞનો અભાવ સિદ્ધ કરી શકો, તેમ અર્થાપત્તિ પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ નહિ થાય. કારણ તેમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હોય તો જ બીજા પ્રમાણ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય, એટલે પ્રત્યક્ષ વિગેરે

પ્રમાણે ન સધાયાથી અર્થાપત્તિ પણ નકામી છે, તે પ્રમાણે આગમ પ્રમાણમાં પણ નથી, તેમાં તો સર્વજ્ઞ હોવાનું બતાવેલ છે, આ પ્રમાણે પાંચ પ્રમાણના અભાવનો અભાવ હોવાથી સર્વજ્ઞનો અભાવ સિદ્ધ ન થાય, તે બતાવે છે, સર્વત્ર સર્વદા તેનું ગ્રાહક પ્રમાણ સંભવે નહિ, એવું સામાન્ય બુદ્ધિવાળો ન કહી શકે, સામાન્ય બુદ્ધિવાળો હોય તે દેશ (ખીજા મુલકના) કાળ (ખીજા સમયના) થી વધારે જ્ઞાનવાળાઓનું વિજ્ઞાન જાણવા અશક્ય છે, કદાચ તમે કહેશો કે બધા દેશ અને બધા કાળના લોકોનું વિજ્ઞાન જાણવા તે સમર્થ છે, તો સમર્થ પોતે સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થશે, અટલે સામાન્ય બોધવાળાનું વિદ્યમાન જ્ઞાન સર્વજ્ઞનો અભાવ ન સાધે, કારણ કે તેમાં તેનું વ્યાપક પાણું (બરોબર તુલના કરવા જેટલું) બળ નથી, અને વ્યાપક પણાના અભાવથી વ્યાપકની વ્યાવૃત્તિ () યુક્ત થાય. તેમજ ખીજી વસ્તુનું જ્ઞાન રૂપ અભાવ (જેમકે ઘટ જોવાથી પટજ્ઞાનનો અભાવ) સર્વજ્ઞનો અભાવ સાધવાને સમર્થ નથી, ખીજી વસ્તુ તથા સર્વજ્ઞ એ બંનેના એક જ્ઞાનનો સંસર્ગ (વિષયપણા) ના નિયમનો અભાવ છે, (અર્થાત્ જ્ઞાનના અનંતા લેહમાં એકને એક જ્ઞાન હોય ખીજાને ખીજું જ્ઞાન હોય તે પરસ્પર જાણવાથી ખીજાના જ્ઞાનનો નિષેધ ન કરી શકે, અંધ માણસ દેખતા સૂર્યના પ્રકાશનો નિષેધ ન કરે, તેમ અદ્વૈજ્ઞાની અદ્વૈજ્ઞાનથી સર્વજ્ઞના

જ્ઞાનનો અભાવથી અને સંભવ અનુમાનના સ્વીકારથી સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થાય છે, તથા તે સર્વજ્ઞ પ્રભુના કહેલા આગમનો સ્વીકાર કરવાથી મતભેદો દૂર થયા તે કહે છે, જિનેશ્વરના કહેલા આગમ માનનારનું વચન એકસરખું હોવાથી શરીર માત્રમાં વ્યાપી સંસારી આત્મા છે, ત્યાંજ તેની પ્રાપ્તિ (તે સંબંધી ચેષ્ટા) દેખાય છે, એક બીજાના દોષ લાગુ પડતા નથી, કારણ કે શીખતા વિદ્યાર્થીની પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ)નો જ્ઞાન પ્રભાવ પોતાના આત્મામાં ન લાગેલા કરતાં વધારે હોય છે, અને તે પ્રત્યક્ષ અનુભવાતાનો નિષેધ કોઈ કરી શકે તેમ નથી, વળી જ્ઞેનાચાર્ય અજ્ઞાનવાદીને કહે છે.—

“જ્ઞાન જ્ઞેયના સ્વરૂપને જાણવાને સમર્થ નથી, કારણ કે સર્વે જગ્યાએ આગલો ભાગ પાછલા ભાગને ઢાંકે છે, સૌથી નાનો ભાગ પરમાણુ અતીન્દ્રિય છે, ઇન્દ્રિયથી ન જાણાય (વગેરે કહ્યું)” તે તમારું કહેવા માત્ર છે, કારણ કે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં દેશકાળ સ્વભાવ આશ્રયી જે દેખાય નહિ, તેવો પડદો નથી, વળી સામાન્ય બુદ્ધિવાળામાં પણ અવયવના દ્વારવડે પદાર્થમાં પ્રવૃત્તિનો પડદો નથી (અર્થાત્ અનુમાન અને તર્કથી કેટલુંક જ્ઞાન થાય છે) કારણ કે અવયવવાળો પદાર્થ પોતાના અવયવવડે ઢાંકાતો નથી પણ તે તો પછીના અવયવોનું સૂચન કરે છે,) એ યુક્તિયુક્ત છે.

વળી અજ્ઞાન જ જ્ઞેય છે, તે અજ્ઞાન પર્યુદાસ પ્રતિષેધ

અથવા પ્રસન્ન્ય પ્રતિષેધથી એમ માનો છો ? તેમાં જે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન ભિન્ન માનો છો. તો પર્યુદાસ વૃત્તિથી જ્ઞાનાંતર (ખીજું જ્ઞાન) તમે માન્યું, પણ અજ્ઞાનવાદ સિદ્ધ ન થયો, અથવા એમ માનો છો કે જ્ઞાન ખીલકુલ નથી તે તુચ્છ અજ્ઞાન નીરૂપ જ્ઞાનનો અભાવ માનો તો તે સર્વ શક્તિ (બાણુવાનો ભાવ)થી રહિત છે, તે કેવી રીતે શ્રેય થાય ? વળી અજ્ઞાન-શ્રેય પ્રસન્ન્ય પ્રતિષેધથી જે જ્ઞાન શ્રેય ન માનતા હો તો ક્રિયાનો પ્રતિષેધ કર્યો કહેવાય, તે તો પ્રત્યક્ષ દેખતાને બાધ આવશે ? (કોણુ માનશે ?) કારણુ કે-સમ્યગ્ જ્ઞાનથી અર્થ સમજીને કાર્ય કરનારો કામ થયા પછી કેવી રીતે જૂઠો કહેવાશે ? વળી અજ્ઞાની તથા પ્રમાદીઓથી પગની લાત માથામાં લાગતાં ઓછો દોષ થાય તે સમજવા છતાં અજ્ઞાન શ્રેય તેવું જે માને છે, તેથી તો તેને પોતાના માનેલાનો વિરોધ થાય છે, જ્યાં પ્રત્યક્ષ વિરોધ ત્યાં અનુમાન પ્રમાણુ ન ઘટે, તેથી અજ્ઞાનવાદીઓ ધર્મોપદેશ માટે અનિપુણુ છે એમ પોતે અનિપુણુ છતાં ખીન્ન શિષ્યોને ઉપદેશ દે છે (કે અજ્ઞાન શ્રેય છે ?) (સૂત્ર ગાથામાં એક વચન માગધી કાવ્યને લીધે છે) શાક્ય બૌદ્ધ પણ પ્રાયે અજ્ઞાનવાદી છે, કારણુ કે તેઓ એવું માને છે કે અજ્ઞાનીથી કરાવલા કૃત્યનો કર્મબંધ થતો નથી, વળી બાળક મત્ત (ગાંડો) સુતેલો વિગેરેનું જ્ઞાન અસ્પષ્ટ (અપ્રકટ) હોવાથી તેમના કૃત્યનો પણ કર્મ બંધ થતો નથી, આવું

બોલવાથી તેઓ પણ (તેટલે અંશે) અનિપુણ છે; વળી અજ્ઞાન પક્ષનો આશ્રયલેવાથી અને વગર વિચારે બોલવાથી તેઓ બુદ્ધ બોલનારા છે, કારણ કે વિચારીને બોલવું તે જ્ઞાન હોય તો જ બોલાય છે, અને સત્ય બોલવું તે વિચારણાના જ્ઞાન ઉપર જ આધાર રાખે છે. કારણ કે જ્ઞાન ન સ્વીકારવાથી વિચારીને બોલવાનો અભાવ થાય છે, અને વિચારના અભાવને લીધે તેમનું બોલવું મૃષાવાદ (બુદ્ધ) છે.

સત્યં અસત્યં इति चिंतयन्ता,

असाहु साहुति उदाहरन्ता

जेमे जणा वेणइया अणेगे

पुट्टावि भावं विणइं सुणाम ॥ सू. ३ ॥

હવે વિનયવાદીના તત્વની વિચારણા કહે છે. સારા પુરૂષોનું હિત કરે, તે સત્ય-પરમાર્થ-યથાર્થ વસ્તુનું નિરૂપણ-મોક્ષ અથવા મોક્ષના ઉપાય તુલ્ય સંયમ તે સત્ય છે, એ સત્યને અસત્ય માનનારા અને અસત્યને સત્ય માન નારા અને ફક્ત વિનયથી મોક્ષ માનનારા એજ પ્રમાણે અસત્યને સત્ય માનનારા તેઓ છે, તે બતાવે છે, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગ સત્ય છે, તેને અસત્યપણે માનવાથી તથા વિનયથી જ મોક્ષ એ અસત્ય છતાં સત્ય માનવાથી તથા અવિશિષ્ટકર્મ

(સાધુપણીની ક્રિયા) રહિત ક્રૂત વંદન વિગેરે ક્રિયા કરવા રૂપ વિનય કરે તેથી ગૃહસ્થ હોવા છતાં તેને સાધુ માને (પણ તેનામાં સંયમ ન હોય) તેથી તેઓ ધર્મની બરોબર પરીક્ષા કરનારા નથી કારણ કે તેઓ ક્રૂત વિનયનેજ ધર્મ માને છે.

પ્ર૦ તેવા કોણ છે?

ઉ૦ જેઓ આ (આંગળી કરીને બતાવે છે) નજરે દેખાતા સામાન્ય (જંગલી) માણસ જેવા ક્રૂત વિનય કરવાથી વૈનયિક મતબાળા છે, તેઓ ક્રૂત વિનયથી સ્વર્ગ તથા મોક્ષની પ્રાપ્ત માને છે, તે તેવા ઘણાએ એટલે ઊર ભેદબાળા વિનયવડે ચર (કર)વાથી વિનયચારીઓ છે, તેઓને કોઈ ધર્મથી પૂછે (અપિ શબ્દથી) ન પૂછે તો પણ પોતાના ભાવ (અભિપ્રાય) પ્રમાણે પરમાર્થ (માનેલું) કહે છે કે ક્રૂત વિનયથીજ સ્વર્ગ મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે, વિનયવાદીઓ હુમેશાં પોતાની બધી સિદ્ધિઓ માટે બોલે છે કે ‘વિનય કરો, (નામ શબ્દ મોક્ષની સંભાવના માટે છે) એથી પોતે માને છે અને ધીજીત પાસે મનાવે છે કે વિનયથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ છે, તેઓ કહે છે કે—“સર્વ કલ્યાણોત્તું મૂળ વિનય છે” “વનો (વિનય) જેરીને વશ કરે,” (જીના વિનયને સ્વીકારે છે, પણ વિનય સાથે સર્વ જીવોમા વશરૂપ સંયમ જોઈએ, તે સંયમ

વિના મોક્ષ ન થાય) માટે વિનયવાદીને ઉપદેશ કરશે કે વિનય સાથે સંયમ ભેદ્યો.)

અણોવસંસ્વા ઇતિ તે ઉદાહૂ

અટ્ટે સ ઓભાસઙ્ગ અમ્હ એવં

લવાવસંકી ય અણાગણહિં

ણો કિરિયમાહંસુ અકિરિયવાદી ॥સૂ. ૪॥

વળી સંજ્યા (ગણુવું વિચારવું) તે પરિચ્છેદ ઉપસંજ્યા પરિજ્ઞાન-ન ઉપસંજ્યા—અનુપસંજ્યા, વિચારવા વિના વ્યામૂઢમતિઓ તે વૈનયિકો પેતાના આગ્રહમાં દૃઢ થયેલા હોવાથીજ એકલા વિનયથી સ્વર્ગ તથા મોક્ષ મળવાનું બતાવે છે, અને મહામોહથી આચ્છાદિત થયેલા પેતાનું ધારેલું બીજાને કહી બતાવે છે કે ફક્ત વિનય કરવાથી જ સ્વ-અર્થ સ્વર્ગ-મોક્ષ વિગેરે અમને પ્રાપ્ત થાય છે, અનુપ સંજ્યા ઉદાહૃતિ (વિના વિચારે બોલવાનું દૃષ્ટાન્ત) તે આ વિનય વાદીઓનુંજ જાણવું; કારણ કે જ્ઞાનક્રિયા વડે મોક્ષ મળે, તે ઉડાવીને ફક્ત તેઓ એકલા વિનયથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનું બતાવે છે, વળી તેઓ કહે છે કે સર્વ કલ્યાણોનું ભાજન (વાસણુ) વિનય છે, તે પણ સમ્યગ્દર્શન વિગેરેની પ્રાપ્તિ થયા પછી કલ્યાણરૂપ થાય છે, ફક્ત એકલા વિનયથી કંઈ થતું નથી,

કારણ કે સમ્યગ્દર્શન વિગેરે વિના એકલા વિનયવાળો બીજા ગુણોને ઉઠાવવાથી તિરસ્કાર જ પામે છે (નવી વહુ સાસુને પગે લાગીને ઘરમાં કશું કામ ન કરે તો તિરસ્કારજ પામે છે, તેમ શિષ્ય ગુરૂને ફક્ત વાંદીને એસી જાય, ગોચરી પાણી ન લાવે તો તે પણ તિરસ્કાર પામે) કારણ કે તેથી ઇચ્છિત અર્થ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેથી તેમનું તે અજ્ઞાન આવરણથી ઠંકાયેલું કહીએ છીએ, પણ ઇચ્છિત અર્થ પ્રાપ્ત કરવાને વૈનયિકો અયોગ્ય છે.

હવે અક્રિયાવાદી વિગેરેનું દર્શન (મંતવ્ય) કહે છે, લવ-કર્મ-તેનાથી અપશકિત-કર્મબંધથી ખસી જવાના આચારવાળા તે લવાપશંકી-લોકાયતિક (નાસ્તિક) તથા ઔધ વિગેરે છે, કારણ કે તેઓ આત્મા જ માનતા નથી, તો ક્રિયા કે તેનાથી થતો કર્મબંધ કેમ સંભવે? તેમના કહેવા પ્રમાણે ઉપચાર માત્ર બંધ છે, તે કહે છે.

વદ્વા મુક્તાશ્ચ કથ્યન્તે મુષ્ટિગ્રન્થિ કપોતકાઃ

ન ચાન્યે દ્રવ્યતઃ સન્તિ, મુષ્ટિગ્રન્થિ કપોતકાઃ ॥૧૧॥

બંધવાળા અને બંધથી મુક્ત તે મૂઠીમાં ખખુતરને દબાવેલ હોય તેવા છે, પણ દોરડા વિગેરે બંધનથી બાંધેલા જેમ ખખુતરો નથી, તેમ તે પણ નથી.

હવે ઔધો આ પ્રમાણે માને છે, કે ક્ષણિક ક્ષણમાત્ર રહેનારા સર્વે સંસ્કારો (ક્રિયા તથા અનુભવો) છે, અને

અસ્થિત અસ્થિરને ક્રિયા ક્યાંથી હોય?, વળી સ્કંધ પંચ-
કનો સ્વીકાર તે પણ સંવૃતિ (કહેવા) માત્ર, પણ પરમાર્થ
(સાચો) નથી, તેમનું આ પ્રમાણે માનવું છે, “ વિચારેલા
પદાર્થો કંઈપણ રીતે જ્ઞાનથી આત્માને કંઈપણ આપી દેતા
નથી, જેમકે અવયવી (પદાર્થ) તત્વ અતત્વ એવા બે ભેદો.
વડે વિચારવાથી ખરોખર સમજાતો નથી; તેમ અવયવો
પરમાણુ સુધી વિચારતાં ઘણો સૂક્ષ્મ થઈ જવાથી આપણી
સામાન્ય બુદ્ધિમાં સમજાતો નથી, વિજ્ઞાન પણ જ્ઞેયના
અભાવથી અને અમૂર્તના નિરાકાર પણથી આકારપણાને
પામતો નથી, તે બતાવે છે કે

યથા યથા ડયાશ્ચિન્ત્યન્તે વિવિચ્યન્તે તથા તથા

યદ્યેતવ સ્વયમર્થેભ્યો રોચત્તે તત્ર કે વયમ્ ॥૧॥

જેમ જેમ પદાર્થો વિચારીએ, તેમ તેમ વિવરણ વધેજ
બધ છે, બે તે પ્રમાણે આ પદાર્થોથી પોતાની મેળે વિવે-
ચનરૂપે (કાર્ય લાંબાવે) તો ત્યાં અમે શું કહીએ? (જેનો
અંતજ નથી તેમાં શું વિચારીએ?) આ પ્રમાણે પુણ્ય પાપ
હિસાબવારૂપ ગુપ્ત રીતે નાસ્તિકો ઐધજ છે, તેઓ આ
પ્રમાણે માને છે કે આવતા ક્ષણો આવ્યા નથી, (ચ શબ્દથી)
ગયેલા વિદ્યમાન નથી, અને પૂર્વ તથા પછીના ક્ષણ સાથે
વર્તમાન ક્રિયાને સંબંધ નથી, (નાશ થયેલાનો વર્તમાન
સાથે સંબંધ ન હોય) તેથી તેની ક્રિયાના સંબંધના અભાવે તેનો

કર્મબંધપણુ નથી, આ પ્રમાણે અક્રિયાવાદીઓ નાસ્તિકો બધા પદાર્થોને ઉડાવવાથી કર્મબંધથી ભાગતાક્રિયા (ધર્મક્રિયા) ને માનતા નથી, તે પ્રમાણે અક્રિય આત્મા માનનારા સાંખ્યમતવાળા આત્માને સર્વવ્યાપિ માનતા હોવાથી તેઓ પણ ક્રિયામાનતા નથી, તેથી બૌદ્ધ નાસ્તિક તથા સાંખ્યમતવાળા અપરિજ્ઞાનથી પૂર્વે કહેલું બોલે છે, અને તે અજ્ઞાનતાથી બોલે છે કે અમારા બોલવામાં સત્ય છે, અર્થ યોગ્ય છે, એટલે ચોથી ગાથાનું પૂવાર્ધ કાગડાની એક આંખનો ડાળો બંને બાજુ ફરતો હોવાથી બંનેમાં ગણાય તેમ અક્રિયાવાદી મતમાં પણ યોગ્યો, અર્થાત્ તે અપેક્ષાએ બૌદ્ધ નાસ્તિક અને સાંખ્ય ત્રણે અક્રિયાવાદીઓ છે, હવે શિષ્યોના બાધ માટે અક્રિયાવાદીઓનું અજ્ઞાનપણાનું વિવેચન કરે છે.

સમિસ્સ ભાવં ચ ગિરા ગહીણ

સે મુમ્મુઈ હોઈ અણાણુવાઈ

ઈમં દુપક્કવં ઈમમેગપક્કવં

આહંસુ છલાયતણં ચ કમ્મં ॥૫॥

પોતાની વાણીથી સ્વીકારીને અથવા આંતરારહિત આવેલા વિષયને પ્રતિષેધ કરનારા મિશ્રભાવ તે અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વને લોકાયતિકો સ્વીકારે છે.

વા શબ્દથી જાણવું કે પ્રતિષેધ સ્વીકારવામાં તેઓ અસ્તિત્વ (છતાપણું) જ માને છે, તે બતાવે છે, લોકાયતિક પ્રથમ પોતાના શિષ્યોને જીવ વિગેરેના અભાવવાળું શાસ્ત્ર બતાવતાં આંતરા રહિત આત્માને કર્તા તથા કરણ તે શાસ્ત્ર અને કર્મરૂપે શિષ્યોને પોતે જરૂર સ્વીકારે છે, (અર્થાત્ પોતે ઉપદેશ દેવાથી કર્તા અને કરણ તે શાસ્ત્રવડે અને શિષ્યોને તે કર્મ અવશ્યે માને છે) જે તેઓ સર્વ શૂન્ય માનતા હોય તો કર્તા કર્મ અને કરણ ત્રણેનો અભાવ માનવાથી મિશ્રીભાવ થાય છે, અથવા વ્યત્યય તે તેમનું બોલવું જૂઠું થાય છે. તે જ પ્રમાણે ઔઘો પણ મિશ્રીભાવ માને છે તે બતાવે છે

गन्ता च नास्ति कश्चिद् गतयः षड् बौद्ध शासने प्रोक्ताः
गम्यते इति गतिः स्यात् श्रुतिः कथं शोभना बुद्धिः ॥१॥

જ્યારે કોઈપણ જનારો નથી, ત્યારે ઔઘ શાસનમાં છગતિ કેવી રીતે કહેલી છે? ગમન કરે તે ગતિ એવી શ્રુતિ (કહેવત) છે તો ઔઘની કેવી શોભન બુદ્ધિ છે?

તે જ પ્રમાણે કર્મ નથી પણ ફળ છે એ પ્રમાણે જ્યારે આત્માકર્તા નથી માનતા, ત્યારે તેની છગતિ કેવી રીતે થાય? જ્ઞાન સંતાન (વાસના) સ્વીકારવાથી પણ સંતાનિ (વાસિત બોધવાળા) વિના સંવૃત્તિમત્વ (સંકેલાર્થ જવા કે નાશ થવા)થી તથા ક્ષણના અસ્થિતપણાથી ક્રિયાનો અભાવ થવાથી

બુદ્ધી બુદ્ધી ગતિનો સંભવ નથી, પોતાના સિદ્ધાંતમાં બૌદ્ધો બધાં કર્મોને અબંધન રૂપે માને છે, વળી પાંચસો જાતકો બુદ્ધે રચેલાં માને છે.

માતા પિતરૌહત્વા બુદ્ધ શરીરેચ રુધિરમુત્પાદ્ય
અર્હદ્રઘંચ કૃત્વા સ્તૂપંભિત્વા ચ પંચૈતે
આવિચિ નરકં યાન્તિ

માતા પિતાને હુણુનારા અને બુદ્ધના શરીરમાં લોહી ઉત્પન્ન કરે (ઘા કરે?) શ્રાવકનો વધ કરે અને સ્તૂપને ભાગી નાંખે તો તે પાંચે જણા આવીચિ નરકમાં જાય છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ પોતે પોતાના આગમમાં સર્વ શૂન્યપણું બતાવ્યું તે યુક્તિ રહિત થશે, વળી કર્મના તથા કર્તાના અભાવથી જન્મ બૂદ્ધપો મરણ રોગ શોક ઉત્તમ મધ્યમ અધમપણું વિગેરે ભેદો ન થાય, (છતાં જો તે નરકે જવાનું માને તો આજ કથન બુદ્ધાં બુદ્ધાં કર્મો જીવોને ભોગવવાં પડે છે તે જીવોનું વિદ્યમાનપણું તથા કર્મનું કરવાપણું બતાવે છે.

ગાંધર્વનગરતુલ્યા માયાસ્વપ્નોપપાતઘનસદૃશ્ચાઃ ॥

મૃગતૃષ્ણા નીહારામ્બુ ચન્દ્રિકા લાતચક્રસમાઃ ॥ ૩ ॥

ગાંધર્વ નગર (વાદળાંના નગરના દેખાવ)-ના સરખા પદાર્થો છે. માયા સ્વપ્નના દેખાવના સમૂહો સરખા મૃગતૃષ્ણા

અક્ષણતાં પાણી ચંદ્રિકા લાતચક (દારૂખાનું સળગતાં જે ચક ફરે છે તે) વિગેરે સરખા પદાર્થો છે, વિગેરે અસારતા બતાવવાથી સ્પષ્ટ જ મિશ્રભાવ ઔઘોનો છે, અથવા બુદ્ધાબુદ્ધા કર્મના વિપાક (ફળ) માનવાથી તેઓનું વ્યત્યય (વિસંવાદ) છે, તે બતાવે છે.

यदि शून्यस्तव पक्षो मत्पक्षनिवारकः कथं भवति
अथ मन्यसे न शून्य स्तथापि मत्पक्ष एवासौ ॥ ९ ॥

જૈનાચાર્ય ઔઘને કહે છે, હે મિત્ર! તારો શૂન્ય પક્ષ છે, તે મારા પક્ષનું નિવારણ કરનાર કેવી રીતે થાય? જો તું શૂન્ય ન માને તો પછી તારો માનેલો પક્ષ તો અમારો જ સિદ્ધ થયો, વિગેરે સમજવું, એ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલ નીતિએ મિશ્રીભાવ માનતા નાસ્તિત્વ કહેવા છતાં અસ્તિત્વને જ માને છે, સ્વીકારે છે, તેમ સાંખ્ય મતવાળા પણ સર્વવ્યાપિ આત્મા માનતા હોવાથી અક્રિય આત્માને પ્રકૃતિના વિયોગથી મોક્ષના સદ્ભાવને માનતા તેઓ પણ આત્માના અંધમોક્ષને પોતાની વાચાવડે બતાવે છે, તેથી અંધમોક્ષનો સદ્ભાવ માનવાથી પોતાના વચનવડે આત્માવડે આત્માને સક્રિય સ્વીકારી મિશ્રીભાવને માને છે, એ પ્રમાણે લોકાયતિક (નાસ્તિક) સર્વથા અભાવને માની ક્રિયાના અભાવને માને છે, ઔઘો ક્ષણિકપણું માનીને અક્રિય આત્મા જ માને છે, અને તે પ્રમાણે શિષ્યોને શીખવતાં

સંમિશ્ર ભાવને પોતાના વચન વડે જ બનાવે છે, તેમ સાંખ્ય મતવાળા પણ અક્રિય આત્માને માનતા તથા અંધનમોક્ષનો સહભાવ પણ (વિસંવાદ) પણ બતાવી દીધા. અથવા ઔઘ વિગેરે કોઈને સ્યાહવાદ (કોઈ અંશે બદલાતો) પક્ષથી પ્રશ્ન પૂછતાં તે એકાંત માનવાથી ગભરાય છે, ત્યારે ઉત્તર આપવામાં અસમર્થ થાય છે, જરા બોલવા બંધ તો મુશ્મુઠ રાંકડા સ્વરે બોલનારો બને છે, અથવા પ્રાકૃત શૈલીથી અને છંદ હોવાથી આ પ્રમાણે પરમાર્થ બાણુવો, કે મૂંગાથી પણ મૂંગો થાય છે, તે બતાવે છે, સ્યાહવાદ વાદિએ કહેલ સાધનપણે બોલવાનું શીલ (અનુકરણ કરે છે) તે અનુવાદી અને તેનાથી ઉલટો અનનુવાદી છે, તેને સારા હેતુઓ વડે તેની કુચ્છિતનું અંડન થવાથી ગભરાયલો તે મૌન સેવે છે, અને બોલ્યા વિના સામેના પક્ષનું અંડન ન કરી શકવાથી પોતાનો પક્ષ બતાવે છે કે અમારો પક્ષ કે અમારું મંતવ્ય આ છે, તેનો કોઈ પ્રતિપક્ષ નથી અમારો અર્થ અવિરૂદ્ધ નથી, બાધા રહિત છે, આવું બોલે, તેથી શુ થાય તે કહે છે, બે પક્ષ જેના છે તે દ્વિપક્ષ, તે અને કાંતિક પ્રાતપક્ષવાળું છે બોલે છે તેથી ઉત્કટું પણ સાથે છે. પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે, અર્થાત્ વિરોધી વચન છે, એ વિરોધી વચન જૈનાચાર્ય પૂર્વે કહી બતાવ્યું છે, અથવા જૈનાચાર્ય બીજો અર્થ કરે છે કે, અથવા અમારું દર્શન મંતવ્ય બે પક્ષવાળું છે, કર્મ અંધ છોડવા માટે બે પક્ષ લીધા છે, તે પક્ષનો આશ્રય

લેવાથી (ચારિત્રના અભાવે) આલોકમાં ચાર અને પરહારા ગમન (દુરાચાર)થી જગત્ દુઃખ પામે છે, (દુરાચાર)થી જગત્ દુઃખ પામે છે, દુરાચારીઓને હાથ પગ નાક કાન વિગેરે કપાતાં અહીંજ (તેમના માનવા પ્રનાણે) કુલ જેવી પોતાના કર્મની વિટંબણા ભોગવવી પડે છે, વળી પરલોકમાં નરક વિગેરેમાંથી કરેલા કાર્યના બહલારૂપ માર વિગેરે ભોગવવાં પડે છે, તેમ બીજાં પણ અશુભકર્મનાં કૃણ બંને સ્થળે ભોગવવાં પડે છે, માટે જીવ તથા જીવનું જ્ઞાન વિગેરે પૂર્વ માફક કહેવું જાણવું, તે આ લોકમાં જ આ જન્મમાં વેદ છે, તે આ ભવમાં જ ભોગવે છે, અવિજ્ઞ ઉપચિત પરિજ્ઞા ઉપચિત ઈર્ષ્યાપથ તથા સ્વપ્નાંતિક કર્મ વેદવા છતાં કર્મ બંધાતાં નથી, તેમ તે સ્યાદ્રાદવાદી (જૈનો) એ પૂછતાં તેઓ પોતાનું માનેલું કહી બતાવે છે, વળી સ્યાદ્રાદીના સાધનની ઉક્તિ (કથન)માં છલાયતન કરે અર્થાત્ નવકંબલ દેવદત્તનો અર્થ ઘડીકમાં નવાકાંબળાવાળો અથવા ગણતરીની નવાકાંબળાવાળો કહી ઠગે અથવા ચ શબ્દથી બીજી રીતે દૂષણાભાસ કરી છટકે, મૂળ મુદ્દો ઉડાવી દે, તથા કર્મ એક પક્ષી દ્વીપક્ષી વિગેરે બતાવે, અથવા છ આયતનો ઉપાદાન કારણે તે આશ્રવદ્વારો. કાન વિગેરે પાંચ ઈન્દ્રિયો અને છકું મન છે તે કર્મદ્વારો કહે છે, હવે સાચા કર્મબંધને ઉડાવતાં જે તેમણે યુક્તિઓ કહી તેનું ખંડન કરે છે.

તે એવમ ક્વંતિ અબુજ્ઞમાણા

વિરૂવરૂવાણિ અકિરિયવાઈ

જે માયદ્તા બહવે મણૂસા

મમંતિ સંસાર મણોવદગ્ગં ॥૬॥

તે ચાર્વાક કે બુદ્ધ વિગેરે અક્રિયાવાદીઓ એમ કહે છે તેથી સહલાવને ન જાણનારા મિથ્યાત્વ મેલરૂપી પડદાથી ઢંકાયલા આત્માવાળા પરમાત્માને માનવા છતાં જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોને પ્રરૂપે છે, જેમકે

દાનેન મહાભોગાશ્ચ દેહિનાં સુરગતિશ્ચ શીલેન

માવનયા ચ વિમુક્તિ સ્તપસા સર્વાણિ સિધ્યન્તિ ॥૧॥

મનુષ્ય દેહુ ધારણુ કરનારને દાન કરવાથી ધર્મજા ભવમાં મોટા ભોગો (સુખ સંપત્તિ વિગેરે) મળે છે, બ્રહ્મચર્યા કે સદાચાર પાળવાથી દેવલોક મળે છે, નિર્મળ લાવનાથી મોક્ષ મળે છે, અને તપ કરવાથી બધું સિદ્ધ થાય છે, (અર્થાત્ સર્વ મનોવાંછિત મળે છે.)

વળી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ એ ચાર ભૂતો છે, તે સિવાય બીજો કોઈ જુદો આત્મા સુખ દુઃખ ભોગવનારો નથી, અથવા તે ચાર ભૂતો પણ વિચાર વિના રમણીય કદ્યાં છે, પણ ખરેખર નથી.

પ્ર૦-કેવાં છે ?

ઉ૦-સ્વપ્નામાં દેખ્યા માફક ઈંદ્ર જાળ માફક મૃગતૃષ્ણા જલ માફક (આંખની કચરથી) એ ચંદ્રમા દેખાય તેવું વિગેરે જેમ આભાસ માત્ર છે, ખરી વસ્તુ નથી, વળી સર્વ ક્ષણિક આત્મા વિનાનું છે, અને મુક્તિ તો શૂન્યતા છે, અને દષ્ટિ આગળ આવેલા પદાર્થો શેષ ભાવનાઓ છે,

મુક્તિસ્તુ શૂન્યતા દૃષ્ટે સ્તદર્થાઃશેષભાવનાઃ

વિગેરે બુદ્ધાં બુદ્ધાં શાસ્ત્રો માનનારા અક્રિય આત્મવાળા અર્થાત્ અક્રિયાવાદીઓ છે, ઉપર ખતાવેલું તત્ત્વ જૈનેતરનું છે, તેનું ખંડન કરતાં જૈનાચાર્ય કહે છે કે “જેઓ પરમાર્થને ન જાણનારા જે મંતવ્ય ગ્રહણ કરીને ચાલે છે, તેવા ઘણા માણસો અનવદ્ય છેડા રહિત (અનંત) કાળ સુધી અરટની ઘડીના ન્યાયે સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે લોકા-યતિક (નાસ્તિકો) સર્વ શૂન્ય માને તેમાં કંઈ પણ પ્રમાણ નથી, તેઓને અમે કહીએ છીએ કે,

તત્વાન્યુપપૃતાનીતિ યુક્તયભાવે ન સિધ્યતિ

સાસ્ત્રિ ચેત્સૈવ નસ્તત્ત્વં તત્સિદ્ધે સર્વમસ્તુ સત્

તત્ત્વો છે તે ઉપમૃત (કુદી આવેલાં) છે, તે યુક્તિના અભાવે સિદ્ધ થતાં નથી, જો કહેશો કે યુક્તિ છે, તો તે યુક્તિ તે અમારું જૈનોનું તત્ત્વ છે, અને તે તત્ત્વ સિદ્ધ થાય તો સર્વેસત્ સમજવું, તે પ્રત્યક્ષ અને એકલું પ્રમાણ નથી, પણ ભૂતં લવિધ્યની

ભાવનાથી પિતાના નિબંધનથી વ્યવહારની અસિદ્ધિ થશે, તેથી સર્વ સંસારી વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થશે, (આમાં નાસ્તિકનું ખંડન એવી રીતે કર્યું કે તમારા માનેલાં ભૂતો યુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે કે નહિ, જો હા કહે તો યુક્તિયુક્ત એટલે આત્માના જ્ઞાનથી સિદ્ધ કર્યા તેથી આત્મા પૃથક્ક સિદ્ધ થયો; અને જો ના કહે તો ભૂતો નથી, તે પોતાની મેળે પોતાનું ખંડન થયું, ના કહે તો ના કહેનાર સિદ્ધ થાય તો પણ આત્મા સિદ્ધ થાય, એમ પ્રત્યક્ષ આત્મા સિદ્ધ કર્યો, અને અનુમાનથી તે વ્યવહારથી પણ સિદ્ધ થાય આ એનો બાપ તે દીકરા પહેલાં બાપ હતો અને આ એનો દીકરો એટલે બાપ પછી દીકરો થયો. દાદો બાપ દીકરો. બાપ વર્તમાનમાં દાદો ભૂતકાળમાં દીકરો ભવિષ્ય કાળમાં એમ ત્રણેનો સંબંધ જાણનારો આત્મા છે, તે વ્યવહાર નાસ્તિકને ન હોય, અને હોય તો આત્મા સિદ્ધ થયો કહેવાય) હવે ઐશ્વરીનું ખંડન કરે છે.

ઐશ્વરીને અત્યંત ક્ષણિકપણું માનવાથી વસ્તુના અભાવ લાગુ પડે છે, જેનાચાર્ય બતાવે છે, જે અર્થ ક્રિયા કરનાર તેજ પરમાર્થથી સત્ (સાચો પદાર્થ) છે, તેમનો માનેલો ક્ષણ ક્રમ વડે અર્થ ક્રિયાને કરતો નથી, ઐશ્વર્ય કહે કે કરે છે, તો બીજા ક્ષણમાં તે સિદ્ધ થવાથી ક્ષણિકત્વની હાનિ થઈ જાય છે, તેમ બંને સાથે કરે છે, તેવું બંને નહિ, એકજ ક્ષણમાં ભવિષ્યમાં થવાનું સાથે થાય, તે કોઈએ થયેલું દીકું

નથી, તેમ માનવું પણ ઉચિત નથી, (હ્રધ દહીં તે પ્રથમ ક્ષણે હ્રધ હતું તે બીજા ક્ષણે દહીં થયું પણ હ્રધ દહીં સ કોઈ ન દેખે, ન માને, તેમ તે હ્રધનું દહીં થયેલું નાનું બાળક પણ જાણે છે, હ્રધ દહીં દેખીતાં જુદાં છતાં પણ સ્નિગ્ધપણું બંનેમાં એકજ છે, એટલે ક્ષણિકવાદ નકામો થયો) વળી જ્ઞાન-જાણનાર-તે ક્ષણિકવાદ માનનાર આત્મા આધાર ભૂત ગુણી વિના ગુણભૂત જ્ઞાનનો સંકલના (આ એનું છે તે) પ્રત્યય (ખાતરી) સદ્ભાવ ન થાય, (આત્મ વિના જ્ઞાન ગુણ કયાં ટકે અને કોણ કહે કે આ પહેલા ક્ષણમાં હતો ને બીજા ક્ષણમાં નાશ થયો, જે તે કહેનાર સાચો વિદ્યમાન હોય તો ક્ષણવાદ ઉડી ગયો) હવે ઐહોએ કહેલ દાનથી મહાભોગ મળે, તે જોનો પણ કોઈ અંશે સ્વીકારે છે, અને જે સાચું સ્વીકારેલું હોય તેજ બાધા (વિદ્ધ) કરનાર ન હોય,

णाइचो उएइ ण अत्थमेति,

ण चंदिमा वडुति हायती वा

सालिला ण संदंति ण वंति वाया

वंझो णियतो कसिणे हुलोए ॥७॥

વળી શૂન્યતા બતાવવા માટે કહે છે, સર્વ શૂન્ય-વાદીઓ પણ આ ક્રિયાવાદી છે, બધા નજરે દેખે છે કે સૂર્ય ઉગે છે તે ઉગવાની ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, તે બતાવે છે, ઔષધના માનવા પ્રમાણે સર્વજ નસમૂહને નજરે દેખાતો જગતમાં મોટા દીવા જેવો દિવસ રાત્રીના કાલનો વિલાગ બતાવનાર સૂર્ય પણ સિદ્ધ નહિ થાય, તેનો ઉદ્ધય અને અસ્ત થવો ક્યાંથી થાય, વળી ઝળઝળતું તેજનું મંડળ દેખાય છે તે પણ તેમની બુદ્ધિમાં ભૂલેલી મતિવાળાને જેમ બે ચંદ્ર વિગેરે ખોટો ભાસ થાય તેમ મૃગ તૃષ્ણા આંજવાનું પાણી છે, તેમ તે સાચો સૂર્ય ઉગતો આથમતો જૂઠો થાય, વળી ચંદ્રમા શુકલ પક્ષમાં વધે નહિ, તેમ અંધારીયામાં રોજ રોજ થોડો થોડો ઘટે નહિ, તેમ તેમ પર્વતમાંથી ઝરણાનું પાણી ઝરે નહિ, તથા વાયુઓ હમેશાં વાનારા ન વાય, વધારે શું કહીએ ? આ આખો લોક (જીવ સમૂહ વિગેરે) અર્થ શૂન્ય નિશ્ચ અભાવરૂપ તે શૂન્યવાદીના મત પ્રમાણે થાય અર્થાત્ જે કંઈ દેખાય છે, સમજાય છે, તે બધું માયાબલ કે સ્વપ્ના માફક કે ઈંદ્ર બલ માફક દેખાય છે, (પણ તે કોઈ માનવાનું નથી.) હવે તેનું ખંડન કરવા કહે છે,

જહાહિ અંધે સહ જોતિણાવિ

રૂવાઈ ણો'પસ્સત્તિ હીણ ણેત્તે

સંતંપિ તે ઇમકિરિયવાઈ

કિરિયં ણ પસ્સંતિ નિરુદ્ધપન્ના ॥૮॥

જેમ અંધો જન્મથી આંધળો કે પછીથી આંધળો થયેલો રૂપ તે ઘટ વસ્તુ વિગેરે પદાર્થોને જ્યોતિ-દીવા વિગેરેના પ્રકાશ હોય છતાં તે જોઈ શકતો નથી, આ પ્રમાણે તે અક્રિયાવાદીઓ સાચી વસ્તુ ઘટપટ વિગેરે અને તેનો થતો ઉપયોગ તથા હાલચાલ વિગેરે ક્રિયાને દેખતા નથી.

પ્ર૦-કેમ દેખતા નથી ?

ઉ૦-કારણ કે જ્ઞાનાવરણ વિગેરે કર્મથી તેમની પ્રજ્ઞા જ્ઞાન બુદ્ધિ હણાય ગઈ છે, તેથી જ ગોવાલણે વિગેરેથી પ્રતીત બધા અંધકરને દૂર કરનાર કમલવન ખંડને ખીલવનાર સૂર્યનો તડકો રોજ થાય છે, છતાં દેખાતો નથી તથા તેની ક્રિયા તે દેશોદેશ પ્રકાશ આપવા જતો આવતો દેવદત્ત વિગેરે મનુષ્યોને ખુલ્લે ખુલ્લો દેખાય છે, અનુમાન થાય છે, તેજ પ્રમાણે ચંદ્રમા અંધારીયા પક્ષમાં રોજ રોજ થોડો થોડો ક્ષીણ થતાં અમાવાસ્યાએ સંપૂર્ણ ક્ષય થઈને પાછો અજવાળીયા પક્ષમાં એકેક કલાકે વધતો સંપૂર્ણ અવસ્થા પામેલો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તથા નદીઓ ચોમાસામાં જળના કલ્લોલથી વ્યાપ્ત થએલી પૂર આવેલી પહાડમાંથી ઝરતી (વહેતી) દેખાય છે અને વાયુઓ વાતાં ઝાડોને ભાગતા કંપાવતા વિગેરેથી અનુમાન કરાવે છે, વળી જૈનાચાર્ય કહે

છે કે તમે કહ્યું હતું કે આ બધું માયા સ્વપ્ન ઈદ્ર બળ સરખું છે, તે તમારું કહેવું જૂઠું છે, કારણ કે બધું અભાવ માનીએ તો કોઈ પણ અમાયારૂપ જે સત્ય વસ્તુ છે, તેનો પણ અભાવ થતાં તમારી માનેલી માયાનો પણ અભાવ થાય, અને જે કોઈ વાદી માયાને બતાવે, અને જેને માયાનો ઉપદેશ કરે તે સર્વ શૂન્ય માનતાં કહેનાર તથા સાંભળનાર બંનેનો અભાવ થવાથી પછી તમારી વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરશો? વળી તમારું માનેલું સ્વપ્ન પણ જાગૃત અવસ્થાની અપેક્ષાએ મનાય છે, પણ જે જાગૃત અવસ્થાનો અભાવ માનીએ તો સ્વપ્નાનો પણ અભાવ થાય, પણ તમે સ્વપ્નાવસ્થા માનો તો આંતરારહિત (જેડે લાગુ પડતી) જાગૃત અવસ્થા અવશ્યે સ્વીકારવી પડશે, અને તે જાગૃત અવસ્થા માનતાં તમારા માનેલ સર્વશૂન્યતાની હાનિ થશે, તેમ સ્વપ્ન પણ અભાવરૂપ નથી, કારણ કે સ્વપ્નમાં પણ જે દેખાય છે, તે પૂર્વે અનુભવેલું વિગેરે દેખાય છે, તે બતાવે છે.

“અણુહૃયદિઙ્ઙ્ચિતિય મુયપયદ્વિચારદેવયાડ પૂયા ।

મુમિણસ્સ નિમિત્તાઈ પુણ્ણં પાવં ચ ણામાવો ॥૧૧॥”

અનુભવેલું દેખેલું ચિંતવેલું સાંભળેલું પ્રકૃતિ વિકાર (મંદવાડ વિગેરે) દેવતાએ આપેલ વરદાન વિગેરેથી સ્વપ્ન થાય છે, પણ તેથી પુણ્ય પાપનો અભાવ નથી, ઈદ્રબળની

વ્યવસ્થા પણ ખીજું તેવું સત્ય હોય તો થાય છે ને તેવું ખીજે સત્ય ન હોય તો કોના વડે કોની (ઈદ્રબલ (નકલ) બતાવશે, એ ચંદ્ર દેખવા તે પણ રાત્રિમાં એક ચંદ્ર હોય તો ખીજા ચંદ્રમાનો આભાસ થાય છે, સર્વશૂન્ય હોય તો તે એ ચંદ્રમા ન ઘટે, તેમ કોઈપણ વસ્તુનો અભાવ સર્વથા તુચ્છરૂપ વિદ્યમાન નથી, સસલાનું સીંગડું કાચબાના વાળ આકાશનું કમળ વિગેરે અત્યંત અભાવવાળી વસ્તુઓ પ્રસિદ્ધ છતાં પણ એ પદના સમાસવાળી વસ્તુનો અભાવ છે, પણ એકપદ વાચકવાળી વસ્તુનો અભાવ નથી, જેમકે સસલો પણ છે, સીંગડું પણ છે, ફક્ત અહીં સસલાના મસ્તક ઉપર ઉગનાર સીંગડું નથી તેથી સંબંધ ફક્ત નિષેધ થયો, પણ વસ્તુનો સર્વથા નિષેધ નથી, એ પ્રમાણે ખીજે પણ સમજવું, તેથી વિદ્યમાન એવી અસ્તિ વિગેરે ક્રિયામાં જેની બુદ્ધિ રોકાઈ ગયેલ છે તેવા મતવાળા અક્રિયાવાદનો આશ્રય લઈ બેઠેલા છે, પરંતુ જેમની બુદ્ધિ જડ નથી થઈ, તેવાજ બરોબર અર્થ સમજનારા હોય છે; તે અવધિજ્ઞાની મનઃપર્યાય જ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીઓ ત્રણ લોકમાં પોલાણમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ પદાર્થોને હાથમાં રહેલા આંબળાના ન્યાય વડે દેખે છે, (જેમ આપણે હાથમાં રહેલા આંબળાને આંખથી પ્રત્યક્ષ જોઈએ તેમ તેઓ કેવળ જ્ઞાનીઓ બધું

જોઈ શકે છે, અને તે કેવળ જ્ઞાનીના કહેલા આગમાં વડે અતીત અનાગત પદાર્થોને પણ ખીબા બાણ છે.)

વળી જેઓ ખીબા અષ્ટાંગ નિમિત્ત બાણનારા છે તેઓ નિમિત્ત બળથી જીવ વિગેરે પદાર્થોને ખીબા બાણ છે.

સંવચ્છરં સુવિણં લક્ષણં.

નિમિત્ત દેહં ચ ઉપ્પાદયં

અટુંગમેયં બહવેઅહિત્તા

લોગંસિ જાણંતિ અણાગતાઈં ૯

૧ સંવત્સર તે જ્યોતિષ ૨ સ્વપ્ન ક્ષણ સૂચક ૩ શરીરના ૪ લક્ષણ નિમિત્ત ૫ શરીર ૬ ઉત્પાતિક તથા અષ્ટાંગ નિમિત્ત શાસ્ત્ર એ બાણીને ઘણા જ્યોતિષ બાણનારા લોકમાં લવિષ્ય વિગેરે બહુએ બાબતો કહે છે.

ટીકાનો અર્થ—સંવત્સર જ્યોતિષ ટીપણના આધારે વરસ ક્ષણ લોકો બાણ છે તે, સ્વપ્ન, સારામાઠા સ્વપ્નનું ક્ષણ બતાવનાર ગ્રંથ, લક્ષણ તે શરીર ઉપર શ્રીવત્સ વિગેરે શુભ અશુભ લક્ષણો બતાવનાર ગ્રંથ, ચ શબ્દથી સમજવું કે આ લક્ષણોમાં કેટલાંક અંદર હોય છે કેટલાંક બાહ્ય દેખાતાં હોય છે, નિમિત્ત પશુપક્ષી માણસનો શબ્દ પ્રશસ્ત

શકુન વિગેરે, દેહ શરીરમાં તે મસાતલ વિગેરે છે તે ઔત્પાતિક- ઉત્કાપાત દિગ્દાહનિર્ઘાત () ભૂમિક ધરતી ધૂળે છે તે, અષ્ટાંગ નિમિત્ત, પૂર્વે કહી ગયેલ પૃથ્વી કંપે છે તે, ઉત્પાત, સ્વપ્ન, અંતરિક્ષ, અંગ, સ્વર, વ્યંજન આ પ્રમાણે નવમા પૂર્વમાં ત્રીજા આચાર વસ્તુ પ્રકરણમાંથી કાઢેલ સુખદુઃખ ભવિત્ત મરણ લાભખોટ વિગેરે સૂચ્યવન્ધાર નિમિત્ત જે લાણીને ભવિષ્ય (ભૂતકાળ, વર્તમાન કાળની દેશ પરદેશ) ની વાતો ધીજાને કહે છે, જૈના ચાર્ય આ વિષય સમજાવીને અન્યવાદીને કહે છે કે તમારો શૂન્યવાદ વિગેરેનો જે ઉપદેશ કરે છે. કે માને, તે અપ્રમાણીક છે, અર્થાત જૂઠો છે.

કેઙ્ઞ નિમિત્તા તહિયા ભવંતિ,

કેસિંચિ તં વિપ્પડિણ્ણિ ણાણં

તે વિજ્ઞભાવં અણહિજ્ઞમાણા

આહંસુ વિજ્ઞા પરિમોક્કમ્મવેવ ૧ •

કેટલાંક નિમિત્તો સાચાં હોય છે, કેટલાક જ્યોષીના કહેલાં જ્ઞાન વચનો જૂઠાં પડે છે, તેથી તેઓ વિદ્યાના ભાવ (તત્ત્વ) ને ન શીખતાં તેઓ કહે છે કે આવાં જૂઠાં શાસ્ત્રોનોજ અમે ત્યાગ કર્યો છે, (લણ્યા કરતાં ન લણ્યો સારો કે લોકોને ખોટું કહીને ન ઠગે)

ટીકાનો સાર—આ પ્રમાણે જૈનોને પરવાદી કહે છે, હે બધો! શ્રુતજ્ઞાન ન્યૈતિષ પણ જૂઠું પડે છે; તે ખતાવે છે, જેમકે ચૌદપૂર્વ લણ્ણલાઓ પણ છ સ્થાનમાં (છ વિભાગમાં) પડેલા છે તેવું જૈન શાસ્ત્ર કહે છે, તો અષ્ટાંગ નિમિત્ત લણ્ણલામાં ભૂલ કેમ ન પડે? વળી અંગથી જુદા એવા નિમિત્ત શાસ્ત્રના ૧૨૫૦ અનુષ્ટુભ (પટ્ટુપ) છંદના શ્લોક છે, તેની સાડાબાર હજાર શ્લોક પ્રમાણ ટીકા છે, અને તેની પરિભાષા (વિશેષ અર્થ) સાડાબાર લાખ શ્લોક પ્રમાણ લખાણ છે,

વળી અષ્ટાંગ નિમિત્ત જાણનારાના પણ પરસ્પર ઓછા વધતા પ્રમાણથી છ ભેદ થાય છે, તેમના ખોલવામાં પણ ભેદ પડી જાય, સૂત્રમાં 'કેઈ' શબ્દ પુલિંગ છે, પણ નિમિત્તનું વિશેષણ નપુંસક જોઈએ, તેનું કારણ એ છે કે કાંતો કવિતાને લીધે છે અથવા તો પ્રાકૃત શૈલી હોવાને લીધે છે, તેથી એવો અર્થ લેવો કે કેટલાંક નિમિત્તો તથ્ય સાચાં છે, કેટલાંક નિમિત્તોમાં અથવા નિમિત્ત જાણનારાઓમાં બુદ્ધિના સંકેચને લીધે અથવા વિશેષ ક્ષય ઉપશમના અભાવે કહેલા નિમિત્તના જ્ઞાનમાં ફેર પડે છે, આર્હત (જૈન) આગમોમાં જ્યારે નિમિત્ત કહેવામાં ફેર પડે છે, ત્યારે ખીજ જૈનેતરના વચનોમાં તો શું કહેવું? આવી રીતે નિમિત્ત શાસ્ત્રોમાં ઓટાપણું જાણીને તે અક્રિયાવાદીઓ વિદ્યાના સાચા ભાવને ન માનતાં નિમિત્તો (ન્યૈતિષ)

સાચું નથી એમ જાણીને વિદ્યા ન લાણી અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાન ન મેળવવું, તેમાં ખોટાપણું છે, એવું કહી તેનો ત્યાગ કરાવે છે, અથવા ચોથા પદનો અર્થ એ કરે છે કે તેઓ ક્રિયા નથી માનતા, તેથી વિદ્યા લાણવાથી જ મોક્ષમાને, અર્થાત્ જ્ઞાનથી સંસારનું સ્વરૂપ જાણ્યું, એટલે તેનો મોક્ષ થઈ ગયો, (એટલે જરાપણુ કષ્ટ સહેલું તેમને ગમતું નથી) વળી કોઈ પ્રતિમાં ચોથું પદ આ પ્રમાણે છે, 'જાણામુ લોગંસિ વયંતિ મંદા' તેનો અર્થ કહે છે, તેઓ અક્રિયાવાદી એમ માને છે કે વિદ્યા લાણ્યા વિનાજ પોતાની મેળે લોકને અથવા આ લોકના પદાર્થોને અમે જાણીએ છીએ, એવું તે મંદ બુદ્ધિવાળા કહે છે, પણ જ્યોતિષની સત્યતા નથી માનતા, વળી અક્રિયાવાદીઓ પોતાના તરફથી તેવાં દષ્ટાંત આપે છે કે કોઈને ઠીક થાય, તે વખતે કોઈ જતો હોય, છતાં તેની કાર્ય સિદ્ધિ થાય છે, અને સારા શુકન લઈને કોઈ જાય છતાં કાર્યમાં વિઘ્ન થતું દેખાય છે, એથી નિમિત્ત બળથી જે જોશીઓ કહે છે, તે તેમનું કહેવું તદ્દન જૂઠું છે, (આ સંબંધે દલપતરામ કવિનો દૈવજ દર્પણ નામનો ગ્રંથ જોવો, તે જ્યોતિષના ફલાદેશને તદ્દન ખોટો બતાવે છે, અને જ્યોતિષનું કહેલું લવિષ્ય સાચું હોય તો શું નુકશાન થાય તે વિસ્તારથી બતાવ્યું છે) જૈનાચાર્ય ઉત્તર આપે છે, હે બંધો! એમ નથી, સારી

રીતે શ્રુત સિદ્ધાંત ભણીને વિચારી સમજીને કહે તો તેમાં ભેદ પડતો નથી, જો કે જ્ઞાનની વિચારણામાં છ ભેદ પડે છે. તે પણ તે પુરૂષોમાં ક્ષ. ઉપશમ (વિચારણા શક્તિ) ઓછી હોવાને લીધે છે, પ્રમાણુ આભાસ (અપ્રમાણુ)ના વિષમવાદથી સમ્યક્ પ્રમાણુમાં વિષમવાદની શંકા લાવવી અયોગ્ય છે. જોમકે રેતીના રણુના દેશમાં ઉનાળામાં ખરા તડકામાં પાણીનો દેખાવ દેખાય છતાં પાણી નથી, એવું જોઈને કોઈ લોળો માણુસ ખરા પાણીના સ્થાનમાં વિચાર કયાં વિના પાણી નથી એવી શંકા લાવે તો ડાહ્યા માણુસો પ્રત્યક્ષ પાણી દેખીને પણ તે લોળા માણુસની વાત માનશે કે? વળી જ્ઞેનાચાર્ય કહે છે, હે બંધો! મશકમાં અગ્નિ છે, એવું, સિદ્ધ કરવા કોઈ મશકમાં ધુમાડો ભરીને મોઢું બાંધી કોઈ જગ્યાએ મશક ખુદલી કરતાં ધુમાડો નીકળે, છતાં મશકમાં અગ્નિ સિદ્ધ ન થાય,

પણુ તેથી સત્ય ધૂમાડાનો નિષેધ ન થાય. કારણકે સારી રીતે કારણુ વિચારીને કાર્ય કર્યું હોય તો વાંધો આવતો નથી, જ્યાં વાંધો આવે ત્યાં પ્રમાણુ કરનારનો પ્રમાદ છે, પણુ તેમાં પ્રમાણુનો દોષ નથી, એજ પ્રમાણુ સારી રીતે વિચારીને જ્યોતિષ કહે, તો તેમાં ક્ષણનો ભેદ નથી પડતો, વળી છીંકના અપશુકનમાં પણુ કાર્ય સિદ્ધિ દેખાય, તે પણુ જ્યોતિષનો દોષ નથી, કારણકે ઉનાવળથી

કે અભણથી છીંક ન માનનારો કાર્ય કરીને આવે તો ત્યાં એમ સમજવું કે રસ્તામાં ખીજા શુભ શુકન મળ્યા હોય તો કાર્યસિદ્ધ થાય, તેજ પ્રમાણે શુભ શુકન જોઈને જતાં પણ પછી નબળું નિમિત્ત (અપશુકન) થાય તો કાર્યનો વિઘાત થાય, તે પ્રમાણે બૌદ્ધ શાસ્ત્રની વાત છે, એક વખત ગૌતમ બુદ્ધે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે અહીં બાર વરસનો દુકાળ પડશે, માટે પરદેશમાં તમે આવ્યા જાઓ, તે પ્રમાણે શિષ્યો આલી નીકળ્યા, પછી તરત ગૌતમ બુદ્ધે પાછા બોલાવ્યા અને કહ્યું કે તમે પરદેશ ન જાઓ કારણકે અહીં હમણાંજ પુણ્યવાન મહાસત્વ (બાળક) જનમ્યો તેના પ્રભાવથી સુકાળ થશે, આથી એમ જાણવું કે પ્રથમ નિમિત્તમાં ખીજું મળતાં પ્રથમના ક્ષણમાં શંકા પડે છે, તેથી બંને નિમિત્તનું ધ્યાન રાખવું, પણ તેથી જ્યોતિષ જોટું નથી, તે એવમક્ષંતિ સમિચ્છ લોગં

તહા તહા સમણા માહણા યા

સયં કડં ણન્નકડં ચ દુક્કવં

આહંસુ વિજ્ઞાચરણં પમોક્કવં ॥૧૧॥

સૂત્ર:—ગાથા ૧૧નો અર્થ—તે ઉત્તમ સાધુઓ શ્રાવકો આલોક સ્વરૂપને જાણીને આવું કહે છે કે પોતાના કરેલાં કર્મો

પોતે લોગવે છે, પણ ખીબના નહિ તેટલા માટે ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવે અને ચારિત્ર પાળે કે મોક્ષ મળે.

ટીકા:—એકલી ક્રિયા માનનારનાં દૂષણો બતાવે છે, તેઓ જ્ઞાન વિના ફક્ત એકલી ક્રિયાથી એટલે દીક્ષા લઈને ક્રિયા કરવી પણ જ્ઞાનની જરૂર નથી, તેઓ એમ કહે છે કે માતા છે પિતા છે સારા કર્મનું ફળ છે, તે એવું શા માટે કહે છે.

ઉ. ક્રિયાથી બધું સિદ્ધ થાય છે, પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે સ્થાવર જંગમ લોકને બાણીને ઝોલે છે કે અમે બરોબર વસ્તુ તત્વને બાણનારા છીએ, આવું બાણીને માને છે કે સર્વ છે, પણ નથી એવું કંઈ નથી,

પ્ર. આવું કેમ ઝોલે છે,

ઉ. તે તે પ્રકારે કહે છે, જેવી જેવી ક્રિયા કરે છે, તેવાં તેવાં સ્વર્ગ નર્કનાં ફળ મળે છે, આવું માનનારા ઔદ્ધના સાધુઓ કે અન્ય દર્શનીઓ અથવા પ્રાણીઓ છે તેઓ એકલી ક્રિયાથીજ મોક્ષ માને છે, વળી સંસારમાંજે કંઈ દુઃખ સુખ તે બધું પોતાના આત્માનું જ કરેલું છે, પણ ખીબ ઇશ્વરે કે કાળે કર્યું નથી, આવું તત્વ અક્રિયા વાદમાં ન ઘટે, અક્રિયાવાદમાંતો આત્માએ ન કર્યા છતાં સુખ દુઃખ લોગવવાનો સંભવ થાય છે,

એથી એમ થશે કે કરેલી મહેનતનો નાશ, અને ન કરેલાનું ફળ લોગવવું પડે. આ પ્રમાણે ક્રિયાવાદીઓ

અક્રિયાવાદનું ખંડન કરી ક્રિયાવાદને સિદ્ધ કર્યો, ત્યાં જૈનાચાર્ય કહે છે, આત્માને સુખ દુઃખ વિગેરે છે, તે તમારું કહેવું સાચું છે, પણ બધું છેજ એવું નક્કી ન માનો જો છે એવું એકાંત માનીએ તો પછી 'કયાંય નથી એવું થઈ જાય. તો પછી આ લોકમાં રહેલો બધો વ્યવહાર ઉઠી જાય, વળી એકલી ક્રિયાથી જ્ઞાન વિના સિદ્ધિ નહિ થાય, કારણ કે જ્ઞાન વિના ઉપાય ન સમજાય, અને ઉપાય વિના ઉપેય જે વાંછીએ તે ન મળે એ જાણીતું છે, કારણ કે જ્ઞાન સહિત (સમજીને કરેલી) ક્રિયાજ ઈજવાળી છે, દશવૈકલિક ચોથા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે

પદમં નાણં તઓ દયા, एवं चिद्वृत्ति-सव्वसंजण।

અન્નાણી કિં કાહી, કિં વા નાહી છેયપાવયં ॥૧॥

પહેલું જ્ઞાન અને પછી દયા (સંયમ ક્રિયા) આ બધા સાધુ માટે જાણવાનું છે અજ્ઞાની સાધુ શું કરશે? અથવા કેમ જાણશે કે આ પુણ્ય છે કે પાપ છે? એ વચનથી ક્રિયા માફક જ્ઞાનનું પણ પ્રધાનપણ છે, તેમ એકલા જ્ઞાનથી પણ સિદ્ધિ નથી, કારણ કે ક્રિયારહિત જ્ઞાન પાંગળા માફક કાર્યસિદ્ધિ ન કરે, એમ વિચારીને જૈનાચાર્યે આ અગ્યારમી ગાથાના ચોથા પદમાં કહ્યું કે જ્ઞાન ચરણ બે મળેથી મોક્ષ છે પ્ર. શું કહ્યું ઉ. જ્ઞાન ચરણથી મોક્ષ મળેતે યાદ રાખો)

જ્ઞાનરહિત ક્રિયાથી સિદ્ધિ ન થાય, આંધળો જેમ કાર્ય ન કરી શકે, ક્રિયારહિત જ્ઞાનથી સિદ્ધિ ન થાય, જેમ પાંગળો કાર્ય ન કરે, આવું જાણીને તીર્થંકર ગણુધર વિગેરેએ મોક્ષ આ પ્રમાણે કહ્યો છે, કે વિદ્યા-જ્ઞાન, અને ચરણુ તે ક્રિયા તે બંને પણ કારણુપણુ છે, જે (વિગૃહ્યાર્શી આદિપણુથી મત્વર્થીય અચ પ્રત્યય) વિદ્યાચરણુવાળો મોક્ષ-તે જ્ઞાનક્રિયાવડે સાધ્ય છે, તેવા મોક્ષને બતાવે છે. ઠીકાકાર ખીજે અર્થ કરે છે, આ સમોસરણુ એટલે મતમતાંતરોના ભેદો કોણુ બતાવ્યા ? પૂર્વે કહ્યું, અને ભવિષ્યમાં કહેશે, એવી શંકા કોઈ કરે, તેનો ઉત્તર આપે છે તે આ પ્રમાણે કહે છે, કયાંય પણ અસ્ખલિત ન અટકે એ બધું જાણુ તે પ્રજ્ઞાજ્ઞાન, તે જેમને છે, તે તીર્થંકરો વિશાળ બુદ્ધિવાળા—તે પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે બરોબર કહે છે, ચૌદ રજુ પ્રમાણુ લોક છે, અથવા સ્થાવર જંજમનો સમાવેશ છે જેમાં, તે કેવળ જ્ઞાન વડે હાથમાં આમળાને જાણુ તેમ તે લોકસ્વરૂપને જાણીને તથાગત તે તીર્થંકરપણુ અને કેવળજ્ઞાનપણુ તેને પ્રાપ્ત થયેલા તેઓ કહે છે (અને તેમને આધારે) શ્રમણુ—સાધુઓ, બ્રાહ્મણુ, શ્રાવકો એવું કહે છે, વળી ત્રીજે અર્થ કહે છે કે લોકોમાં ચાલતી પ્રચલિત વાત છે, (કે સમજીને કરે તો મોક્ષ થાય,) આ કહેનાર કેવા છે, તે કહે છે. તથા તથા તે તે પ્રમાણુ કયાંય પાઠ છે. તેનો અર્થ આ છે કે જેવો જેવો

સમાધિમાર્ગ વ્યવસ્થિત છે, સાથે છે, તેવો તેવો કહે છે, આવું કહે છે કે, આ સંસારમાં રહેલા જીવો તે અસાતાના ઉદયનું દુઃખ છે તેના વિરૂદ્ધનું શાતાવેદનીયનું સુખ છે, તે આત્માનું પોતાનું કરેલું છે, પણ કંઈ કાળ કે ઈશ્વરે કરેલું છે, તેનું પ્રમાણ બતાવે છે.

“ સર્વો પુન્વકયાણં કમ્માણં પાવર ફલવિવાગં ।

અવરાહેષુ ગુણેસુ ય ણિમિત્તમિત્તં પરો હોઈ ॥૧૧॥ ”

બધો જીવ સમૂહ પૂર્વે કરેલાં કૃત્યોનું ફલ વિપાક સુખ દુઃખ પામે છે, બાહ્ય દષ્ટિથી બગાડનાર તથા સુધારનાર અપરાધી કે લાભદાયી ગણાય છે, છતાં ખરી રીતે પૂર્વે કહેલ પોતાનાં કૃત્યોનું ફળ છે, અપજશ કે કીર્તિ પરને માથે નિમિત્ત માત્ર છે, (આથી કોઈને શત્રુમિત્ર ન ગણતાં પોતાને દોષ ગણવો આવું તીર્થંકર ગણધરો કહે છે, કે જ્ઞાન ચારિત્ર બે સાથે મળેથી મોક્ષ મળે, પણ જ્ઞાનક્રિયા જુદી પાડે તો મોક્ષ ન મળે, તે કહે છે.

ક્રિયાં ચ સજ્જ્ઞાનવિયોગનિષ્ફલાં, ક્રિયાવિહીનાં ચ

વિવોધસમ્પદમ્

નિરસ્યતા ક્લેશસમૂહશાન્તયે, ત્વયા શિવાયાલિખિતેવ

પદ્ધતિઃ ॥૧૧॥

ક્રિયા (ચારિત્ર) ઉત્તમ જ્ઞાન નિના નકામું છે અને અને ઉત્તમ જ્ઞાનની સંપદા પણ ક્રિયાવિના કલેશ સમૂહની

શાંતિ માટે નકામી છે, આ તેં મોક્ષના માટે ન લખેલી પદ્ધતિ માફક છે, અર્થાત્ તે શાસ્વતી માન્યતા છે કે ક્રિયાજ્ઞાન બંને સાથે જોઈએ, ॥૧૧, (આ અગ્યારમી ગાથામાં ટીકાકારે ખેવડો અર્થ કર્યો છે તે જૈનેતરોને લાગુ પાડી એકાંત ક્રિયા કે જ્ઞાનને નવરર્થક કક્ષાં છે, અને જૈનાગમનો અર્થ લઈ સિદ્ધ કર્યું છે કે પોતાનાં સારાં માઠાં કૃત્યોનું ફળ ભોગવવાનું છે માટે સમજીને દીક્ષા પાળો.)

તે ચક્ષુ લોગંસિહ ણાયગા ઉ

મગ્માણુસાસંતિ હિતં પયાણં ।

તહા તહા સાસયમાહુ લોણ

જંસી પયા માણવ ! સંપગાઢા ॥૧૨॥

સૂત્ર:—કેવળ જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુવાળા નાયકો સંસારી જીવોને હિતોપદેશ આપે છે કે રાગદ્વેષની ખુદ્ધિ કરશો તો આ લોકમાં હે મનુષ્યો ઘણો કાળ બ્રમણ કરશો, કારણ કે લોક શાસ્વત છે.

અર્થ:—વળી તે તીર્થંકર ગણધરો વિગેરે અતિશય જ્ઞાનીઓ આ લોકમાં ચક્ષુમાફક ચક્ષુઓ વાળા છે, તે ખતાવે છે, જેમ ચક્ષુ અજ્ઞવાળામાં પોતાની સામે રહેલા પદાર્થોને ખરોખર દેખે છે, એમ તેઓ પણ લોકોમાં રહેલા

પદાર્થોને ઘરોળર નિહાળી પ્રકટ કરે છે, તેમજ આ લોકમાં નાયક પ્રધાન (તુ શબ્દ વિશેષણમાં છે.) ઉત્તમ પુરૂષો સહુ પદેશવાથી નાયક ગણાય છે, તે કહે છે તેઓ જ્ઞાનાદિ મોક્ષ માર્ગને બતાવે છે, વારંવાર જન્મે તે પ્રબલ પ્રાણી સમૂહ તેઓનું હિત સદગતિ અપાવે, અને કુગતિ હટાવે, તેવો હિતનો ઉપદેશ આપે, વળી ચૈદ રજુ પ્રમાણુ લોકમાં અથવા ધર્માસ્તિકાય આદિ પંચઅસ્તિકાય રૂપલોક છે તેમાં જે જે પ્રકારે દ્રવ્યાસ્તક નયના અભિપ્રાયે જે વસ્તુ શાસ્વત છે, તે તેમણે બતાવી છે, અથવા આ પ્રાણી સમૂહ લોક સંસારમાં રહેલ છે તેમાં જેવી રીતે શાસ્વત (કાયમ) છે તે બતાવે છે, જેમકે મિથ્યાદર્શનની વૃદ્ધિ તેમ તેમ શાસ્વત લોક છે તે બતાવે છે, તીર્થંકર આહારક વર્ણને બધાજ જીવો કર્મ બાંધે છે, તેવું સંભવે છે, તેમજ મહા આરંભ વિગેરે ચાર સ્થાનકો (કારણો)થી જીવો નરકનું આયુ જ્યાં સુધી બાંધે છે, ત્યાં સુધી સંસારનો ઉચ્છેદ ન થાય, અથવા જેમ જેમ રાગદ્વેષ વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય, તેમ તેમ જીવની અપેક્ષાએ સંસાર શાસ્વત (ચાલુ) રહે એમ કહે છે, જેમ જેમ કર્મના ઉપચયની માત્રા (પ્રમાણ) વધે તેમ તેમ સંસારની વૃદ્ધિ જાણવી, અથવા દુષ્ટ મન વાંચા કે કાયાની ચેષ્ટાઓમાં વધારો થાય, તેમ સંસારની વૃદ્ધિ જાણવી, તેજ સંસારનો ચાલુ વધારો છે, આ સંસારમાં પ્રબલ તે જીવો, જે માત્ર કારણ કે

માણુસજ પ્રાયે ઉપદેશને યોગ્ય છે, સારી રીતે નારકીતિયાં અમનુષ્ય દેવ એ ચાર ભેદે પ્રગાઠ તે ખુબ સંસારની વૃદ્ધિ છે, હવે દુઃકાણુમાં જીવોના ભેદો બતાવે છે.

જે રક્ષસા વા જમલોડયા વા,

જે વા સુરા ગંધવા ય કાયા ।

આગાસગામી ય પુઢોસિયા જે

પુણો પુણો વિપ્પરિયાસુવેંતિ ॥૨૩૫

સૂ. અર્થ—જે રક્ષસો પરમાધામીઓ દેવો ગંધર્વ પૃથ્વીકાય વિગેરે તથા આકાશગામી તથા પૃથ્વી ઉપર ચાલનારા જીવો છે, તેમજા કરેલાં કર્મો ભોગવતા નવાં નવાં રૂપ લેઈ ભ્રમણુ કરે છે.

ટીકા:—વ્યંતર જાતિના જે કંઈ ભેદો છે, તેમાં રક્ષસ જાતિ લેવાથી બધા ભવનપતિ દેવોની જાતિ લેવી, તથા સુરો તે સૌધર્મ દેવલોક વિગેરેના વૈમાનિક દેવોની જાતિ જાણવી, (ચ શબ્દથી, જ્યોતિષીના દેવો સૂર્ય ચંદ્ર વિગેરે જાણવા) તથા ગાંધર્વ તે વિદ્યાધરો અથવા કોઈ વ્યંતર દેવની જુદી જાતિ જાણવી, તે ભેદ જુદો લેવાથી મુખ્યજાતિ હોવી જોઈએ.

કાય શબ્દથી પૃથ્વીકાય વિગેરે છએ દેવા, હવે ખીજી રીતે જીવોના ભેદો બતાવે છે, જે આકાશગામી જેમાં ઉડવાની શક્તિવાળા ચારે પ્રકારના દેવો વિદ્યાધરો પક્ષી વાયુ અને ઝીણાં ઉડતાં જંતુઓ છે, તથા પૃથ્વી આશ્રી પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ વનસ્પતિ એ ઈંદ્રિ ત્રણ ઈંદ્રી ચારઈંદ્રી જીવો છે, તે બધા પોતાનાં કરેલા કર્મોના આધારે જુદા જુદા રૂપે અરટની પાણીની ઘડીઓ ભરાય ઠલવાય તેમ આ જીવો બ્રમણ કરે છે.

જમાહુ ઓહં સલિલં અપારગં

જાણાહિણં ભવગહણંદુમોક્ષવં

જંસિ વિસન્ના વિસયંગણાહિં

દુહઓઽવિલોયં અણુસંચરંતિ ॥૧૪॥

સૂ. અર્થ—આ જન્મ મરણના ભવ ગહનના ઓધમાં સમુદ્રના અગાધ જલમાં જેમ તરવાનું જેવું મુશ્કેલ છે, તેમ આ દુઃખથી છુટવું મુશ્કેલ છે, જે સંસારમાં વિષયવાસનાવાળી અંગના (સ્ત્રી)ઓના રસમાં ખુંચેલા બંને પ્રકારના લોકમાં ત્રસ સ્થાવરરૂપે ભમે છે.

ટીકાનો અર્થ—આ ઓધ સંસાર સાગરરૂપ છે તે તીર્થંકર ગણધર વિગેરે તેનું સ્વરૂપ જાણનારા કહે છે કે

સ્વયંભુરમણુસમુદ્ર માફક અપાર છે, જે સમુદ્રનું ઘણું પાણી જલચર કે સ્થળચર પ્રાણીથી ન ઓળંગાય, તેમ આ સંસારસાગર પણ સમ્યક્દર્શન સિવાય ન ઓળંગાય, તે તું જાણ, લવગહન ૮૪ લાખ યોનિ પ્રમાણ છે, જેમાં સંજ્યાતા અસંજ્યાતા અને અનંતા જીવો તે પ્રમાણે આયુસ્થિતિ લોગવી મહાદુઃખથી (કોઈ લબ્ય જીવ) છુટે છે, એ અસ્તિવાદી ક્રિયા માનનાર અસ્તિકને છુટવું મુશ્કેલ છે, તો નાસ્તિકનું શું કહેવું ? વળી તે લવગહન સંસારને ખતાવે છે કે આ સંસારમાં સાવધકર્મ કરનારા કુમાર્ગમાં પડેલા જુદો મત પકડી બેઠેલા ખેદ પામેલા પાંચ ઈન્દ્રિયો વિષય પ્રધાન એવી સ્ત્રીમાં રકત બનેલા અથવા વિષય સ્ત્રી (વેશ્યા રૂપાળી સ્ત્રી) ને વશ પડેલા બધા સામયિકાદિ ધર્મ-ક્રિયામાં પાછા હઠે છે, તે વિષય સ્ત્રીરૂપ કાદવમાં ફસેલા આકાશ આશ્રિત કે પૃથ્વી આશ્રિત લોકમાં અથવા સ્થાવર જંગમ બે પ્રકારના જીવ સમૂહમાં ભટકે છે, અથવા સાધુ વેષ ધારીને (ચરિત્ર પૂરું ન પાળવાથી તથા સંસાર ન છોડી તેમાં રચ્યા પચ્યા રહેવાથી અથવા રાગદ્વેષ વડે ચૌદ રાજલોકમાં ભમે છે.

ન કમ્મુણા કમ્મ સ્વેંતિ બાલા,

અકમ્મુણા કમ્મ સ્વેંતિ ધીરા

મેધાવિણો લોભ મયાવતીતા

સંતોસિણો નો પકરેંતિ પાવં ॥૧૫॥

સૂ. અર્થ—અશુભ કાર્ય કરવાથી મૂર્ખ માણસો પાપ ક્ષય કરી શકતા નથી, પણ અશુભ કર્મ ત્યાગ કરવાથી ધીર પુરૂષો પાપ ખપાવે છે, વળી બુદ્ધિમાન પુરૂષો લોભથી દૂર રહે છે, અને સંતોષી થઈ પાપ કરતા નથી.

ટીકાનો અર્થ—વળી જૈનાચાર્ય કહે છે કે તે વાહીઓ અસત્ સમવસરણ (કદાચ્છદ)ને આશ્રિત મિથ્યાત્વ વિગેરે દોષોથી હારેલા સાવધ નિરવધ લેહને ન જાણનારા છતાં કર્મક્ષય કરવા ઉભા થયેલા અવિવેકપણાથી સાવધ કર્મ જ કરે છે, તે સાવધ કર્મથી પોતાનાં પાપો ક્ષય કરતા નથી, અજ્ઞાનપણાથી તેઓ ખાળક જેવા છે. હવે કર્મ કેમ ખપે તે કહે છે. અકર્મ તે આશ્રવનિરોધ વડે સંપૂર્ણ નિર્મળ અવસ્થા શૈલેશી કરણમાં જરાએ જરા કર્મ ખપાવે છે, તે વીર પુરૂષો મહા સત્વવાળા ઉત્તમ વૈદ્યો જેમ રોગ મટાડે છે તેમ આ કર્મને હણે છે, મેઘા-બુદ્ધિ-તે નિર્મળ બુદ્ધિવાળા મેઘાવીઓ હિત અહિતને જાણનારા અને તે પ્રમાણે હિત લેઈ અહિત છોડી લોભમય-પરિચ્છેદને જ છોડનારા અર્થાત્ વીતરાગ દશા પામેલા સંતોષીઓ જેમ તેમ નલાવી ચારિત્ર પાળે તે અવીતરાગ હોય છતાં પણ કર્મ ખપાવનારા છે. અથવા જેઓ લોભ છોડે છે તે જ સંતોષીઓ હોય તે એવા ઉત્તમ સાધુ ભગવંતો અસદ્ અનુષ્ઠાનથી થનારાં અકૃત્ય-પાપ રૂપ કર્મને ચ્છેદન કરે, કોઈ પ્રતિમાં એવો

પાઠ છે કે લોભ મયાદતીતા તેનો અર્થ કહે છે. લોભ અને લય અથવા લોભથી થતા લયને ઉલંઘી સંતોષી બનેલા છે. (અહીં પુનરોક્ત દોષની શંકા ન લાવવી) તે કહે છે લોભાતીતપણાથી પ્રતિષેધ અંશ બતાવ્યો અને સંતોષ શબ્દથી વિધિ અંશ બતાવ્યો, અથવા લોભાતીત-પણાથી બધા લોભનો અભાવ લેવો, સંતોષી શબ્દથી વીતરાગ દશા ન હોય તો પણ ઉત્કટ લોભ ન હોય, આ પ્રમાણે લોભનો અભાવ બતાવી બીજા કષાયોથી લોભનું મુખ્યપણું બતાવે છે, કે જેઓ લોભ છોડે તે અવશ્યે પાપ ન કરે (તેમને પછી પાપની જરૂર રહેતી નથી.)

તે તીય ઉપ્પન્ન મળાગયાઈ

લોગસ્સ જાણંતિ તહા ગયાઈ

ળેતારોં અન્નેસિ અળન્નળેયા

બુધધા હુ તે અંતકડા ભવંતિ ॥૧૬॥

સૂ. અર્થ-જેઓ પૂર્વે કહેલા કેવળ જ્ઞાની વીતરાગ કે શ્રુત કેવળી છે તેઓ આ લોકના બધા જીવોના ત્રણે કાળનાં કૃત્યો તથા સુખદુઃખને સાચા સ્વરૂપમાં જાણે છે તેઓ બીજાના નેતાઓ છે. પણ તીર્થંકરો પ્રત્યેક બુદ્ધો પોતે પોતાની મેળે બાધ પામે છે તેથી તેમનો નેતા બીજો કોઈ નથી, તેઓ કર્મનો અંત કરી મોક્ષમાં જાય છે.

ટીકાનો અર્થ—જેમણે લોભ મૂક્યો તે કેવા થાય છે તે કહે છે. વીતરાગો અથવા અદ્ય કષાયવાળા પંચાસ્તિ કાયરુપ લોક અથવા પ્રાણીલોકે પૂર્વ કાળમાં લીધેલા જન્મોમાં જે કૃત્યો કર્યા હોય, વર્તમાનમાં કરતાં હોય, કે ભવિષ્યમાં થશે, તે બધાં સુખો દુઃખો જેવાં છે તેવાં જ તે જ્ઞાનીઓ જાણે છે, પણ વિભંગજ્ઞાની માફક વિપરીત જાણતા નથી, તે સંબંધી વિભંગ જ્ઞાનીનો સૂત્રાગમનો પાઠ બતાવે છે.

હે ભગવન્ અનગાર (સાધુ) માયી મિથ્યાદષ્ટિ રાજગૃહ નગરમાં રહેલો વાણારસી નગરીમાં રહેલ રૂપો (વસ્તુ) ને જાણે દેખે ? ઉ-વિભંગજ્ઞાની હોવાથી તે દેખે પણ થોડું ફેરફારવાળું દેખે, પરંતુ ઉત્તમ સાધુઓ જેઓ ભૂતભવિષ્ય વર્તમાન જાણનારા છે, તે કેવળજ્ઞાનીઓ અથવા ચૌદ પૂર્વધ્યાની પરોક્ષ જ્ઞાનીઓ સંસારમાં રહેલા બીજા ભવ્ય જીવોને મોક્ષ તરફ લઈ જનારા નેતાઓ છે, અથવા સદુપદેશ તરફ લઈ જાય, કારણ કે જેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે, તે બીજાના દોરવ્યા વિના પોતાની મેળે ઓધ પામી મોક્ષમાં જાય છે, તે અનન્ય છે, તેઓ હિત અહિત પોતાની મેળે સમજી અહિતને છોડીને હિતને સાધે છે, તેઓ તીર્થંકર ગણધર વિગેરે બુદ્ધ છે, (હું શબ્દ ગાથામાં ‘અને’ ના અર્થમાં છે અથવા વિશેષણના અર્થમાં છે, તે પૂર્વે કહેલ છે) વળી તેઓ

લવનો અંત કરનાર છે અથવા કર્મનો અંત કરનારા છે, જ્યાં સુધી તેવા જીવો મોક્ષમાં ન જાય, ત્યાં સુધી તેઓ પાપ ન કરે, તે અતાવે છે.

તે ણેવ કુવ્વંતિ ણ કારવંતિ

મૂતાહિ સંકાહિ દુગુંછમાણા;

સયા જતા વિપ્પણમંતિ ધીરા,

વિણ્ણત્તિ(ણાય)વીરાય હવંતિ ઇગે ॥સૂ.૧૭

સૂ. અ.—પૂર્વે કહેલા ઉત્તમ સાધુઓ પાપ ન કરે, ન કરાવે, તેમ જીવહિંસાથી ડરેલા હોવાથી ધીર હિંસા કરનારની પ્રશંસા પણ ન કરે, પોતે સંયમને ઉત્સાહથી પાલે તેથી ધીર છે અને ઉપસર્ગ પરિષહથી ન કંટાળે માટે વીર છે.

ટી. અ.—તે પ્રત્યક્ષજ્ઞાની કે પરોક્ષજ્ઞાનીઓ તત્વને જાણનારા સાવધ અનુષ્ઠાનને જીવોની હત્યા થવાના ડરથી તથા પાપને ધિક્કારનારા હોવાથી પોતે ન કરે, ન કરાવે પાપ કરનારને અનુમોદે નહિ; તે પ્રમાણે જૂઠું ન જોલે; ન જોલાવે તેમ જૂઠું જોલનારને પ્રશંસે નહિ, આ પ્રમાણે ચોરી મૈથુન સેવન પરિશ્રદ્ધ એ ત્રણ પાપ ન કરે ન કરાવે તેમ કરનારને પ્રશંસે નહિ, તેઓ હંમેશાં સંયત છે, અને પાપ અનુષ્ઠાનથી દૂર રહેલા

નિર્મળ સંયમની ક્રિયા ઉત્સાહથી કરે છે, તે ધીરપુરૂષો છે, વળી કેટલાક સારું ખોટું વિચારી સમજીને જે જિનેશ્વરે કહ્યું છે તે સાચું છે, એવો નિશ્ચય કરી દુઃખ સહીને કર્મો કાપે તે વીર પુરૂષો છે, અથવા પરીસહ ઉપસર્ગ રૂપ શત્રુસેનાને જીતવાથી વીર છે, અથવા બીજી પ્રતિભાં વિષ્ણત્તિ વીરાય મંબંતિ એગે પાઠ છે તેનો અર્થ કહે છે. કેટલાક શુરૂ (ખડોળ) કર્મી જીવો અદ્ય સત્વવાળા વિજ્ઞપ્તિ-જ્ઞાન-તેનાથી જે વીર બોલવા માત્ર શૂર પણ કરણીમાં શૂરા હોય ન તેમને મોક્ષ પ્રાપ્ત ક્રિયા વિના ન થાય તે કહે છે.

શાસ્ત્રો ભણીને મૂરખો બને છે, વિદ્વાન ખરો તે કરવેજ સાચો પરખે રોગાદિ બધું વૈદ સાચો, દવા વિના જાણુ હરે ન રોગો.

હરે ય પાણે વુદૈય પાણે

**તે આત્તઓ પાસઙ સવ્વલોણ
ઉવ્વેહતી લોગમિણં મહંતં**

બુદ્ધે ડપમત્તેસુ પરિવ્વણ્ણા ॥સૂ.૧૮॥

સૂત્ર અર્થ—નાના મોટા જીવો છે, તેમને આ લોકમાં પોતાના જીવ સમાન વહાલા ગણે, અને દુઃખ ન દે, અને આ જીવ લોકને અનંત માને, અને પોતાને અનંત કાળ સંસ્મરમાં ભ્રમણુ ન થાય, માટે અપ્રમાદી બની પ્રમાદમાં ન લપટાતાં વિચરે,

ટી. અર્થ. પ્ર—ભૂતો ક્યાં છે કે જેને દુઃખ થવાની બીકથી સાધુઓ આરંભ કરતાં ડરે છે ? ઉ-જે ડહરા-કંથુઆ વિગેરે ઝીણાં જંતુઓ અથવા આંખથી ન દેખાય તેવા સૂક્ષ્મ બધા ઝીણા નાના જીવો તથા વૃદ્ધ. મોટા કે બાહર તે આંખથી દેખાય, તેવા બધા જીવોને પોતાના આત્મા સમાન માને અને જાણે છે કે દરેક જીવ જો બરેબરો મોટો થાય તો ચૌદરાજ લોકમાં પોતે એકલોજ માય, માટે મારા બરોબર કુંથુઆનો પણ જીવ છે, અથવા જેમ મને દુઃખ ગમતું નથી, તેમ બધા જીવોને દુઃખ ગમતું નથી, તે આગમ પ્રમાણુ બતાવે છે, હે ભગવન્ ! પૃથ્વી કાયનો જીવ દુઃખથી પીડાયલો કેવી વેદે ? (જેવી રીતે આપણે દીનતાથી ભોગવીએ તેમ તે પણ ભોગવે, વિગેરે સૂત્રના આલાવાથી કોઈપણ જીવને આકમણુ ન કરવું સંઘટ્ટો ન કરવો, આવું સમજીને જે આલે તે દેખતો છે, વળી આ લોકને મહાન્ત જાણે છે, કારણકે તે છજીવ નિકાયોમાં સૂક્ષ્મ બાહર ભેદોથી ભરેલ છે અથવા તે જીવ સમૂહથી અનાદિ અનંત કાળ વ્યાપ્ત છે, માટે લોક મહાન્ત છે. વળી બધા ભવ્યોનો સમૂહ પણ બધા કાળ વડે પણ મોક્ષમાં જવાનો નથી, અર્થાત્ જેમ કાળનો અંત નથી તેમ જીવોનો પણ અંત નથી, જો કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છ દ્રવ્ય હોવાથી તેનો અંત છે, તેમ ચૌદ રાજ પ્રમાણુ ક્ષેત્ર હોવાથી મર્યાદા વાળો લોક છે, છતાં પણ કાળ અને ભાવથી અનાદિ અનંત હોવાથી અને દરેક દ્રવ્યના પર્યાયો અનંતા હોવાથી મહાન્ત

લોક છે એમ કહે છે, આ પ્રમાણે લોકનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણનારો પુદ્ગલ તત્ત્વજ્ઞ મહાત્મા પુરૂષ સર્વ જીવોનાં રહેઠાણોને અશાસ્વતાં જાણીને આ વિશ્વાસ ઘાતક સંસારમાં સુખનો લેશ પણ નથી, એવું માનીને અપ્રમાદી ઉત્તમ સાધુના સહવાસમાં રહી નિર્મળ સંયમ પાળે અથવા પોતે પંડિત બની પ્રમાદી તે સુખ વિલાસી ગૃહસ્થોમાં ન લપટાતાં સંયમ અનુષ્ઠાનમાં સાવચેત રહે,

જે આયઓ પરઓ વાવિ ણડ્ઠા

અલમપ્પણો હોંતિ અલં પરેસિ

તં જોઙ્ઘતં ચ સયાવસેજ્ઞા

જે પાડ કુજ્ઞા અણુ વીતિધમ્મં ॥સૂ. ૨૧॥

સૂ. અર્થ—જે પોતાની મેળે જાણે, કે પારકા પાસે જાણે, જાણીને જ્ઞાનચારિત્ર મેળવીને પોતે તરે, અને બીજાને તારવામાં સમર્થ થાય, જે ગુરૂથી પોતે ઓધ પામે તે ગુરૂને જ્યોતિ પ્રકાશક માનીને હુમેશાં તેમની સેવામાં રહે, પછી તે સમજીને યથાયોગ્ય ધર્મોપદેશ કરે.

ટી. અર્થ—જે સાધુ પોતે સર્વજ્ઞ હોય તે ભરત મહારાજ કે મરૂદેવી માફક બીજાના ઓધ વિના પોતાની મેળે કેવળજ્ઞાન પામી પોતાની મેળે પોતાનું તથા બધા જીવો ત્રણ લોકમાં રહ્યા છે, કે બીજા પદાર્થો છે, તે બધાનું જ્ઞાન

ધરાવે છે, તે લોક સ્વરૂપ જાણે છે, અથવા બીજા તે જાણુધર વિગેરે પરથી તે તીર્થંકર કે બીજા પાસેથી જુવ વિગેરે પદાર્થોને જાણીને (બીજા જીવોના હિત માટે) તેમને ઉપદેશ આપે છે, તેવો સાધુ સારા માઠાનો જાણુ હોય તે પોતાના આત્માને તારવા સમર્થ થાય છે, અર્થાત્ આત્માને સંસાર ક્ષાપી જહાર કાઢવા સમર્થ હોય છે, તેજ પ્રમાણે બીજા જીવોને પણ સદુપદેશ આપીને તારવા યોગ્ય છે, તેવા અંને પ્રકારના સ્વયંબુદ્ધ તીર્થંકર વિગેરે સર્વજ્ઞને અથવા પરથી ઝોધ પામનાર જાણુધર વિગેરે જ્યોતિ સમાન પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવે છે, તેથી તેમને ચંદ્ર સૂર્ય કે દીવા માફક માનીને આત્માનું હિત ધ્વંષિતો સંસાર દુઃખથી ઉદ્દેગ પામેલો (ધર્મ સમજવાથી) પોતાને કૃતાર્થ માનતો હમેશાં ગુરૂ આજ્ઞાથી તેમના ચરણનું સેવન કરી આખી જીંદગી સુધી તેમની પાસે વસે તે કહે છે,

નાણસસ હોઝ માગી થિરયરઓ દંસણે ચરિત્તે ય
ઘન્ના આવકહાણ ગુરુ કુલવાસં જ મુંચંતિ ॥૧॥

જેઓ ગુરૂ કુલવાસ નથી મુકતા, તેઓ આખી જીંદગી સુધી ધન્યવાદને યોગ્ય છે, તેઓ જ્ઞાનના ભાગીયા થાય છે, (મેળવે છે) તથા ધર્મશ્રદ્ધામાં તથા ચારિત્રમાં સારી રીતે સ્થિર થાય છે, ગુરૂ કુલવાસમાં કેવા સાધુ રહે છે, તે બતાવે છે, જેઓ કર્મનું સ્વરૂપ સમજીને મનુષ્ય દેહ આર્યાક્ષેત્ર

ઉચ્ચ જાતિ વિગેરે સારા ધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો કે સારો ધર્મશ્રુત ચારિત્ર જે ભેદવાળો કે ક્ષાંતિ વિગેરે દશ પ્રકારનો યતિધર્મ અથવા શ્રાવક ધર્મ પામી વિચારીને જાણીને તે ધર્મના પડિલેહણા વિહાર ભણવું કે શ્રાવક ધર્મનાં સામાયિક પ્રતિક્રમણ પોષધ પૂજા વિગેરે કૃત્યો કરીને ખીજના આગળ તે ધર્મ સ્વરૂપ બતાવે, તેવાં ઉત્તમ સાધુઓ કે શ્રાવકો દેવગુરૂની આજ્ઞા જાહેરી સુધી પાળે, અથવા જ્યોતિ જેવા જ્ઞાની આચાર્યને રાજ સેવે તેઓ આગમનું સ્વરૂપ જાણેલા ધર્મ સમજીને પંચાસ્તિકાયવાળા લોકને કે ચૌદ રાજ પ્રમાણુ લોક સ્વરૂપને ખીજ આગળ કહી બતાવે.

અત્તાણ જો જાણતિ જોય લોગ

ગઈં ચ જો જાણઈ ણાગઈં ચ

જો સાસયં જાણ અસાસયં ચ

જાતિ ચ મરણં ચ જણોવવાયં ॥સૂ. ૨૦॥

જે આત્માને જાણે જે લોક સ્વરૂપને જાણે, જે શાશ્વત મોક્ષને જાણે. જે અશાશ્વત સંસારને જાણે. જે જન્મને જાણે, મરણને જાણે, જે ઉપપાત તથા વ્યવનને જાણે.

ટી. અર્થ—વળી ખીજું કહે છે, કે જે પોતાના આત્માને મરણ પછી ખીજા ભવમાં જનારો બાહ્ય શરીરથી જુદો

સુખ દુઃખ ભોગવનારો જાણે છે, વળી જોણે જોવા સ્વરૂપે આત્મા છે, તેવા રૂપે પોતાને જાણ્યો છે, તેણેજ આ બધો લોક પ્રવૃત્તિરૂપ નિવૃત્તિરૂપ જાણેલો છે, વળી તેજ આત્માને જોખાખનારો આ જીવ અજીવ વિગેરે ક્રિયાવાદ માને છે, અને બીજાને તેવો બોધ દેવાને યોગ્ય છે, વળી જે વૈશાખ સ્થાનમાં કેડે બે હાથ દર્ધ ઉલેકા પુરૂષ માફક લોક તથા અનંત આકાશસ્તિકાયવાળા અલોકને જાણે છે, તથા જીવા કયાંથી આવ્યા અર્થાત્ નારકીના કે તીર્યચ મનુષ્ય કે દેવોમાંથી કયા કર્મથી તેવી અવસ્થા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે, તથા અનાગમન કયા સ્થાનથી થાય છે તથા તેવા સ્થાનમાં કયા ઉપાયોથી જવાય તે સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ માર્ગને જે જાણે. અને અનાગતિ તે સિદ્ધિ સંપૂર્ણ કર્મનો નાશ અથવા લોકાગ્રે રહેલા આકાશસ્થાનને જાણવી, તથા શાશ્વત સર્વ વસ્તુ સમૂહ દ્રવ્યાસ્તિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, પર્યાય નયની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક ક્ષણે બદલાવાથી અનિત્ય છે, બંને ગુણો સાથે લેવાથી નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપે બધી વસ્તુ છે, તેવું જે જાણે છે, તેવું જૈનાગમ કહે છે, જેમકે નારકીના જીવો દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય અને લાવ (પર્યાય)ની અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે આ પ્રમાણે તીર્યચ વિગેરે પણ જાણવા, અથવા નિવાણની અપેક્ષાએ જીવ શાશ્વત અને સંસારની અપેક્ષાએ જીવ અશાશ્વત છે કારણ કે સંસારમાં રહેલા જીવો કર્માનુસારે સર્વત્ર ભ્રમણ કરે છે, તથા જાતિ તે નરક દેવ

તીર્થચ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ, અને મરણુ તે આયુ પૂરું થાય તે, તથા જન્મે તે જીવો, તેઓના ઉપપાતને જાણે, આ ઉપપાત નારક દેવલોકમાં થાય છે. અહિં જન્મની વિચારણામાં જીવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન યોનિ કહી છે, તે યોનિ સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર શીતઉષ્ણુ મિશ્ર સંવૃત વિવૃત મિશ્ર આ પ્રમાણે યોનિનાં ૨૭ વેદો છે, મરણુ તે તીર્થચ અને મનુષ્યને છે, અને જ્યોતિષ વૈમાનિકનું ચ્યવન થાય છે, ભવનપતિ વ્યંતર નારકીનું ઉદ્ધવર્તન થાય છે,

અહોઽવિ સત્તાણ વિઝટ્ટણં ચ

જો આસવં જાણતિ સંવરં ચ

દુક્કસં ચ જો જાણતિ નિજ્જરં ચ

સો માસિઝ મરિહ્હં કિરિયવાદં સૂ. ૨૧

સૂત્ર—જે જીવોની વિકૃટના; તે પીડાઓને જાણે છે, અને આશ્રવ સંવરને જાણે છે, જે દુઃખ તથા નિર્જરને જાણે છે, તે માણસજ ક્રિયાવાદને યોગ્ય છે.

ટી. અ—જીવો પોતાનાં કરેલાં કર્મનાં દુઃખનાં ક્ષણોની વિવિધ કૃટના એટલે નરક વિગેરેમાં જન્મ જરા મરણ રોગ શોકની પીડાઓ. અને તેનાથી બચાવાના ઉપાયોને જે જાણે છે, તેનો પરમાર્થ આ છે કે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમા

નથી નીચે સાતમી નારકી સુધી બધા જીવો કર્મ ધારી છે, તેમાં સૌથી વધારે બહોળકર્મી જીવો છે તે સૌથી નીચે અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકના પાથડામાં જાય છે, એવું જે જાણે, (ત્યાં સૌથી વધારે દુઃખ છે) આશ્રવ-આઠ પ્રકારનાં કર્મો જેનાથી આવે તે આશ્રવ તે જીવહિંસા રૂપ છે, અથવા રાગદ્વેષ રૂપ છે, અથવા મિથ્યાત્વ વિગેરે છે, તેને જાણે, તથા સંવર-આશ્રવનો અટકાવ-તે ઠેઠ સંપૂર્ણ યોગ નિરોધના સ્વભાવ વાળું ચૌદમે ગુણુ સ્થાને છે, તેને જાણે, વળી પુણ્ય પાપને જાણે, તથા અશાતાવેદની રૂપ દુઃખને તથા તેના કારણને જાણે, તથા શાતાવેદનીયરૂપ સુખને તથા તેના કારણને જાણે, તેનો પરમાર્થ આ છે કે જે કર્મબંધના હેતુઓને તથા તેના વિપર્યાસ હેતુઓને બરોબર જાણે, તે સંબંધી આ શ્લોક છે,

યથા પ્રકારા યાવન્ત સંસારીવેશ હેતવઃ

તાવન્ત સ્તદ્વિપર્યાસા નિર્વાણા વેશહેતવઃ

જેવી રીતે જેટલા સંસાર ભ્રમણુ હેત

તેવી રીતે તેટલા મોક્ષગમન સંકેત

આ બધું જાણે તેજ માણસ પરમાર્થથી બોલવાને યોગ્ય છે, પ્ર-શું બોલવાને? ઉ-ક્રિયાવાદ, અર્થાત્ જીવ છે, પુણ્ય છે પાપ છે તે પૂર્વે કરેલાં કર્મોનું ફળ છે, તેવો મત બતાવે તે કહે છે, જીવ અજીવ આશ્રવ સંવર બંધ પુણ્ય પાપ

નિર્જરા મોક્ષ આ નવ પદાર્થો બે શ્લોક સુ. ગાથા ૨૦-૨૧માં
 બતાવ્યા, તેમાં બે આત્માને બાણે. તેથી તે બાણનાર જીવ-
 રૂપે છે, લોક-શબ્દથી અજીવ બાણું, તથા ગતિઆગતિ
 શાશ્વત અશાશ્વત સ્વભાવ બતાવ્યો, આશ્રવ તથા સંવર તો
 ખુલ્લા બે શબ્દોથી લીધા છે, દુઃખ શબ્દથી બંધ પુણ્ય પાપ
 લીધાં, કારણ કે દુઃખ વિના પુણ્ય પાપનો બંધ ન થાય,
 નિર્જરા શબ્દ વડે નિર્જરા પદાર્થ લીધો, તેનું ક્લ મોક્ષ
 છે, માટે નિર્જરા સાથે મોક્ષ શબ્દ સમજી લેવાનો છે, એ
 પ્રમાણે પૂર્વે કહેલા જીવથી મોક્ષ સુધી નવ પદાર્થો છે, તે
 નવ પદાર્થોના સ્વીકારથી અસ્તિ વિગેરે ક્રિયાવાદ સ્વીકાર્યો
 છે, જે કેઇ વિદ્વાન આ નવ પદાર્થોને બાણે, સ્વીકારે તે
 પરમાર્થથી ક્રિયાવાદને બાણે માને છે, એમ ગણાય. પ્ર-
 બીજા મતમાં કહેલ પરિજ્ઞાનથી સમ્યગ્વાદપણું કેમ સ્વીકા-
 રતા નથી? ઉ-તેમાં કહેલા વિચારો ભેદએ તેવા યુક્તિવાળા
 લાગતા નથી, તેનું દષ્ટાંત બતાવે છે, નૈયાયિક દર્શનમાં
 પ્રમાણુ પ્રમેય સંશય પ્રયોજન દષ્ટાંત સિદ્ધાન્ત અવયવ તર્ક
 નિર્ણયવાદ જદપ વિતંડાહેત્વાભાસ છલ બતિ નિગ્રહસ્થાન એવા
 સોળ પદાર્થો બતાવ્યા છે. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કહે છે,
 (૧) પ્રમાણુ હેય ઉપાદેય નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ રૂપપણે જેનું ઓળ-
 ખાણુ જેનાવડે જ્ઞાન-બોધ કરીએ તે પ્રમાણુના ચાર ભેદ છે,
 પ્રત્યક્ષ અનુમાન ઉપમાન-શબ્દ (આગમ) તેમાં ઈન્દ્રિયોની
 નજીક બે પદાર્થો હોય, તે સંબંધી જે જ્ઞાન થાય, તેવ્ય-

પદ્દેશ (ઉપચાર) વિનાનું તેમજ નિઃશક્તિ અને નિશ્ચય કરેલું તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ જાણવું, તે અહીં આપણી ઈંદ્રી અને પદાર્થ બંને સંબંધમાં આવે, અને તેનાથીજ ઉત્પન્ન થાય, તે અભિવ્યક્ત (ખુલ્લું) જ્ઞાન નથી, તે સુખાદિક પણ નથી, અવ્યપદ્દેશ એટલે વ્યપદ્દેશવાળું માનતાં શબ્દરૂપ થાય, અવ્યભિચારી-તે જેમ (આંખની કસરથી) જે ચંદ્રમા દેખે, તે ખોટું છે, વ્યવસાય આત્મક તે નિશ્ચય કરેલું (અંધારામાં પડછાયાને ભૂત માની તે ડરે, કે લટકતા દોરડાને સાપ માને તે ખોટું છે) આ પ્રમાણે નૈયાયિકનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે, જૈનાચાર્ય તેનું ખંડન કરી ભૂલ બતાવે છે, કે આ પ્રત્યક્ષતા અયોગ્ય છે, જુઓ-જ્યાં (જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા પદાર્થના ગ્રહણ પ્રત્યે સાક્ષાત્ જાણે દેખે તે પ્રત્યક્ષ છે, અને તે પ્રત્યક્ષમાં અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યાય તથા કેવળજ્ઞાન છે, તમારું ઈંદ્રિયોથી અનુભવાતું જ્ઞાન તો આત્માનું સાધન ઈંદ્રિયોરૂપ ઉપાધિ વડે જાણાતું હોવાથી અનુમાન પ્રમાણુ માફક પરોક્ષ છે, ઉપચારથી ભલે પ્રત્યક્ષ કહો, પણ ઉપચાર તત્વ ચિંતામાં કામ લાગતો નથી, અનુમાન પણ પ્રથમથી, પછીથી, અને સામાન્યથી દેખેલું એમ ત્રણ પ્રકારે છે, (૧) કારણથી કાર્યનું અનુમાન, તે પૂર્વ માફક (સારો વરસાદ જોઈને કોઈ કહે કે વરસ પાકી ચૂક્યું, દાણા વરસે છે, વરસે મધા તો ધાન્યના થાય ઢગા.) કાર્યથી કારણનું અનુમાન તે શેષવત્ (પછવાડે પડી રહેલ

વસ્તુ દેખીને પૂર્વનું અનુમાન થાય જેમકે શીખંડ દેખીને
 દહીંનું) અનુમાન થાય, સામાન્યથી જોયેલું તે એક આંખાને
 મહાર આવેલાં જોઈને અનુમાન થાય કે જગતમાં વસંત
 ઋતુ આવી અને આંખા ફળ્યા અથવા દેવદત્તને ચાલતો
 જોઈને એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને પહોંચતાં દેખીને સૂર્યને
 પૂર્વમાથી પશ્ચિમમાં જતાં જોઈને અનુમાન કરાય કે સૂર્ય
 પણ ચાલે છે; તેમાં પણ તે સિવાય બીજી રીતે ન બને,
 તે ગમિકા () વિના કારણનું કાર્ય પ્રત્યે વ્યભિચાર
 (શંકિત) થાય, જેમાં ગમિકા હોય ત્યાં કાર્ય કારણ વિગેરે
 સિવાય પણ ગમ્ય ગમક ભાવ જોયો છે, જેમકે શકટ
 (મૃગસર) નક્ષત્રના ઉદયનું ભવિષ્ય કૃતિકા નક્ષત્ર ઉગેલું
 દેખીને કોઈ પણ કહી શકે, તે કહે છે. જ્યાં બીજી રીતે
 જે ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં કાર્ય કારણ કર્તા એ ત્રણે પૂછ-
 વાની શી જરૂર છે? અથવા જ્યાં બીજી રીતે ઉત્પન્ન ન
 થાય, એવું નથી, અર્થાત બીજી રીતે થાય તો પછી કાર્ય
 કારણ કર્તાની શી જરૂર છે? હવે ફરી જૈનાચાર્ય કહે છે,
 કે તમારું માનેલું પ્રત્યક્ષ અપ્રમાણ છે, તો અનુમાન પણ
 તેના આધારે હોવાથી અપ્રમાણ છે, જેમ ગાયને ગવય,
 વળી જ્યાં સંજ્ઞા અને સંજ્ઞીનો સંબંધનો સ્વીકારાય થાય
 ત્યાં ઉપમાન થાય (ઉપમા ઉપમાન એક જ છે) અહીં ઉપ-
 માનમાં પણ તે સિવાય બીજી રીતે ન થાય, એવી સિદ્ધિમાં
 અનુમાનના લક્ષણપણાથી તેમાં સમાઈ જવાથી ઉપમાન

પ્રમાણુ અનુમાનથી જુદું નથી, હવે જે તમે કહો કે અણુ-
પપત્તિ નથી, અર્થાત્ જુદું થાય છે, એવું કહેશો તો તમારા
કહેવામાં વ્યભિચાર (શંકા૩૫) હોવાથી ઉપમાનગી અપ્રમા-
ણુતા થશે, વળી તમે આગમ પ્રમાણુ કહો છો, તે પણ
બધાં આગમ વચનો પ્રમાણુભૂત નથી પ્ર.-ત્યારે કેવી રીતે
છે? ઉ.-જે પ્રમાણિક પુરૂષો છે, તે કેવળી પ્રભુનાં કહેલાં
વચનો જ પ્રમાણુભૂત છે, અને જિનેશ્વર દેવ સિવાય બીજા
મતાંતરમાં આપણું યુક્તિથી ઘટતું નથી, એ અમે બીજી
જગ્યાએ બતાવ્યું છે, વળી આ બધું પ્રમાણુ આત્માનું
જ્ઞાન (સમજણ) છે, અને આત્માનો જ્ઞાનગુણ આત્માથી
જુદા પદાર્થપણે સ્વીકારવો યોગ્ય નથી, છતાં જે તમે જ્ઞાન
ગુણુ જુદો માનશો તો રૂપરસ વિગેરે ગુણુને પણ જુદા
પદાર્થ માનવા પડશે. હવે પ્રમેય સંબંધી કહે છે.

પ્રમેય ગ્રહણ કરવાથી ઈન્દ્રિયોના પદાર્થરૂપે તેમનો પણ
આશ્રય લીધો જૈનાચાર્ય પ્રમેય સંબંધી કહે છે કે તમે
આશ્રય લીધા છતાં પણ તે યુક્તથી સિદ્ધ થશે નહિ. તે
બતાવે છે.

દ્રવ્ય સિવાય તે પ્રમેય ગુણુ રહી શક્તા નથી, અને
દ્રવ્ય લીધું તે વખતે તેના ગુણુ અંદર આવી ગયા, ત્યારે
જુદા લેવાથી શું લાભ? પ્રમેયમાં કોણુ કોણુ છે તે કહે
છે, આત્મા શરીર ઈન્દ્રિય અર્થ યુદ્ધિમન પ્રવૃત્તિ દોષ

પ્રેત્ય ભાવ કલ હુ ખ અપ વર્ગ એમ છે, તેમાં આત્મા પોતે બધાનો દેખનારો ભોગવનારો છે, અને તે ઇચ્છાદ્રેષ પ્રયત્ન સુખદુઃખ જ્ઞાન અનુભેય છે, જૈનાચાર્ય કહે છે કે અમે તે આત્માને જીવ પદાર્થ પણે ગ્રહણ કર્યો છે, શરીર તો તેનું રહેવા ભોગવવાનું ધર છે, તેમ પાંચ ઇન્દ્રિયો પણે ભોગ આયતન (સાધનો) છે, અને ભોગવવા યોગ્ય ઇન્દ્રિયોને માટે બધા પદાર્થો છે, એ બધાં શરીર વિગેરેને અમે અજીવ તરીકે લીધાં છે, બુદ્ધિ ઉપયોગ એ જ્ઞાનનો એક ભાગ છે, તેતો જીવ શબ્દ લેવાથી તેમાં સમાવેશ થઈ ગયો, બધા વિષયમાં અંતઃકરણમાં બધું સાથે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, એવા ચિન્હવાળું મન છે તેમાં દ્રવ્ય મન (અદૃશ્ય ઇન્દ્રિ) તે દ્રવ્યરૂપે પુદ્ગલનું અનેલું હોવાથી અજીવમાં લીધું અને ભાવ મન આત્માના જ્ઞાન-સુખરૂપે હોવાથી જીવમાં લીધું, આત્માને સુખ દુઃખ ભોગવવામાં પ્રવર્તન તે પ્રવૃત્તિ છે, પણ તે જુદા પદાર્થ તરીકે ગણવી ઉચિત નથી, તે કહે છે, પ્રવૃત્તિ તે આત્માની ઇચ્છા છે, તે આત્માનો જ ગુણ છે, કારણ કે આત્માના અભિપ્રાયપણે જ્ઞાનનો એક અંશ પ્રવૃત્તિ છે, આત્માને હ્રષિત કરે તે દોષ છે, તે બતાવે છે, આ આત્માને આ શરીર અપૂર્વ નથી, કારણ કે આવું શરીર અનાદિથી તેની સાથે છે, તેમ છેલ્લું પણ નથી, કારણ કે જન્મ મરણથી પરંપરા અનંતી છે, આમ શરીરમાં અપૂર્વ કે અંતપણે જે આત્માનો અધ્યયવસાય (વિચાર)

તે દોષ છે, અથવા રાગદ્રેષ મોહ વિગેરે દોષ છે, આ દોષ પણ જીવ (સાથે કર્મ સંબંધી) અભિપ્રાય પણ છે તેથી જીવમાં સમાઈ જાય માટે જીવો ન કહેવો, પ્રેત્યભાવ-પર-લોકનો સદ્ભાવ (સત્યતા) આ પણ સાધનવાળો જીવ અજીવ પણ લીધો છે, ફલ પ્રણ સુખ દુઃખનું લોગવવારૂપ છે, તે પણ જીવજીવની અંદર સમાય છે, પણ જીવું નથી, દુઃખ તે પણ જીવી જીવી પીડારૂપ છે, તે ફળથી જીવું નથી, મોક્ષ જન્મ મરણના પ્રમંથના ઉછેદનરૂપે સર્વ દુઃખ (સુખ)થી મુક્તિ જે મોક્ષ છે, તે અમે પણ લીધો છે, આ શુ છે? એવો અનિશ્ચિત પ્રત્યય (જ્યાં ખાત્રી ન થાય) તે સંશય તે નિર્ણય (ઓછો નિર્ણય) માફક આત્માનો ગુણ જ છે, જેને ઉદ્દેશીને ઉદ્યમ કરે તે પ્રયોજન (મતલબ) તે પણ મર્યાદાનો અંશ હોવાથી આત્માનો ગુણ જ છે.

જ્યાં અવિપ્રતિપત્તિ (ખાત્રી) કરવા માટે જે વિષય કહીએ તે દૃષ્ટાન્ત છે, આ પણ જીવ અને અજીવ વચ્ચેનું અંતર છે, પણ તેટલા માટે તેથી જીવો પદાર્થની કલ્પના કરવી યુક્ત નથી, કારણ કે પછી પદાર્થની સંખ્યા દદ ઝોળાંગી જશે, એક અવયવ ગ્રહણ કરવાથી તેના પછીનો ભાગ વારંવાર ગ્રહણ કરવો પડશે, (તેથી જીવો પદાર્થ ન ગણવો.)

સિદ્ધાન્ત—ચાર પ્રકારનો છે. (૧) બધા મતવાળાઓને માનનીય જેમકે ફરસ ઇદ્રિ વિગેરેથી ફરસ વિગેરે પદાર્થો

પ્રમાણોવડે પ્રમેયનું માનવું, (૨) સમાન તાંત્ર સિદ્ધ-પરતાંત્ર અસિદ્ધ-પોતાને માન્ય પણ ઊભાને અમાન્ય, જેમકે સાંખ્ય-મતવાળા કહે છે કે અસતને આત્મલાલ ન થાય, અને જે વિદ્યમાન હોય તેનો કોઈપણ વખત સર્વથાવિનાશ ન હોય, તે જ કહે છે “ન હોય તો ન થાય અને હોય તો નાશ થાયે કયાંથી! (૩) એક સિદ્ધ થાય તો તેની પછી ઊભાની અનુસંગથી સિદ્ધિ થાય, તે અધિકરણ સિદ્ધાંત જેમકે ઈંદ્રિયોથી જુદો જાણનારો આત્મા છે, કે જે આત્મા દેખવાથી સ્પર્શ કરવાથી એક પદાર્થ ગ્રહણ કરે છે, તેમાં (૧) અનુસંગી અર્થો (પદાર્થો) છે, (૨) ઈંદ્રિયો જુદી જુદી છે, (૩) નિયત (નક્કી) વિષયવાળી ઈંદ્રિયો છે, (૪) પોતાનો વિષય ગ્રહણ કરે તે ચિન્હ છે, (૫) જાણનારનાં જ્ઞાન સાધનો છે, (૬) સ્પર્શ વિગેરેથી જુદું દ્રવ્ય છે, (૭) ગુણોને રહેવાનું સ્થાન દ્રવ્ય છે, (૮) અનિયત વિષયો ચેતના છે, આ આઠેમાં અનુક્રમે પ્રથમ એક પછી એક સિદ્ધ થાય છે, પણ પ્રથમનો સિદ્ધ થયા વિના પછીનો સિદ્ધ ન થાય સિદ્ધાંતનો ૪થો ભેદ અભ્યુપમ છે, જેમકે શબ્દના વિચારમાં કોઈ ખોલે કે દ્રવ્ય શબ્દ હો, અર્થાત્ શબ્દ દ્રવ્ય છે, પણ તે શબ્દ નિત્ય છે કે અનિત્ય છે? આવો વિચાર થાય, (તેમાં કોઈ નિત્ય માને કોઈ અનિત્ય માને કોઈ નિત્યાનિત્ય માને) તે અભ્યુપગમ સિદ્ધાંત છે, આ ચાર પ્રકારના વાદીના માનેલા સિદ્ધાંતો જૈન ધર્મ પ્રમાણે જ્ઞાનથી જુદા પડતા નથી, અને

જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે, તેથી જુદો માનવો ઉચિત નથી, અવયવો-પ્રતિજ્ઞા હેતુ ઉદાહરણ ઉપનય નિગમન એ પાંચ છે, તેમાં સાધ્યનો નિર્દેશ તે પ્રતિજ્ઞા (પોતાનું ધારેલું કહેવું તે) છે, જેમકે શબ્દ નિત્ય છે કે અનિત્ય છે, હેતુ-પ્રતિજ્ઞાને પુષ્ટ કરે તે હેતુ-જેમકે તે તેનો ઉત્પન્ન કરનાર છે, ઉત્પન્ન થાય તે અનિત્ય છે, દૃષ્ટાંત-ઉદાહરણ સાધ્ય સાધર્મ્ય વૈધર્મ્ય ભાવમાં તે કામ લાગે છે, જેમકે ઘડો (માટીથી ઉત્પન્ન થયેલો આપણે જોઈએ છીએ) આ અનિત્યમાં સાધર્મ્ય ધર્મ છે, હવે વૈધર્મ્ય ઉદાહરણ આપે છે કે જે અનિત્ય નથી, તે ઉત્પન્ન પણ થતું નથી, જેમકે આકાશ, તે અનાદિ છે તે કોઈનું કરેલું નથી.

તથા ન તથા—વા. એટલે તેવું છે કે તેવું નથી, એ પોતાના પક્ષનો ઉપસંહાર (સમાપ્તિ) કરવો, તે ઉપનય છે, જેમકે અનિત્ય શબ્દ કરેલો છે તેથી જેમ ઘટ બનાવેલો અનિત્ય છે, તેમ શબ્દ આપણે બનાવેલો હોવાથી તે અનિત્ય છે, બીજી રીત-તેમ અનિત્યનો અભાવ ત્યાં કૃતકત્વનો પણ અભાવ, તેથી આકાશ માફક નથી, તેથી આકાશ નિત્ય પણ શબ્દ અનિત્ય, પ્રતિજ્ઞા તથા હેતુ બંનેનું ફરીથી કહેવું તે નિગમન, “તેથી અનિત્ય” જેમ કે શબ્દ અનિત્ય બનાવેલ હોવાથી ઘડા માફક, માટે ઘડો જેમ અનિત્ય તેમ શબ્દ પણ અનિત્ય સિદ્ધ થયો; એટલે પ્રતિજ્ઞા હેતુ દૃષ્ટાંત ઉપનય તથા નિગમન એ પાંચ અવયવો જે શબ્દ માત્ર લો,

તો શબ્દો પુદ્ગલ છે, તેથી અભવપણે કહી જુદો પદાર્થ ન ગણો, જે તમે આ જ્ઞાન તરીકે લો તો ભવગુણમાં સમાઈ જાય, (જુદો પદાર્થ ન લો) જે જ્ઞાનના જુદા જુદા લેદોને પદાર્થપણું મानीએ તો પદાર્થોની સંખ્યામાં ઘણાપણું આવશે (હદ ઉલંઘી જશે) કારણ કે જ્ઞાનના લેદોનો પાર નથી, સંશયથી પછી ભવિતવ્યતા પ્રત્યયરૂપ સાત્રા પદાર્થનું વિચારવું, તે તર્ક છે, જેમકે આ દેખાય છે તે ઝાડનું કુંકું કે માણસ હોવું જોઈએ, આ તર્ક (વિચારણા) થાય તે પણ જ્ઞાનનો ભાગ છે, હવે આ જ્ઞાનને જ્ઞાનીથી ભિન્ન પદાર્થ માનવો, એ વિદ્વાનો સ્વીકારતા નથી, સંશય અને તર્ક પછી પ્રત્યય નિર્ણય (ખાત્રી) થાય છે, આ નિર્ણય પણ જુદા પદાર્થ તરીકે જ્ઞાનનો અંશ હોવાથી ન માનવો, વળી આ નિશ્ચયપણે હોવાથી પ્રત્યક્ષ વિગેરે પ્રમાણમાં સમાઈ જાય છે તેથી જુદો પદાર્થ ન માનવો તે ન્યાય છે,

ત્રણ કથા—૧ વાદ, ૨ જલ્પ ૩ વિતાંડા પ્રથમવાદનું લક્ષણ બતાવે છે. પ્રમાણ તર્ક સાધનથી ઉપાલંબ () સિદ્ધાંતથી મળતું પાંચ અવયવથી ઉત્પન્ન પક્ષ પ્રતિપક્ષનું પરસ્પર સાંભળવું તે વાદ છે, તે તત્વજ્ઞાન માટે શિષ્ય તથા આચાર્યને હોય છે, તેજ વાદ ભૂતવાની ઇચ્છાથી આવેલા સાથે છળ જાતિ નિચ્છલસ્થાનના સાધનથી કરાય તે જલ્પ, અને તે જલ્પજ પ્રતિપક્ષ સ્થાપ્યા વિના (પરમાર્થ વિના) સાથાકુટ કરે તે વિતાંડા છે, આ ત્રણ લેદો માટે જ્ઞેનાચાર્ય

કહે છે કે આ ત્રણ ભેદો ખરા નથી, કારણ કે તત્વ ચિંતામાં તત્વ શોધવા માટે વાદ કરવો, છળ જટપ વિતાંડાથી કંઈ તત્વબોધ મળતો નથી, છલ વિગેરે તો પરને ઠગવા માટે હોય છે, પણ તેથી તત્વ શું મળે? એથી તમે ત્રણ ભેદો બતાવ્યા છતાં તેમાં પદાર્થપણું નથી, એથી જ જે પરમાર્થથી વસ્તુ વૃત્તિએ વસ્તુ મળે તે જ પરમાર્થપણું સ્વીકારવી ચુકત છે, અને વાદ પણ પુરૂષની ઈચ્છાને આધીન હોવાથી અનિશ્ચિત હોય છે, તેથી તેમાં પદાર્થપણું નથી, અને પુરૂષની ઈચ્છાને આશ્રયીવાદો લેવા જઈએ તો પશુ પક્ષી કુકડાં લાવક વિગેરે (પાડા હાથી બકરા કુતરા)માં પણ સામસામા પક્ષ બંધાઈ લડે છે, તેમનામાં પણ તત્વપ્રાપ્તિ ગણાય પણ તે તમે ઈચ્છતા નથી.

હેત્વાભાસ

અસિદ્ધ અનેકાંતિક વિરૂદ્ધ હોય તેવા હેતુઓ હેતુઓ જેવા દેખાય છતાં તે નકામા હોવાથી હેત્વાભાસ છે, જેના ચાર્ય કહે છે કે સાચા હેતુમાં પણ તત્વ વ્યવસ્થા નથી, તો હેત્વાભાસમાં ક્યાંથી હોય? તે કહે છે, અહીં જે નિયત વસ્તુ છે, તે જ તત્વ કહેવાને યોગ્ય છે, પણ હેતુઓ તા કોઈ વસ્તુમાં કોઈ સ્થળે સાધતાં હેતુઓ છે. બીજે સ્થળે તે હેતુઓ અહેતુ છે, એટલે અનિયત છે (માટે તે પદાર્થ નથી)

છલ—અર્થનો વિચાર કરતાં કહેનારને અર્થ બદલીને પૂર્વના અર્થનો વિઘાત કરે, તેમાં અર્થ બદલવાથી કહેનાર

બૂઠો પડે, તે વાકુલ છે, જેમકે નવ કાંબળવાળો દેવદત્ત છે, અહીં કહેનારના મનમાં નવા કાંબળાવાળો દેવદત્ત છે છતાં બીજે કહે કે તેની પાસે નવકાંબળો નથી, તેની પાસે તો એક જ કાંબળ છે ! આમ કહીને તેનો મુદ્દો ઉડાવી દે, આ રીતે વાદીને ઠગવો તે છદ્મ કહેવાય. તેથી જૈનાચાર્ય કહે છે કે જો તે છલ છે, તો તત્ત્વ નથી અને તત્ત્વ છે તો છલ નથી, કારણ કે પરમાર્થ જેમાં હોય તે તત્ત્વ અને પદાર્થ છે, માટે છલને જો તત્ત્વ કહીએ બોલવાની યુક્તિ હદ ઓળંગી જાય છે, દૂષણ નહિ છતાં દૂષણ બતાવવું તે દૂષણભાષને જાતિ કહે છે, હવે સાચા દૂષણને પણ તત્ત્વ વ્યવસ્થા નથી, કારણ કે તે ચોક્કસ નથી, અને તે અચોક્કસપણું આવી રીતે છે કે એક જગ્યાએ તે સાચું દૂષણ હોય છે, બીજે સ્થળે તે દૂષણભાસ (ખોટું દૂષણ) હોય છે, અને તે પુરૂષની શક્તિની અપેક્ષાનો આધાર રાખવાથી દૂષણ કે દૂષણભાસ થાય છે, તેથી કેવી રીતે દૂષણ આભાસરૂપ જાતિઓને પદાર્થરૂપે કહી શકાય ! એથી તે જાતિઓનું અવાસ્તવ (બૂઠા)પણું છે,

નિગ્રહસ્થાન

વાદ સમયે વાદી કે પ્રતિવાદી જેના વડે પકડાય (બોલતો અટકી જાય) તે નિગ્રહસ્થાન છે, અને તે વાદીનું અસાધન અંગ વચન છે, અને પ્રતિવાદીનું દોષના ઉદ્ભાવન છે તે બંને છોડીને નૈમાયિક મતવાળા જે કંઈ બોલે છે, તે વ્યર્થ પ્રલાપ માત્ર છે, અને તે પ્રતિજ્ઞાની

હાનિ છે, પ્રતિજ્ઞાન્તર (ખીજી પ્રતિજ્ઞા) પ્રતિજ્ઞાનો વિરોધ વિગેરે છે, અને આ બધું બિચારતાં નિઝહસ્થાન બનતું નથી, અને કોઈ અંશે થતું હોય તો બોલનાર પુરૂષની મૂર્ખતાકે અસમય સૂચકતાનો અપરાધ કહેવો ઉચિત છે, પણ આ નિઝહસ્થાનમાં તત્વપણું ન ઘટે, વક્તાના ગુણ દોષો પારકાના અર્થમાં અનુમાન કરતાં કહેવાય, પણ તેથી તે તત્વપણું ન પામે, તેથી નૈયાયિકે કહેલું તત્વ તે તત્વપણું યોગ્યતું નથી, તે નૈયાયિકે કહેલી નીતિ વડે તેવું બોલતાં દોષપણું આવે છે,

હવે વૈશેષિકની વાત કહે છે

વૈશેષિકનું કહેલું તત્વ નથી, જેમકે દ્રવ્ય ગુણ કર્મ સામાન્ય વિશેષ અને સમવાય એ છ તત્વો માને છે, તેમાં દ્રવ્યના નવ ભેદો પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ આકાશ કાળ દિશા આત્મા અને મન માને છે, તેમાં પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ એ ચાર જુદાં જુદાં દ્રવ્ય નથી, તે જૈનાચાર્ય બતાવે છે કે તે ચારે પરમાણુઓના સમૂહો છે, તે પ્રયોગ (બનાવટ) કે વિસ્ત્રસા (કુદરતી) સંજોગો મળતાં પૃથ્વી વિગેરે રૂપે થવા છતાં પણ પોતાનું દ્રવ્યપણું છોડતાં નથી, અવસ્થા બદલવાથી દ્રવ્યભેદ ન પડે, એમ ભેદ પાડીએ તો ભેદોની હદ ન રહે, વળી અમે આકાશ અને કાળને દ્રવ્યપણું કહ્યાં છે જ, પણ દિશાઓ તો આકાશના અવયવ (વિભાગ) હોવાથી તેને જુદું દ્રવ્ય ન કહેવું,

અતિપ્રસંગ (હદ ઉલંઘવાનું) થાય. આત્માને પણ જૈનોએ પોતાના શરીર માત્રમાં જ વ્યાપેલો ઉપયોગ લક્ષણવાળો દ્રવ્યપણે સ્વીકાર્યો છે, મનને જૈનોએ દ્રવ્યમનને પુદ્ગલ પરમાણુરૂપ હોવાથી પરમાણુ માફક ગણી લીધું છે, અને ભાવ મન જ્ઞાનરૂપ હોવાથી જીવનો ગુણ ગણી આત્મામાં ગણી લીધેલ છે, વળી વૈશેષિકોજ કહે છે કે પૃથ્વીયોગથી પૃથ્વી, તે પણ પોતાની સ્વપ્રક્રિયા (વ્યાખ્યા) માત્રજ છે, કારણ કે પૃથ્વીથી જુદું પડેલું પૃથ્વીપણું કયાંય નથી કે જે ખીજ યોગથી પૃથ્વી બને, (અર્થાત્ પૃથ્વી હોય તે પૃથ્વીરૂપેજ છે) તેમના માનેલા સામાન્ય વિશેષ ભેદો પણ નિરર્થક છે, કારણ કે જગતમાં જે વિદ્યમાન છે તે બધું સામાન્ય વિશેષરૂપે છે, માટીના લુંદામાંથી ઉપર નીચેના બનાવેલા બે ઢુકડા તળીઉં તથા મોઢાનો ભાગ જોડવાથી ઘડો બને છે એટલે નામ જુદું પડયું. જેમ માણસનું માથું સિંહ જેવું હોય અને બાકીનો ભાગ માણસ જેવો હોય તો નરસિંહ કહેવાય છે, એટલે સિંહ પણ છે નર પણ છે, તેજ કહ્યું છે—જો ભેદ માનીએ તો તે તેનો અવયવ (અંશ) નથી, અને જો તે તેનો અન્વય (અંશ) છે તો તેનો ભેદ કહેવાય નહિ, જેમકે મોઢું સિંહનું હોવાથી તે માણસ ન કહી દેવાય, તેમ ખીજ ભાગો માણસોના હોવાથી સિંહ પણ ન કહી દેવાય, પણ શબ્દ વિજ્ઞાન કાર્યોના ભેદથી તે નરસિંહ ભતિ માંજ ગણાશે, વિગેરે સમજવું.

વળી વૈશેષિકે માનેલા રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શોરૂપી દ્રવ્યના વિશેષ ગુણો છે, તથા સંખ્યા પરિમાણ બુદ્ધાપણું સંયોગ તથા વિભાગ પરત્વ અપરત્વ આ સામાન્ય ગુણો છે, કારણ કે તે બધા દ્રવ્યોમાં છે, તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિ સુખ દુઃખ ઈચ્છા દ્રેષ પ્રયત્ન ધર્મ અધર્મ સંસ્કાર એ આત્માના ગુણો છે, ગુરૂપણું (ભાર) પૃથ્વી તથા પાણીમાં છે, અને પૃથ્વી પાણી અગ્નિમાં પીગળીને વહેવાનો ગુણ છે પાણીમાં જ ભીનાશ છે, વેગ નામનો સંસ્કાર મૂર્ત દ્રવ્યમાં જ છે, આકાશનો ગુણ શબ્દ છે, તેમાં સંખ્યા વિગેરે સામાન્ય ગુણોરૂપ વિગેરે માફક દ્રવ્ય સ્વભાવપણા વડે પરની ઉપાધિવાળા હોવાથી તે ગુણો નથી, કદાચ તમે માને તો પણ તે ગુણોની બુદ્ધિ વ્યવસ્થા ન હોય, અને જો ગુણો બુદ્ધા માને તો દ્રવ્ય સ્વરૂપની હાની થશે. કારણ કે તત્ત્વાર્થ અધ્યાય ૫ સૂત્ર પ્રમાણે) ગુણ પ્રચાયવાળું દ્રવ્ય છે, માટે દ્રવ્ય ગુણ એકજ હોવાથી તેમને દ્રવ્ય તરીકે માનવામાંજ ન્યાય છે, પણ બુદ્ધા માનવામાં ન્યાય નથી, વળી તેનો ભાવ તે તત્ત્વ છે, અને (વ્યાકરણની રીતિએ) ભાવ પ્રત્યય જે ગુણનો હોય તેના ભાવથીજ તે શબ્દ પ્રવેશ થઈ શકે, અને તેને માટે (સંસ્કૃતમાં) ત્વ તલ પ્રત્યય છે, તેમાં ઘડો રાતો પાણી આણવાનો જળ ભરેલો હોય તેને બધા લોકો અને ઘડો કહે છે, અહીં ઘડાનો ભાવ ઘટત્વ છે રાતાનો ભાવ રક્તત્વ અને આહારકનો ભાવ આહારકત્વ છે જળવાળાનો ભાવ જળવાળાપણું છે,

આ બધામાં ઘટ સામાન્ય છે, તેમાં લાલ રંગ તો ક્રિયાવાળું દ્રવ્ય સંબંધરૂપે ગુણોનો સદ્ભાવ છે તેથી તે માટી દ્રવ્યમાં નીચેનું તળીઉં પૃથુ ઉપરનું મોઢીઉં બુદ્ધ બનેના લેગા આકારવાળું પાણી વિગેરે લાવવા માટે યોગ્ય કુટક નામવાળો જેને ઘડા શબ્દથી બોલાય, ત્યાં ત્વ તલ પ્રત્યય લાગે, (તલમાં પૃથ્વી તલ જ્યાં પૃથ્વી હોય ત્યાં તેનું તળ હોય) અહીં નીચલા પ્રશ્નો થાય છે, (૧) લાલ ઘડો-તેમાં લાલ એ શું ગુણ છે ? (અર્થાત્ લાલ માટીનો તથા રમઝી વિગેરે તો રંગ લગાવેલો છે) જે રંગપણાથી લાલ છે, અને તેમાં કેટલું દ્રવ્ય છે ? (ઘડામાં વપરાયલી માટીનું વજન. બસેર પાંચશેર જેવા પ્રમાણનો ઘડો) જ્યાં ઘટ શબ્દ લાગુ પડે જેના વડે તે ભાવ પ્રત્યય ઘટત્વ કહેવાય ? શા માટે અહીં લાલનો ભાવ લાલાશ ન કહેવાય ? ઉ-ઉપચારથી કહેવાય, તે બતાવે છે, લાલ-એ લાલ માટીના દ્રવ્યનો ઉપચાર કરીને તેનો સામાન્ય ભાવ લાલાશ થાય છે, પરંતુ તત્ત્વ ચિંતામાં લાલાશનો ઉપચાર જોવાતો નથી, શબ્દની સિદ્ધિમાં જ કૃતાર્થપણું થાય છે, (આ બધાનો પરમાર્થ એ છે કે લાલ કાળો ઘડો હોય તેમાં લાલ અને કાળો ગુણ છે, પણ અહીં ઘડાનો ખપ છે, એટલે લાલ કાળા ગુણને નામે તાં ઘડા દ્રવ્યને જ પકડે છે, ઘડો લીધો, એટલે તેની સાથે લાલ કાળો આવશે જ. લાલ કે કાળો રંગ ઘડાથી બુદ્ધો રહેવાનો નથી, માટે બુદ્ધો પદાર્થ ન મનાય); શબ્દ આકાશનો ગુણ

છે, જૈનાચાર્ય કહે છે કે આકાશનો ગુણ શબ્દ કદીપણ ન થાય, કારણ કે શબ્દ પુદ્ગલનો બનેલો છે, અને આકાશ અમૂર્ત (તથા પુદ્ગલથી ભિન્ન) છે, બાકીનું વૈશેષિકનું કહેવું પ્રક્રિયા (વ્યાખ્યા) માત્ર છે પણ સાધન કે દૂષણના અંગ નથી, વળી ક્રિયા પણ દ્રવ્યની સદા સાથે રહેનારી સમવાયની (સોબતણ) છે, માટે ગુણ માફક તે દ્રવ્યની જુદી માનવાની નથી, હવે સામાન્ય-પર અપરની વાત બતાવે છે, પર તે મહાસત્તા નામનું દ્રવ્ય વિગેરે પદાર્થ માત્રમાં વ્યાપેલ છે, તેવું કહેવું છે કે સત્ એટલે દ્રવ્ય ગુણ કર્મમાં જે સત્વ હોય તો તે સત્તા છે, હવે અપરની વ્યાખ્યા કરે છે. દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વ અને કર્મત્વ રૂપ અપર છે, આ સાંભળીને જૈનાચાર્ય કહે છે કે હે અંધો! મહાસત્તાને તમે જુદો પદાર્થ માનો છો, તે યોગ્ય નથી, કારણ કે તેમાં સત્ એવો જે પ્રત્યય છે, તે અપર સત્તા નિબંધવાળો છે કે પોતાની મેળે છે? જો તમે કહોશો કે અપર સત્તા નિબંધવાળો છે, તો પછી તેનો તેજ પ્રશ્ન ચાલશે જેથી અનવસ્થા દોષ લાગુ પડશે, અને તમે કહોશો કે સ્વતઃ પોતાની મેળેજ છે, તો સત્માં જેમ પોતાનાપણું છે તેમ દ્રવ્યાદિમાં પણ સત્ (વિદ્યમાન)પણું માનવું પડશે, તો પછી અપર સત્તાની કલ્પના જે બકરીના ગલામાં દૂધ વિનાના આંચળ જેવી નિરર્થક છે તેમ આ (કલ્પના) નિરર્થક શું કામ માનવી? (અર્થાત્ દ્રવ્યથી ભિન્ન સત્તા ન માનો,

કારણ કે સત્તામાં સત્તા છે, તો દ્રવ્યમાં સત્તા કેમ ન માનો?)
 વળી જૈનાચાર્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે દ્રવ્ય વિગેરેને સત્ માનીને
 તેમાં સત્ પ્રત્યય માનશો કે અસત્ માનીને? જો તમે સત્
 માનીને માનશો તો સત્ કુદરતી આવી ગયો પછી સત્તા વડે
 શું? અને અસત્ માનીને સત્તા લાગુ પાડશો તો અસત્
 એવા સસલાના શીંગડાં વિગેરે અસત્ પદાર્થોમાં પણ સત્તા
 લાગુ પાડીને સત્ માની લેશો કે? તેજ કહ્યું છે કે—પોતાની
 મેજેજ સત્તાવાળા પદાર્થો છે, અને સત્વાળા પદાર્થોમાં નવી
 સત્તાનું શું પ્રયોજન છે? અને અસત્ પદાર્થો માનીને તેમાં
 સત્તા લાગુ પાડશો તો સર્વથા અસંભવ થશે, અને અતિ
 પ્રસંગ (અયુક્ત ઘટના) દોષ લાગુ પડશે, વિગેરે છે. આવુંજ
 દૂષણ અપર સામાન્યમાં પણ યોજવું, બનેમાં બરોબર રીતે
 યોગક્ષેમ લાગુ પડે છે, વળી અમે જૈનોએ પણ વસ્તુને
 સામાન્ય વિશેષપણે કોઈ અંશે ભેદવાળી માનીએ છીએજ, અને
 સત્તા વિગેરે કોઈ અંશે એકતાપણે દ્રવ્યગ્રહણ કરવાથી તે
 ગ્રહણ કરેલ છે, (પરંતુ સર્વથા જુદી સત્તા માનવી તે
 જૈનોને કે તમને ઉચિત નથી.)

હવે જૈનેતરો વિશેષ ગુણો—તેને તેઓ અત્યંત (સર્વથા)
 જુદા માને છે, ત્યાં આ પ્રમાણે તેમને જૈનો કહે છે, સામા-
 ન્યથી વિશેષ જુદા ગુણની બુદ્ધિએમાનો છે, તે અપર વિશેષ
 હેતુવાળી ન માનો, કારણ કે પછી જુદાપણાની હદ નહિ
 રહે, અને પોતાની મેજે તેમ માનશો તો દ્રવ્યાદિ દરેકમાં

બુદ્ધી માનશો? ત્યાં એ પ્રશ્ન થશે કે દ્રવ્ય વિગેરેથી તદ્દન બુદ્ધા વિશેષો છે કે? જો તમે દ્રવ્યથી વિશેષ બુદ્ધા ન માને તો અમે પણ કોઈ અંશે વિશેષને દ્રવ્યથી મળેલા માનીએ છીએ. કારણ કે અપેક્ષાએ બધા પદાર્થોમાં સામાન્ય વિશેષ લાગુ પડે છે જ, વળી જૈનાચાર્ય કહે કે તમારું આ કહેવું તો પ્રક્રિયા (કહેવા) માત્ર જ છે કે નિત્ય દ્રવ્ય વૃત્તિએ છે. અને અંતગુણોવાળા વિશેષો છે, તથા નિત્ય દ્રવ્યો ચાર પ્રકારેના પરમાણુઓ, સુક્ત આત્માઓ અને સુક્ત મનો. “વિગેરે તમારું કહેવું યુક્તિ રહિત હોવાથી (અપર વિશેષ ભાવના દોષથી) કાને સાંભળવા યોગ્ય જ નથી, (અર્થાત્ જૈનાચાર્યનું કહેવું એ છે કે સામાન્ય વિશેષ અપેક્ષાએ દ્રવ્યમાં સમાયેલાં છે, તેમ નિત્ય અનિત્ય પણ અપેક્ષાએ બધે લાગુ પડે છે, તેમ સુક્ત આત્મા અને સુક્ત મન વિગેરે અપેક્ષાએ ઘટે છે, પણ તે એકાંત ભિન્ન કે નિત્ય અનિત્ય કહેતાં યુક્તિ ઘટી શકે નહિ.)

સમવાય

અયુતસિદ્ધ એવા આધાર આધેય ભૂતોનો જે પ્રત્યય હેતુ તે સમવાય ગુણ છે, એવું અજ્ઞેનો કહે છે, આ સમવાય વૈશેષિકો નિત્ય અને એક માને છે, જૈનાચાર્ય કહે છે કે તેમના માનવા પ્રમાણે સમવાયને નિત્ય માનીએ તો સમવાયવાળો દરેક પદાર્થ સમવાયી હોવાથી બધા પદાર્થો

નિત્ય થઈ જશે, અને કોઈ પણ પદાર્થને જો અનિત્ય માનશો તો તમારો માનેલો નિત્ય સમવાય પણ અનિત્ય થઈ જશે, કારણ કે તે તેનો આધાર ભૂત છે, વળી સમવાય એક માનો છો તેથી બધા સમવાયવાળા પદાર્થો એકપણાને પામશે, કારણ કે સમવાયિઓ (પદાર્થો)માં ઘણા પણ છે, વળી જૈનાચાર્ય પૂછે છે કે તમારો માનેલો સમવાય સંબંધ જો પણામાં છે, તેથી (શુભ જોડેલા) સંદૃશ્ય જ છે, જેમ દંડ (લાકડી) અને દંડી (લાકડીવાળો) જુદા છે, વળી વીરણુ ઘાસની સાદડી બનાવતાં વીરણુ ઘાસના રૂપનો દેખાવ નાશ થયો, અને સાદડીરૂપે ઉત્પત્તિ થઈ, એટલે અન્વયરૂપે વ્યવસ્થા જેમ દૂધ અને દહીની થાય છે, તેમ વૈશેષિકના મતમાં પણ પદાર્થોની વ્યવસ્થા (વ્યાખ્યા) બરોબર નથી, સાંખ્યદર્શનનું વર્ણન કરે છે,

તે લોકોનું માનવું એવું છે કે પ્રકૃતિ આત્માની સાથે મળતાં આ સૃષ્ટિની (રચના) ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રકૃતિ સત્વ રજ અને તમની સામ્યાવસ્થાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાથી મહાન થાય છે, તેનાથી અહંકાર (મારાપણું) થાય છે, તેથી અગ્યાર ઈંદ્રિયો પાંચ તન્માત્ર થાય છે, તેનાથી પાંચ ભૂત થાય છે, પુરૂષનું સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે, તે અકર્તા નિર્ગુણ અને લોકતા છે, તેમાં પરસ્પર વિરોધી તત્વ વિગેરે ગુણોની પ્રકૃતિ તથા આત્માઓના નિયામક ગુણી વિના એકત્ર રહેવાનું બનતું નથી, જેમ કૃષ્ણ (કાળો) અને ઘોળો

જેમ એકત્ર ન રહે, તેમજ મહત્ વિગેરે વિકાર ઉત્પન્ન કરવામાં પ્રકૃતિની વિષમતા ઉત્પાદન કરવામાં કોઈ પણ હેતુ નથી, કારણ કે તે વસ્તુ સિવાયની બીજી વસ્તુ અમે સ્વીકારતા નથી, અને આત્મા અકર્તા હોવાથી તે કશું પણ કરી શકતો નથી, જે સ્વભાવનું વૈષમ્ય (વૈધમ્ય) સ્વીકારીએ તો નિહેતુની આપત્તિ આવે, અથવા નિત્ય સત્વ થાય અથવા અસત્વ થાય, તેજ કહ્યું છે કે-સત્ત્વ સિત્ત્વ પ્રાય અથવા અસત્વ થાય, જે બીજા હેતુઓને શોધવા જઈએ તો, કારણ કે ભાવો (પદાર્થો) અપેક્ષાથી કદાચિત્ (કોઈ વખત) પણ તો સંભવ થાય છે, વળી સાંખ્ય મતવાળા કહે છે કે અમે સંવેદન (જ્ઞાન)થી મહત્ અહંકાર બંનેને અલિપ્ત માનીએ છીએ, બુદ્ધિ અધ્યવસાય, અને અહંકાર હું સુખી હું દુઃખી આવો આત્માનો પ્રત્યય (વિચાર ખાત્રી) સુખ કે દુઃખપણું જ્ઞાનરૂપે હોવાથી આત્માના ગુણપણે છે, પણ જડરૂપ પ્રકૃતિના સુખી દુઃખી એવા વિકારો નથી, વળી જે આ તન્માત્રથી ભૂતોની ઉત્પત્તિ ઈચ્છીએ છીએ, જેમકે ગંધ તન્માત્રથી પૃથ્વી, રસ તન્માત્રથી પાણી, રૂપ તન્માત્રથી તેજ (અગ્નિ) સ્પર્શ તન્માત્રથી વાયુ, શબ્દ તન્માત્રથી આકાશ છે, આ બધી સાંખ્ય બાબતો માટે જેનાચાર્ય કહે છે કે આ યુક્તિ સમર્થ નથી, કારણ કે જે બાહ્ય ભૂતના આશ્રયથી એ કહેતા હોય તો તે અયુક્ત છે, કારણ કે તેઓનું સર્વદા હોવાપણું છે, કારણ કે એવું કોઈપણ દિવસ નહોતું કે

આવું જગત ન હોય, અથવા તેઓ એમ કહે કે દરેક શરીરનો આશ્રય લઈને એવું કહે છે, તો તેનો ઉત્તર એ છે કે દરેક શરીરમાં ત્વક્ (ચામડી) અસ્થિ (હાડકાં) એ અને કઠણ પૃથ્વીરૂપે છે, પણ બળખો લોહી એ પ્રવાહીરૂપે પાણી છે, પાચન શક્તિ (અગ્નિ) એ તેજ રૂપે છે, પ્રાણ અપાન ઉપર નીચે જતો વાયુ છે, તથા શરીરમાં ખેલાણુ રૂપ આકાશ છે, એટલે પૃથ્વીનું શરીર નથી, પણ શરીરમાં પાંચે છે, વળી તેવું બધા શરીરોમાં નથી, કારણ કે આ શરીરોમાં કેટલાંકની ઉત્પત્તિ વીર્ય અને લોહીથી છે, તેમાં તન્માત્રોનો ગંધ (સંબંધ લેશે તો) (અંશ) પણ નથી, અને ન દેખાતું હોય છતાં તન્માત્ર પચકથી થાય છે એવું બળબળરીથી કારણરૂપે માની લઈએ તો અતિ પ્રસંગ (હદ ઓળંગવા) જેવું થશે, વળી અંડજ ઉદ્ભવ અને અંકુરાઓથી ઉત્પત્તિ બીજેથી પણ થતી દેખાય છે, તેથી આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવાથી પ્રધાન મહત્ અહંકાર વિગેરેની ઉત્પત્તિ જે સાંખ્ય મતવાલા માને છે, તે બધી યુક્તિ રહિત જ પોતાના મંતવ્યના આગ્રહથી જ માને છે,

વળી આત્મા અકર્તાપણે માનવાથી કૃતનો નાશ અને અકૃત આગમનો દોષ લાગશે, અને બંધ મોક્ષનો અભાવ થશે ગુણરહિત આત્મા માનતાં જ્ઞાનરહિત આત્મા થશે, તેથી જ્ઞાન વિનાનું સાંખ્યનું બોલવું મૂર્ખ બાળકોના બોલવા જેવું છે!

અને અચેતન પ્રકૃતિ આત્મા માટે પ્રવૃત્તિ કરે તેપણ ચુકિતથી રહિત છે,

બોદ્ધ મતનું વર્ણન કરે છે,

તેમના માનેશ પદાર્થો બાર આયતનો છે ચક્ષુ વિગેરે પાંચ ઈન્દ્રિયો છે, અને તેના રૂપ શબ્દ વિગેરે પાંચ વિષયો છે, શબ્દાયતન (મન) છે, કારણ કે શબ્દનો વિચાર મનમાં થાય છે, ધર્માયતન—ધર્મ સુખ વિગેરે છે, આ બાર આયતન સમજાવનાર પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એવાં બે પ્રમાણ માને છે, જૈનાચાર્ય કહે છે કે અમે ચક્ષુ વિગેરે પાંચ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયો અજીવ શબ્દમાં લીધી છે, અને ભાવઈન્દ્રિયો જીવનો ગુણ હોવાથી જીવમાં લીધી છે, અને રૂપ વિગેરે વિષયો અજીવમાં લીધા છે, તેથી તે જીદા ગણ્યા નથી, અને શબ્દાયતન પુદ્ગલ રૂપે હોવાથી શબ્દ ને અજીવ રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે, અને આવા દરેક ગુણને જીદા પદાર્થ તરીકે ગણવા ચુકત નથી, ધર્માત્મક સુખ દુઃખ શાતા અશાતા રૂપે હોવાથી જીવમાં ગણી લીધા અને તે સુખ દુઃખનું કારણ કર્મ તે પુદ્ગલ રૂપે હોવાથી અજીવમાં ગણેલ છે, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તેઓનું નિર્વિકલ્પ છે, તે અનિશ્ચયરૂપ હોવાથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ અંગ (લાગુ) ન થાય તેથી અપ્રમાણજ છે, પ્રત્યક્ષ અપ્રમાણ હોવાથી તેના આધારે રહેલું અનુમાન પણ અપ્રમાણ છે, બાકી બોદ્ધ મતનું ખંડન આક્ષેપ પરિહારપૂર્વક બીજે સ્થળે સારી રીતે કહેલું છે, તેથી અહીં કહેતા નથી, આ પ્રમાણે

મીમાંસક તથા દ્વૈકાયત (નાસ્તિક) મતનું તત્વ પોતાની બુદ્ધિએ
જ્ઞેન સાધુએ વિચારી લેવું, કારણ કે તે બંનેએ અત્યંત
લોક વિરુદ્ધ પદાર્થોનો આશ્રય લીધેલો હોવાથી તેનો અહીં
સાક્ષાત્ અમે ઉપન્યાસ કરતા નથી,

સદેસુ રૂવેસુ અસજ્જમાણો

ગંધેસુ રસેસુ અદુસ્સમાણે

જો જીવિતં જો મરણાભિકંચી

આયાણ ગુત્તે વલયાવિમુક્કે ॥૨૨॥

શ્રી સમવસરણાધ્યયનં દ્વાદશમંસમત્તં

તિર્વેમિ (ગાથા ગ્રં. ॥૫૬૮॥

સૂત્રાર્થ—શબ્દ તથા રૂપ સુંદર હોય તેમાં રાગ ન કરે,
દુર્ગંધ અને કુરસમાં દ્વેષ ન કરે, જીવિત તથા મરણની
આકાંક્ષા ન રાખે, સંયમની રક્ષા કરે ભાવ વલય તે માયાથી
મુક્ત રહે,

અધ્યયનની સમાપ્તિમાં બધાં દર્શનનો અભ્યાસ કર-
વાથી તેનું ફળ બતાવે છે, વેણુ વીણા વિગેરેનો કાનને
મનોહર લાગતા શબ્દોમાં રૂપ તે આંખને આનંદ આપનારી
મનોહર વસ્તુમાં ગૃહ્યતા ન કરે (રાગી ન થાય) તથા સડેલાં

મડદાં કે ઉકરડાની ગંધથી કે લૂખો તુચ્છ આહાર મળવાથી દ્વેષ ન કરતો ચારિત્ર પાળે તેનો સાર આ છે કે શબ્દ વિગેરે ઈદ્રિયોના મનોહર કે અમનોહર વિષયોમાં રાગદ્વેષ ન કરતો અસંયમ જીવિત (વ્રત ભાગવું) ન વાંછે, તેમ ઉપસર્ગ પરીસહ આવતાં કંટાળીને મોત ન વાંછે, અથવા જીવિત મરણુ ન વાંછતો સંયમ પાળે, તથા મોક્ષાર્થિ જીવ ગ્રહણુ કરે તે આદાન સંયમ તેમાં ગુપ્ત રહે, અથવા મિથ્યાત્વ વિગેરેથી કર્મ બંધાય તે આઠ પ્રકારનાં કર્મ ન બંધાય માટે વચન કાયાને ગોપવી રાખે અને સમિતિઓ પાળે, તથા ભાવ વલય માયો છે, તેનાથી મુક્ત રહે, આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ કહ્યું તે જાણુ સ્વામીએ સાંભળ્યું; નયો પૂર્વ માફક જાણુવા, ખારમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું ॥૨૨૧॥

યાથાતથ્ય નામનું તેરમું અધ્યયન

ખારમું અધ્યયન સમવસરણુ નામનું કહ્યું, હવે આંતર રહિત તેરમું કહે છે, તેનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે, ખાર-મામાં પરવાહીઓના મનોનું સ્વરૂપ જતાળ્યું, અને તેનું નિરાકરણુ કર્યું તે યાથાતથ્ય (સાચા વચનો) વડે થાય છે, તે અહીં બતાવશે, આ પ્રમાણે આવા સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારો થાય છે, તેમાં ઉપક્રમદ્વારમાં આવેલો અર્થાધિકાર (વિષય) આ છે, કે શિષ્યોના ગુણો બતાવવા, વળી પૂર્વના જોડેજોડે ધર્મ સમાધિ માર્ગ અને

સમવસરણ એ ચાર અધ્યનોમાં જે સત્ય યથાયોગ્ય તત્વ છે, અને જે (અજ્ઞેનોનું) વિતથ (અસત્ય) તત્વ છે, તે બંને આ અધ્યયનમાં થોડામાં બતાવશે. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં યાથા-તથ્ય એવું નામ છે, તેનો અધિકાર નિર્ચુક્રિકાર કહે છે.

ગામતહં ઠવળતહં દવ્વતહં ચેવ હોઝ ભાવતહં

દવ્વતહં પુળ જો જસ્સ સમાવો હોતિ દવ્વસ્સ ॥નિ. ૧૨૨॥

ગાથાનો અર્થ—યથા તથા શબ્દનો ભાવ યાથા તથ્ય—(સાચો ગુણ) છે, તેના ચાર નિક્ષેપા નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ છે. નામ સ્થાપના સુગમ છે દ્રવ્ય તથ્યમાં જે વસ્તુનો જે સ્વભાવ (ગુણ) હોય તે અહીં જાણવું.

આ અધ્યયનનું યાથાતથ્ય—એવું નામ છે, આ યથા તથા શબ્દને ભાવ પ્રત્યય લાગી તે રૂપ બન્યું છે, તેમાં યથા શબ્દ છોડીએ તો તથા શબ્દનો નિક્ષેપો કરવા નિર્ચુક્રિકારનો આ અભિપ્રાય છે કે અહીં યથાશબ્દ અનુવાદમાં ‘આ’ના અર્થમાં વર્તે છે, અને તથા શબ્દ વિધેય (કરવા યોગ્ય)માં વર્તે છે, તેનો પરમાર્થ આ છે કે જેમ આ વ્યવસ્થિત (કહેવાયલું) છે તેમ તમારે પણ કરવું, અનુવાદ (આદેશ) વિધેય—(વર્તન,) આ બંનેમાં વિધેયનો અંશજ પ્રધાન ભાવને અનુભવે છે અથવા યાથાતથ્ય એટલે તથ્ય (સાચું) છે, તેથી તેજ કહે છે, તેમાં તથાનો ભાવ તથ્ય યથાવસ્થિત—વસ્તુતા—તેના નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ

એવા ચાર પ્રકારે નિક્ષેપા છે, તેમાં નામસ્થાપના સુખમ છે, અને દ્રવ્ય તથ્ય ખીબા અડધા પદવડે કહે છે કે દ્રવ્ય તથ્ય જે જે સચિત્ત વિગેરેનો સ્વભાવ છે, અહીં દ્રવ્યનું મુખ્ય-પણું છે તેથી જે જેનું સ્વરૂપ છે, જેમકે ઉપયોગ લક્ષણવાળો જીવ છે, કઠણતાવાળી પૃથ્વી છે, પ્રવાહીરૂપે જળ છે અથવા મનુષ્ય વિગેરેનો જેવો ક્રોમળતા વિગેરેનો સ્વભાવ છે, અથવા અચિત્તદ્રવ્ય ગોશીર્ષ અંદન અથવા રત્નકંબળ વિગેરેના જેવા ઉત્તમગુણો દ્રવ્યોના છે, તે તેનો સ્વભાવ છે, તેજ દ્રવ્ય તથ્ય છે, રત્નકંબળના ગુણો બતાવે છે,

ઉનાળે ઠંડક કરે, ગરમ શિયાળે હોય,
રત્નકંબળાદિ વસ્તુના, ગુણ સ્વભાવો જોય.

ભાવતહં પુન ણિયમા ણાયંમિ છત્તિહંમિ માવંમિ
અહવા વિણાણ દંસણ ચરિત્ત વિણણ અજ્ઞાણે ॥૧૨૩॥

ગાથાનો અર્થ—ભાવ તથ્ય તે નિશ્ચયથી છ પ્રકારના ઔદયિક વિગેરે ભાવોમાં સમાઈ જાય છે, અથવા આત્માના ગુણો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને વિનયમાં સમાઈ જાય છે,

ભાવ તથ્યનો અધિકાર કહે છે,—ભાવ તથ્ય નિયમથી ચોકસ પણે ઔદયિક વિગેરે છ ભાવમાં જાણવું, તે ભેદો બતાવે છે, કર્મોના ઉદયથી નિર્વૃત્ત તે (૧) ઔદયિક અથાત્ કર્મ ઉદય આવતાં ગતિ વિગેરેને જીવ પ્રત્યક્ષ ભોગવતો દેખાય તે, તથા જે કર્મોના ઉપશમ (શાંતિ)થી આત્માનો

ગુણ ઉત્પન્ન થાય તે (૨) ઔપશમિક કે જે વખતે કર્મનો ઉદ્દય ન હોય તે. તથા સંપૂર્ણ કર્મ ક્ષયથી જે આત્માનો ગુણ પ્રકટ થાય તે (૩) ક્ષાયિક—તેમાં અપ્રતિપાતિ કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને નિર્મળ ચારિત્ર, (તથા અનંતવીર્ય.) હવે તે કર્મ કોઈ અંશે ક્ષય હોય કોઈ અંશે ઉપશય હોય તે (૪) ક્ષાયોપશમિક—જેમાં ઉપશમથી તેનો એટલો લેદ છે કે અહીં કર્મ પ્રદેશનો ઉદ્દય હોય છે; પરિણામથી થયેલો (૫) પારિણામિક તે જીવત્વ અજીવત્વ અને ભવ્યત્વ વિગેરે છે, આ પાંચે ભાવો જે ત્રણ સંયોગ સાથે લેતાં થાય તે (૬) સાન્નિપાતિક—આ છ લેદમાં ભાવ તથ્ય સમાય, અથવા અધ્યાત્મમાં આત્માની અંદર રહેલ તે ભાવ તથ્ય ચાર પ્રકારે છે, જ્ઞાન દર્શન ચરિત્ર તથા વિનય તથ્યમાં જાણવું. તેમાં જ્ઞાન તથ્ય મતિ વિગેરે જ્ઞાન પંચક વડે જેવો હોય તેવો અવિતથ (સાચો) વિષય સમજાય, દર્શન તથ્યમાં શંકા વિગેરે અતિચારથી રહિત જીવાદિ તત્ત્વોનું રહસ્ય સમજાય અને તેના ઉપર વિશ્વાસ થાય, ચારિત્ર તથ્ય તો બાર પ્રકારનો તપ તથા સત્તર પ્રકારનો સંયમ પાળવામાં બરોબર ક્રિયા કરે વિનય તથ્ય (૪૨) પ્રકારનો છે, જ્ઞાનમાં પાંચ પ્રકારનો દર્શનમાં એક, ચારિત્રમાં સત્તર પ્રકારનો તપસ્યામાં બાર પ્રકારનો, તથા સાત પ્રકારનો વિનય એમ કુલ ૪૨ એટલે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર તપ અને ઔપચારરૂપ વિનય એ બધામાં યથાયોગ અનુષ્ઠાન [વર્તન] કરવું, અર્થાત્ જે તે પ્રમાણે યોગ્ય રીતે

ન વર્તતાં અતથ્ય કહેવાય, આ બધામાં આપણે ભાવતથ્ય વડે પ્રયોજન છે, અથવા ભાવતથ્ય પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે, તે અહીં પ્રશસ્ત વડે અધિકાર છે, તે બતાવવા કહે છે,

જહસુત્તં તદ્ અત્યો ચરણં ચારો તદ્દત્તિ ણાયવ્વં
સંતંમિ (ય) પસંસાણ અસત્તીપગયં દુગુંછાણ ॥૧૨૪॥

જે પ્રકારે જે રીતે સૂત્રમાં રહસ્ય છે, તે પ્રકારે તેનો અર્થ બતાવવો તેમજ ચરણુ-ચાર-આચરણુમાં મુકવું, અથવા સિદ્ધાંત સૂત્રનું ચારિત્રજ આચરણુ છે, એથી જેમ સૂત્ર તેમજ ચારિત્ર એટલે સૂત્ર પ્રમાણે બોલવું અને વર્તવું, તેનું નામજ યાથાતથ્ય છે, પૂર્વાર્ધનોજ ભાવાર્થ પાછલી અડધી ગાથામાં કહે છે,

જે વસ્તુનું સ્વરૂપ પ્રકૃત અહીં કહેવાનું છે, જે વિષયને લઈને સૂત્ર કહ્યું છે, તે વિદ્યમાન અર્થમાં તાત્પર્ય યોગ્ય રીતે બતાવવાથી અથવા સંસારધી પાર ઉતરવાના કારણપણે હોવાથી પ્રશસ્ય છે, તેથી યાથાતથ્ય ગુણવાળું છે, પણ કહેલા અર્થમાં તેવું રહસ્ય ન હોય, અથવા તે ભણતાં સંસાર ભ્રમણનું કારણ હોય, અથવા નિંદનીય હોય, અથવા સારાને પણ અંમલમાં ન મુકે તો તે યથાતથ્ય ન કહેવાય, તેનો સાર આ છે કે જેવું સૂત્ર છે, તેજ પ્રમાણે તેનો અર્થ કહેવો, અને તેજ પ્રમાણે વર્તન કરવું અને વર્તન કરવાથી

સંસારમર્થી તે તારવા સમર્થ છે, તેથી યાથાતથ્ય છે, પણ તેવો અર્થ ન કરે, ન તે પ્રમાણે વર્તે તો સંસાર ભ્રમણ થતાં નિહનીક થાય, અને યાથાતથ્ય ન થાય, ગાથા ૧૨૪નું આ તાત્પર્ય છે,

આચરિય પરંપરણ, આગયં જો ડ છેયબુદ્ધીષ
કોવેઙ છેયવાઈ જમાલિનાસં સ ગાસિહિતિ ॥૧૨૫॥

એજ વાત દષ્ટાંત સાથે સુધર્મા સ્વામી ગણધર તથા શિષ્ય જંબૂ તથા પ્રભવાસ્વામી આર્ય રક્ષિત વિગેરેથી પ્રણાલિકા વડે પરંપરાએ ટીકા થઈ ત્યાં સુધી આવ્યું, તે પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરી. એમ સૂત્રનો અભિપ્રાય છે, તે આ પ્રમાણે—“વ્યવહારનય પ્રમાણે કરવા માંડયું તે કર્યું કહેવાય છે” પણ જે પોતાને કુતર્કના અહંકારે ચડીને મિથ્યાત્વથી બુદ્ધિ વિપરીત થતાં પોતે નિપુણ બુદ્ધિ વડે હું સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો છું એવું બતાવવા પૂર્વાચાર્યના અર્થને લોપે છે, તથા તેમને ખોટા ઠરાવે છે, જે જિનેશ્વરે કહેલું છે તેને દૂષણ આપે છે, અને એવું કહે છે કે કર્યા પછી કર્યું કહેવાય અને [નયોનું સ્વરૂપ ન જાણનારા લોળા મનુષ્યોને] કહે છે કે માટીનો પિંડ હાથમાં લીધાથી ઘડો બની ગયો એમ ન કહેવાય, કારણ જે કામ ઘડો કરે, તે કામ કંઈ આ માટીનો લુંદો કરી શકે નહિ, એવા દોઢાહ્યા “હું પંડિત છું” એમ માનનારા પંડિતમાની જમાલીનિન્દુવ માફક સર્વજ્ઞના મતને

ફક્ત જતાં પોતે નાશ પામે છે, અર્થાત્ અરટની ઘડીએ પાણીથી ભરાય ઠલવાય તેમ તે દોઢડાદ્યો સંસારચક્રમાં ભમશે, પણ આ વિચારો જાણુતો નથી કે આ બધાએ લોકપ્રવાહ ઘટ પદાર્થોની ક્રિયાને માટી ખોદતાં જ ધ્યાનમાં રાખે છે, તત્વથી વિચારતાં તે ક્રિયાઓનો શરૂઆતથી તે છેવટ સુધી બનાવનારનું લક્ષ ઘડાં રૂપે જ હોય છે, તેથી પૂછનારને પણ ઘડો બનાવવાનું જ કહે છે, [લક્ષ ચુકે તો ઘડો બની શકે જ નહિ.] લોકમાં આવો વ્યવહાર પણ ચાલે છે કે જે વખતે દેવદંત ઘરથી કને જ જવા નીકળ્યો, હોય, ત્યારપછી તેના ઘરમાં પૂછતાં ઘરમાંથી જવાબ દે છે, કે તે કને જ ગયો, તથા લોકડાં છેદતાં કોઈ પૂછે તો કહે કે આ પ્રસ્થક (લોકડાનું માપ) બનાવવાનો છે, હવે ઉલટું ખાલનારાને અપાય બતાવવા ઉપદેશ આપે છે.

ण करेति दुक्खमोक्खं उज्जममाणोवि संयम तवेसुं

तम्हा अत्तुक्करिसो वज्जेअव्वो जतिजणेणं ॥१२६॥

જે સાધુ થોડી વિદ્યા મુશ્કેલીથી ભણીને અહંકારે ચડેલો સર્વજ્ઞ પ્રભુના એક વચનને ઉલટી રીતે (લોકોને ફસાવવા) વ્યાખ્યા કરે, તે માણસ સંયમમાં સારી રીતે તે ક્રિયા કરવા છતાં પણ શરીર અને મનના દુઃખો અશાતા વેદનીયનો ઉદય થતાં ભોગવે છે. તેનો વિનાશ કરી શકતો નથી, કારણ કે તે પોતાના ગર્વમાં બળી રહેલા મનવાળો છે, તેથી તે પોતાની જ બડાઈ હાંકે છે, અને ખોલે છે કે

હુંજ સિદ્ધાંતના અર્થ જાણવાવાળો છું, મારા જેવો ખીજો કોઈ નથી, આવા અભિમાનવાળાને સાધુ લોકોએ તજ દેવો (તેનો સંગ ન કરવો) ઉત્તમ જ્ઞાની સાધુએતો જાતિ વિગેરેનો ખીજો મદદ ન કરવો, તો જ્ઞાન મદદ તે કેવી રીતે કરી શકે? તેજ કહ્યું છે કે,

જે જ્ઞાન મદદ દર્પને હરે, તે મદદ કરે કુણુ મદદ હરે,
દવા વિષયે જ્યાં પરિણમે, વૈદ દવા તેને શું કરે.

નામ નિક્ષેપો કહ્યો, હવે સૂત્રના આલાવાનો નિક્ષેપ કહેવાનો સમય છે, તે સૂત્ર કીધા પછી કહેવાય છે, તે સૂત્ર સૂત્ર અનુગમમાં છે, તે અવસર આગ્યો છે, સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિત આદીગુણવાળું સૂત્ર યોલવું. તે કહે છે.

આહત્તહીયં તુ પવેયદ્વસ્સં

નાણ પ્પકારં પુરિસસ્સ જાતં

સઓ અ ધમ્મં અસઓ અસીલં

સંતિં અસંતિં કરિસ્સામિ પાઉં—સૂત્ર ૧

સૂ. અ-યાથાતથ્ય એટલે સાચાતત્વને હું કહીશ, જ્ઞાનના પ્રકાર એટલે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને કહીશ, તથા પુરૂષોના જીવોના સારા માઠા ગુણોને કહીશ તથા સારા સાધુના શીલ અને ખોટા સાધુના કુશીલ તે કહીશ, તથા શાંતિ તે મોક્ષ અને અશાંતિને કહીશ.

આ સૂત્રનો પ્રથમના અધ્યાયનના છેલ્લા સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે વલયા વિમુક્તે સંસારની માયાથી મુક્ત થાય, તેમાં ભાવ વલય તે રાગદ્વેષ છે, તે રાગદ્વેષથી મુક્ત થાય તેને જ યાથાતથ્ય (સત્યતત્વ) સમજાય, આ સંબંધે આવેલા સૂત્રની યાજ્યા કરીએ છીએ. યાથાતથ્યતત્વ તે પરમાર્થ, તે પરમાર્થ ચિંતવતાં સમ્યગ્જ્ઞાનાદિક છે તે કહે છે, જ્ઞાનપ્રકાર-પ્રકાર શબ્દનો અર્થ આદિ છે, એટલે આદિ-શબ્દથી જ્ઞાનનાં સોબતી દર્શન ચારિત્ર લેવાં. સમ્યગ્દર્શનમાં ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક લેવાં, ચારિત્રમાં વ્રત ધારવાં, સમિતિ પાળવી, કષાયનો નિગ્રહ કરવો, વિગેરે લેવાં, આ પ્રમાણે સમ્યગ્જ્ઞાન વિગેરે પુરૂષ-જંતુનો ગુણ ઉત્પન્ન થાય તે કહીશ, નાના પ્રકાર એટલે પુરૂષોના અપ્રશસ્ત કે પ્રશસ્ત સ્વભાવ કર્તવ્યને કહીશ, તે જુદા જુદા સ્વભાવનાં ફલ પાછલી અડધી ગાથા વડે કહે છે, ઉત્તમ કૃત્ય કરનાર સત્પુરૂષનાં સારાં અનુષ્ઠાનો જે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર વાળા સાધુનો શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ છે, અથવા દુર્ગતિ જતા જીવને ધારી રાજે તે ધર્મને કહીશ, તથા શીલ-તે યોગ્ય રીતે વિહાર કરવામાં તત્પરપણું, તથા શાંતિ, મુક્તિ સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય થવો, તે પ્રકટ કરીશ, (ટીકાના ૭૦૦૦ શ્લોકનો અર્ધ થયો) એ પ્રમાણે અસત્ પુરૂષનો ગૃહસ્થ અથવા પરતીર્થિક અથવા પાસથા વિગેરેના અધર્મ-પાપ-અશીલ-દુરાચાર તથા અશાંતિ સંસારજ્ઞમણ કહીશ, આ

અધાનો સાર આ છે કે અહીં ધર્મી સાધુના ધર્મ શીલ અને અશાંતિને કહેશે, (જે એમાં શબ્દ ન કહ્યો હોય અને અર્થની જરૂર હોય તે ચ-શબ્દથી લઈ લેવો.)

अहो य राओ अ समुट्टिएहिं

तहागएहिं पडिलळभधम्मं

समाहिमाघातमजोसयंता

सत्थारमेयं फरुसंवयंति ॥२॥

દહાડે કે રાત્રે ઉત્તમ સાધુ ગણધર વિગેરે કે તથાગત-તીર્થંકર પ્રભુથી સારો મોક્ષમાર્ગના ધર્મને પાળીને સમાધિ ન પાળતાં તે ધર્મની હાંસી કરીને તે સેવતા નથી, પણ ઉલટું તે ઉપદેશકને નિંદે છે.

જંતુ જીવોના જુદા જુદા ગુણ દોષરૂપ સ્વભાવને કહીશ, એવું જે કહ્યું તે બતાવે છે, અહોરાત-રાતદહાડો સારાં અનુષ્ઠાન કરનારા સારું નિર્મળ ચારિત્ર પાળનારા શ્રુતધર-જ્ઞાની ભગવંતો-તથા તીર્થંકર ભગવંત પાસેથી શ્રુત ચરિત્ર રૂપ ધર્મને સંસારથી પાર ઉતરવા માટે પામીને (અશુભ) કર્મના ઉદયથી મંદભાગ્યે જમાલિ વિગેરે નિન્હવો પોતાનું કહાપણુ ડાળવા જતાં તીર્થંકર વિગેરેએ કહેલા ધર્મ સમાધિ રૂપ સમ્યગ્દર્શન વિગેરે મોક્ષની પદ્ધતિને જે સેવતા નથી,

તે નિન્હુવે તથા બોટિકો દ્વિગંબરે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રચેલી વ્યાખ્યા પ્રમાણે વર્તી સર્વજ્ઞ પ્રણીત વીતરાગ પ્રમુના કહેલા ધર્મ માર્ગનો નાશ કરે છે, અને કુમાર્ગ બતાવે છે, અને તે કહે છે કે તે સર્વજ્ઞ નથી, જો સર્વજ્ઞ હોય તો કરવા માંડયું એટલે કર્યું એવું પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ ન બોલે, વળી દ્વિગંબર કહે છે કે પરિબ્રહ્મ પાત્રાં કપડાં વિગેરે રાખીને તે મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે, આવું સર્વજ્ઞ કહેલું વચનને તેઓ માનતા નથી, વળી કેટલાક ઢીલા સાધુઓ મનના કે શરીરના દુર્બળ હોવાથી લીધેલો સંયમભાર પાળવા અસમર્થ થવાથી કેટલાક ખેદ પામેલાને ખીજા ઉત્તમ આચાર્ય વિગેરેએ વાત્સલ્ય ભાવથી સુખોદ્ય આપવા જતાં તેઓ પોતાની ભૂલ કમૂલ ન કરતાં ઉલટા તે ઉપદેશ આપનારને નિંદે છે,

ઉપદેશ આપે મૂર્ખને વધે ક્રોધ નહિ શાંતિ,

હૃદય પાચું જો સાપને વધે ઝેર નહિ બ્રાંતિ.

વિસોહિયં તે અણુકાહયંતે

જે આતમાવેણ વિયાગરેજા

અટાણિણ હોઈ બહૂગુણાણં

જે ણાણસંકાઈ મુસં વદેજા ॥૩॥

વીતરાગે કહેલો નિર્દોષ માર્ગ તેને મરડી અવળો અર્થ કરે છે, અને પોતાની મતિ કલ્પનાએ ધર્મને દૂષણો આપે, તે સાધુ ઉત્તમ ગુણોનું અભાજન થાય છે. અર્થાત્ તેને ઉત્તમ ગુણો પ્રાપ્ત થતા નથી, કારણ કે તે વીતરાગના જ્ઞાનમાં શંકા કરીને જૂઠું બોલે છે,

વળી વિવિધ પ્રકારે શોધેલો અર્થાત્ કુમાર્ગ વાળે કરેલી શંકાનું નિવારણ કરી નિર્દોષ બનાવેલો સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચરિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ છે, તેને પણ ગોષ્ટામાહિલ માફક પૂર્વાચાર્યે કહેલા અર્થને મરડીને પોતાની બડાઈ બતાવવા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનગમતી વ્યાખ્યા કરીને લોકને ભૂલાવામાં પાડીને અર્થ મરડીને કંઈને બદલે કંઈ કહી દે છે, કારણ કે સૂત્રના ગંભીર રહસ્યને પૂર્વના અશુભ કર્મના ઉદયથી સમજતા નથી, તેથી પોતે પંડિત માની લઈને ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપે છે, આ પોતાની સ્વેચ્છાથી પૂર્વાચાર્યનો અર્થ મરડતાં અનર્થને માટે થાય છે તે કહે છે. પોતે ગમે તેવો અર્થ કરવાથી અરથાનિક તે બહુ પુરૂષોને અમાન્ય થાય છે, તેથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનો પોતે અભાજન થાય છે ભણનારામાં આટલા ગુણો હોય છે.

પ્રથમ ગુરૂ ભણાવનાર કહે છે, તે સાંભળે. પછી પ્રશ્ન કરે, તેનો ઉત્તર સાંભળે તે કાનમાં ગ્રહણ કરે, પછી તર્ક કરે સંમોધાન થતાં નિશ્ચય કરે, અને ધારી રાખે, અને તે પ્રમાણે વત્તે.

અથવા જે પોતાની મેળે અર્થ કરે, તેને ગુરુસેવાથી સમ્યગ્જ્ઞાનનો યોગ થાય, અને સકલ કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષ થાય તેવું અનુષ્ઠાન કરે, આ ઉત્તમગુણો તેને મળે નહિ; કોઈ જગ્યાએ અઢાણિણ હોતિ बहुणिवेस તેનો અર્થ આ છે, કે અસ્થાન, અસાજન, અપાત્ર, સમ્યગ્દર્શનઆદિ ઉત્તમ ગુણોનો થાય, પ્ર-કેવો થઈને? ઉ-મહુ અનર્વના કરવાથી અસત્ અભિનિવેશ કહાચ્છ જેને હોય તે મહુ નિવેશ.

(કહાચ્છી) અથવા ગુણોનો અસ્થાનિક અનાધાર એટલે મહુ દોષોનો નિવેશસ્થાન થાય છે, અથાત્ ગુણોને મદલે તેનામાં દોષો પ્રકટ થાય છે, પ્ર-એવા કેમ થાય છે? તે કહે છે.

જે કોઈ પોતાના અદ્ય જ્ઞાન ની કહાચ્છ કરીને શ્રુત જ્ઞાનમાં શંકા લાગીને યોદું યોલે છ, તેનો પરમાર્થ આ છે કે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલા વચનમાં શંકા લાવે, તેઓ એવું યોલે છે કે આવું આ મ કે વચન લીધીકરનું ન હોય, અથવા તેનો અર્થ બીજો થતો હશે અથવા જ્ઞાનની શંકા વડે પંડિતાઈના અભિમાનથી જૂઠું યોલે કે હું કહું છું તેજ સાચું છે બીજી રીતે નથી.

जे या विपुटा पलिउंचयंति

आयाणमटुं खलु वंचयित्ता

असाहुणो ते इह साहुमाणी

मायणिण एसंति अणंतघातं ॥३॥

સૂ. અ.—તે સાધુઓને ખોટો અર્થ કરતા બેઈ કોઈ પૂછે તો તેઓ પોતાના ગુરૂને લોપે છે, બીજા મોટા આચાર્યનું નામ દે છે, અને મોક્ષ અથવા જ્ઞાનાદિથી નિશ્ચે વચિત થાય છે, પોતે સાધુ નથી છતાં સાધુપણું માનનારા માયાવીઓ અનંત સંસારના ઘાત—દુઃખને મેળવે છે,

વળી જેઓ પરમાર્થને બળુતા નથી, તેઓ તુચ્છ બુદ્ધિથી અહંકારી બનેલ છે, તેમને બીજા પૂછે કે આપે કોની પાસેથી આ સૂત્ર વાંચ્યું છે, તે પોતાના જ્ઞાન અભિમાનથી પોતાના આચાર્યને લોપતા બીજા મહાન આચાર્યનું નામ આપે છે, અથવા બોલે છે કે મેં પોતે જાતેજ વાંચ્યું છે, અને જ્ઞાન અહંકારથી શીખવનાર ગુરૂને ભૂલે છે, અથવા પોતે પ્રમાદથી ભૂલ કરે અને આચાર્ય વિગેરેથી જ્યારે આલોચના અવસરે અરોબર ખરી વાત પૂછતાં પોતાની નિંદા થશે તેવા લયથી જૂઠું બોલે છે, તે ગુરૂના સાચા અર્થને લોપવાથી જ્ઞાન વિગેરેથી અથવા મોક્ષથી વચિત રહે છે, આવું ખોટું વર્તન કરનારા કુસાધુઓ તેઓ તત્વથી વિચારતાં અથવા આ જગતમાં સાધુ વિચારમાં તેઓ પોતાને સાધુ માને છતાં આત્માના ઉત્કર્ષથી ખોટા અનુષ્ઠાનને સાચાં માનનારા માયાવી કપટીઓ તે અનંત વિનાશને કે સંસાર કાંતારમાં અનંતકાળ બ્રમણ કરશે, કારણ કે તેમનામાં બે દોષ છે, જૂઠું બોલે છે, અને પાછી તેની ભૂલ બતાવતાં પોતાને સાધુ માને છે, કહ્યું છે કે

પાપજ પોતે કરતા રહે, તોય પોતાને શુદ્ધ જ કહે
પાપ બેવડું તે તો કરે, બાળપણું બુદ્ધિને જ હરે.

આ પ્રમાણે જેઓ પૂર્વના અર્થને છોડીને નવો અર્થ
પોતાની બુદ્ધિથી કરે તો તે સમ્યક્ત્વને હણીને અનંત
સંસારી થાય.

એમ માન વિપાકને પ્રથમ બતાવ્યો, હવે કોધાદિ કષાય
દોષને બતાવવા કહે છે,

જે કોહણે હોઈ જગટુભાસી

વિઓસિયં જેડ ઉદીરણ્જા

અંધે વ સે દંડપહં ગહાય

અવિઓસિણ ધાસતિ પાવકમ્મી ॥સૂ.૫૧॥

જે માણસ કોપી હોય તે વગર વિચારે જગતના જીવોને
ક્રોધ થાય તેવું બોલે, તથા શાંત થયેલા કલેશ ફરી ઉભા કરે,
તે માણસ ચાર ગતિમાં ભ્રમણુ કરે, તે દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે
કે જેમ અંધો પગદાંડીથી ચાલવા જતાં આંખે ન દેખાવાથી
ઉડીને કાંટા વિગેરે રસ્તામાં આવ્યા હોય છે તેથી ખીડાય
છે, તેમ કલેશ કરાવ્યાથી પરને ખીડતાં સાધુ પોતે ખીડાય છે.

જે પોતે ક્રોધાદિ કષાયોનું ફળ જાણતો નથી, તે સ્વભાવથી જ ક્રોધી હોય છે, તે પ્રમાણે જગતના અર્થનો ભાષી થાય છે, જે પ્રમાણે લોકમાં જેવા અર્થે (ચીડવવા માટે) વપરાતા હોય તેવું જોલવાની ટેવવાળો જગદર્થભાષી આ પ્રમાણે જોલે, બ્રાહ્મણને ડોડ જોલે વણિકને કિરાટ જોલે, શૂદ્રને આભીર જોલે, શ્વપાકને ચંડાળ કહે, કાણુને કાણુ તેજ પ્રમાણે લંગડાને લંગડો કુખ્જને કુખડો વડલ તેમજ કોઠીયો ક્ષય રોગવાળો વિગેરે હોય તેને તેવા દોષવાળા નામથી કઠોર શબ્દોથી જોલાવે અથવા જયાર્થ ભાષી જેમ આત્માનો જય થાય, તેમ જોટો અર્થ પણ ઠોકી જોસાડે,

વળી પોતે પરને પીડારૂપ એવાં વચન જોલે કે શાંત થયેલા કલેશ ફરીને ઉત્પન્ન થાય, તેનો પરમાર્થ આ છે કે કોઈને બીજા સાથે કજીઓ થયો હોય અને પરસ્પર આમણાં કર્યાં હોય, છતાં તે તેવું જોલે કે બીજાને ક્રોધ થાય, તેનું ફળ જાણતાં છે કે જેમ અંધો જોદાંડ માર્ગ તે પગદાંડીને આશ્રયે જતાં પોતે અંધ હોવાથી સારી રીતે ન જોવાય તેથી કાંટા કે શિકારી જાનવર વિગેરેથી પીડાય છે, એમ આપણા લિંગધારી સાધુવેષમાં ફક્ત માથું મુંડાવ્યાથી ક્રોધ દૂર ન થવાથી કર્કશ વચન જોલી કલેશ કરતાં પીડાય છે, તથા પોતે શાંત ન થવાથી પાપકર્મ કરતો ચાર ગતિમાં સંસારમાં પાપના સ્થાનમાં ફરી ફરી પીડાય છે.

જે વિગ્ગહીએ અન્નાય ભાષી,

ન સે સમે હોઝ અઙ્ગંઙપત્તે

ઉવાયકારી ય હરીમણેય,

एगंतदिट्टीय अमाइरूवे ॥सू.६॥

જે સાધુ વિગ્ગહુ તે કલેશ કરી, અન્યાયનું બોલે, તે મધ્યસ્થ ન હોય, માટે સાધુએ તે દોષો છોડીને કલેશ (અંઙા) રહિત થવું, જે આચાર્યની આજ્ઞા માનનાર થાય, લક્ષ્મણી પણ સંયમ પાળે, તે એકાંત ધર્મદષ્ટિવાળો હોય તે અમાયી થાય,

વળી જે પરમાર્થ નથી જાણતો, તે વિગ્ગહ યુદ્ધ (કલેશ) કરનારો પડિલેહણા વિગેરે ક્રિયા કરે, છતાં તે કલેશ ગ્રિય હોય અને અન્યાયનું બોલે તેથી અન્યાય ભાષી અથવા જેવું તેવું ન બોલવાનું બોલે, અથવા ગુરુના સામું અનુચિત બોલે, આવો સાધુ સમ-તે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ ન હોય, તથા અઅંઙાને પ્રાપ્ત ન હોય, અથવા કલહ રહિત ન થાય, અથવા માયા રહિત ન થાય, અથવા અકલેશી સમ્યક્દષ્ટિએ સાથે પ્રેમ ન રાખે, તેથી તે ઉત્તમ સાધુએ ક્રોધ કર્કશ વચન ન બોલવા વડે તથા ઉપશાંત થયેલા કલહોને ન ઉભા કરતાં ન્યાય રહિત અમાયા વડે મધ્યસ્થપણું ધારવું, આ પ્રમાણે અતાવેલા દોષ છોડી ઉપપાતકારી આચાર્યની આજ્ઞા માન-

નારો આચાર્યના ઉપદેશ પ્રમાણે ક્રિયા કરતો સૂત્ર પ્રમાણે ચાલે, તથા હ્રી-લક્ષ્મ-સંયમ એ મૂળ અને ઉત્તર ગુણ એવા બે ભેદો છે, તેમાં મન રાખનારો, અથવા અનાચાર કરતાં આચાર્ય વિગેરેથી લક્ષ્મય, અર્થાત્ પાપ કરતાં ડરે, તથા એકાંતથી જીવ વિગેરે પદાર્થોમાં દૃષ્ટિ (લક્ષ) રાખે તે એકાંત દૃષ્ટિ છે, અથવા ખીજી પ્રતિમાં એગંત સર્કિશપ્દ છે તેનો અર્થ એકાંતથી શ્રદ્ધાવાળો જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વમાં એકાંતથી શ્રદ્ધાવાળો છે, ગાથામાં શપ્દથી જાણવું કે પૂર્વે બતાવેલા દોષો છે, તેનાથી ઉલટા ગુણો છે, એટલે જે જ્ઞાનને ઉકાવે નહિ, ક્રોધ દૂર કરે, તથા અજંઝા-કજીયા રહિત હોય, પળી પોતે અમાયિતું રૂપ રાખે, અર્થાત્ કપટનું નામ પણ ન હોય, પોતે કપટથી ગુરુને ન છેતરે, ન ખીજા કોઈ સાથે કપટનો વ્યવહાર કરે,

સ પેસલે સુહમે પુરિસજાણ

જચ્ચન્નિણ ચેવ સુઝજ્જુયારે

બહંપિ અણુસાસિણ જે તહચ્ચા

સમે સં હોઈ અજંઝપત્તે ॥૭૧॥

જેને સુમાર્ગે જવું હોય, તે મધુર વચન બોલનારો, વિચારીને ચાલે, કુળવાન હોય, સરળ સ્વભાવી ગુરૂ ધણું

ધમકાવે તો પણ સામું ન બોલે, તે કળ્યાણોર સાધુ ન બનતાં સમભાવી હોય, જેવા તેવાથી પણ નભાવી લે, દીનતાં ન કરે, અહંકાર ન કરે.

વળી સાધુના ખીજા ઉત્તમ ગુણો બતાવે છે, જે સાધુ કડવાં ક્ષણવાળા સંસારથી ખેદ પામેલો છે, તે કદાચ પ્રમાદથી ભૂલે અને ગુરૂ વિગેરે ઘણા ધમકાવે, તો પણ સુમાર્ગે જવાની અર્ચા લેશ્યા મનોવૃત્તિવાળો હોય તે તથાર્ચ: છે, તથા જે શિક્ષા અહણુ કરીને તથાર્ચ થાય તે પેશલ મિષ્ટવાક્યવાળો હોય, વિનયાદિ ગુણયુક્ત હોય, તથા સૂક્ષ્મ ઝીણું દેખનાર તથા સૂક્ષ્મભાષી થોડું બોલનારો હોય, તેજ પુરૂષ બનત છે, અર્થાત્ તેજ પરમાર્થથી પુરુષાર્થ સાધનારો છે, પણ ખીજો નહિ, કે જે આયુધ વિનાના તપસ્વી જનોથી હારેલ ક્રોધથી છતાય છે, અર્થાત્ તપસ્વી સાધુને ક્રોધ ન હોય, છતાં પોતે ક્રોધી થાય, તો ઉત્તમ સાધુ ન કહેવાય, તથા જે ક્રોધ ન કરે, તે બલિ અન્વિત સુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ કહેવાય, કારણ કે જે સદાચારી હોય તેજ કુળવાન છે, પણ સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈને જે સદાચાર ન પાળે તો તે કુળવાન ન ગણાય, તથા તે કુળવાન સાધુ અતિશે રુબુ સંયમ તે રૂબુકર કપટ રહિત શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સંયમ પાળનારો છે, અથવા ઉત્તમચાર તે ગુરૂ જે આચાર બતાવે, તે પ્રમાણે ચાલે, પણ વક્રતાથી આચાર્ય વિગેરેના વચનનું ખંડન ન કરે, એટલે તથાર્ચ સૂક્ષ્મભાષી

જાત્યાદિ ગુણાન્વિત અવક હોય તે સમભાવી થાય, એટલે મધ્યસ્થ બની નિદામાં રીપાય નહિ, પૂજમાં અહંકારી ન થાય, તથા અઝંઝા તે અક્રોધી અમાયી છે, અથવા અઝંઝા પ્રાપ્ત તે વીતરાગ પ્રભુની બરોબર વીતરાગ થાય,

જે આવિ અપ્પં વસુમંતિ મત્તા,

સંવાયવાયં અપરિક્ષ્વ કુજ્જા

તવેણ વાહં સહિ ઉત્તિમત્તા,

અણં જણં પસ્સતિ વિંબમૂયં ॥૮॥

હવે અહંકારી સાધુ બતાવે છે, કે જે સાધુ પોતાના આત્માને વસુ (જ્ઞાન-ચારિત્ર)વાળો માને, અને જ્ઞાન વડે તત્ત્વ સ્વરૂપ વિશેષ જાણે, તથા તપમાં ઉત્કૃષ્ટો હોય, તે ગંભીરતા ધારણ કરવાને બદલે તુચ્છ બનીને બીજા સાધુ ગૃહસ્થોને હલકા ગણી તેમને તિસ્કાર કરે, ઘણું કરીને તપસ્વી સાધુ જે ઘણું ભણેલ હોય તે જ્ઞાન તથા તપને અહંકાર કરે, તેથી બોધ આપે છે, જે કોઈ સાધુ લઘુ પ્રકૃતિથી આત્માનું વસુદ્રવ્ય તે પરમાર્થ ચિન્તામાં સંયમ છે, તે મેળવીને વિચારે કે હું જ ઉત્તમ સંયમવાળો મૂળ ઉત્તર ગુણ બરોબર પાળનારો છું પણ મારા બરોબર બીજો નથી, તથા જેનાથી જીવો વિગેરે પદાર્થોની સંખ્યા સમજાય, તે જ્ઞાન છે, તે ભણીને એમ માને કે હું જ

બરાબર પરમાર્થની ચિંતા કરનારો છું, તથા બાર પ્રકારની તપસ્યામાં હું સહિત યુક્ત છું, પણ મારા જેવો બીજો આવી ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યા કરનારો નથી, આવો અહંકારી સાધુ બીજા સાધુઓને કે ગૃહસ્થોને ણિબ તુલ્ય અર્થાત્ જળમાં અંદ્રમા માફક અર્ધ શૂન્ય (નકામા)માને, અથવા. ખોટા સિક્કા માફક બીજા સાધુને લિંગમાત્ર ધારનારા (પેટભરા) માને અથવા ફક્ત પુરૂષ વેષ ધરનારા માને, પણ કામ કરનારા ન માને, આમ બીજાનું અપમાન કરે, આ પ્રમાણે જે જે ઉત્તમ ગુણો હોય તે પોતાનામાં ધારીને બીજાને અવધૂત-ગુણ રહિત માને.

एगंत कूडेण उसे पलेइ,

ण विज्जति मोणपयंसि गोत्ते

जे माणणट्ठेण विउक्कसेज्जा,

वसुमन्नतरेण अबुज्झमाणे ॥१॥

જેવો અહંકારી સાધુ બીજાને નીચ ગણવા જતાં પોતે સંસાર મોહમાં ફસાઈને ડુબે છે, તે મુનિઓના ઉત્તમ માર્ગમાં ઉંચ જોત્રનો અહંકારી બને છે, તે ટકી શકતો નથી, તથા જે માન પૂજા માટે જ્ઞાન વિગેરે ભણે તપ કરે, તેથી તે ભણવા છતાં પરમાર્થથી મૂર્ખ છે, તે પકિત મૂર્ખ છે, (તે મોક્ષ ન મેળવે)

કૂટ-કાંસો જાળ, તેમાં બંધાયેલ-પકડાયેલ મૃગ વિગેરે પરવશ થઈ એકાંત દુઃખ ભોગવે છે, તેમ માની સાધુ પોતાના અનુયાયીઓના સ્નેહથી (અનેક પાપો કરીને) સંસાર ચક્રવાલમાં ભમે છે, અથવા તેમાં અનુકૂળ આવવાથી ખુબ લીન થાય છે, તેથી અનેક પ્રકારે સંસારમાં ભમે છે, તુ અવ્યયથી જાણવું કે તે સુંદર સ્ત્રીઓના ગાયન વિગેરેથી કામાંધ બનીને મોહથી મોહિત થયેલો બહુ પીડાવાળા સંસારમાં ડુબે છે, આવો મૂઠ સાધુ મુનિ માર્ગના મૌનપદ (સાધુ ધર્મ)માં અથવા સર્વજ્ઞે કહેલા માર્ગમાં ચાલી ન શકે, હવે સર્વજ્ઞ માર્ગને બતાવે છે, ગા વાણી, તેને બચાવે, પાળે, તે ગોત્ર અથવા પદાર્થનું સ્વરૂપ બરોબર બતાવે, તે બધા આગમોનો આધાર ભૂત છે, એવું મુનિઓનું પદ છે, તેમાં તે સાધુ ન ટકી શકે, અથવા ઉંચા ગોત્રનો જેને અહંકાર હોય તે અભિમાની સાધુ સાધુધર્મને ન પાળી શકે, વળી જે માનન પૂજન-સત્કાર તેને માટે પોતાની બડાઈઓ હાંકે, અર્થાત્ જે લાભ પૂજા સત્કાર વિગેરેથી મદ કરે, તે પણ સર્વજ્ઞ પદ (માર્ગ)માં ન ટકી શકે, તથા વસુદ્રવ્ય તે અહીં સંયમ જાણવો, તે મેળવીને તેમાં જ્ઞાન તપ વિગેરેથી અહંકારી બની પરમાર્થ (મોક્ષ)ને ન જાણતો કૂલાય છે, તે બધાં શાસ્ત્રો લાણીને તેનો અર્થ જાણીને પણ વીતરાગનો માર્ગ પરમાર્થથી નથી જાણતો (લાણ્યો પણ ગણ્યો નહિ)

જે માહળો સ્વત્તિય જાયએ વા,
 તહુગ્ગપુત્તે તહ લેચ્છઈ વા,
 જે પઠ્ઠઈએ પરદત્તમોઈ, ગોત્તે ણ
 જે થઠમતિ (થંમમિ) માણ વધ્ધે ॥૧૦॥

હવે જ્ઞતિકુળ ગોત્રનો મદ તજવા ઉપદેશ આપે છે કે,
 જે બ્રાહ્મણ હોય કે ક્ષત્રિય જ્ઞતિમાં ઉચ્ચ કુળમાં કે
 લેચ્છવિ નામની ઉચ્ચ જ્ઞતિમાં જન્મ્યો હોય, અને ઋદ્ધિ
 છોડી દીક્ષા લીધી હોય, તો પારકે ઘેર ભીખ માગી પેટ
 ભરવા પછી તે અહંકાર કરે, (કરે તો સાધુપદ જતું રહે)

ડી. અ.—બધાં મદસ્થાનોની ઉત્પત્તિથી આરંભીને હવે
 જ્ઞતિમદ જે બાહ્ય નિમિત્તથી નિરપેક્ષ (બાહ્ય નિમિત્ત વિના)
 થાય છે, તે હવે બતાવે છે, જ્ઞતિથી જે બ્રાહ્મણ હોય કે ક્ષત્રિય
 ઇક્ષ્વાકુવંશ વિગેરેનો હોય તે લેહજ બતાવે છે, ઉચ્ચપુત્ર
 ક્ષત્રિયોની એક જ્ઞતિ તથા લેચ્છઈ તે પણ ક્ષત્રિયોનો એક
 લેહ છે, આવા ઉત્તમ ક્ષત્રિય જ્ઞતિમાં ઉત્પન્ન થએલાને યોગ્ય
 રીતે સંસારની અસારતા સમજતાં તે રાજ્ય વિગેરે ધરનું
 પાશબંધન છોડીને દીક્ષા લીધી હોય, તેને સાધુપણમાં
 પારકાનું આપેલું ખાવાનું હોવાથી સારી રીતે સંયમ પાળતો
 હોય, તથા તેવું સંયમ પાળનારો હરિવંશ જેવા ઉત્તમ

ઉચ્ચ ગોત્રમાં જન્મ્યો હોય, તોપણ તે ગર્વ ન કરે, હું
ઉચ્ચ ગોત્રનો છું,

પ્ર:—કેવું ઉચ્ચ ગોત્ર તેનું હોય ?

ઉ:—અભિમાન કરવા યોગ્ય અર્થાત્ તે ઉત્તમ માનનીય
કુળમાં ઉત્પન્ન થવાથી બધા લોકો તેને બહુમાન આપે, તોપણ
દીક્ષા લઈ માથું મુંડાવ્યા પછી ગોચરી પારકે ઘેર માગવા
જતાં પછી હાસ્યપદને યોગ્ય ગર્વ કેવી રીતે કરે ? આવું
સમજીને કુળ તથા જાતિનો મદ છોડી દે,

ન તસ્મ જાઈવ કુલં વ તાણં,

ળળત્ય વિજ્ઞાચરણં સુચિણં

ણિક્સ્વમ્મ સે સેવડ્ડગારિકમ્મં

ળ સે પારણ હોઈ વિમોયણાણ ॥૨૨॥

તુચ્છ પ્રકૃતિવાળા સાધુએ કરેલો જાતિ કે કુલનો મદ
તેના રક્ષણ માટે નથી, ફક્ત જ્ઞાન અને ચારિત્ર સારી રીતે
સેવે તો મોક્ષ થાય, પણ જે દીક્ષા લઈને ગૃહસ્થોનાં કૃત્ય
કરે, તેથી તે સંસારથી છુટો થવા સમર્થ થતો નથી,

ટી. અ.—કોઈ સાધુજાતિ વિગેરેનું અભિમાન કરે, તો તેનું માન
ગુણ (લાભ) ને માટે નથી, તે બતાવે છે, તે લઘુપ્રકૃતિવાળા

અભિમાને ચડેલા સાધુનો કરેલો જાતિનો કે કુલનો અહં-કાર સંસાર બ્રમણમાં રક્ષણ આપતો નથી, તેમજ (સવણુ જેવાએ) કરેલો જાતિ વિગેરેનો અહંકાર આલોકમાં કે પરલોકમાં ગુણ કરનારો થતો નથી, માતા તરફની જાતિ કહેવાય, પિતા સંબંધી કુલ જાણવું, આ જાતિ તથા કુલમદ્ બતાવ્યાથી બીજા મદો કરવાથી પણ સંસારમાં રક્ષણ મળતું નથી તેમ સમજી લેવું, ત્યારે શિષ્યને શંકા થાય કે સંસારના રક્ષણ માટે શું થાય છે ?

ઉ-જ્ઞાન તથા ચારિત્ર આ બે છોડીને બીજે ક્યાંય પણ તરવાની આશા નથી, આ બંનેમાં સમ્યક્ત્વ (શ્રદ્ધા) મેળવવાથી જ્ઞાન તથા ચારિત્ર સંસારથી પાર ઉતારે છે, જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષ થાય એ શાસ્ત્રોક્ત વચન છે, આવો સીધો મોક્ષ માર્ગ મેળવવાનો છતાં દીક્ષા લઈને પણ કેટલાક ધર્મ પુષ્ટ થયા વિનાના જીવો સંસાર સામે જાય છે, ફરીફરીને તેઓ ગૃહસ્થોને ઉચિત જાતિ-વિગેરેનો મદ કરે છે, અથવા બીજી પ્રતિમાં અગારિ કમ્મ.....પાઠ છે, તે સાવધ અનુદાન આરંભ અથવા જાતિ વિગેરેનો મદ કરે છે, આ પ્રમાણે અનુચિત કૃત્ય કરનારો ગૃહસ્થોનો સેવક (ગુલામ) બનેલો સંપૂર્ણ કર્મ છોડવા માટે શક્તિવાન ન થાય, અર્થાત્ તે મોક્ષમાં ન જાય, થોડાં કર્મનો ક્ષય તો બધા જીવોને દરેક ક્ષણે થાય છે.

ણિક્લિંચણે મિક્કસૂ સુલૂહજીવી,

જે ગારવં હોઈ સલોગગામી

આજીવમેયં તુ અબુજ્ઝમાણો,

પુણો પુણો વિપ્પરિયાસુવેંતિ ॥૧૨॥

જે પૈસો ન રાખે, ભીખથી પેટ ભરે, લૂપો આહાર ખાઈને જીવે, પણ તે જો અહંકાર કરે, કે સ્તુતિની ધમ્મજા રાખે તો તેના ખીજા ગુણો પેટ ભરવા માટે જ જાણવા, તેણે આત્માના ગુણો ન જાણવાથી રાગ દ્વેષ કરી કરી કરી સંસારમાં નવાં નવાં રૂપે જરા મરણ ગર્ભ વિગેરેનાં દુઃખ લોગવે છે.

ટી. અ.—સૂત્રકાર ભગવાંત વળી અભિમાનના દોષો ખતાવે છે, સાધુ ઉપરથી બાહ્ય દેખાવમાં નિષ્કિંચન ભીખ માગી પેટ ભરનારો હોય. ખીજાનું આપેલું ખાય, તથા છેક લૂખું તે વાલ ચણા (બાફેલા કે શેકેલા) વિગેરેથી પ્રાણુ રાખનારો હોય, આવો છતાં પણ તેમાંનો કોઈ ગૌરવપ્રિય (અહંકારી માની) હોય છે, તથા શ્લોક [સ્તુતિ] કામી પોતાના ગુણુ ગવડાવનારો હોય, તે બાહ્ય વસ્તુમાં રાચેલો પરમાર્થને ન જાણતો પોતાના બાહ્યગુણોથી અજીવિકા કરતો કરી કરીને સંસારમાં નવા નવા રૂપે જન્મ જરા મરણ

રોગશોકોનાં દુઃખોને પામે છે, તરવા માટે ગયેલો પણ તરવાને બદલે ત્યાં ડુબે છે, એમ આચાર્યોએ બતાવેલ સમાધિને ન સેવનારા શિષ્યોને દોષો (નુકશાન) છે માટે નીચેના શિષ્યના કહેલા ગુણો તેમણે ધારણ કરવા બેઠાં.

જે માસવં મિક્ષુ સુસાહુવાદી

પઢિહાણવં હોઈ વિસારણ ય

આગાઢપણે સુવિભાવિયપ્પા

અન્નં જનં પત્રયા પરિહવેજ્જા ॥૧૩॥

જે સાધુ બોલવામાં નિપુણ હોય, સાધુને યોગ્ય બોલનારો પ્રતિભાશાળી તથા શાસ્ત્રોના પરમાર્થને બાણનારો તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો આત્માનું ઓળખાણ થયું હોય તેવો પણ અહંકારે ચડે તો પોતાની બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરી બીજાનો તિરસ્કાર કરે,

ટી.અ.—ભાષા (બોલવા)ના ગુણદોષોને બાણવાથી સમજીને સારી યોગ્ય ભાષા બોલનારો ભિક્ષુ સાધુ તથા સાધુને યોગ્ય શૌભનીક હિત કરનાર થોડું પણ પ્રિય બોલવાના સ્વભાવવાળો તે સુસાધુવાદી જેમ ખીર મધુ મીઠું હોય તેવું મધુર વચન બોલે, તથા પ્રતિભા પોતાની ઐત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિ ગુણથી ચુકત [અભય કુમાર કે ખીરબલ જેવો] પ્રતિભાવાળો બીજાએ

પૂજતાં તરત જવાબ આપનાર [હાજર જવાબી] હોય, અથવા ધર્મકથા કરવાના સમયમાં જાણી લે કે સાંભળનારો પુરૂષ કોણ છે કયા દેવને નમનારો છે, કયા મતને માને છે, એમ બધું પોતાની તીક્ષ્ણ સમયસૂચકતાની બુદ્ધિથી જાણે, તેથી યોગ્ય રીતે જોલે, તથા વિશારદ તે અર્થ ગ્રહણમાં સમર્થ અને શ્રોતાને અનેક રીતે યુક્તિથી સમજાવે, (અથવા સખદથી જાણવું કે) તે પ્રમાણે સાંભળનારના અભિપ્રાયને પ્રથમ જાણી લે, તથા આગાઠા-અવગાઠા પરમાર્થ સમજાવનારી તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવનારી પ્રજ્ઞા બુદ્ધિવાળો તે આગાઠપ્રજ્ઞ સાધુ કહેવાય, તથા સારી રીતે ધર્મવાસનાથી ભાવિત આત્મા જેનો છે તે સુવિભાવિતાત્મા છે, આવી સત્ય ભાષા વિગેરેના ગુણોથી શોભીતો સાધુ થાય છે,

આવા ગુણવાળો થયા પછી તે ગુણો જે નિર્જરાતું કારણ છે, તેનાથી પણ અહંકારી બને, મનમાં સમજે કે હુંજ ભાષાની વિધિ જાણનારો છું, હુંજ સાધુવાદી છું, મારા જેવો પ્રતિભાશાળી બીજો નથી, વળી મારા જેવો અલૌકિક તે જૈન ધર્મનાં લોકોત્તર શાસ્ત્રોના પરમાર્થને જાણનારો અવગાઠ પ્રજ્ઞાવાળો બીજો કોઈ નથી, હુંજ સુભાવિતાત્મા છું, આમ ગુણોથી અહંકારે ચડેલો પોતાની બુદ્ધિથી બીજા માણસોને અવગણે, અને જોલે કે આવા મૂર્ખાથી દુઃખથી સમજે તેવા કુંડીના કપાસ જેવા ખમૂચિ (મૂઠાથી વાર્તાલાપ

કરે ? અથવા ધર્મકથાના અવસરે વ્યાખ્યાન પણ ન આપે, એમ અહંકારે ચડેલો થાય તે માટે કહે છે,
**અન્યૈઃ સ્વેચ્છારચિતાર્થ વિશેષાન શ્રમેણ વિજ્ઞાય
 કૃત્સ્નં વાહ્યમયમિત્તે ઇતિ સ્વાદત્યહગાનિ દર્પેણ ॥૧॥**

બીજાઓએ પોતાની ઇચ્છાથી બતાવેલ (પદો કાઠ્યો) ને શ્રમથી સમજીને તેના વડે પંડિત બનેલો મનમાં સમજે કે હું બધાં શાસ્ત્રોમાં પારંગામી થયો છું એમ સમજીને અહંકારથી અંગોને ખાય છે (બીજાનો તિરસ્કાર કરે)

एवं ण से होइ समाहिपत्ते,

जे पन्नवं भिक्खु विउक्कसेजा

अहवाऽवि जे लाभमयावलित्ते

अन्नं जणं खिसति बालपन्ने ॥१४॥

એમ કરવાથી તે સાધુ સમાધિ શાંતિને ન પામે, કારણ કે જે બુદ્ધિવાન સાધુ બુદ્ધિનો અહંકાર કરે અથવા લબ્ધિધારી લાભ મદનો અહંકાર કરે, તે બાળ બુદ્ધિવાળો બીજા સાધુને વાત વાતમાં હલકો પાડે છે,

હવે આવા સાધુના દોષો બતાવે છે, ઉપર બતાવેલ પ્રક્રિયા વડે પારકાનો પરાભવ કરીને પોતાનું માન વધારતો બધાં શાસ્ત્રો ભણવા છતાં તત્વાર્થમાં નિપુણમતિ છતાં સમાધિરૂપ મોક્ષમાર્ગ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર કે ધર્મ ધ્યાનરૂપ માર્ગને પામતો નથી, ઉપરથી જ ક્રૂર પોતે પોતાને

પરમાર્થ જાણનારો માને છે, પ્ર-આવો કોણ હોય ? ઉ-જેણે શાસ્ત્રોની ગંભીરતાના પરમાર્થને જાણ્યો નથી, તે પોતાની બુદ્ધિમાં સર્વજ્ઞપણું સમજીને ગર્વ કરે, પણ તે સમાધિ શાંતિને ન પામે; એ મુદ્દાની વાત યાદ રાખવી, હવે ખીજાં મદ સ્થાનોને બતાવે છે, અથવા ખીજી રીતે બતાવે છે કે જેને અંતરાય કર્મ તુટેલું છે તે લઙ્ગિધવાન પોતાને તથા પારકાને માટે ધર્મોપકરણો વિગેરે જલદી લાવવામાં સમર્થ હોય તે તુચ્છ સ્વભાવથી લાભ મદમાં લેપાય, તે પણ સમાધિ પામતો નથી, તેવો સાધુ પણ ખીજા લઙ્ગિધરહિત સાધુને અશુભ કર્મના ઉદયથી વસ્તુ ન લાવતો દેખીને તેનો તિરસ્કાર કરે, ધિક્કારે, અને બોલે કે મારા જેવો સર્વ સાધારણ શયા સંથારો વિગેરે ઉપકરણોને લાવનારો ખીજો કોઈ નથી, બાકીના ખીજા બધા પોતાનું પેટ ભરવામાં વ્યગ્ર થયેલા કાગડા જેવા છે તેમનાથી મારે શું પ્રયોજન છે ? આવી રીતે બાળક જેવી તુચ્છબુદ્ધિવાળો મૂર્ખ માણસ ખીજા સાધુઓની નિંદા કરે,

પન્નામયં ચેવ તવો મયં ચ

ગિન્નામણ ગોયમયં ચ મિશ્વૂ

આજીવગં ચેવ ચઉત્થમાહુ

સે પંડિણ ઉત્તમ પોગ્ગલે સે ॥૧૫॥

(૧) તીક્ષ્ણબુદ્ધિમદ, (૨) તપમદ (૩) ગોત્રમદ અને આજીવિકા તે અર્થમદ ચોથો કહ્યો છે, તે ચારે નમાવે. છોડે, તે પંડિત અને ઉત્તમોત્તમ સાધુ જાણવો,

આ પ્રમાણે બુદ્ધિનો મદ કરી બીજાનું અપમાન કરતાં પોતે જ બાબક જેવો તુચ્છ ગણાય છે, એથી બુદ્ધિનો મદ ન કરવો, ફક્ત આજ મદ ન કરવો, એમ નહિ, પણ સંસારથી છુટવાવાળાએ બીજા મદો પણ ન કરવા, તે બતાવે છે, તીક્ષ્ણબુદ્ધિથી મદ થાય તે પ્રજ્ઞામદ તેને તથા નિશ્ચયથી ૨ તપ મદને કાઢવે, હું જ યથાયોગ્ય શાસ્ત્રનો વેત્તા છું હું જ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરનારો છું, તથા ઇક્ષ્વાકુવંશ હરિવંશ વિગેરે ઉંચ ગોત્રમાં જન્મ્યો માટે શ્રેષ્ઠ એવો (૩) ગોત્રનો ગર્વ છોડી દેવે, તથા જેના વડે આજીવિકા ચાલે તે આ જીવ-દ્રવ્ય સમૂહ તેને પ્રાપ્ત તે આ જીવક (૪) અર્થમદ ધન સત્તાનો મદ પણ ત્યાગવે, ચ શબ્દથી બાકીના ચાર મદોને પણ છોડવે, તેના જવાથી (છોડવાથી) પંડિત તત્ત્વવેત્તા જાણવો, આ બધા મદો છોડનાર ઉત્તમ પુદ્ગલ-આત્મા થાય છે, પુદ્ગલનો બીજો અર્થ પ્રધાન છે, તેથી ઉત્તમથી પણ ઉત્તમ જાણવો,

एयाइं मयाइं विगिंच धीरा

ण ताणि सेवन्ति सुधीरधम्मा

ते सव्वगोत्तावगया महेसी

उच्चं अगोत्तं च गतिं वयन्ति ॥१६॥

ઉપર કહેલા બધા મદો છોડીને ધીરસાધુઓ ફરીને તે સેવન કરતા નથી, તે સુધીર ધર્મવાળા ઉચ્ચનીચ બંને ગોત્ર છોડીને તે મહર્ષિઓ સર્વોત્તમ અગોત્ર ગતિ કહે છે તે મોક્ષને પામે છે,

હવે મદસ્થાનોને ન કરવાનું બતાવીને તેની સમાપ્તિ કરે છે, ઉપર બતાવેલ પ્રજ્ઞા વિગેરે મદસ્થાનો સંસાર ભ્રમણનાં કારણો સારી રીતે બાણીને તેને છોડે, ધી બુદ્ધિ વડે રાજ્ય શોભે તે ધીર વિદિવવેદ્ય તત્વજ્ઞ પુરૂષો આ જાતિ વિગેરે મદોને આદરતા નથી.

પ્ર.—આવા કોણ ?

ઉ.—સુધીર—સુપ્રતિષ્ઠિત ધર્મ શ્રુતચારિત્રણ જેમને છે તે સુધીરધર્મવાળા બધા મદો છોડીને મહર્ષિઓ ઉત્તમ તપ વડે કર્મમેલ ધોષને બધા ઉચ્ચ ગોત્રને ઉલ્લાંધીને સૌથી ઉચ્ચી મોક્ષ નામની સર્વોત્તમ ગતિને મેળવે છે, ચ શ્રણદથી બાણવું કે કદાચ તે ભવમાં મોક્ષે ન જાય તેા કદપાતીત એવાં પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં જાય છે, અગોત્રપદ મેળવે તેથી બાણવું કે ત્યાં નામ કર્મ આયુ વેદનીચ વિગેરે ઘાતી કે અઘાતી કર્મ એક પણ હોતું નથી,

મિક્ષૂ મુયચ્ચે તહ દિદ્ધમ્મે

ગામં ચ નગરં ચ અણુપવિસ્સા

સે એસણં જાણમણેસણં ચ

અન્નસ્સ પાણસ્સ અણાણુગિદ્ધે ॥૧૭॥

સાધુ શરીરની મૂર્છા મુકીને ધર્મને સમજેલો ગામ નગરમાં ગોચરી જતાં એષણા અનેષણા શુદ્ધ અશુદ્ધ આહાર કે પાણી સંબંધી સમજીને શુદ્ધ મળે તો પણ ગૃહ ન થતાં સંભાળીને લે.

આ પ્રમાણે મદસ્થાન છોડેલો ભિક્ષાથી જીવન ગુજારનાર ભિક્ષુ કેવો હોય તે બતાવે છે, મૃત મરેલા માફક સ્નાન વિલેપનના સંસ્કાર (શોભા)નો અભાવ છે, જેને તેવી અર્ચા તનુ-શરીરવાળો તે મૃતાર્ચ-અથવા મોહન-મુત્ત આનંદ શોભાવાળી અર્ચા પદમલેશ્યા વિગેરે જેને છે તે મુદ્ધર્ચ પ્રશસ્ત લેશ્યાવાળા સાધુ હોય, તથા ધર્મ દીઠો તે સમજેલ છે યથાવસ્થિત શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ તેવા સાધુજી ગામ નગર મડંગ વિગેરે સ્થળમાં ગોચરી માટે ગયેલ હોય, તથા ધૈર્ય તથા ઉત્તમ સંઘયજીવાળા હોય તે એષણા શુદ્ધ આહાર શોધી તપાસીને લેવો તે એષણાને જાણે, તથા ઉદ્ધમ દોષ (સાધુ નિમિત્તે જીવહિંસાનો આરંભ થાય તેવો) અનેષણા ન લેવા યોગ્ય આહારને તથા તે છોડવાનું તથા ન છોડે તો અશુભ કર્મ બંધાવાને વિપાક-ફળને જાણે છે, તેથી અન્નમાં પાણીમાં સારી વસ્તુમાં મૂર્છા ન રાખતાં સામાન્ય વસ્તુની નિંદા ન કરતાં ઉચિત લઈને વિચરે, તે બતાવે છે, સ્થવિર કલ્પી સાધુ ૪૨ દોષ રહિત ભિક્ષાગ્રહણ કરે, જિનકલ્પી સાધુ પાંચનો અભિગ્રહ બેનો ગ્રહ તે આ પ્રમાણે.

સંસદ્ધ મસંસદ્ધા ઉદ્ધદ તહ હોતિ અપ્પલેવા ય

ઉગ્ગહિયા પગ્ગહિયા ઉજ્જિય ધમ્મા ય સત્તમિયા ॥૧॥

(૧) ખરડેલા હાથે, (૨) ન ખરડેલા હાથે (૩) ગૃહસ્થે પોતાને માટે કાઢેલું (૪) તેલ ધી વિગેરેના લેપ સહિત (૫) પીરસવા કાઢેલ (૬) પીરસતાં બચેલ (૭) ફેંકી દેવા ભોગ જિન કલ્પી સાધુને પાંછલી જે રીતે કલ્પે, અર્થાત્ ગૃહસ્થને ફેંકી દેવા જેવું જે અન્ન વિગેરે હોય તેનાથી પોતાનો નિર્વાહ કરે, કાયાને ભાડું ફક્ત આપે, અથવા જેવો જે અભિગ્રહ ધારે તે પ્રમાણે મળે તો એષણા, ન મળે તો અનેષણા સમજીને કયાંય લેવા પેસતાં તેવો આહાર મળે પણ મૂર્છિત (લાલચુ) ન થાય, પણ શાંતિથી શુદ્ધ ભિક્ષા લે,

અરતિં રતિં ચ અભિભૂય મિક્ષૂ

બહુજણે વા તહ ઇગચારી

ઇગત મોણેણ વિયાગરેજ્ઞા

ઇગસ્સ જંતો ગતિ રાગતી ય ॥૨૮॥

જેદ તથા હર્ષ છોડીને સાધુ સમુદાયમાં હોય કે એકલો હોય તેને કોઈ ધર્મ પૂછે ત્યારે સંયમ ધર્મ સમજાવી કહે કે આ એકલા જીવને ગતિ આગતિ તેણે કરેલા પૂર્વ કૃત્યોના અનુસારે ફળ મળે છે, માટે પાપ ત્યાગી ધર્મ કરો,

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સાધુને અનુકૂળ વિષયની પ્રાપ્તિ છતાં પણ ત્યાં રાગદ્રેષ કર્યા વિના દેખવા છતાં ન દેખ્યું

સાંભળ્યા છતાં ન સાંભળ્યું, એવા ભાવસહિત મૃત કલ્પ દેહ વાળા સારા દેખેલા ધર્મવાળો એવણા અનેપણાને બાણુતો અન્નપાણી યોગ્ય મળતાં પણ મૂર્છા ન કરતો ગામનગર વિગેરેમાં પેટેલો હોય તો અસંયમ (ગૃહસ્થવાસ)માં આનંદ અને સંયમમાં અરતિ કોઈક વખત થાય તો તે ઉત્તમ સાધુએ દૂર કરવાં, તે કહે છે, મહાસુનિને સ્નાન ન કરવાથી શરીરમાં મેલ વધવાથી તથા વાલ ચણા વિગેરે ખાઈલા ખાવાથી કોઈ વખત અશુભ કર્મના ઉદયથી સંયમમાં અરતિ (કંટાળો) આવે, તે વખતે તે સાધુ પોતાની સંસારી અવસ્થાને સુખી માનીને તેવી ઈચ્છા થાય તો જુ ગૃહસ્થી થયા પછી તીર્થચનરક વિગેરેનાં દુઃખો યાદ કરી તે તથા તેમનું આયુષ્ય અલ્પ સમજીને તે કંટાળાને દૂર કરે, અને એકાંત મૌનપણે સાધુ ધર્મમાં સ્થિર થાય, તેવીજ રીતે અસંયમ તે સાવધ અનુષ્ઠાનમાં પૂર્વે અનાદિ કાળથી તે સુખ ભોગવેલાં હોવાથી તેમાં મન લલચાય, તોપણ તે સુખને દુઃખ માનીને સંયમમાં દૃઢ થાય, ફરી ઉત્તમ સાધુનું વર્ણન કરે છે, ઘણા ગચ્છવાસી સાધુઓ સોમતી હોવાથી સંયમ પાળવામાં સહાયતા કરે, તે બહુજન પરિવાળવાળો હોય. તથા કોઈ વખત એકલો પણ હોય, તે પડિમાધારી સાધુ એકલવિહારી કે જ્ઞાનકલ્પી વિગેરે હોય, તે પરિવાળવાળો કે એકલો હોય, તેવાને કોઈ ધર્મસ્વરૂપ પૂછે, કે કોઈ ખીણું પૂછે, તો એકાંત મૌન (સંયમ)ની વૃદ્ધિનું વચન ધર્મકથાના સમયે બોલે, અથવા

બ્યારે પણ ખોલવું હોય, ત્યારે સંયમને બાધા ન લાગે, તેવી રીતે ધર્મનો સંબંધ કહે.

પ્ર.—શું વિચાર કરીને? શું બોલે? તે બતાવે છે, એકલા અસહાયવાળા જન્મને તેની કરેલી શુભ અશુભ કરણીને આધારે પરલોકમાં જવાનું થાય છે, તથા પૂર્વે કરેલી કરણીને આધારે ત્યાંથી આવવાનું થાય છે, કહ્યું છે કે

“કર્મ કરે છે એકલો, ભોગવતો ફલ એક,

જન્મે મરેજ એકલો, ભવાંતરે પણ દેખ.” ॥૧॥

માટે ઉપરથી સહાય કરનારા બીજા દેખાય તોપણ પરમાર્થથી વિચારતાં ધર્મ છોડીને બીજો કોઈ સહાયક નથી, આ વિચારીને મુનિઓને ઉચિત મૌન તે સંયમ ધર્મ મુખ્ય છે તે બતાવે.

સયં સમેઞ્ઞા અદુવા વિસોઞ્ઞા

માસેજ્જ ધમ્મં હિયયં પયાણં

જે ગરહિયા સણિયાણપ્પઓગા

ણ તાણિ સેવંતિ સુધીરધમ્મા ॥૧૧॥

પોતાની મેજે સમજે, અથવા ગુરૂ પાસે સાંભળીને જીવોનું હિત થાય તેવો જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ ધર્મ કહે, તથા સંસારવાસનાં નિયાણાં ન કરે, તથા સુધીર ધર્મવાળા ઉત્તમ

સાધુઓ અજ્ઞાનની પણ નિંદા થાય તેવાં મર્મવેદક વચનો ન બોલે.

વળી બીજાના ઉપદેશ વિના પોતાની મેળે સમજે.

પ્ર-શું ?

ઉ-ચાર ગતિવાળો સંસાર છે અને તેનાં કારણો મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય અને યોગ એમ પાંચ છે તે, તથા અશેષકર્મ ક્ષય થવાથી મોક્ષ મળે તથા તેનાં કારણો સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર આ બધું પોતાની મેળે કે અન્ય ગુરુ તે આચાર્ય વિગેરે પાસેથી સાંભળીને બીજા મોક્ષાભિલાષી જીવોને શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ કહે.

પ્ર-કેવો ? વારંવાર જન્મે તે પ્રજા સ્થાવર જંગમ જીવો, તેમનું હિત થાય તેવો સદા ઉપકારી ધર્મ કહે, એમ ઉપાદેય પ્રથમ બતાવીને હવે ત્યાગવા યોગ્ય બતાવે છે, જે નિદનીય છે. તેવા મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય અને યોગ્ય જે કર્મ અંધનના હેતુઓ છે, તે નિયાળું તે ભોગોની ઇચ્છા સહિત વર્તે છે, તે સનિદાન. અર્થાત્ હું આની રીતે ધર્મ કરીશ, કે ઉપદેશ આપીશ, તો લોકો તરફથી મને બહુમાન તથા જોઈતી વસ્તુઓ મળશે, આવા ભોગોના કારણોને મુનિ મહર્ષિઓ ઉત્તમ સાધુઓ હોય, તે ચારિત્રમાં વિદ્વરૂપ આ કૃત્યોને સમજીને કોઈ પણ બંધનની આશંસાવાળું કૃત્ય ન કરે; (પણુ નિર્મળ ભાવથી જ્ઞાન ભણે ચારિત્ર

પાળે) અથવા નિદ્દનીક વચનો ન બોલે જેમકે કુતીર્થિઓ પાપ વ્યાપારમાં રક્ત થએલા શીલથી બ્રહ્મ વ્રત રહિત કુંડલ વેંટલ કરનારા છે. એવું અન્ય દર્શનીનું કુવર્તન જેવાયા છતાં પોતે વિના કારણ પારકાના દોષ ઉઘાડનારાં નિદાનાં મર્મ લેદનારાં વચનો ન બોલે, તે સુધીર ધર્મીઓ છે.

કેસિંચિ તક્કાઈં અબુજ્જા ભાવં,

સ્વુદંપિ ગચ્છેજ્જ અસદ્દહાણે

આડસ્સ કાલાહયારં વઘાણ

લહ્વાણુમાણે ય પરેસુ અટે ॥૨૦॥

પોતે ખીજને અભિપ્રાય સમજ્યા વિના ઉપદેશ દેવા જાય તો પેલાને શ્રદ્ધા ન થતાં વિવાદ થતાં ક્રોધી થઈને ઉપદેશ દેનાર સાધુશ્રાવકના આયુષ્યને ઘટાડે અર્થાત્ અકાળે મૃત્યુ આણે, માટે પ્રથમ ખીજને અભિપ્રાય સમજવાવાળે ધર્મોપદેશ ખીજને આપવો. અથવા જીવાદિકનું સ્વરૂપ બતાવવું.

ટી-કોષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિઓના કુતર્કથી પરિણમેલા પોતાના આગ્રહમાં દૃઢ થયેલાના વિતર્કો એટલે તેણે મતિ કલ્પનાથી કરેલા કુલાવને સરળ સાધુકે શ્રાવક ન સમજતાં જૈન ધર્મ તેને સમજાવવા પ્રયત્ન કરતાં ન સમજે તો વખતે કડવું વચન

કહેતાં પણ તે ન સમજે, અને વધારે બોલવાલ થતાં સામેવાળો સાધુ શ્રાવકની હત્યા પણ કરાવે, જેમ પાલક પુરોહિતે અંધક મુનિનો વધ કરાવ્યો, તેજ ક્ષુદ્રત્વ બતાવે છે, તે અન્ય દર્શની જૈનોનું કડવું વચન સાંભળીને કોપાય-માન થઈને બોલનારનું લાંબુ આયુ પણ ટુંકું કરે, તેથી ધર્મ દેશના દેવા પહેલાં પુરૂષના વિચારો બાણીને પછી ઉપદેશ કરવો, તે આ પ્રમાણે-આ પુરૂષ કોણ રાબદ્દિ છે, કયા દેવને માનનારો છે, અથવા તેનું મંતવ્ય શું છે? કોઈ મતનો આગ્રહ છે કે નહિ, આ બધું સમજીને તેને ઉચિત ઉપદેશ દેવો. એ બધું સમજ્યા વિના ઉપદેશ દેવા જતાં પારકાને વિરોધનું વચન કહેવા જતાં પારકો પ્રાણ લે, એટલે આ લોકનું હિત બગડ્યું, અને પોતે તેને મારવાનું નિયાણું કરે, તો તેનો તથા સામેવાળાનો બગાડ થાય માટે બરોબર અનુમાનથી પરીક્ષા કરી પારકાઓને ઉપદેશ દેવાની યોગ્યતા વાળે બીજા જીવોને સાચા ધર્મનું જીવાદિક સ્વરૂપ પોતાના તથા પરના ઉપકાર માટે બતાવવું.

કમ્મં ચ છંદં ચ વિગિંચ ધીરે

વિણઇજ્જ ઉ સવ્વઓ (હા) આયમાવં

રુવે લુપ્પંતિ મયાવહેહિં

વિજ્જં ગહાયા તસ યાવરેહિં ॥૨૧॥

સાંભળનારી પરખદાના કર્મો તથા અભિપ્રાય સમજીને ધીર બુદ્ધિવાળો સાધુ ઉપદેશ આપીને સાંભળનારનાં સર્વથા પાપો છોડાવે, અને તેમને સમજાવે કે સ્ત્રીનારૂપોમાં લુબ્ધ થાઓ છો, પણ તેનાથી ભય પામો છો, આ પ્રમાણે વિક્ષાન સાધુ પરનો અભિપ્રાય જાણી ઉપદેશ આપી ત્રસ થાવર જીવોનું હિત થાય તેવો ઉપદેશ આપે,

ટી-ધીર-અશ્લેષ્ય અથવા સુબુદ્ધિથી અલંકૃત સાધુ ઉપદેશક ઉપદેશના સમયે ધર્મકથા સાંભળનારની પરીક્ષા કરે કે તે કયું અનુષ્ઠાન (ધર્મક્રિયા) કરે છે, અથવા આ બહોળ કર્મી છે કે હળુ કર્મી છે, તથા તેનો અભિપ્રાય શું છે, તે જાણી લે, આ બધું સાંભળનારી પરખદાનું જાણીને પછી ઉપદેશ કરે, કે જેથી સાંભળનારને જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય, તથા તેનું મન ન દુઃખાય, પણ પ્રસન્ન થઈને સાંભળે, એજ સાંખંધી કહે છે, વિશેષે કરીને તેના અંતઃકરણના પાપ ભાવો (મલિન વિચારો)ને દૂર કરે, (તુશબ્દથી) તેનામાં વિશિષ્ટ (ઉત્તમ) ગુણોનું આરોપણ કરે આયમાવં એવો પાઠ બીજી પ્રતિમાં છે, તેનો અર્થ આત્મભાવ-અનાદિ ભવોના અભ્યાસથી લાગેલું મિથ્યાત્વ વિગેરે દુર્ગુણ દૂર કરે, અથવા આત્મભાવ-વિષય વાંછનાથી અનાચાર સેવતો હોય તો તે દૂર કરે, તે બતાવે છે, કોઈનું રૂપ સુંદર હોય તો તે આંખ અને મનને હરણ કરે, તેવી સ્ત્રીના અંગ ઉપાંગો આંખના કટાક્ષથી જોવું વિગેરેથી

અદ્યસત્વ (કાચા મનના) વાળા સાધુકે ગૃહસ્થો ઉત્તમ ધર્મ (શીલ બ્રહ્મચર્ય)થી પતિત થાય છે,

પ્ર-તે રૂપ કેવાં છે ?

ઉ-ભય પમાડનારાં છે, તે રૂપ દેખીને તેમાં લુબ્ધ થવા જતાં તે કામીને તેના ધણી કે વારસ તરફથી તેની પ્રથમ નિંદા થાય, અને તેઓ કોઠી હોય તો તે બદમાસનાં નાક કાન વિગેરે કાપી યુગ હાલે મરાવે, બીજા ભવમાં તીર્થેય નરક વિગેરેમાં ખીડાના સ્થાનમાં તેવા પાપી પ્રાણીઓ વિષય વાસનાથી દુઃખ પામે છે, આ સમજીને વિદ્વાન-ડાહ્યો સાધુ ધર્મદેશના જાણનારો બીજાને અભિપ્રાય જાણીને પરબદામાં વ્રસ થાવર જીવોનું હિત થાય તેવો ધર્મ બતાવે,

ન પૂયણં ચેવ સિલોય કામી,

પિયમપ્પિયં કસ્સઈ ણો કરેજ્ઞા

સવ્વે અણટ્ટે પરિવજ્જયંતે.

અણાઉલે યા અકસાઈ મિક્કલુ ॥૨૨॥

સાધુ ઉપદેશ આપતાં પૂજવાની ઈચ્છા ન રાખે, તેમ કીર્તિની અભિલાષા ન રાખે, મોહદશા જાગે તેવી કામ કથા ન કરે, તેમ તેના દેવની નિંદા થાય તેવું કડવું વચન ન કહે, બધા અનથો વર્ણને આકુળ થયા વિના કોઠાદિ ત્યાગીને સમાધમાં રહે,

સાધુએ પૂજા કે સત્કાર વિગેરેથી નિરપેક્ષ થઈને તપ અને ચારિત્ર વિગેરેને આરાધવું, તેમ વિશેષ નિરપૃહી થઈને ધર્મદેશના દેવી, આ અભિપ્રાયથી કહે છે. સાધુ ઉપદેશ આપતાં વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરે મળવાની આકાંક્ષા ન રાખે તેમ પોતાની આત્મ પ્રશંસા (કીર્તિ) ન વાંછે, તથા સાંભળનારનું મનખુશ થાય તેવી રાજકથાની વિકથા કે ખીજને ઠગવાની કથા ન કહે, તેમ તે જે દેવતાને માનતો હોય તેની નિંદા વિગેરે ન કરે, બધા અનર્થો ત્યાગીને રાગદ્વેષ વિના સાંભળનારના અભિપ્રાયને વિચારી સમ્યગ્દર્શન વિગેરેનું ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવે, તેમ અનાકુલ તે સૂત્ર અર્થ બરોબર સમજીને અકષાયી સાધુ રહે,

આહત્તહીયં સમુપેહમાણે

સવ્વેહિં પાણેહિં ણિહાય દંઢં

ણો જીવિયં ણો મરણાહિકંચ્ચો

પરિવ્વણ્ણા વલયા વિમુક્કે

(મેહાવી વલયવિપ્પમુક્કે) ॥૨૩॥

આહત્તહીયં નામ ત્રયોદશમધ્યયનં

સમત્તં (ગાથા ૫૧૧)

સાચા ધર્મને દેખતો બધાં પ્રાણીઓતે દુઃખ દેવાનું છોડીને જીવિત મરણની આકાંક્ષા છોડી ચારિત્ર પાળે, અને સંસાર બંધનથી મુક્ત થાય, અથવા બુદ્ધિમાન સાધુ માયા છોડીને મોક્ષમાં જાય,

બધાં અધ્યયન સમાપ્ત કરવા સાર કહે છે.

આહત્તહીયં વિગેરે યથાતથ્ય (સાચો ભાવ) ધર્મ માર્ગ સમવરણ એ ત્રણ અધ્યયનનો સાર સૂત્રમાં આવેલ સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્ર તેને દેખતો વિચારતો સૂત્ર તથા અર્થને સારી રીતે ક્રિયા કરવા વડે પાળતો સ્થાવર જંગમ બધા જીવોમાં જે સૂક્ષ્મ બાદરના ભેદ છે, તે પૃથ્વી કાય વિગેરેને દાંડ દેવાય છે તે જીવહિંસાની ક્રિયાને છોડીને પોતાનો જીવ જાય તો પણ સાચાધર્મને ઓળંગવો નહિ, તે કહે છે, અસંયમ જીવિત કે લાંબો કાળ જીવવાની ઈચ્છા સ્થાવર જંગમ જીવોની હિંસા કરીને ન રાખે, તેમ પરીષદની વેદનાથી કંટાળીને વેદના સહન ન થાય તો પાણીમાં અગ્નિમાં કે ઉંચેથી ભૂસકો મારીને ખીજ જીવોને પીડા કરીને મરવાની પણ ઈચ્છા ન રાખે, આ પ્રમાણે સાચો ધર્મ ઈચ્છતો જીવહિંસા છોડી જીવિતમરણ ન ઇછતો ઉદ્યુત વિહારી બનીને બુદ્ધિમાન સાધુ મોહનીય કર્મની માયામાં ન વીંટાતો સંયમ પાળી મોક્ષમાં જાય, તેરમું અધ્યયન યાત્રાતથ્ય નામનું પુરૂં થયું.

અંથ નામનું ચૌદમું અધ્યયન કહે છે.

તેરમું કહ્યું, હવે ચૌદમું શરૂ કરે છે, તેના આ પ્રમાણે સંબંધ છે, આ આંતરારહિત (તેરમા) અધ્યયનમાં યાથાતથ્ય એટલે શુદ્ધ ચારિત્ર કહ્યું, અને તે બાહ્ય અભ્યંતર અંથ (ગાંઠ) ધન તથા કષાય વિગેરે ત્યાગવાથી શોભે છે, તે પરિશુદ્ધ ત્યાગવાનું આ અધ્યયન છે, આવા સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારો ઉપક્રમ વિગેરે થાય છે, તેમાં ઉપક્રમ દ્વારમાં જતાવેલો અર્થાધિકાર આ પ્રમાણે છે, બાહ્ય અભ્યંતર બંને પ્રકારનો અંથ (પરિશુદ્ધ) ત્યાગવો, નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં આદાન પદ્ધતી અને ગુણ નિષ્પન્નપણાથી અંથ એવું આ અધ્યયનનું નામ છે તે અંથને અધિકારે નિર્ચુક્રિતકાર કહે છે.

ગંથો પુવ્વુદ્વિદ્ધો દુવિહો સિસ્સો યં હોતિ ણાયવ્વો

પવ્વાવણ સિસ્સાવણ પગયં સિસ્સાવણાણ્ણમ્ ॥ તિ. ૧૨૭ા.

ગાથા—દીક્ષા પૂર્વે કહેલો છે, તે અંથ ગ્રહણ કરનાર શિષ્ય બે પ્રકારનો છે દીક્ષા લેનાર અને પછી દશ પ્રકારની સમાચારી શીખનાર છે દીક્ષાની વાત પૂર્વે કહી છે, આવી શિક્ષા લેવી અને તે પ્રકારે ચાલવાનું છે,

દીક્ષા અર્થ—અંથ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે લેલોથી ક્ષુલ્લક નૈર્ગ્રન્થ્ય નામના અધ્યયનમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વિસ્તારથી કહેલ છે, પણ અહીં તે બંને પ્રકારની દ્રવ્ય

અને લાવથી ગાંઠ જે શિષ્ય છોડી દે અથવા જે શિષ્ય આચારાંગાદિ ગ્રંથ (સૂત્ર) જે શીખે, તે કહેશે તે શિષ્ય જે પ્રકારે જાણવો, (૧) દીક્ષા આપવી, (૨) લજ્જાવવો, જેને દીક્ષા આપીએ કે સૂત્ર લજ્જાવીએ તે જે પ્રકારનો શિષ્ય જાણવો, પણ અહીં શિક્ષા લજ્જાવવાનો અધિકાર છે, તે કહે છે, સો સિક્કસ્વગો ય દુવિહો ગહणे આસેવણા ય ણાયઠ્ઠ્ઠો ગહણંપિ હોતિ તિવિહો સુત્તે અત્થે તદુમ્પ અ ॥નિ. ૧૨૮॥

તે શિક્ષા ગ્રહણ કરનાર જે પ્રકારનો શિષ્ય છે, પ્રથમ શિષ્યામણુ લે, અને પછી તે પ્રમાણે વર્તે, તેમાં પ્રથમ શિષ્યામણુ લેનાર ત્રણ પ્રકારે છે, સૂત્ર લણે પછી અર્થ લણે, કોઈ બંને સાથે લણે.

આસેવણાય દુવિહો મૂલગુણે ચેવ ઉત્તરગુણે ય મૂલગુણે પંચવિહો ઉત્તરગુણ વારસવિહો ડ ॥નિ. ૧૨૯॥

સૂત્ર તથા અર્થ લણ્યા પછી તે પાળવા માટે આસેવના (આચરણ) છે, તે જે પ્રકારે છે, તેથી આસેવના વડે શિષ્ય જે પ્રકારે થાય છે, એક તો મૂળ ગુણો (મહાવ્રતો)નું પાલન કરનાર છે, બીજો ઉત્તર ગુણ સંબંધી અનુષ્ઠાન કરનારો છે, તે મૂળ ગુણ પંચમહાવ્રત તે પાંચ પ્રકારે જીવહિંસા નિષેધ વિગેરે પાળનાર છે, તે મૂળગુણ સેવનાર શિક્ષક (શિષ્ય) છે, તેજ પ્રમાણે ઉત્તર ગુણમાં સારી રીતે નિર્દોષ પિડ વસ્તુ

શોધીને લાવવાનો ગુણ ધરાવનાર ઉત્તરગુણ પાળનાર શિષ્ય છે,
ઉત્તરગુણની ગાથા—

પિંડસ્સ જા ત્રિસોહી સમિઈઓ ભાવના તવો દુવિહો ॥
પડિમા અભિગ્ગહાવિ ય ઉત્તરગુણ મો વિયાણાહિ ॥૧॥

આહારાદિ વિશુદ્ધિ બાણુ, સમિતીઓ ભાવના દુવિધ તપ
બાર પ્રતિમા અભિગ્ગહ આણુ, ઉત્તરગુણો તેનો કર બપ ॥૧॥

અથવા બીજા ઉત્તર ગુણો છતાં વધારે સકામનિર્જરના
ઉતુકપ બાર પ્રકારનો તપ છે, તેથી તેને લીધો એટલે છ
અભ્યંતર છ બાહ્ય એમ બાર ભેદે તપ કરે તે બાણુવો.

શિષ્ય આચાર્ય વિના ન થાય માટે આચાર્યના ભેદો
બતાવે છે.

આચરિઓડવિય દુવિહો પન્વાવંતો વ સિક્ક્રવાવંતો ય
સિક્ક્રવાવંતો દુવિહો ગહણે આસેવણે ચેવ ॥નિ. ૧૩૦॥

શિષ્યની અપેક્ષાએ આચાર્ય પણ બે પ્રકારના છે, એક
દીક્ષાને આપે છે, બીજા ભણાવે છે, શીખવનાર પણ બે
પ્રકારે છે, એક તો સૂત્ર પાઠ આપે છે, બીજા દશવિધ
ચક્રવાલ સમાચારીની ક્રિયા સમજાવીને કરાવે છે,

ગાહાવિતો તિવિહો સુત્તે અત્થે ય તદુમ્મણ ચેવ
મૂલગુણ ઉત્તરમુણે દુવિહો આસેવણાણ ઉ ॥નિ.૧૩૧॥

સૂત્ર—સમાચારીનો પાઠ આપનાર આચાર્ય પણ ત્રણ પ્રકારના છે, ૧ સૂત્ર ૨ અર્થ અને ૩ ણને આપનાર છે, આસે-
વના આચાર્ય મૂળ ગુણ મહાત્મલો બરોબર પળાવે, અન્ને
બીજા ઉત્તરગુણોના સૂક્ષ્મના ભેદો પણ પળાવે.

નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપો પુરો થયો, હવે સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર
અટક્યા વિના વિગેરેના ગુણવાળું બોલવું તે કહે છે.

ગંથં વિહાય इह सिक्खमाणो,

उट्ठाय सुबंभचेरं वसेज्जा.

ओवायकारी विणयं सुसिक्खे,

जे छेय विप्पमायं न कुज्जा ।।सू. १।।

સસારની મોહરૂપ ગ્રંથિ છોડીને સાધુપણની શિક્ષા માનતો
નિર્મળ સંયમ માટે તૈયાર થઈ સાડું પ્રદ્ધઅર્થ નવવાડવાળું
પાળતો રહે, અન્ને આચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી વિનય
શીખે, અન્ને તેવો ડાહ્યો સાધુ ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં જુદી જુદી
રીતે પ્રમાદ ન કરે.

આ પ્રવચનમાં સંસારનો (અસાર) સ્વભાવ બાણીને
સારી રીતે સમજીને મુમુક્ષુ જેના વડે આત્મા (બાળમાં)
ગ્રંથાય તે ગ્રંથ ધન ધાન્ય આંદી સોનું દાસ દાસી ઢાર વિગેરે
છોડીને સાધુ બને તે ગ્રહણ આસેવન શિક્ષાને સમજીને

પાળતો નવ પ્રહ્લચર્યની વાડ સાથે સારી રીતે પ્રહ્લચર્ય પાળે, અથવા સુપ્રહ્લચર્ય તે સંયમ બરોબર પાળે, આચાર્યદિની આજ્ઞામાં જ્યાં સુધી એકલવિહારની પ્રતિમા ન સ્વીકારે ત્યાં સુધી રહે, અને તેમના કહેવા પ્રમાણે વર્તે, અને જેના વડે કર્મ નાશ થાય તે વિનય બરોબર શીખે, અને આદરે તે બ્રહ્મણ અને આસેવન વડે વિનય કરે, (અને ઉત્તમ ગુણોને પ્રાપ્ત કરે) વળી છેક ડાહ્યો સાધુ સંયમ અનુષ્ઠાનનું જે કાર્ય આચાર્ય બતાવે તે જુદું જુદું કાર્ય કરવામાં પ્રમાદ ન કરે જેમ રોગી વૈદ પાસે દવાનીવિધિ સમજીને તે પ્રમાણે વર્તે તો ડીર્ઘિ વધે. અને નિરોગી થાય તે પ્રમાણે સાધુ પણ સાવધ અંથ (પૈસો વિગેરે ક્રોધ વિગેરે) ત્યાગીને અશુભ-કર્મ રૂપ રોગ ત્યાગવાને દવારૂપ ગુરનાં વચનો મानीને તે પ્રમાણે વર્તતાં બીજા સાધુઓ પાસે વાહવા મેળવી મોક્ષ મેળવે,

જહા દિયા પોતમપત્તજાતં,

સાવાસગા પવિડં મન્નમાણં

તમચાઇયં તરુણમપત્તજાતં,

ઠંકાઈ અવ્વત્તગમં હરેજ્ઞા સૂ.૥૨૥

પણ જે સાધુ આચાર્યની આજ્ઞા વિના એકલો ફરે તેના શું હાલ થાય તે સમજાવે છે, કે જેમ પક્ષીનું અચ્યું

પાંખ પુરી આવ્યા વિના પોતાના માળામાંથી ઉડવાની ઇચ્છા કરતાં તેને પાંખોના અભાવે તરફડતું જોઈ ઠંક વિગેરે પક્ષીઓ માંસની પેશી સમજીને તેને હરીને મારી નાંખે છે,

દી-પણ જે સાધુ આચાર્યના ઉપદેશ વિના સ્વેચ્છાથી ગરુડમાંથી એકલો પડીને જીવો વિચરે તે ઘણા દોષોને મેળવે છે. આ મતલબનું દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે યથા (દૃષ્ટાન્ત બતાવવા માટે) જે પ્રકારે નાનું પક્ષીનું ગરુડ જેનાથી ઉડાય તે પાંખનાં જે પાંખડાં પુરાં ન આવ્યાં હોય (ન ઉઘડ્યાં હોય) તે અપત્ત જાત કાચી પાંખવાળું ગરુડ પોતાના માળામાંથી ઉડવાને ફાંફાં મારતાં જેવું જરા ઉડે છે કે તેને માંસની પેશી સમજીને અશક્ત ગરુડાને ઠંક વિગેરે ક્રુદ્ધ તે માંસ ખાનારાં પક્ષીઓ પોતાની ચાંચથી ઉપાડીને મારી નાંખે છે,

एवं तु सेहं पि अपुट्ट धम्मं,

निस्सारियं वुसिमं मन्नमाणा
दियस्स छायां व अपत्तजायं,

हरिसु णं पावधम्मा अणेगे ॥सू३॥

તેમ આ નવા શિષ્યને ધર્મ પરિણુત થયા વિનાનો કાચી ઉમરનો જીવો પડેલો જાણીને જેમ પક્ષીના ગરુડાને ઠંક પક્ષી વિગેરે હરી જાય તેમ આવા શિષ્યને અનેક આપધર્મીઓ તેને કુમાર્ગે દોરે છે.

... ઠી-આ પ્રમાણે દૃષ્ટાન્ત બતાવીને તેનો પરમાર્થ સમજાવે છે કે એ પ્રમાણે (તુ અવ્યય વિશેષ બતાવે છે) પૂર્વે જેમ પક્ષીની કાચી પાંખ બતાવી, અહીં તેને બદલે વિશેષ આ છે કે તે અપુષ્ટ ધર્મપણાવાળો શિષ્ય છે, તેને સમજાવે છે કે જેમ કાચી પાંખવાળા પક્ષીના અગ્ન્યાને માળામાંથી ઉડવાનાં ફાંફાં મારતું જોઈ દુષ્ટ પક્ષીઓ તેનો શિકાર કરે તેમ આ નવા કાચી વચનાં દીક્ષિતને સણ્યા વિનાનો તથા ધર્મમાં પરિણત થયા વિનાનો જાણીને પાપાંડીઓ કે પાપધર્મીઓ તેને ફસાવે છે ફસાવીને તેને ગરુડ સમુદ્રમાંથી જુદો પાડે છે, અને જુદો પાડી ઇંદ્રિયોની લોલુપતામાં પાડી પરભવની આસ્થા ઉઠાડી હવે આપણે વશ થયો છે, એમ માનનારા તેની પાસે પાપ કરાવે છે, અથવા વુસિપ ચારિત્ર તે ચારિત્રને તે પાપીઓની શીખવણીથી નકામું માનતાં જેમ પક્ષીના અગ્ન્યાને ફૂર પક્ષીઓ મારી ખાય છે તેમ આ નવા પડી ગયેલા સાધુને મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ અને કષાયથી કલુષિત બનેલા આત્મા વાળાને પાપીઓ કુતીરિઓ સગાંવહાલાં કે રાજા વિગેરે ઘણા પુરૂષો તેને પૂર્વે હુર્યા છે હુરે છે, અને હુરશે (અર્થાત્ લાલચમાં નાંખીને સંસારમાં ફસાવી દુર્ગતિમાં મોકલશે,) (ત્રણ કાલમાં આવું થાય છે માટે કાવ્ય ગાથામાં ભૂતકાળ લીધો છે) હવે કેવી રીતે તેને હુરે છે તે કહે છે. પ્રથમ પાપાંડીઓ આ પ્રમાણે તે અગીતાર્થને ઠગે છે, “ તમારા જૈન ધર્મમાં અગ્નિ બાળવી, ઝેર ઉતારવું, શિખાછેદ વિગેરે

પ્રત્યયો (ચિન્હો) દેખાતાં નથી, તથા અભિમાદિ આઠ ગુણવાળું ઐશ્વર્ય (લબ્ધિ) નથી, તથા જૈનધર્મને રાજાઓ વિગેરે માનતા નથી, વળી જૈન સૂત્રોમાં જીવોની અહિંસા બતાવે છે, અને જગત્ આખું જીવોથી ભરેલું છે, તેથી અહિંસા પળવી મુશ્કેલ છે, વળી તમારામાં પવિત્રતા માટે સ્નાન વિગેરે નથી, આવાં શકનાં વાક્યો વડે ઇંદ્રજીવ જેવી મીઠી વાણીથી પાખંડીઓ ભોળા સાધુને ઠગે છે, તેમ સર્ગાં વિગેરે આવી રીતે કહે છે, તમામ સિવાય અમારો કોઈ પોષક નથી, તેમ અમારા પછવાડે બીજો નામ રાખનાર નથી, તુંજ અમારે બધી વાતે માનનીય છે, તારા વિના બધું શૂન્ય દેખાય છે, વળી રાંડોના ગાયન તે નૃત્ય વિગેરેનું આમંત્રણ આપી તેને ચારિત્ર ધર્મથી પાડી નાંખે છે, એ પ્રમાણે રાજા વિગેરે પણ લલચાવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે, આ પ્રમાણે નવાં દીક્ષિતને એકલો જાણીને અનેક પ્રકારે લલચાવી તેને હરે છે,

ઓસાણમિચ્છે મણુણ સમાહિં

અણોસિણ ણંતકરિંતિ ણચ્ચા

ઓભાસમાણે દવિપસ્સ વિતં

ણ ણિક્કસે બહિયા આસુપન્નો ॥૪॥

જે મનુષ્ય સમાધિ ઇચ્છે, તે ગુરૂ પાસે રહે. પણ જે ગુરૂ પાસે ન વસે તે કર્મનો અંત ન કરે, માટે દ્રવ્ય (મોક્ષ) નું વ્રત વિચારીને બુદ્ધિવાન સાધુ ગરૂછથી બહાર ન નીકળે, (પણ ગુરૂ આજ્ઞામાં રહી સંયમ પાળે)

ટી-આ પ્રમાણે એકલા સાધુને ઘણા દોષો થાય છે, એથી હુમેશાં ગુરૂની ચરણ સેવામાં રહેવું, તે બતાવે છે, અવસાન-ગુરૂ પાસે રહેવું તે જીવંતી સુધી રહીને સમાધિ તે સારાં અનુષ્ઠાન કરવાનું ઇચ્છે, (નિર્મળ સંયમ પાળે) મનુષ્ય-સાધુ અહીં મનુષ્ય કોને કહે છે કે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી તે પુરી પાળે, તેથી ગુરૂ પાસે હુમેશાં રહી સારાં અનુષ્ઠાનરૂપ સમાધિ પાળવાળી નિર્વાહ થાય, પણ તે સિવાય નહિ, તે બતાવે છે, ગુરૂ પાસે અનુષ્ઠિત ન બેઠેલો સ્વછંદે ચાલનારો સારાં અનુષ્ઠાનરૂપ સમાધિ પ્રતિજ્ઞા લીધા પ્રમાણે પાળી શકતો નથી, તેમ કર્મનો અંત કરતો નથી,

એમ સમજીને સદાગુરૂ કુલ વાસમાં રહેવું, તે વિનાનું વિજ્ઞાન (બોધ) મશ્કરીરૂપ છે,

न हि भवति निर्विगोपक मनुषासित गुरुकुलस्य विज्ञानम्
प्रकटित पश्चाद्भागं पश्यत नृत्यं मयूरस्य ॥१॥

ગુરૂકુલની ઉપાસના કર્યા વિનાનું સાધુનું વિજ્ઞાન નિર્વિ-ગોપક (પ્રશંસવા યોગ્ય) થતું નથી, જેમકે મોરનો નાચ બુચ્ચો તે સારો હોય છતાં પણ પછવાડેનો ભાગ ઢાંકેલો

ન હોવાથી તે ખરાબ ભાગ દેખાતાં મોઢા આગળનો નાચ પ્રશંસવા યોગ્ય થતો નથી.

તેજ પ્રમાણે બકરીના ગળામાં વાલુક () ને અટકેલું દેખીને કોઈએ પગની પાનીથી ત્યાં ઠોકર મારતાં તે ગળે ઉતરી ગયું, તેથી બકરી સારી થયેલી જોઈને વૈદ્ય પાસે શીખ્યા વિના દેખવા માત્રથી કોઈ વૈદ્ય બનેલો રાબની રાણીને ગળામાં ગાંઠ થયેલી જોઈને તેણે પગની પાનીથી રાણીને લાત મારતાં તે મરી ગઈ, (પોતે ઇનામને બદલે ફાંસીએ ચડ્યો) (આ બકરીને બદલે ખીજે સ્થળે ઊંટની વાત છે. અને તે પ્રમાણે કરતાં ઊંટ વૈદાના નામથી ઓળખાય છે) આવા કેટલાક દોષો ગુરૂ પાસે શીખ્યા વિનાના શિષ્યને સંસાર વધાનનારા હોય છે, આ પ્રમાણે સમજીને મર્યાદામાં રહીને ગુરૂ પાસે રહેવું. તે બતાવે છે, સારી રીતે વત્તીને મુક્તિ જવા યોગ્ય સાધુએ રાગદ્વેષ તજેલા સર્વજ્ઞ પ્રભુના વ્રત અનુષ્ઠાન આદરીને પોતે ધર્મકથા કહેતાં ખીજને બતાવે, તેથી ગુરૂ દુલવાસ બહુ ગુણોનો આધાર છે, માટે ગચ્છ-માંથી કે ગુરૂ પાસેથી જુદો પડીને સ્વેચ્છાચારી ન થઈશ, જે આશુપ્રજ્ઞ-બુદ્ધિવાળો શિષ્ય ગુરૂ પાસે રહીને વિષય ક્ષાયો વડે આત્મા લગ્નય છે, તેથી તે બંનેને ગુરૂના ઉપદેશથી કે પોતે તેનાં માઠાં કૃણ સમજીને છોડે છે, અને સમાધિમાં રહે છે, આ પ્રમાણે જે સાધુ દીક્ષા લઈને રોજ

ગુરુ કુળવાસમાં રહેતો સ્થાન શયન આસન વિગેરેમાં ઉપ-
યોગ રાખે છે, તે ઉપયોગ રાખવાની જે ગુણો થાય તે
બતાવે છે,

જેઁ ઢાણઓ ય સયણાસણે ય,

પરક્રમે યાવિ સુસાહુજુત્તે

સમિતીસુ ગુત્તીસુ ય આયપન્ને,

વિયાગરિંતે ય પુઢો વણ્જા ॥૫॥

સ્થાને રહી કાઉસગ્ગ સ્થિરતાથી કરવો. સુતાં બેસતાં
ઉઠતાં જ્યણામાં સુસાધુને યોગ્ય પરાક્રમ ફેરવે, તથા સમિતિ
ગુપ્તિમાં પ્રજ્ઞા મેળવીને ગુરુની કૃપાથી પોને સમજીને ખીજને
પણુ જુદી જુદી રીતે કેમ પાળવી તથા તેથી શું લાભ થાય
તે બતાવે છે,

ટી-જે સંસારથી બેદ પામીને દીક્ષા લઈને હમેશાં ગુરુ
કુલવાસમાં સ્થાનમાં રહીને શયન આસન તથા તપ ચારિ-
ત્રમાં પરાક્રમી બનીને સુસાધુ તે ઉદ્વુક્ત વિહારથી નવ કલ્પ
પાળનારાના જે આચારો છે, તે પાળનાર છે તે સુસાધુ
યુક્ત છે. એટલે જેવી રીતે સુસાધુ જમીનને નજરે
બેઠ પુંજ પ્રમાણને પછી કાઉસગ્ગ કરે છે, અને
કાઉસગ્ગમાં મેરૂ પર્વત માફક હાલ્યા વિના શરીરથી

નિરુપૃહ રહે છે તથા શયન કરતાં પહેલાં પ્રથમ સંતારો તથા જમીન તથા પોતાના શરીરને દેખી પ્રમાણને ગુરૂએ આજ્ઞા આપેથી સુએ, તથા સુતાં પણ જગતા માફક સુએ, પણ અત્યંત એટી માફક ન સુએ, એ પ્રમાણે આસન વિગેરે ઉપર ઉઠતાં બેસતાં પણ શરીરને સંકોચી સ્વાધ્યાય તથા ધ્યાનમાં તત્પર સુસાધુએ રહેવું, આ પ્રમાણે સુસાધુને યોગ્ય બંધી ક્રિયામાં યુક્ત રહી ગુરૂકૃતમાં રહેતો પોતે પણ સુસાધુ થાય છે, વળી ગુરૂકૃત વાસમાં રહેતાં ધર્મી સમિતિ વિગેરે પાંચેમાં ઉપયોગપૂર્વક ક્રિયા કરે, તથા ત્રણ ગુપ્તિમાં અનુપયોગ ત્યાગી લક્ષ રાખી મન વચન કાયાને સ્થિર કરે, આ સમિતિ ગુપ્તિ સંબંધી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજ્ઞાવાળો તે આગત પ્રજ્ઞ અર્થાત્ કરવા ન કરવાનો વિવેક સમજનારો પોતાની મેજે થાય છે, અને ગુરૂની કૃપાથી સમિતિ ગુપ્તીનું સ્વરૂપ પોતે સમજીને ખીજને પણ તે કેમ પાળવી તથા તેનું ફળ શું થાય તે બતાવે છે.

સદ્વાણિ સોચ્ચા અદુ ભેરવાણિ

અણાસવે તેસુ પરિવ્વણ્જા

નિદ્ધં ચ મિક્કઝૂ ન પમાય કુજ્જા

કહંકહં વા વિતિગિચ્છ તિન્ને ॥૬॥

સારા કે માઠા શબ્દો સાંભળીને તેમાં આશ્રવ (રાગદ્વેષ) ન લાવતો વિચરે, તથા ઉત્તમ સાધુ નિદ્રા પ્રમાદ ન કરે, તથા કોઈ કોઈવાર મનમાં ભ્રાંતિ થાય તો ગુરૂ સમાધાન કરી લે, (પોતે તરે બીજાને તારે.)

દી-ધર્મા સમિતિ વિગેરે પાળનારે જે કરવું તે બતાવે છે, વેણુ વીણુના મધુર શબ્દો જે કાનને વડાલા લાગે તેવા અથવા ભેરવ લયાનક કે કાનમાં શૂળ ઘોચે તેવા કઠોર કર્કશ શબ્દો સાંભળીને સારામાઠા શબ્દોથી રાગદ્વેષરૂપ આશ્રવ થાય, તે ન લાવે તે અનાશ્રવ છે, અર્થાત્ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ શબ્દો કાનમાં આવતાં અનાશ્રવ-મધ્યસ્થ રાગદ્વેષ રહિત બનીને પરિવરે વિહાર કરે, સંયમના અનુષ્ઠાન કરે, તથા નિદ્રા કે પ્રમાદ સારો સાધુ ન કરે, તેને પરમાર્થ આ છે કે શબ્દોનો આશ્રવ રોકવાથી વિષય પ્રમાદ ત્યાગ્યો, નિદ્રા નિરોધથી નિદ્રાનો પ્રમાદ છોડ્યો, અને પ્રમાદ શબ્દથી વિકથા કે ક્રોધાદિ કષાય ન કરે, આ પ્રમાણે ગુરૂકુલવાસથી સ્થાન શયન આસન સમિતિ ગુપ્તીમાં વિવેક શીખીને સર્વે પ્રકારના પ્રમાદો છોડીને ગુરૂ ઉપદેશથી જ કોઈ કોઈવાર વિચિકિત્સા-ચિત્તમાં જે વિકલ્પો થાય તેનાથી તરે, અર્થાત્ તેને દૂર કરે, અથવા મેં ગ્રહણ કરેલો મહાવ્રતરૂપી ભાર મારે કેવી રીતે પાર ઉતારવો, એવી શિથીલતા થાય તો તે ગુરૂ મહારાજના ઘોષ તથા સહાયથી દૂર થાય, અથવા કંઈ કંઈ મનમાં

શંકાઓ થાય અને મન ડોળાય તો તે બધીએ ગુરૂ પાસે રહેવાથી દૂર થાય, અને પોતે સ્થિર થઈને ખીલ્લોની પશુ પ્રાંતિઓ દૂર કરે,

દહરેણ વુદ્દેણઽણુસાસિણુ ડ

રાતિણિણાવિ સમઁવણં
સમ્મં તયં થિરતો ણાભિગચ્છે

ણિજ્જંતણુ વાવિ અપારણુ સે ॥૭૧॥

નાનો કે મોટો સાધુ કોઈની ભૂલ થતાં તેને શીખામણુ આપે, કે રત્નાધિક કે સરખી વયનાએ પ્રમાદ સુધારવા તેને કહ્યું હોય, તો સ્થિરતા ધારીને તે ન સ્વીકારે પણ સામો ક્રોધ કરે, તો તે હઠ કરવાથી સંસારથી પાર ન થાય,

ટી-વળી તે ગુરૂ પાસે રહેલો કોઈ વખત પ્રમાદથી સ્ખલિત થાય (ભૂલે) તે વખતે ઉમરે કે ચારિત્ર પર્યાયે નાનાએ ભૂલ સુધારી ટોકયો હોય, અથવા વયે કે પચાયે મોટાએ શિખામણુ આપી હોય, કે “તમારા જેવાએ આવી ભૂલ કરવી યુક્ત નથી.” અથવા રત્નાધિક—ચારિત્ર પર્યાયે કે શ્રુતથી મોટાએ અથવા સરખી ઉમરનાએ ભૂલ સુધારવા કહ્યું હોય, તે વખતે સાંભળનારને ક્રોધ ચડે કે હું આવા ઉત્તમ કુળનો સર્વને માન્ય છતાં આવો રાંકડો નીચા કુળમાં જન્મીને મને ધમકાવે, તેવું

માની પોતાની ભૂલનું મિથ્યા મે દુષ્કૃત ન જોલે, તેમ ભૂલ પણ ન સુધારે અને આવું કરી નહીં કરું એવું તેની શિખામણથી ન સ્વીકારે, પણ ઉલટો જવાબ દે, તેથી આ હઠાગ્રહી સાધુ ક્રોધ કરી ભૂલ ન સુધારવાથી સંસારથી પાર ન જાય, અથવા આચાર્યવિગેરે તેને સદુપદેશથી પ્રમાદથી દૂર કરી મોક્ષમાં લઈ જવા ઉદ્યમ કરાવે તો પણ ભૂલ ન સુધારવાથી સંસાર સમુદ્રથી પાર ન જાય,

વિઠ્ઠિતેણં સમયાણુસિટ્ટે

ઢહરેણ વુઢેણ ડ ચૌડેય

અચ્ચુટ્ટિયાણ ઘડદાસિણ વા

અગારિણં વા સમયાણુસિટ્ટે ॥૮॥

ક્રોધ અન્યદર્શનીએ ભૂલેલા સાધુને જૈનસિદ્ધાંત અનુસાર યોગ આપ્યો હોય તેમ નાના મોટાએ પ્રેરણા કરી હોય, તથા હલકાં કૃત્ય કરનારી કે પાણીયારીએ ધમકાવ્યો હોય તો પણ ક્રોધ ન કરે, જેમ ગૃહસ્થો પોતાનું કામ પુરું કરતાં સુધી મંડયા રહે તેમ સાધુએ પણ ભૂલ સુધારી લેવી, પણ મનમાં ખોટું લગાડવું નહિ,

ટી-સ્વપક્ષ (પોતાના) સાધુ પ્રેરણા કરે, તેણે કહીને હવે સ્વપર એ બંનેની પ્રેરણાનું કહે છે, વિરુદ્ધ ઉત્થાને ઉઠેલો તે વ્યુત્થિત-કુમાર્ગે ચડેલો સાધુ, તેને કોઈ પરતીર્થિક કે ગૃહસ્થ કે મિથ્યાદષ્ટિ તેમાંના કોઈએ ભૂલેલા સાધુને કહ્યું કે તમારા જૈન સિદ્ધાંતમાં આવો અનાચાર નથી કહ્યો છતાં કેમ કરો છો? અથવા તે પ્રમાદમાં પડેલા સાધુને બીજા કોઈ વ્યુત્થિત (પતિત) થયેલા એ કહ્યું હોય કે આપણા જૈન આગમમાં આમ કહ્યું છે માટે તમે તે પ્રમાણે વર્તો, મુળ ગુણ કે ઉત્તર ગુણમાં જે ભૂલ થતી હોય તે આગમનો પાઠ બતાવી શીખામણ આપે કે આમ ઉતાવળે દોડવાનું સાધુને જૈન ધર્મમાં કહ્યું નથી. અથવા મિથ્યાદષ્ટિ વિગેરેએ અથવા નાના શિષ્યે કે ષૂઠાએ કોઈ સાધુનો આચાર અરોબર ન દેખતાં તેને ધમકાવ્યો હોય, અથવા સરખી ઉમરવાળાએ ધમકાવ્યો હોય, અથવા હલકામાં હલકું કામ કરનાર અ-ચુત્થિત અથવા દાસીની પણ દાસી કે જે પાણી ભરનારી હોય, આવા હલકાં માણસો પણ જે ભૂલેલા સાધુને ભૂલ બતાવે તો તેના ઉપર ક્રોધ તે સાધુએ ન કરવો, તેનો પરમાર્થ આ છે કે અચુત્થિતે કે કોપેલી બાઈએ પણ પ્રેરણા કરી હોય, તો પોતાનું હિત સમજીને સારો સાધુ ક્રોધ ન કરે, તો પછી કોઈ સારો માણસ બોધ આપે તો તેના ઉપર સાધુ કેવી રીતે ક્રોધ કરે? તેમજ ગૃહસ્થોનો પણ જે ધર્મ તે ભૂલે તો તેને પણ ઠપકો મળે,

તો પણ ક્રોધ ન કરે, પણ જે આરંભ્યું હોય તે પુરું કરે તો જ છુટકો થાય, તો મારી ભૂલ મને ખતાવે તો માફ તેમાં કલ્યાણુજ છે એમ માનતો સાધુ મનમાં પણ જ રા દુખાય નહિ.

ण तेसु कुञ्जे ण य पव्वहेज्जा

ण यावि किंची फरुसं वदेज्जा

तहा करिस्संति पडिस्सुणेज्जा

सेयं खु मेयं ण पमाय कुज्जा ॥૧॥

ઉત્તમ સાધુને ઠપકો આપતાં તેમના ઉપર ક્રોધ ન કરે, ન તેને મારવા જાય, તેમ સામું કઠોર વચન પણ ન કહે, પણ એમ જોલે કે આપ જેવું સાફ કાર્ય ખતાવો છો અને પૂર્વાચાર્યે જે આચર્યું છે, તેવું કરીશ, તે માફ કલ્યાણુ છે, અને આ ઠપકાથી ખીજો પણ પ્રમાદ નહિ કરે,

ટી. અ.—આ પ્રમાણે સાધુને જૈન કે જૈનેતરે ભૂલ ખતાવી હોય ત્યારે તેમના ઉપર આત્માનું દિત માનીને ક્રોધા યમાન ન થાય, તેમ કોઈએ મહેણું માર્યા હોય છતાં તેના ઉપર પણ ક્રોધ ન કરે,

**आकुष्ठेन मतिमता तत्त्वार्थ विचारणे मतिःकार्या
यदि सत्यं कःकोपः स्यादनृतं किं नु कोपेन ॥૧॥**

હાલ્યાને ધમકાવે છતે તત્ત્વાર્થ વિચારે બુદ્ધિ ધરે સાચો ઠપકો કેમ જ ક્રોધ, જૂઠા ઉપર ન કોપે બાધ

કોઈ ધમકાવે ત્યારે બુદ્ધિમાને પોતાની બુદ્ધિ તત્વાર્થ શોધવામાં મુકવી, જે-સાચો ઠપકો હોય તો ક્રોધ શું કામ કરવો ! ખોટો ઠપકો હોય તો પોતાને લાગુ ન પડવાથી શા માટે લક્ષ્મ આપવું ! અર્થાત્ જાને રીતે ક્રોધ ન કરવો.

તથા ખીજા કોઈ પોતાના કરતાં વધારે પાપી હોય તેવાએ પણ પ્રેરણા કરી હોય, તે જ્ઞેન ધર્મના આધારે કે લોક વ્યવહારની નીતિએ બોધ કર્યો હોય, તો પરમાર્થ વિચારીને તેના ઉપર ક્રોધ ન કરવો, તેમ તેને લાકડી વિગેરેથી પીડા ન કરવી, તેમ તેને કડવું લાગે તેવું કઠોર વચન પણ ન કહે. પણ મનમાં વિચારે કે મેં જ્યારે આવું અકાર્ય કર્યું ત્યારે આવો માણસ પણ મને નિંદે છે, ! જે તને નિંદાથી ખોટું લાગતું હોય તો હવે આવું અકાર્ય ન કરવું, પણ પૂર્વાચાર્યોએ જે પ્રમાણે સાંઠું કાર્ય કર્યું છે તેવું મારે કરવું, પણ અકાર્ય ન કરવું, એ વાક્ય હું જોખીને તે પ્રમાણે વર્તીશ, એવી રીતે મધ્યસ્થ બનીને દરેકનું વાક્ય સાંભળીને સાંઠું વર્તન રાખે, અને અકાર્યનું મિથ્યાદુષ્કૃત દે, તથા તેમના આગળ જોલે કે આ મને ઠપકો નથી પણ મારું ખરું કહ્યાણુ છે, આવી રીતે આપ ઠપકો આપશો તોજ સાધુ પ્રમાદ નહીં કરે, ન અકાર્ય કરશે,

વળાંસિ મૂઢસ્સ જહા અમૂઢા

મગ્ગાણુસાસંતિ હિતં પયાણં
તેણેવ (તેણાવિ) મજ્ઝં ઇણમેવ સેયં

જં મે બુહા સમણુસાસયંતિ ॥૧૦॥

સૂ. અ.—જેમ અટવીમાં ભૂલેલાને ડાહ્યા માણસો ખરો રસ્તો બતાવે છે તેમ ભૂલતા સાધુને કોઈ હિવની વાત કહે તો તેણે ક્રોધ ન કરતાં વિચારવું કે આ ડાહ્યા માણસો મને સીધે રસ્તે ચડાવી માઝું કલ્યાણ કરે છે,

ટી. અ.—આ મતલબનું દૃષ્ટાન્ત આપે છે, ગહનવન-ભયંકર અટવીમાં દિશાની ભૂલવણીથી મતિ મુંઝાતાં કુમાર્ગે ચડેલાને દયાળુ મનવાળા અને સાચા બુઢા રસ્તાને બાણુ-નારા હોય તે તેવા ભોમીયા માણસો કૃપા કરીને રસ્તા ભૂલેલાને સીધે રસ્તે ચડાવે, તેવાં સારા માઠાનો વિવેક સમ-જનારાથી પોતાને ખરો રસ્તો મળવા બદલ પોતાનું ભદું માને, (તેમનો ઉપકાર માને) તેમ આપણને ભૂલતાં કોઈ ઠપકો આપે તો તેના ઉપર ગુસ્સે ન થવું, પણ આ મારા ઉપર ઉપકાર કરે છે તેમ માનવું, કે આ ડાહ્યા પુરૂષો મને સીધે રસ્તે ચડાવે છે, જેમ દીકરાને આપ સારે રસ્તે ચડાવે તેમ આ ઉપકારી પુરૂષો માઝું કલ્યાણ કરે છે,

અહ તેણ મૂઢેણ અમૂઢગસ્સ
 કાયવ્વ પયા સવિસેસજુત્તા
 ઇઓવમં તત્થ ઉદાહુ વીરે

અણુગમ્મ અત્થં ઉવણેતિ સમ્મં ॥૧૧॥

સૂ. અ. — જેમ માર્ગ ભૂલેલાને સીધે રસ્તે ચડાવનારનો ઉપકાર માની વિશેષથી પૂજા કરવી, તેવી રીતે વીર પ્રભુ ઉપમા આપે છે કે સાધુને ભૂલતાં કોઈ ઠપકો આપે તો તે સીધે રસ્તે ચડાવવા બદલ તેની પૂજા કરવી.

ટી. અ. — વળી આ અર્થની પુષ્ટિ કરે છે, જેમ તે ભૂલા પડેલા મૂઢને સારે માર્ગે ચડાવવાથી તેણે તે સારે રસ્તે ચડાવનારા ડાહ્યા પુરૂષ ભીલ વિગેરેનો પણ મોટો ઉપકાર માની તેની પૂજા વિશેષથી કરવી, આ પ્રમાણેજ વીર પ્રભુ કે ગણધર ભગવંતો ખુબ વિચારીને કહે છે કે પ્રેરણા કરનારનો ભૂલેલા સાધુએ મોટો ઉપકાર માની તેની પૂજા (બહુમાન) કરતાં વિચારવું કે આ દયાળુએ મને મિથ્યાત્વ રૂપી જન્મજરા મરણ વિગેરે અનેક ઉપદ્રવવાળા વનમાંથી સીધો રસ્તો બતાવી ઉગાર્યો, માટે મારે તેને વંદન વિનય સંસ્કાર કરીને પૂજા કરવી, આ મતલબના ઘણા દૃષ્ટાન્તો છે, ગેહંમિ અગ્ગિજાલાસલંમિ જહ ણામ હજ્જમાણંમિ જો ચોદેહં સુચંતં સો તસ્સ જણો પરમચંધૂ ॥૧॥

ભડકાથી બળતા ઘરે, બળતો બચાવા કોઈ
દુઃખ વેડી જગાડે તો, તે પરમબંધુ લે જોઈ ॥૧॥

જહ વા વિસસંજુત્તં મત્તં નિદ્ધમિહ મોત્તુકામસ્સ ।
જોવિ સદોસં સાહરૂ સો તસ્સ જણો પરમવંધૂ ॥૨॥
વિષ નાંખેલું હોય ભોજન, ધીથી ભરેલું ખાતો જન
તેને ઝેરની વાત જે કહે—તે સાચો બંધૂ હૃદયે રહે ૨૥૥

णेता जहा अंधकारंसि राओ

मगं ण जाणाति अवस्समाणे

से सूरिअस्स अब्भुग्गमेणं

मगं वियाणाइ पगासियंसि ॥१२॥

સૂ. અ. જેમ નાયક સમુદાય સાથે જાણીતા રસ્તે પણ
જતાં રાતમાં વાહણાંના ગાઠ અંધકારથી રસ્તો જાણી
શકતો નથી, (અને કાંકાં મારે છે) પણ તે નેતા સૂર્ય
ઉગતાં અંધારૂં દૂર થવાથી પ્રકાશમાં આજી આજીનો સંબંધ
જાણી રસ્તો જાણી લે છે,

ટી. અ. સૂત્ર કાવ્યથી આ બીજો દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમ
પાણીથી ભરેલાં વાહણાંની કાળાશથી અંધારી રાત્રિમાં
આપેલા અંધકારમાં અટવી વિગેરેમાં રસ્તાનો જાણનારો
ભોમીયો પણ જાણીતા રસ્તે જતાં પણ અંધકારથી પોતાની
હથેળીને પણ ન જોતો તે માર્ગને કેવી રીતે શોધે ? પણ

તેજ નેતા સૂર્ય ઉગતાં અંધકાર દૂર થતાં દિશાઓની ખબર પડતાં પથરા ખાડાથી ઉંચા નીચા ભાગો પ્રત્યક્ષ જણાતાં સ્ત્રીધા માર્ગને શોધી લે છે, અને રસ્તાના દોષ ગુણોને સમજીને બધાંને સ્ત્રીધે રસ્તે દોરે છે,

एवं तु सेहंवि अपुट्ठधम्म

धम्मं न जाणाइ अबुज्झमाणे
से कोविए जिणवयणेण पच्छा

सूरोदए पासति चक्खुणेव ॥१३॥

એ પ્રમાણે નવો શિષ્ય પણ ધર્મ ખરોખર ન સમજવાથી તત્વરૂપ ધર્મને ન જાણે, પણ જિન વચનથી પંડિત થતાં તે સમજે, જેમ સૂર્ય ઉગતાં ભોમીયો રસ્તો જાણે, તેમ આ સાધુ પણ આંખથી જોવા માફક નવ તત્વોને સમજે છે.

ટી. અ. જેમ નેતા અંધકારથી છવાયેલી રાત્રિમાં ગહન અટવીમાં માર્ગ ન જાણે, પણ સૂર્ય ઉગતાં અંધારું દૂર થતાં રસ્તો શોધી કાઢે, તેમ આ શિષ્ય પ્રથમ દિક્ષા લેતાં સૂત્રાર્થ ન જાણવાથી થોડો ધર્મ જાણવાથી શ્રુતચારિત્રરૂપ પુરો ધર્મ જે દુર્ગતિમાં જતા જીવોને ધારી રાખે છે, તે ન જાણવાથી અપુષ્ટ ધર્મી છે, વળી તે અગીતાર્થ હોવાથી સૂત્ર અર્થના પરમાર્થને ન જાણવાથી ધર્મ ખરોખર સમજી ન

શકે, પણ તે જ શિષ્ય ગુરુકુળવાસમાં રહીને જિનેશ્વરના પચનો સાંભળીને શીખીને નિપુણ થાય છે, તે જેમ અટવીનો નેતા સૂર્ય ઉગતાં આંખથી રસ્તો શોધી લે તેમ આ શિષ્ય અજ્ઞાન આવરણ દૂર થતાં આંખથી જેવા માફક જીવ અજીવ વિગેરે નવે પદાર્થો (તત્ત્વો) ને દેખે છે તેનો સાર આ છે કે ઇન્દ્રિયોની જેડે પદાર્થના સંબંધથી સાક્ષાત્પણે ઘડા વિગેરે આંખથી ખુલ્લા પદાર્થો દેખાય છે, એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રભુના આગમથી ઝીણા છૂપા રહેલા તથા દૂર રહેલા સ્વર્ગ મોક્ષ દેવતા વિગેરે તેને ખુલ્લે ખુલ્લા શંકારહિત સમબ્દાય છે, વળી કહાચિત્ આંખથી દેખેલો આંખની કસરથી પદાર્થ બીજી રીતે પણ (જૂઠો) દેખાય છે, જેમકે મારવાડની રેતીના રણમાં સૂર્યના મધ્યાહ્નના તડકામાં પાણીની બ્રાંતિનો દેખાવ થાય છે, કેસુડાનો સમૂહ બળતા અંગારા માફક દેખાય છે, પણ સર્વજ્ઞ પ્રભુના કહેલા સિદ્ધાંતમાં જરાપણ દોષ નથી, જે દોષ આવે તો સર્વજ્ઞપણામાં હાનિ થાય, જિનેશ્વરે કહેલા સિદ્ધાંતને અસર્વજ્ઞનો કહેલો સિદ્ધાંત નિષેધ ન કરી શકે.

उडुं अहेयं तिरियं दिसासु

तसा य जे थावरा जे य पाणा
सया जए तेसु परिव्वएज्जा

मणप्पओसं अविकंपमाणे ॥१४॥

સૂ.—ઉંચે નીચે તીરછી દિશા તથા ખુણામાં જે ત્રસ કે સ્થાવર જીવો છે, તે બધાની રક્ષા કરતો વિચરે, કોઈને પીડા ન કરે, તેમ મનથી પણ ન ડગતો દ્રેષ ન કરે,

ટી. અ.—શિષ્ય ગુરૂકુળ વાસમાં રહેવાથી નિશ્ચયે જિન-વચનને જાણનારો થાય છે તેમાં પંડિત થઈને સારી રીતે મૂળ ઉત્તર ગુણોને જાણે છે, તેમાં પ્રથમ મૂળ ગુણોને આશ્રયી કહે છે, ઉંચે નીચે તીરછું દિશા વિદિશામાં આ ક્ષેત્ર આશ્રયી જીવોની રક્ષા બતાવી, હવે દ્રવ્યથી કહે છે, ત્રાસ પામે તે ત્રસ જીવો અગ્નિકાય વાયુકાય જે ઇન્દ્રિયથી પચ્ચેન્દ્રિય સુધી તથા જે સ્થાવર જીવો સ્થિર રહેવાના નામ કર્મોદયથી પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિપણે ઉત્પન્ન થયેલા તથા તેના સૂક્ષ્મ બાહર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત લોહો છે, અને દશપ્રાણુ ધારવાથી પ્રાણી છે, તેમાં (હમેશાં આથી કાળથી વિરતિ બતાવી, એમ) જીવની રક્ષા કરતો વિચરે, નિર્મળ સંયમ પાળે, હવે લાવ પ્રાણુ-તિપાતની વિરતિ બતાવે છે, સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓ ઉપર તેના અપકાર કે (ખીજના) ઉપકાર માટે મનથી પણ દ્રેષ ન કરે, તેને કડવું વચન કહેવું કે મારવું તે તો દૂર રહે, તે દુઃખ દેનાર હોય તો પણ મનમાં તેનું ઝુરું ન ચિંતવવું, પણ અવિકંપમાન સંયમથી જરાપણુ ન ખસતો સદાચારને પાળજે, આ પ્રમાણે યોગત્રિક કરણત્રિક વડે દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ અને લાવ વડે પ્રાણુતિપાતની વિરતિને સમ્યગ્ રીતે રાગદ્રેષ

છોડીને પાળે, એ પ્રમાણે બીજા મહાવ્રતો તથા ઉત્તર ગુણોને
લણવાથી તથા તે પ્રમાણે પાળવાથી સારી રીતે આરાધે,

કાલેણ પુચ્છે સમિયં પયાસુ

આઙ્ક્રખમાણો દવિયસ્સ વિત્તં

તં સોયકારી પુઠો પવેસે

સંવા ઇમં કેવલિયં સમાહિં ॥૧૫॥

સૂ.—યોગ્ય કાળમાં જીવોનું હિત કેમ થાય તેવું સાઈં
અનુષ્ઠાન પૂછે, પછી તેના આગળ આચાર્ય વિગેરે મોક્ષ
માર્ગનું વૃત્ત અનુષ્ઠાન સંયમ કહે, તે સાંભળીને વિચારીને
આ કેવળી પ્રભુએ કહેલ સમાધિ મોક્ષનાં અનુષ્ઠાન છે, તે
રત્ન માઈક જુદું હૃદયમાં ધારી રાખે,

ગુરૂની પાસે વસતાં વિનય બતાવે છે, સૂત્ર અર્થ કે
બંને લણવાં હોય ત્યારે આચાર્ય વિગેરેનો અવકાશ સમય
જાણીને (જન્મે તે પ્રજા જંતુઓ છે,) તે જંતુઓ વિષે ચૌદ
પ્રકારનો ભૂત ગ્રામ (જીવ સમૂહ) નો સંબંધની વાત કોઈ
પણ લણાવનાર આચાર્ય વિગેરે જે સારી રીતે સંયમ
પાળતા હોય, અને સારી રીતે ઓધવાળા હોય તેમને પૂછે,
તે પૂછે ત્યારે તેનો વિનય જોઈને આચાર્ય વિગેરે તેને
લણાવવા યોગ્ય સમજે, કેવા લણાવનાર હોય તે કહે છે,
મુકિત જવા યોગ્ય, ભગ્ય, રાગદ્વેષ રહિત, દ્રવ્ય-વીતરાગ
અથવા તીર્થકરના વૃત્ત—અનુષ્ઠાન સંયમ અથવા જ્ઞાન અ-

થવા તેનું કહેવું આગમ તેને કહેનાર હોય, તેવો ઉત્તમ આચાર્ય જ્ઞાન તથા સંયમ પાળનાર હોય તે સપર્યા પૂજા વડે માનનીય છે, કેવી રીતે ભણનારો માન આપે, તે કહે છે કે આચાર્ય વિગેરે જે કહે, તે કાનમાં સાંભળી દે તે શ્રોત્ર કારી, અને તેમની આજ્ઞા પાળીને જે જુદું જુદું આચાર્ય વિવેચન કરે, તે હૃદયમાં રાખે, ચિત્તમાં ધારી રાખે, શું ધારે તે બતાવે છે, સંખ્યાય-બરોબર જાણીને આ કેવળી પ્રભુએ કહેલ સમાધિ-સન્માર્ગ સમ્યગ્ જ્ઞાન વિગેરે મોક્ષ-માર્ગનું સ્વરૂપ આચાર્ય વિગેરે ગુરૂ બતાવે, તે ઉપદેશ સાંભળી તેમ વર્તીને હૃદયમાં જુદું સ્થાપે, (ભૂલી ન જાય)

અસ્મિં સુઠિન્ના તિવિ હેણ તાયી

एएसु या संति निरोहमाहु

ते एवमकखंति तिलोंगदंसी

ण भुज्जमेयंति पमायसंगं ॥૧૬॥

આ ધર્મ સાંભળીને તેમાં સ્થિર રહી ત્રણ વિધે ઉપર બતાવેલ જીવોનો રક્ષક અને તે શાંતિ છે, પાપોનો નિષેધ છે, તે આઠે કર્મનો નિરોધ કરે છે, તે ત્રિલોકદર્શી તીર્થ-કરો છે, તેજ એવો જીવરક્ષાનો ઉપદેશ આપે છે, પણ ફરીથી પ્રમાદ થાય તેવો ઉપદેશ ઇંદ્રિયોના સ્વાદનો આપતા નથી,

ટી. અ—વળી આ ગુરુકુળવાસમાં રહેતાં જે શ્રુત છે જે સાંભળીને હૃદયમાં ધારેલ સમાધિરૂપ મોક્ષ માર્ગમાં સારી રીતે સ્થિર રહી ત્રિવિધ મન વચન કાયાના કૃત્યો વડે કરવા કરાવવા અનુમોહવા વડે જે પાપ થાય તેનાથી પોતાના આત્માને બચાવે તે ત્રાપી (રક્ષક) અથવા જીવોને સદુપદેશ આપી બીજા જીવોનું રક્ષણ કરાવે, તેથી સ્વપર ત્રાપી-રક્ષક-છે તે સમિતિ ગુપ્તીવાળા સમાધિ માર્ગમાં રહેલ છે તેને શાંતિ થાય છે, રાગદ્વેષ સુખ દુઃખ દીનતા ગર્વ વિગેરે બેડકાં દૂર થાય છે, તથા તેનો નિરોધ તે બધાં કર્મનો ક્ષયરૂપ મોક્ષ તેને જાણનાર કહે છે, આતું કોણ કહે છે, તે બતાવે છે. ત્રિલોક ઉર્ધ્વ અધઃતીરછે એ ત્રણ લોકને દેખે તે ત્રિલોકદર્શી તીર્થંકરો સર્વજ્ઞ છે, તે ઉપર બતાવેલ રીતિએ સર્વ પદાર્થોને કેવળ જ્ઞાન વડે દેખીને બીજાને કહે છે, તેજ સમિતિ ગુપ્તિ વિગેરે વાળો સંસારથી પાર ઉતારવામાં ધર્મ-કે સમાધિ બતાવે છે, પણ પ્રમાદ વધે તેવો મદ્યવિષય વિગેરેના સંબંધ-વાળો કુમાર્ગ કે અસમાધિ કરવાની તેમણે બતાવી નથી,

નિસમ્મ સે મિક્કવુ સમીહિયટું

પઢિમાણવં હોઈ વિસારણ ય

આયાણઅટ્ટી વોદાણમોણ

ઉવેચ્ચ સુદ્ધેણ ઉવેતિ મોક્કવં ॥૧૭૧॥

સૂ. અ. તે ભિક્ષુ સાધુ સારા હિતનો અર્થ સાંભળી સમજીને ગુરૂની કૃપાથી તે પ્રતિભાવાળો વિશારદ (તત્વજ્ઞ) થાય છે. તે આદાન (ત્રણ રત્ન)નો અર્થો વોદાણુ-તપ, મૌન-સંયમ મેળવીને શુદ્ધ નિર્દોષ પિંડ લેઈને કેવળ જ્ઞાન પામીને મોક્ષમાં જાય.

ટી. અ.—તે ગુરૂકુળવાસી સાધુ દ્રવ્ય આત્માના હિતનું વૃત્તાંત સાંભળી સમજીને તે મોક્ષનો અર્થ માનીને હૈય ઉપાદેયનો વિવેક ખરોખર સમજીને હંમેશાં ગુરૂકુળવાસમાં રહેવાથી ઉત્પન્ન પ્રતિભાવાળો (તત્વજ્ઞ) થાય છે. તથા સમ્યક્ સ્વસિદ્ધાંતના યોગથી સાંભળનારાને યથાર્થ પદાર્થોનો વિશારદ સમજવનારો થાય છે, મોક્ષાર્થી જીવ જે આદરે તે આદાન સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરે છે, તે વડે જેને પ્રયોજન છે, અથવા તેજ પ્રયોજન છે, તે આદાનાર્થ છે, તે જેને હોય તે આદાનાર્થી તે આવી રીતે જ્ઞાનાદિના પ્રયોજનવાળો વ્યવહાર-ખાર પ્રકારનો તપ મૌન સંયમ-આશ્રવનો રોધ કરવો, તે તપ સંયમ બંનેને મેળવીને ગ્રહણ આસેવન રૂપ બંને પ્રકારની શિક્ષા યુક્ત સર્વત્ર પ્રમાદ રહિત પ્રતિભાવાળો વિશારદ શુદ્ધ-નિરૂપાધિ-ઉર્જમાદિ રહિત દોષ આહાર વડે આત્માનો નિર્વાહ કરતો બધા કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષને મેળવે છે, ન ઉવેઈ મારું કોઈ પ્રતિમાં પાઠ છે, તેનો અર્થ કહે છે, ઘણા પ્રકારે સ્વકર્મ વડે પરવશ થઈ જીવો.

જેમાં ભરે, તે માર સંસાર છે, તે જન્મ જરા મરણ રોગ શોકથી આકુળ છે, તેમાં પોતે શુદ્ધ માર્ગથી આત્માને ચલાવે, તેથી તે સંસારમાં પોતે ન ફસાય અથવા પ્રાણુ ત્યાગરૂપ માર છે, તે મારને ઘણી રીતે પોતે ન પામે, (બચી બચ) તે કહે છે, જે સમકીતથી ન પડે તે ઉત્કૃષ્ટથી સાત આઠ ભવ સુધી મરે, પછી મોક્ષમાં બચ,

સંગ્વાઈ ધમ્મં ચ વિયાગરંતિ

બુદ્ધા હુ તે અંતકરા ભવંતિ

તે પારગા દોષહવિ મોયણાણ

સંસોધિતં પળહમુદાહરંતિ ॥સૂ ૧૮॥

સૂ. અ.—જેઓ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મને સમજી વિચારીને બોલે છે તે પંડિત સાધુઓ મોક્ષમાં બચ છે, વળી તેઓ સ્વપર એમ બંનેને કર્મ બંધનથી મુકાવીને સંસારથી પાર કરનારા છે, વળી તેઓ ગુરૂ પાસે વિષય સમજીને જ ધીજી આગળ તેઓ વ્યાખ્યાન આપે છે,

ટી. અ.—તેથી આ પ્રમાણે ગુરૂકુલ નિવાસીપણે ધર્મમાં સારી રીતે રહેલા બહુશ્રુત પ્રતિભાવાળા અથનાવિશારદ (ગીતાર્થ સંયમ શીલ) સાધુઓ હોય તે શું કરે છે, તે બતાવે છે, સમ્યક્ કહેવાય, સમબચ તે સંખ્યા-સુબુદ્ધિ છે,

તેના વડે પોતે ધર્મ સમજીને બીજાઓને તે પ્રમાણે શ્રુત ચારિત્ર સમજાવે છે, અથવા પોતાની તથા પારકાની શક્તિ જાણીને અથવા પર્ષદાની સ્થિતિ અથવા કહેવાના વિષય બરોબર સમજીને ધર્મોપદેશ કરે છે, આવા પ્રકારના તે પંડિત ત્રણ કાળનું સ્વરૂપ જાણનારા પૂર્વે ઘણા ભવોમાં જે કર્મ બાંધ્યાં હોય તેના અંત કરનારા થાય છે, અને તેવા ઉત્તમ પુરૂષો બીજાના પણ કર્મ દૂર કરવા સમર્થ હોય છે, તે બતાવે છે, તે યથાવસ્થિત ધર્મ બતાવનારા બંનેના પરના તથા પોતાના કર્મપાશ મુકાવનારા અથવા સંસારના સ્નેહની બેડી જે કર્મ બંધન રૂપ છે તેને મુકાવી સંસાર સમુદ્રથી પાર જનારા થાય છે, એવા ઉત્તમ તે સાધુઓ સમ્યક્ શોધિત આગળ પાછળમાં વિરોધ ન આવે તેમ પ્રશ્ન-શબ્દ બોલે છે, તે આ પ્રમાણે પ્રથમ જુદ્ધિએ વિચારી આ પુરૂષ કોણ છે, કેવા વિષયને ગ્રહણ કરનારો છે, અથવા હું તેને કયો વિષય સમજાવી શકું તેમ છે, આ પ્રમાણે પરીક્ષા કરી ઉપદેશ આપે, અથવા બીજા કોઈ કંઈ વિષય પૂછે, તે બરોબર વિચારીને ઉત્તર આપે,

આચરિય સયા સાવધારિણ અત્યેણ જ્ઞરિય મુણિણં
તો સંઘમજ્જયારે વવહરિં જે સુહં હોંતિ ॥૧॥

આચાર્ય પાસે સાંભળી વિચારી ધારેલા અર્થને સંઘ મધ્યે વ્યાખ્યાન આપતાં બોલનાર સાંભળનારને સુખ થાય છે,

આ પ્રમાણે તે ગીતાર્થ બરોબર રીતે ધર્મ કહેતાં પોતાના તથા પરના તારક બને છે.

णो छाये णोऽवि य लूसएजा

माण ण सेवेज्ज पगासण च

ण यावि पन्ने परिहास कुज्जा

ण या ऽऽसियावाय वियागरेज्जा ॥૧૧॥

બહુ ભણેલ હોય તો પણ ખરો અર્થ ન ઢાંકી દે, તેમ ખરો અર્થ બદલી ન નાંખે, માન અહુકાર ન કરે, તેમ પોતાના ગુણો પોતે ન પ્રકાશે, પોતે ગીતાર્થ હોય અને સામેનો અગીતાર્થ હોય તો પણ તેની મશ્કરી ન કરે, તેમ કોઈને ધન પુત્ર આયુનો આશીર્વાદ ન આપે,

ટી. અ.—વળી વ્યાખ્યાન કરતાં વિષય જોલતાં કોઈ વખત બીજી રીતે પણ અર્થ કરે, તેનો નિષેધ કરવા કહે છે, તે પ્રશ્ન સમજવનાર સર્વ અર્થ (વિષયો) નો આશ્રય કરેલ હોવાથી રત્નના કરંડીયા (ઉત્તમ દાખડા) સમાન અથવા કુત્રિકા આપણુ (દેવી અધિષ્ઠિત સર્વ વસ્તુ વેચનારી દુકાન) જેવો હોવાથી તે ચૌદ પૂર્વ ભણેલો અથવા કોઈ નામી આચાર્ય પાસે ભણેલો બુદ્ધિમાન સાધુ વિષય સમજનારો કોઈપણ કારણે સાંભળનાર ઉપર કોપેલો હોય તો પણ સૂત્ર અર્થને ઉલટી રીતે ન કહે, અથવા પોતાના આચાર્યનું

નામ ન છુપાવે, ધર્મ કથા કરતાં વિષયને બદલવો નહીં, અથવા પોતાની પ્રશંસા કરાવા માટે બીજાના ગુણોને છુપાવે નહિ, તેમ શાસ્ત્રાર્થને કુસિદ્ધાંત કે કુચુકિત વડે ઉલટો ન કહે; તેમ હું બધાં શાસ્ત્રોનો જાણનાર છું બધા લોકોને સમજનારો છું, બધા સંશયોને દૂર કરનાર હું મુખ્ય છું, મારા જેવો બીજો કોઈ હેતુ અને ચુકિત વડે અર્થ (વિષય) નો સમજાવનાર નથી, એવું પોતાનું અભિમાન ન રાજો, તેમ હું બહુ શ્રુત (પંડિત) છું કે તપસ્વી છું, તેવું ન બોલો, (અ શબ્દથી) વળી બીજા કંઈ પણ પૂજા સત્કાર વિગેરેનું ચિન્હ ત્યજે, તથા પોતે ઘણું લભેલ ગીતાર્થ હોય તો પણ બીજાની મશ્કરી થાય તેવું પરિહાસ વચન ન બોલો, અથવા કોઈ સાંભળનારો તે વિષય ન સમજે, તો તેની મૂર્ખા કહીને મશ્કરી ન કરે, તેમ તું બહુ ધનવાળો થા દીર્ઘાયુષ્ય થા તેવું વચન પણ ન બોલો, પરંતુ સાધુને યોગ્ય ભાષા સમિતિ વાળા થવું,

ભૂતાભિસંકાદ દુગુંછમાણે

જ ણિવ્વહે મંતપદેણ ગોયં

જ કિંચિ મિચ્છે મણુણ પયાસુ

અસાહુધમ્માણિ જ સંવણ્ણા ॥૨૦॥

જીવોની હિંસાથી ખેદ પામતો સાધુ જીવહિંસાનાં વાક્ય ન જોલે, ન તેવાં મંત્રપદ શીખવે, તેમ મનુષ્ય (સાધુ) પ્રજા જીવોમાં અસાધુના ધર્મો-પાપોને ન જોલે, (દરેક વખતે ભાષા સમિતિ તથા વચન ગુપ્તિનો વિચાર રાખે,

ટી. અ.—શા માટે ગૃહસ્થોને આશીર્વાદ ન આપવો ? તે કહે છે, ભૂત-જીવો તેની હિંસાની શંકા થાય, માટે સાવધ પાપવાળો આશીર્વાદ તેને નિહતો પોતે ન જોલે, તથા ગા-વાણી, તેનું રક્ષણ કરે માટે ગોત્ર મૌન કે વાક્યસંયમ તેને મંત્રપદ (કુમંત્રની વિદ્યા) વડે દૂષિત ન કરે, અથવા જીવોનાં ગોત્ર-જીવિત-મંત્રપદ રાજા વિગેરેના ગુપ્ત ભાષણો વડે રાજા વિગેરેને ઉપદેશ આપવા વડે જીવ હિંસા ન કરાવે, અથાત્ રાજા વિગેરેને સાધુ હિંસકચર કે બળિદાનનો ઉપદેશ ન આપે, તથા જન્મે તે જન્તુ પ્રજા-મનુષ્યોને ઉપદેશ આપતાં ધર્મકથાથી લાભપૂજા સત્કાર વિગેરે ન ઇચ્છે, તથા કુસાધુઓને દાન આપવા વિગેરે ધર્મને ન જોલે, અથવા અસાધુને યોગ્ય ધર્મ પોતે ન બતાવે, અથવા ધર્મકથા કરતાં લોકોમાં પોતાની બડાઈ કે પ્રશંસા ન કરે,

હાસં પિ જો સંધતિ પાવધમ્મે

ઓએ તહીયં ફરુસં વિયાણે

જો તુચ્છએ જો ય વિકંથજ્જા

અણાહલે યા અકસાહ મિક્કવૂ ॥૨૧॥

પોતે ખીજની હાંસી ન કરે, ન પાપ વ્યાપાર કરે, પોતે ઓજસ્વી હોય તો ખીજને સાચું પણ અહિતકર કડવું વચન ન બોલે, તેમ ખીજનો તિરસ્કાર ન કરે, ન પોતાની બડાઈ કરે, તેમ અણાઈલ (નિસ્પૃહી) રહે તેમ કષાયોને ત્યાગી અકષાયી બને.

ટી. અ.—જેમ ખીજને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવો શબ્દ ન બોલે, કે શરીરના અવયવ કે ખીજ ચીજ વડે ચેષ્ટા ન કરે, તેમજ ખીજ પાપ વ્યાપાર તે મન વચન કાયાથી પાપ વ્યાપારો ન સાંધે, ન કરે, જેમકે આને છેદ, આને ભેદ, તથા જૈનેતરને મશ્કરી લાગે કે તેની પુષ્ટિ થાય તેવું વાક્ય ન બોલે,

કોમળ શબ્દમાં સુવું પ્રમાતે ઉઠીને દૂધની રાખડી પીવી, અપોરના જમવું ત્રીજ પહોરે પીણું પીવું, દ્રાખ અને ખાંડ અડધી રાતે ખાવું (પછી ધ્યાન કરવું) કે જેથી અંતે મોક્ષ મળે આવું શાક્યપુત્ર ગૌતમ ખુદ્ધ કહે છે, આવાં વાક્યોથી પરના દોષો ઉઘાડવા જેવા છે, તેથી પાપ અંધન જાણીને મશ્કરીમાં પણ ન બોલે, તથા ઓજ-રાગદ્વેષ રહિત અથવા બાહ્ય અભયંતર ગ્રંથ ત્યાગવાથી નિર્બંધિત બનેલો તથ્ય-પરમાર્થથી સત્ય હોય છતાં પણ જો કઠોર વચન હોય તો ખીજના ચિત્તમાં કલેશ થાય, માટે સપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી છોડે, અથવા રાગદ્વેષના વિરહથી

ઓજ (તેજસ્વી) સાધુ તથ્ય પરમાર્થવાણું અકૃત્રિમ અવિ-
શ્વાસઘાતક પુરૂષ કે જેનાથી કર્મના બંધનો અભાવ છે,
અથવા નિર્મમત્વપણાથી તુચ્છ જીવેથી દુઃખે કરીને પળાય
તથા જેમાં અંત પ્રાંત આહાર ખાવાનો હોવાથી સંયમ
કઠણ છે, તેવું જાણે, સારાં અનુષ્ઠાન કરીને અનુભવથી જાણે.
તથા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ખીજ કરતાં કંઈક વિશેષ સમજીને
અથવા પૂજા સત્કાર વિગેરે પામીને તુચ્છ ન થાય, ઉન્માદ
ન કરે, તથા પોતાને વખાણે નહિ, અથવા ખીજે ન સમજે
તો તેની વિશેષ હીલના ન કરે, તથા વ્યાખ્યાનના વખતમાં
કે ધર્મકથાના સમયમાં અનાવિલ તે લાભ વિગેરેથી નિરપેક્ષ
(નિસ્પૃહ) રહે, તથા હુમેશાં અકષાયી ક્રોધાદિ રહિત સાધુ
બને, હવે વ્યાખ્યાનની વિધિ કહે છે,

સંકેજ યાઽસંકિતભાવ મિક્ષ્વ

વિમજ્જવાયં ચ વિયાગરેજ્ઞા

ભાસાદુયં ધમ્મં સમુટ્ટિતેહિં

વિયાગરેજ્ઞા સમયાસુપન્ને ॥૨૨॥

જ્યાં શંકા જેવું હોય ત્યાં નિશ્ચયથી ન જોલે કે આમજ
છે, તથા ખીજને શંકા પડે એવું ભીક્ષુ ન જોલે, પરંતુ કહે-
વાની વાત ખુલાસાથી સમજાવે, તેમ જ પ્રકારની સત્યા તથા

અસત્યામૃષા ભાષા બોલે, તથા વિધિ પ્રમાણે વિહાર કરનારા ઉત્તમ સાધુ સાથે વિચરી રાગદ્વેષ રહિત થઈને સારી ખુદ્ધિ હોય તેણે ધર્મોપદેશ આપવો.

ડી. અ—સાધુ આજ્ઞાન કરતાં પોતે પરોક્ષ જ્ઞાની હોવાથી અર્થ કરતાં પોતાને શંકા ન હોય છતાં કંઈક અર્થમાં ઉદ્ધતપણું છોડી હુંજ આ અર્થનો જાણ છું પણ ખીજો નથી એવું ગર્વનું વચન ન બોલે. અથવા ખુલ્લું અશંકિત ભાવવાળું વચન હોય, પણ પોતે એવી રીતે ન બોલે કે સામાવાળો શંકા ખાય, વિભિન્નવાદ તે જુદા અર્થના નિર્ણયવાદને કહે (જેમ ખીજો સમજે તેમ ખુલ્લા શબ્દાર્થ કરીને સમજાવે) અથવા વિભિન્નવાદ-સ્વાહવાદ તે સ્વાદ્વાદને બધે ઠેકાણે સખલાયમાન થયા વિના લોક વ્યવહારને વાંધો ન આવે સર્વને માન્ય થાય તેવી રીતે પોતાનું અનુભવેલું કહી બતાવે, અથવા અર્થને જુદા પાડી બરોબર વાદ (કહેવાનું) કહે, તે આવી રીતે-નિત્યવાદ-દ્રવ્યાર્થ (મૂળ વસ્તુ)પણે બતાવે, સિદ્ધ કરે, અને પર્યાયોને અનિત્ય-પણે બદલાતા સમજાવીને સિદ્ધ કરે. તથા બધા પદાર્થો પોતાના દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ અને ભાવપણે સદાએ વિદ્યમાન છે, અને પર દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ ભાવપણે નથી, તેજ કહ્યું છે,

સદેવ સર્વં કો નેચ્છેત્ સ્વરૂપાદિ ચતુષ્ટયાત્
અસદેવ વિપર્યાસાન્ન ચેન્ન વ્યવતિષ્ટતે ॥૧॥

સાચો પદાર્થ પોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ ભાવપણે કોણ નથી ઈચ્છતું, જો તેમ ન માને તો બધું અસત્ થાય, અને સત્ ન માને તો વ્યવસ્થા ઉડી જાય, (અર્થાત્ બધાને આ વાત સ્વીકારવી પડે છે.)

આ પ્રમાણે સ્યાહવાદનું સ્વરૂપ જુદું પાડીને સમજાવે, વિલજ્યવાદ પણ જે પ્રકારની ભાષાવડે સમજાવે, તે બતાવે છે, સાચું બોલે, અથવા અસત્યામૃષા એ જે ભાષા બોલે, કોઈ પૂછે કે ન પૂછે, તો ધર્મકથાના સમયમાં અથવા બીજે વખતે હમેશાં જરૂર પડે બોલે.

પ્ર-કેવો બનીને.

ઉ-ઉત્તમ અનુષ્ઠાન કરનારા સમુત્પિત-સારા સાધુઓ જોઈએ વિધિ પ્રમાણે વિહાર કરતા હોય, તેમની સાથે વિચરે, અને વિચરતાં ચક્રવર્તી કે ભિક્ષુક સાંભળે ત્યારે સમભાવે અથવા રાગદ્વેષ છોડીને શોભન પ્રજ્ઞાવાણો જે ભાષાવાણો સાધુ સારી રીતે ધર્મની વ્યાખ્યા કરે,

અણુગચ્છમાણે વિતહં વિજાણે

તહા તહા સાહુ અકક્સેણં

ણ કત્થહ માસ વિહિંસહજ્જા

નિરુદ્ધગં વાવે ન દીહહજ્જા ॥૨૩॥

હાંશીયાર સાધુ આચાર્યનું કહેલું બરોબર સમજે, બુદ્ધિ-હીન સાધુ ઓછું કે ઓટું સમજે, છતાં પણ પેલો મંદ બુદ્ધિવાળો ઓટું બોલે તો પણ અકર્કશ વચન વડે તિરસ્કાર ન કરી તેને સમજાવવું પણ તેની હિંસા તિરસ્કાર ન કરે, અથવા લાંબાં લાંબાં નકામાં વાક્યો ન બોલે, તેમ થોડા વખતમાં કહેવાનું કહેવામાં ઘણો વખત ન લગાડે.

૨ી અ.—વળી તે સાધુને એ પ્રમાણે બે પ્રકારની ભાષાથી કહેતાં તીક્ષ્ણ બુદ્ધિપણથી તેજ પ્રમાણે તેવા અર્થને કહેનાર આચાર્ય વિગેરેથી સાંભળતાં તેવીજ રીતે સમજે છે, પણ બીજો સાંભળનાર સાધુ મંદ બુદ્ધિથી બીજી રીતેજ સમજે, તે વખતે વિદ્વાન સાધુ પાસે મંદ બુદ્ધિવાળો આવતાં તેને હેતુ ઉદાહરણ અને સુચુક્તિ વડે બુદ્ધિ સમજાવતાં છતાં એમ ન કહેવું કે ‘તું મૂર્ખ છે, દુર્હરૂઠ (દોઢ ડાહ્યો) ખમુચિ. વિગેરે કર્કશ વચનો વડે તિરસ્કાર ન કરતાં એમ તે સમજે તેવી રીતે મધુર વચનથી કહે, પણ કયાંય પણ ક્રોધી બનીને મુખ હાથ હોઠ કે આંખના વિકારો વડે અનાદરથી કહીને પીડા ન કરવી, તથા તે પ્રશ્ન કરે, તે સમયે તેની ભાષા અપશબ્દવાળી હોય તોપણ તેને હે મૂર્ખ અસંસ્કૃત મતિવાળા! તારા આ સંસ્કારવાળા છતાં પહેલાં કે પછીને સંબંધ મળ્યા વિનાના બોલવા વડે શું? એમ બોલીને તેની હિંસા-તિરસ્કાર ન કરે, તેના અસંબંધ બોલવા ને ફરી ફરી યાદ કરીને પૂછનારને ગલાવીશ નહિ, તથા નિરૂદ્ધ-અર્થ

થોડો, તથા વાક્ય લાંબાં દેડકાના અવાજ જેવાં અર્કવિટ-
વિકાષ્ટિક આકાના ઝાડનાં સૂકાં લાકડાં દેખવામાં ઘણું
પણ બળવાનો ગુણ થોડો એવું આડંબરનાં વાક્યો ન બોલે,
અથવા નિરૂદ્ધ-થોડા કાળમાં સમજવાનું તે વ્યાખ્યાન વ્યાક-
રણ તર્ક વિગેરેમાં પ્રવેશ કરીને પ્રસક્તિ અનુપ્રસક્તિ (આડી
અવળી થોડી સંબંધવાળી વાતો) જોડીને લાંબા કાળવાળું
ન કરે (કે સાંભળનારો કંટાળીને ઉઘે કે ભણવું છોડી દે)

સો અત્યો વત્તવ્વો જો મળઈ અક્ષરેહિં થોવેહિં
જો પુણ થોવો વહુ અક્ષરેહિં સો હોઈ નિસ્સારો ॥૧૧॥

તેવો અર્થ કે વિષય કહેવો કે થોડા અક્ષરમાં ઘણું કહેવાય,
પણ જેમાં અર્થ થોડા હોય અને વાક્ય લાંબા અક્ષરનાં
હોય તે નિઃસાર કહેવાનું થાય છે, અહીં અઉભંગી બતાવે
છે. ૧ થોડો અર્થ થોડાં વાક્ય, ૨ થોડો અર્થ ઘણાં વાક્ય,
૩ ઘણો અર્થ ઘણાં વાક્ય, ૪ ઘણો અર્થ થોડાં વાક્ય,
એમાં અદ્ય અક્ષર અને અર્થ ઘણો હોય તે ચોથો ભાંગો
પ્રશંસનીય છે.

સમાલવેજ્ઞા પઢિપુત્રભાસી

નિસામિયા સમિયા અટ્ટદંસી

આણાઈ સુદ્ધં વચણં મિહંજે

અભિસંધણ પાવાવિવેગ મિક્કવૂ ॥૨૪॥

કઠણુ વિષય ખુલાસાથી સમજાવે, અને જેવો વિષય હોય તેવું હેતુ યુક્તિ સહિત બોલે, ગુરૂ પાસે બરોબર સમજાવે તે પ્રમાણે બીજાને સમજાવે, તથા જિન વચનની રીતિ સમજાવે શુદ્ધ નિર્દોષ વચન બોલે, ઉત્સર્ગ અપવાદની વિધિ સમજાવે પાપનો વિવેક રાખીને સાધુ બોલે.

વળી થોડા અક્ષરોમાં ઘણો કઠણુ વિષય ન સમજાવે હોય તો શોભન પ્રકારે તેના પર્યાય શબ્દો કહીને તેનો ભાવાર્થ સમજાવે, પણ થોડા અક્ષરો કહીને કૃતાર્થ ન માને, પણ જાણવા જોગ પદાર્થ કહેતાં સાચો હેતુ યુક્તિ વિગેરેથી સાંભળનારની અપેક્ષા વિચારીને પ્રતિપૂર્ણ ભાષી પૂરું બોલનારો એટલે અસ્ખલિત અભિલિત અહીંન અક્ષરો કહેનારો થાય, તથા આચાર્ય વિગેરેથી બરોબર અર્થ સમજાવે શીખે. તેવો જ બીજાને કહી બતાવનારો તે સમ્યગર્થ દર્શી છે, આવો બનેલો તે તીર્થંકરની આજ્ઞા-સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમના અનુસારે શુદ્ધ નિર્મળ-પૂર્વ અપર અવિરુદ્ધ નિરવધ વચન બોલતો ઉત્સર્ગની જગ્યાએ ઉત્સર્ગ અને અપવાદની જગ્યાએ અપવાદ તથા સ્વપર સિદ્ધાંતનો અર્થ જેવો હોય તેવો કહે, આવી રીતે ગોઠવીને બોલતો સાધુ પાપનો વિવેક કરતો લાભ સત્કાર વિગેરેનો મોહ છોડી નિરપેક્ષપણે નિર્દોષ વચન બોલે, ફરીથી ભાષાની વિધિ કહે છે,

અહા બુઝ્યાઈં સુસિક્ષવજ્જા

જહ્જજયા ણાતિવેલં વદેજ્જા

સે દિટ્ઠિમં દિટ્ઠિ ણ લૂસણ્જ્જા

સે જાણઈં માસિંતં તં સમાહિં ॥૨૫॥

ભગવાને કહેલું સિદ્ધાંત વચન સારી રીતે શીખે આદરે, તે પ્રમાણે વર્તે તથા વર્તાવે, પણ તે સમયનું ઉલ્લંઘન ન કરે, પોતે ભગવાનના વચનની શ્રદ્ધા કરી ખીજાની શ્રદ્ધા ઓછી ન કરે, પણ વધારે, તેવો સાધુ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ સમાધિ કહેવાનું બરોબર બાણે છે, (અર્થાત્ તેજ ઉપદેશ આપે),

ટી. અ. જેમ તીર્થંકર ગણધર વિગેરેએ કહેવા પ્રમાણે વચનોને હંમેશાં બરોબર શીખે, એટલે અહણુ શિક્ષા વડે સર્વજ્ઞના આગમોને શીખે અને આસેવન શિક્ષા વડે હંમેશાં ઉદ્યુત વિહાર વડે પાળે, અને તે પ્રમાણે ખીજાઓને વર્તવા ઉપદેશ કરે, અતિ પ્રસક્ત લક્ષણની નિવૃત્તિ માટે બતાવે છે, કે અહણુ આસેવન શિક્ષાઓની દેશનામાં પ્રયત્ન કરે, પોતે વર્તતો રહી જે જેનું કામ કરવાનું હોય કે જે જેનો અભ્યાસ કરવાનો હોય તે વેળાને ઉલંઘીને ન કહે, અધ્યયન તથા કર્તવ્યની મર્યાદાને ન ઉલંઘે,

तेम साइं अनुष्ठान उलंघे नहि, अर्थात् लक्षावधाना वभते लक्षावानु तथा पडिद्वेदुषु विगेरे जीञ्ज अधी क्रिया पोत-पोताना समये करे, ते आ प्रमाणे यथाकाणवादी तथा यथा-काणयारी सम्यग् दृष्टिमान् ते यथावस्थित पदार्थानि मानतो देशना के व्याख्यान करतां दृष्टि-सम्यग् दर्शनने हूषणु न लगाडे, तेनो भावार्थ आ छे के सांलणनार पुरुषने प्रथम ज्ञाणीने तेवी रीते कडेवुं. पणु अपसिद्धांत देशना (सिद्धांत विद्ध) ने छोडी जेम जेम सांलणनारनु सम्यक्त्व स्थिर थाय (धर्ममां श्रद्धा वधे) तेवुं करे, पणु शंका उमन्न करीने तेने हूषणु न लगाडे, जे आवुं समजे ते सम्यग् दर्शन ज्ञान चारित्र नामनी समाधि अथवा सम्यक्त्व चित्त व्यवस्थान नामनी समाधि जे त्रिंश्वरे कडेल छे, ते कडेवाने योग्य छे,

अलूसए णो पच्छन्नभासी

णो सुत्तमत्थं च करेज्ज ताई

सत्थारभत्ती अणुवीइ वायं

सुयं च सम्मं पडिवाययंति ॥२६॥

सिद्धांतना अर्थने उलंघावे नहि, तेम अपवाद मार्गनुं वचन अपरिणुत शिष्यने न कडे, पोते सूत्र तथा अर्थने विद्ध रीते न गोदे कारण के पोते अत्रमात्रनो रक्षक छे,

સાંભળનારની ભક્તિ વિચારી તેમની શ્રદ્ધા વધે તેમ ઝોધ કરે, તથા પોતે આચાર્ય વિગેરે પાસે શીખ્યો તેનું રૂણ ઉતારવા પોતે તેવી રીતે ખીજને ભણાવવા ઉદ્યમ કરે,

ટી. વળી સર્વજ્ઞે કહેલા આગમને કહેતાં ઉલટાં વચનથી સિદ્ધાંતને દૂષણ ન આપે, તથા પ્રછન્ન ભાષી ન થાય તથા સર્વ જનોને હિત કરનારા નિર્દોષ વચનોને છાનું ન કહે, અથવા પ્રછન્ન-અપવાદના સિદ્ધાંત અપરિણુત સાધુને ન કહે, તેવા અપવાદના સિદ્ધાંત અપરિણુતને કહેવાથી તેને શ્રદ્ધા ન થતાં અથવા કુમાર્ગે જતાં તેને ગેરલાભ થાય છે, કહ્યું છે કે—

અપ્રજ્ઞાંતમતૌ શાસ્ત્રસદ્ભાવ-પ્રતિપાદનમ્
દોષાયામિનવોદીર્ણે શમનીયમિવ જ્વરે ।

આજ બુદ્ધિવાળા શિષ્યને શાસ્ત્રનું ગુપ્ત રહસ્ય સમ-ભવવા જતાં તેને દોષનું કારણ થાય છે, જેમ જેરમાં આવેલા નવા તુર્તના તાવને ઉતારવા જે ઔષધ અપાય તો ફાયદાને બદલે નુકશાન કરે છે, વળી પોતાની મતિકદવનાથી સૂત્ર વિરુદ્ધ ન કહે, કારણ તે સૂત્ર સ્વપરનું ત્ર.યી રક્ષક છે, અથવા પોતે સૂત્ર તથા અર્થને પોતે જીવોનો સંસારથી રક્ષણ કરનાર હોવાથી ઉલટું ન કરે,

પ્ર.—શા માટે સૂત્ર ખીજી રીતે ન કરવું ?

ઉ.—પોતે પરહિતમાં એકાંત રક્ત છે, ઉપદેશક છે, તેના ઉપર જે ભક્તિ છે, તે લોકોનું બહુમાન વિચારીને “મારા આ બોલવાથી કદાચિત્ પણ આગમને બાધા ન થાય,” એમ વિચારીને પછી વાદ કરે, તથા પોતે આચાર્ય વિગેરેથી જે શીખ્યો છે, તેની સમ્યક્ત્વની આરાધનાનેજ વળગી રહી પોતે આચાર્યનું દેવું ચુકવવા માટે બીજાઓને તે પ્રમાણે શીખવીને શ્રદ્ધા કરાવે, પણ સુખશીલીયો કૃતાર્થ બનીને બેસી ન રહે, (ઉદમ કરીને બીજાને લજાવવામાં પ્રમાદ ન કરે).

સે સુદ્ધ સુત્તે ઉવહાણવં ચ

ધમ્મં ચ જે વિંદતિ તત્થ તત્થ

આદેજ્જ વક્કે કુસલે વિયત્તે

સે અરિહ્હ માસિંતં તં સમાહિં ॥૨૭॥

ત્તિવેમિ ઇતિ ગ્રંથનામયં

ચઉદસ મજ્ઝયણં સમત્તં (ગા.૫૧૮)

આ ગ્રંથ અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરે છે, તે સમ્યક્-દર્શનનો અલૂપક યથાવસ્થિત આગમનો પ્રણેતા બરોબર વિચારીને શુદ્ધ નિર્દોષ યથાવસ્થિત વસ્તુ કે અધ્યયન કહેવા વડે નિર્દોષ સૂત્ર કહે તે શુદ્ધ સૂત્ર છે, તથા ઉપધાન

તપશ્ચર્યા જે જે સૂત્રનો તપ શાસ્ત્રમાં કહેલ છે, તે કરે તેથી ઉપધાનવાન છે, તથા શ્રુત ચારિત્ર નામનો ધર્મ છે તેને ધરોધર બાણે, અને પ્રાપ્ત કરે, આજ્ઞાથી ગ્રાહ્ય અર્થ તે આજ્ઞાથી જ માનવો, અને હેતુથી મનાય તે હેતુથી માનવો, અથવા જૈન સિદ્ધાંતનું તત્વ જૈન સિદ્ધાંતમાંથી બતાવવું, પરનો અર્થ પરમાંથી બતાવવો, અથવા ઉત્સર્ગ અપવાદનાં સિદ્ધાંતનો અર્થ જેવો જેમાં રહ્યો હોય તેવો ત્યાં પ્રતિપાદન કરવો, આવા ગુણવાળો સાધુ આદેય (માનવા યોગ્ય) વાક્યવાળો થાય છે, તથા કુશળ આગમ પ્રતિપાદનમાં તથા સારાં અનુષ્ઠાનમાં હોય, તે પ્રકટ વિચારીને કરનારો છે, પણ અવિચારથી ન કરે, આવા ગુણવાળો સાધુ સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલા જ્ઞાનાદિક કે ભાવસમાધિને બોલવા યોગ્ય થાય છે, પણ તેવા ગુણ વિનાનો બીજો બોલી ન શકે, આ પ્રમાણે સૂત્રાર્થ કહ્યો, નયો પૂર્વ માફક કહેલા સમજવા, ચૌદમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું.

આદાન નામનું પંદરમું અધ્યયન

ચૌદમું અધ્યયન કહીને હવે પંદરમું કહે છે, તેનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે કે ગયા અધ્યયનમાં બાહ્ય અભ્યંતર બંને પ્રકારનો ગ્રંથ (પરિગ્રહ) છોડવાનું કહ્યું તે ગ્રંથ ત્યાગવાથી આયત ચારિત્રી સાધુ થાય છે, તેથી જેવો આ સાધુ તેવું આ સંપૂર્ણ આયત ચારિત્રપણું સ્વીકારે છે, તે

આ અધ્યયનથી બતાવે છે આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારે ઉપક્રમ વિગેરે થાય છે, તેમાં ઉપક્રમમાં રહેલો અર્થાધિકાર (વિષય) આ છે, કે આયત (ઉપયોગવાળા) ચારિત્રવાળા સાધુએ થવું, (નિર્મળ સંયમ પાળવું) નામ નિષ્પન્નનિક્ષેપામાં આદાનીય એવું નામ છે, મોક્ષને અભિલાષી બધાં કર્મ ક્ષય કરવા માટે જે જ્ઞાન વિગેરે મેળવે છે, તે અહીં કહે છે, એ માટે આદાનીય એવું નામ સ્થાપ્યું છે, અને પર્યાય દ્વારવડે સુબ્રહ્મ નામ સ્વીકારેલું છે એટલે આદાન તથા તેના પર્યાય બ્રહ્મ શબ્દના નિક્ષેપા કરવાને નિર્યુક્તિકાર કહે છે,

આદાણે ગહનંમિ ય ણિક્ષેવો હોતિ દોષહવિ ચચક્રો

અગદ્દં નાગદ્દં ચ હોજ્જ પગયં તુ આદાણે ॥ નિ ૧૩૨ા

આદાન અને બ્રહ્મ એક અર્થમાં છે, માટે તે બંનેનો નિક્ષેપો ચાર પ્રકારે છે, પણ ચાર નય પ્રથમના એક અર્થમાં ચાલે છે, તેથી તે બંને એકાર્થી છે. પણ પાછલા ત્રણનય વડે બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થ છે, પણ આપણે તો આદાન શબ્દનું કામ હોવાથી તે નામ રાખ્યું છે.

ટી. અ. અથવા જમતીયં એવું સૂત્ર ગાથાના પહેલા કાવ્યના પહેલા શબ્દ વડે આ અધ્યયનનું નામ છે, અને તે આદાન પદ વડે આદિમાં લઈએ તે આદાન અને તેજ બ્રહ્મ છે તે એ આદાન બ્રહ્મ શબ્દોના નિક્ષેપા માટે

નિયુક્તિકાર કહે છે. આદાન વિગેરે-કાર્યનો અર્થ લે, તે આદાન, (કર્મણિ પ્રયોગમાં દ્યુટ-પ્રત્યય) (અથવા કરણના અર્થમાં) જેના વડે લઘ્યે ગ્રહણ કરીએ સ્વીકારીએ મનમાં વિચારેલી વાત-તે આદાન છે. અને આદાનનો પર્યાય ગ્રહણ છે, તે આદાન ગ્રહણ બંનેના નિશ્ચેપાનાં બે ચોકડાં થાય છે, નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ આદાન; તેમાં નામ તથા સ્થાપના વધારે જરૂરનાં નથી, દ્રવ્ય આદાનમાં વિત્ત (ધન) છે, કારણ કે ગૃહસ્થો બધાં કાર્યો છોડીને ભારે શ્રમ વેઠી ધનને પેદા કરે છે, તે વડે અથવા બેપગાં ચોપગાં વિગેરે તે દ્રવ્ય વડે ખરીદાય છે.

ભાવ આદાન—

ભાવ આદાન બે પ્રકારનું છે પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત-અપ્રશસ્તમાં ક્રોધાદિનો ઉદય અથવા મિથ્યાત્વ અવિરતિ વિગેરે છે, પ્રશસ્તમાં ઉત્તર ઉત્તરગુણની શ્રેણિ વડે વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના કંડકનું ઉપાદાન (નિર્મળ ભાવ થવા) અથવા સમ્યગ્ જ્ઞાન વિગેરે પ્રકટ થાય તે, આ વિષય બતાવવા માટેજ આ અધ્યયન સમજવું, એજ પ્રમાણે ગ્રહણમાં પણ નૈગમ સંગ્રહ વ્યવહાર રજુસૂત્ર અર્થનયના અભિપ્રાય વડે આદાનપદ સાથે શકેદ્ર વિગેરેના એક અર્થવાળા શબ્દો છે, તેમ જાણવું, પણ પાછલા ત્રણ નય શબ્દ સમભિરૂઠ ઈત્યંભૂત એ ત્રણ નયના અભિપ્રાય વડે જુદા જુદા શબ્દ આદાન તથા ગ્રહણ

હોવાથી અર્થ પણ બુદ્ધા બુદ્ધા થાય છે, પણ આપણી વાત તો અહીં આદાન વિષય સંબંધી છે, માટે નામ આદાન રાખ્યું છે, અથવા જ્ઞાનાદિકને આશ્રયી આદાનીય નામ પણ છે,

જં પદમસ્સંતિણ વીતિયસ્સ ઉ તં હવેજ્જઆદિમિ
 एतेणादाणिज्जं एसो अन्नोवि पज्जाओ ।।नि. १३२।।

જે શ્લોકનો પહેલા પદનો પહેલો અને છેલ્લા પદનો છેલ્લો શબ્દ લઇને આદાનીય નામ રાખે, અથવા બીજા શ્લોકનો શરૂઆતમાં હોય તે શબ્દ લેવાથી આદાનીય શબ્દ થાય છે, એટલે આદાનીય આ પર્યાય છે, (સંકલિકા નામની વ્યાખ્યા ટીકામાં બુઓ.)

ટી. અ.—આદાનીય અભિધાન (નામ)ની બીજી રીતે પણ પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત માટે કહે છે, જે શ્લોકનું પ્રથમ પદ હોય અને પાછલાનું છેલ્લું પદ હોય, તે બંનેને છેલ્લા શબ્દોથી અર્થથી તથા બંનેથી થાય છે, અથવા બીજા શ્લોકની શરૂઆતમાં અથવા તેના અડધાની આદિમાં જે હોય તે આદંત પદ સદૃશપણે હોય તેથી આદાનીય થાય છે, આદાનીય નામની પ્રવૃત્તિનો આ પર્યાય અભિપ્રાય અથવા અન્ય વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિગેરે આદાનીય તરીકે લીધેલ છે, કેટલાક આચાર્યો આ અધ્યયનના અંત તથા આદિપદોનું સંકલન (જોડાણ) કરવાથી સંકલિકા નામ રાખે છે,

આ સંકલિકા નામના પણ નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ સંકલિકા એવા ચાર નિદેશો છે, તેમાં દ્રવ્ય સંકલિકા

નિગડ(સાંકળ)વિગેરેમાં જાણવી, અને ભાવ સંકલિકા (સંકલના) તો ઉત્તરોત્તર વિશિષ્ટ અંચવસાયનું સંકલન (જોડાણ) છે એજ આ અધ્યયન છે, પ્રથમ તથા છેવટના પદનું જોડાણ કરે છે માટે, આ આચાર્યોના મતમાં જેમ નામ-તે આદાન પદ વડે નામ છે, તેમ તે આદિમાં જે પદ છે, તે આદાન પદ છે માટે આદિના નિક્ષેપા કરે છે, આદિ શબ્દના નામ વિગેરે ચાર નિક્ષેપા કહે છે.

નામાદી ઠવણાદી દવ્વાદી ચેવ હોતી માવાદી
દવ્વાદિ પુણ દવ્વસ્સ જો સમાવેસણ ઠણે ॥૧૩૪॥

નામ આદિ સ્થાપનાઆદિ દ્રવ્યઆદિ તેમજ ભાવઆદિ છે, તેમાં દ્રવ્યાદિ એ છે કે દ્રવ્ય પરમાણુ વિગેરેનો જે સ્વભાવ છે, પોતાના સ્થાનમાં એટલે પોતાના પર્યાયમાં પ્રથમ થાય છે દ્રવ્યાદિ છે. તેનું ટીકાકાર દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે દહીં વિગેરે દ્રવ્ય છે, તે હૂધનું બને છે. તે સમયે પ્રથમ દહીં પણે જે હૂધમાં ફેરફાર થાય તે, અથવા ઊભા પણ પરમાણુ વિગેરે દ્રવ્યનો જે પરિણામ વિશેષ પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય (બદલાય) તે પ્રધાને દ્રવ્યાદિ કહે છે, વાદિની શંકા-હૂધના વિનાશ સમયેજ બરોબર વખતે દહીંની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે ઘટે? કારણ કે ઉત્પાદ અને વિનાશ એ બંને ભાવ અને અભાવરૂપ વસ્તુના ધર્મો છે, તે ધર્મ વસ્તુ વિના રહી શકે નહિ, એકજ ક્ષણમાં ધર્મ દહીં હૂધમાં સત્તા પ્રાપ્ત કરે, એ તો દેખવામાં આવતું નથી,

ઉ-એ દોષ અમને ન ઘટે, એ દોષ તો જે વાદીઓ (બૌદ્ધ ધર્મીઓ) ક્ષણભંગુર વસ્તુ માને છે તેમને એ દોષ લાગે છે, પણ અમારા જેવાને તો પ્રથમના ક્ષણમાંથી ઉત્તર ક્ષણમાં જનાર દ્રવ્ય અન્વયિમાં અન્વય જાય છે તે અને ક્ષણમાં વિદ્યમાન હોવાથી તેમાં તમારો કહેલો દોષ ન લાગે, તેથી કહે છે કે પરિણામિ દ્રવ્ય એકજ ક્ષણે એક સ્વભાવ વડે ઉત્પન્ન થાય છે, બીજા સ્વભાવ વડે નાશ પામે છે (અદલાય છે) અમે વસ્તુના અનંત ધર્મ માનીએ છીએ માટે તમારું કહેવું વ્યર્થ છે, તેથી દ્રવ્યનો વિવક્ષાવાળો પરિણામે પરિણમેલો જે પ્રથમ સમય તે દ્રવ્યાદિ છે એમ નહીં થયું, કારણ કે અહીં દ્રવ્યનું પ્રધાનપણું તેમાં ઘટે છે, હવે ભાવ દ્રવ્ય આશ્રયી કહે છે.

આગમ જ્ઞોઆગમઓ માત્રાદી તં બુદ્ધા ઉવદિસંતી

જ્ઞોઆગમઓ માવો પંચવિહો હોઈ ણાયવ્વો ||નિ. ૧૩૫||

આગમ અને નોઆગમ એ જે પ્રકારે પડિતો ભાવ આદિ બતાવે છે, નોઆગમથી ભાવ પાંચ પ્રકારનો જાણવો તે કહે છે.

ટી. અ. ભાવ-અંતઃકરણની પરિણતિ (પરિણામ) વિશેષ, તે પરિણાતને બુદ્ધા-તીર્થંકર ગણધરો બતાવે છે કે તે જે પ્રકારે આગમ અને નોઆગમથી છે, તેમાંનો આગમથી પ્રધાન પુરુષાર્થપણું ચિંતવવાથી પાંચ પ્રકારે થાય છે, તે

પ્રાણુતિપાતવિરમણુ વ્રત વિગેરે પાંચે મહાવ્રતોનો સ્વીકારવાનો પ્રથમ સમય છે, (મનમાં એ ભાવ થાય કે મેં આજથી આ પાંચે મહાવ્રત સ્વીકાર્યાં છે, તે પ્રથમ આદિ સમય જાણવો.)

આગમઓ પુણ આદી ગણિપિડગંહોઙ્ વારસંગં તુ
ગંથ સિલોગો પદ પાદ અક્ષરાઈં ચ તત્થાદી ॥નિ૧૩૬॥

હવે આગમને આશ્રયી આવી રીતે ભાવ આદિ જાણવો, જે ગણિ-આચાર્યનો પિટક (પટારો) અથવા બધાનો આધાર છે, તે દ્વાદશાંગી (બાર અંગ) છે, અને તુ શબ્દથી અંગનાં ઉપાંગ પચન્ના છેદ સૂત્ર વિગેરે જાણવું, તે બધામાં પ્રવચનનો પ્રથમ જે શ્લોક તેનું પણ પ્રથમપાદ તેનું પદ તેનો પણ પ્રથમ અક્ષર છે, એ પ્રમાણે બહુ પ્રકારનો ભાવ આદિ જાણવો. તે બધા પ્રવચનમાં સામાયિક આદિ છે તેમાં પણ કરેમિ-કરં છું એ પદ છે, તેમાં પણ ક અક્ષર પ્રથમ છે, તેમ બાર અંગમાં પ્રથમ આચારાંગ છે, તેમાં પહેલું અધ્યયન શસ્ત્રપરિજ્ઞા છે, તેમાં પણ જીવઉદ્દેશો પ્રથમ છે, તેમાં સુયં પદ પહેલું છે, તેમાં પણ સુકાર પ્રથમ છે, તેજ પ્રમાણે આ સૂચકાંગમાં પ્રથમ સમય અધ્યયન છે, તેના પણ આચારાંગ પેઠે પ્રથમ ઉદ્દેશો શ્લોક પાદ પદ વર્ણુ વિગેરે સમજવું નામ નિક્ષેપો ગયો, હવે આંતરા વિના અરુપલિત અતદ્દશુભવાણું સૂત્ર જાણવું તે, આ છે,

જમતીતં પઢુપત્રં આગમિસ્મં ચ ણાયઓ સવ્વં મન્નતિ તં તાઈં દંસણાવરણંતણાસૂ. ૧૥

અતીત વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે કાળનું જેને જ્ઞાન હોય અને તે પ્રમાણે માને તે સર્વ જીવોનો રક્ષક હોય, તેજ દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરે (પૃષ્ઠી તે કેવળજ્ઞાની થાય.)

ટી. અ.—આ સૂત્રનો પૂર્વના સૂત્ર સાથે સંબંધ કહેવો જોઈયે. તે કહે છે—આદેયવાક્ય વાળો જે કુશળ સાધુ પ્રગટ છે તે શાસ્ત્રમાં બતાવેલી સમાધિ કહેવાને યોગ્ય છે. અને જે સાધુ પૂર્વે થયેલું, વર્તમાનમાં થતું અને ભવિષ્યમાં થનારું બધું જાણે છે તેજ આ શાસ્ત્રનું રહસ્ય કહેવાને યોગ્ય છે પણ બીજો નથી. પરંપર સૂત્ર સંબંધતો જે અતીત અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનો જાણનારો છે તેજ અશેષ બંધનોનો જાણનાર અને તોડનાર છે, અથવા જે બંધનોને જાણે છે તથા તોડે છે તેજ આ તત્ત્વ કહી શકે છે. તેજ પ્રમાણે બીજા સૂત્રોનો સંબંધ પણ પોતાની બુદ્ધિ વડે કહેવો જોઈયે તેથી આ પ્રમાણે બતાવેલા સંબંધથી આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કહીયે છીએ.

જે કંઈ પણ દ્રવ્યની જાતિ પૂર્વે હતી, હમણાં છે ભવિષ્યમાં થશે, તે બધાનું યથાવસ્થિત સ્વરૂપ કહેવાથી તે જ્ઞાની પુરૂષ નાયક-પ્રણેતા છે. યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપ બતાવવું

તે પુરૂં જ્ઞાન હોય ત્યારે થાય છે એથી તેના ઉપદેશ કરે છે, સર્વ-અતીત અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળના ભાવથી દ્રવ્યાદિ ચતુષ્કના સ્વરૂપને તેના દ્રવ્ય અને પર્યાયો બતાવવાથી જે માને છે અને જાણે છે. અર્થાત્ તે બધું સમજે છે અને પોતે જાણ્યા પછી યોગ્ય વિશિષ્ટ ઉપદેશ દેવા વડે સંસારથી પાર ઉતારવાથી સર્વ પ્રાણીનો તે રક્ષક-રક્ષા કરવાના સ્વભાવવાળો છે (અથવા અચ વચ પચ મચ ચચ તચ જુચ આ ધાતુઓ ગતિ વાચક હોવાથી ધાતુને ઘન્ પ્રત્યય લાગવાથી તચ્ ધાતુનો તાય થાય છે. તે તાય જેને છે તે તાચી-રક્ષક છે, અથવા બધા ગતિ અર્થવાળા ધાતુઓ જાણવાના અર્થમાં પણ વપરાય છે તેથી સામાન્યનો પરિચ્છેદક (જાણનારો) છે. તે માને છે વિચારે છે એથી કંઈ વિશેષ છે તેથી આ શબ્દ વડે તે પુરૂષ બધું કહેનારો અને પાળનારો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે એમ નક્કી થાય છે, કારણ કે કારણ વિના કાર્ય નથી થતું એથી બતાવીએ છીએ કે દર્શનાવરણીય મધ્યમાં છે માટે તેની આબુખાબુના શબ્દો લઈએ તો ઘાતીકર્મ ચતુષ્ક એ ચારેનો અંત કરનાર તે કેવળજ્ઞાની જાણવા.

અંતણ વિતિગિચ્છાણ સે જાણતિ અણેલિસં ।

અણેલિસસ્સ અક્રવાયા ણ સે હોઈ તહિં તહિં । ૨ ।

જે ચિત્તમાં શંકા-સંશય થાય તે કેવળજ્ઞાનથી દૂર કરે છે, એના જેવા બીજા બધા નથી, આવા સર્વજ્ઞો જૈનદર્શન સિવાય બીજે ગમે ત્યાં હોતા નથી.

ટી. અ.—જે ચાર ધાતિકર્મનો અંત કરનાર કેવળજ્ઞાની છે તે આવા હોય છે તે બતાવે છે. વિચિકિત્સા-ચિત્તમાં વિકલ્પ-સંશયજ્ઞાન જેને છે તેનું તે આવરણ ક્ષય થવાથી તેનો નાશક છે તેથી તેને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં સંશય વિપર્યય અને મિથ્યાજ્ઞાનનો અવિપરીત અર્થનો પરિચ્છેદ કરવાથી અંતે વર્તે છે. (અર્થાત્ સાચેસાચું સમજે છે) તેનો સાર આ છે તેમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય બતાવવાથી જ્ઞાનથી દર્શન જુદું છે તે બતાવ્યું છે તેથી જેમનો આગ્રહ છે કે એકજ સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન સામાન્ય અને વિશેષરૂપે વસ્તુમાં રહેલ છે તે બંનેને પોતાની જ્ઞાનની અચિન્ત્ય શક્તિ હોવાથી તે બંનેનો પરિચ્છેદક (બાણ) છે એ જેમનો અભ્યુપગમ (સ્વીકાર) છે તેમાં આચાર્યે આથી પૃથક્ આવરણ ક્ષય પ્રતિપાદન કરવાથી તેમનું ખંડન કરેલું બાણવું.

(સિદ્ધસેન દિવાકર ન્યાયના વેત્તા જ્ઞાન અને દર્શનના આવરણનો ક્ષય સાથે માની જ્ઞાનદર્શન બંનેને સાથે ઉત્પન્ન થયેલાં માને છે અને જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ સિદ્ધાંત રહસ્ય પ્રમાણે સમયાંતર માને છે તે સિદ્ધાંત પ્રમાણે ટીકાકારે સિદ્ધસેન દિવાકરનું ખંડન કર્યું સમજાય છે.) વળી જે ચારે ધાતીકર્મનો ક્ષય કરે, અને સંશય વિગેરે અપૂર્ણ જ્ઞાનને ઉલ્લંઘી સંપૂર્ણ જ્ઞાન

મેળવે તે અનીદ્રશ તે જે ખીજા ન બાણે તેવું તે સંપૂર્ણ બાણે છે, માટે તેની બરોબર વસ્તુઓમાં રહેલા સામાન્ય વિશેષ અંશોના પરિચ્છેદક ઉભય વિજ્ઞાન-રૂપવડે બાણુનારા જ્ઞાનીઓ ખીજા બધા નથી, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તે સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન સામાન્ય માણસના જ્ઞાન જેવું નથી, (પણ ઘણું વધારે છે) આથી મિમાંસકો માને છે કે “સર્વજ્ઞનું સર્વ પદાર્થોનું બાણુવાપણું મનીએ તો હુમેશાં તેમને સ્પર્શ-રૂપ રસગંધ વર્ણુ અને શબ્દોના પરિચ્છેદ (બાણુવા પણુ)થી અભિમત દ્રવ્ય રસનો આસ્વાદ (વિષ્ટા જેવી દુર્ગંધીનો સ્વાદ પણ) કરવાનું આવશે, આથી તેનું ખંડન થયેલું બાણુવું. (કારણ કે સામાન્ય માણસને વસ્તુનો ઝોધ ઈંદ્રિયો દ્વારા થતો હોવાથી તેને વસ્તુ આખ્યા વિના કે અનુભવ્યા વિના તેનું જ્ઞાન થતું નથી, પણ કેવળીને ઈંદ્રિયોનો ઉપયોગ કર્યા વિના ફક્ત આત્માના સંપૂર્ણ કેવળજ્ઞાનથી અનુભવ વિના જાણાય છે, એટલે તેમને વિષ્ટાનો કુસ્વાદ કે કેરીના રસનો સુસ્વાદ લેવાનો નથી.)

વળી વાદીઓ કહે છે કે સામાન્યથી સર્વજ્ઞના સહભાવમાં ખીજા હેતુના અભાવથી અરિહંત ભગવાનમાં કેવળજ્ઞાન છે તેની ખાત્રી થતી નથી, જેમકે,

अहं (रूह)न् तु यदि सर्वज्ञो बुधो नेत्यत्र का प्रमा
अथोभावपि सर्वज्ञौ मतभेदस्तयोःकथम् ॥१॥

અહીં જિનેશ્વર દેવ સર્વજ્ઞ હોય, અને બુધ (ગૌતમ બુદ્ધ) સર્વજ્ઞ નથી તેનું શું પ્રમાણ છે? અથવા તે બંને સર્વજ્ઞ હોય તો પણ તેમનામાં મતભેદ કેમ છે? તે શંકાનું જૈનાચાર્ય નિવારણ કરે છે, અનીદશ-બીજ જેવો નહિ પણ તેથી ઘણું વધારે જાણનાર અને કહિનાર તે અહીં છે, તેવા ત્યાં બૌદ્ધદર્શન વિગેરેમાં નથી, તે બૌદ્ધો દ્રવ્ય અને પર્યાયો સ્વીકારતા નથી, તે બતાવે છે, શાક્યમુનિ બધું ક્ષણિક ઇચ્છીને પર્યાયોને ક્ષત ઇચ્છે છે, પણ દ્રવ્ય માનતા નથી, અને તેમના માનવા પ્રમાણે તો દ્રવ્ય વિના પર્યાયો બીજ વિનાના હોવાથી તેમનો પણ અભાવ થશે (કારણ કે દ્રવ્ય હોય તેના પર્યાયો થાય) એથી પર્યાયોને તેઓ જો ઇચ્છે તો તેમણે ઇચ્છા વિના પણ તેના આધારભૂત દ્રવ્યને ઇચ્છવું જોઈશે, પણ તે દ્રવ્યને ઇચ્છતા નથી, તેથી તે સર્વજ્ઞ નથી, તેમ અપ્રચ્યુત અનુત્પન્ન સ્થિર એક સ્વભાવવાળા દ્રવ્ય એકલાને માનવાથી પ્રત્યક્ષ દેખાતા અર્થ ક્રિયામાં સમર્થ એવા પર્યાયોને ન માનવાથી પર્યાય રહિત દ્રવ્યનો પણ અભાવ થવાથી (ખોટું માનનારા) કપિલ પણ સર્વજ્ઞ નથી, તથા ક્ષીરોદક (દૂધ પાણી) જેમ અભિન્ન છે, તેમ દ્રવ્ય પર્યાય અભિન્ન છતાં બંનેમાં જુદાપણું માનવાથી ઉલુક પણ સર્વજ્ઞ નથી, અને તે જૈનેતરો અસર્વજ્ઞ હોવાથી તેમનામાં કોઈ પણ અનન્ય સદૃશ અર્થના એટલે દ્રવ્ય પર્યાય એ બંનેનું સ્વરૂપ બતાવનારા નથી, એથી એ સિદ્ધ થયું કે અહીં

દેવજ અતીત અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળમાંના પદાર્થોનું વર્ણન સારી રીતે કરી શકનાર છે, પણ ત્યાં ત્યાં એટલે જૈનેતરમાં નથી,

**તહિં તહિં સુ અક્ષાયં સે ય સન્ને સુઆહિણ
સયા સન્નેણ સંપન્ને મિત્તિં ભૂણ્હિં કપ્પણ ।સૂ. ૩।**

ત્યાં ત્યાં જિનેશ્વરે સાંઠું કહ્યું છે, તેજ સાચું અને તેજ સારી રીતે હિતકારક છે કે હિતેશાં સત્યથી જ સંપન્ન (યુક્ત) રહેવું, અને સર્વ જીવો ઉપર મૈત્રી રાખવી.

ટી. અ. હવે જૈનોમાં સર્વજપણું અજૈનોમાં અસર્વજ-પણું જેવું છે, તેવું યુક્તિથી બતાવે છે, તત્ર તત્ર એ વીખસા (જેવડું) પદ છે તે સૂચવે છે કે ।જનેશ્વરે જે જે જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ, તથા મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય અને યોગ કર્મબંધના હેતુઓ છે, એથી તે સંસાર ભ્રમણનાં કારણો છે, તથા સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર આદરવાથી મોક્ષનો માર્ગ મળે છે, એથી એ મોક્ષનાં અંજો છે, એ બધું જેવું તેમણે પૂર્વાપર અવિરોધિપણે તથા સુયુક્તિ વડે સિદ્ધ કરી સારી રીતે બતાવ્યું છે, પણ જૈનેતરનું વચન તો તેઓ પ્રથમ કહે છે કે ‘જીવ હિંસા ન કરો,’ અને પછી જીવોને પીડા થાય તેવા તેમણે આરંભોની અનુજ્ઞા આપી, એથી તેમના બોલવામાં પૂર્વાપર વિરોધ છે, તેથી ત્યાં ત્યાં તે વિચારતાં યુક્તિ રહિત હોવાથી

તે બરાબર કહેલું નથી, પણ તે જિનેશ્વર અવિરૂદ્ધ અર્થના કહેનારા વીતરાગ હોવાથી રાગદ્રેષ અને મોહ એ જૂઠાંનાં કારણોનો અસંભવ હોવાથી અને સત્ તે જીવમાત્રને હિતકારક હોવાથી સત્ય છે, અને પદાર્થોનું સ્વરૂપ બરાબર જાણીને તેમણે કહેલું છે, કારણ કે રાગદ્રેષ વિગેરે જૂઠાં બોલવાનાં જે કારણો છે તે સર્વજ્ઞ વીતરાગને નથી, એ કારણોના અભાવથી કાર્યનો પણ અભાવ છે, તેથી તેમનું વચન ભૂત- (સાચા) અર્થનું પ્રતિપાદક (બતાવનાર) છે, તેજ કહ્યું છે,

વીતરાગા હિ સર્વજ્ઞા મિથ્યા ન બ્રુવતે વચઃ ।

યસ્માત્તસ્માદ્રુચસ્તેષાં, તથ્યં ભૂતાર્થદર્શનમ્ ॥૧॥

વીતરાગો સર્વજ્ઞ છે, મિથ્યા ન બોલે વાણુ

તેથી વાક્યો તેમનાં સાચાં ભૂતાર્થ જાણુ

પ્ર-સર્વજ્ઞ સિવાય પણ હેય ઉપાદેય માત્રનું પરિજ્ઞાન થવાથી તેમના વચનમાં પણ સત્યતા હોય છે તેજ કહ્યું છે,

સર્વં પશ્યતુ વા માવા તત્ત્વમિષ્ટં તુ પશ્યતુ ।

કીટસંખ્યાપરિજ્ઞાનં તસ્ય નઃ કોપયુજ્યતે ॥૧॥

તે બધું દેખે કે ન દેખે, પણ ઈષ્ટ તત્ત્વતો તેણે જરૂર જોવું, કારણ કે કીડાની સંખ્યા ગણવાનું ઝીણું જ્ઞાન છે, તે અમારે ઉપયોગ વિના શા માટે જાણવું જોઈએ ? જોનાચાર્ય તેનો ઉત્તર આપે છે કે સદા-હૃમેશાં અવિતથ ભાષણુ-સત્ય

ઘોડવામાં સંયમ (કુશળ) છે. અને અવિતથ (સાચું) ઘોડવું તે સર્વજ્ઞપણામાં ઘટે છે, પણ તે સિવાય નહિ, કારણ કે કીડાની સંજ્ઞાના જ્ઞાનના અસંભવથી તેનું બધે અપરિજ્ઞાન (અજ્ઞાન)ની આશંકા થશે, તેજ કહ્યું છે કે સદૃશમાં બધાનો સંભવ હોય તો તેનું લક્ષણ દોષવાળું થાય, એક પુરૂં ન જાણે તો બીજું પુરૂં ક્યાંથી જાણે? (અને જાણ્યા વિના જીવ રક્ષા કેવી રીતે કરશે?) એમ બધે અનાશ્વાસ (અવિશ્વાસ) થશે, તેથી સર્વજ્ઞપણું તે જિનેશ્વર ભગવાનનું જ જાણવું, બીજી રીતે તેમના વચનનું સદા સત્યપણું ન હોય, અથવા સત્ય તે સંયમ છે, કારણ કે સત્ તે પ્રાણીઓ છે, તેમનું હિત તેથી સત્ય છે, એથી તપથી પ્રધાનસંયમ ભૂતાર્થને હિત કરનાર સદા સંપન્ન-યુક્ત છે, આ સંયમગુણથી યુક્ત ભગવાન છે, તે ભૂતો-જંતુમાં મૈત્રીધારી તેના રક્ષણમાં તત્પર હોવાથી ભૂતદયાને પાળે, તેનો સાર આ છે કે પરમાર્થથી તે સર્વજ્ઞ છે, કે જે તત્ત્વદર્શીપણાથી સર્વ ભૂતોમાં મૈત્રી ધારણ કરે,

માતૃવત્ પરદારેષુ પરદ્રવ્યાણિ લોષ્ટવત્ ।

આત્મવત્ સર્વભૂતાનિ, યઃ પश्यति स पश्यति ॥૧॥

પરસ્ત્રીને માતા સમાન ગણે, પારકા દ્રવ્યને માટીના ઢેકા માફક જાણે, પોતાના આત્મા માફક બધા જીવોને જાણે, તે દેખતો છે, જેવી રીતે મૈત્રી જીવો ઉપર સંપૂર્ણ ભાવથી અનુભવે, તે બતાવે છે,

મૂળહિં ન વિરુજ્ઞેજ્ઞા એસધમ્મે વુસીમઓ વુસિમં જગં પરિન્નાય અસ્સિં જીવિતભાવણા।૪।

જીવો સાથે વિરોધ થાય માટે આરંભો ન કરે, આ પૂર્વે બતાવેલો ધર્મ તીર્થંકરે કહેલો છે, તે જિનેશ્વરે કહેલ ચરચર જગતને સમજીને આ જીવોને દુઃખ ન થાય તેવી સંયમજીવિતની ભાવના ભાવજે, અર્થાત્ નિર્મળ ભાવનાથી નિર્મળ સંયમ પાળવો.

ભૂત-સ્થાવર જંગમ જીવો. તેની સાથે વિરોધ ન કરે, અર્થાત્ તે જીવોને ઉપદ્રાતકારક આરંભને વિરોધનું કારણ છે, તે દૂરથી ત્યાગે, તે આ પૂર્વે કહેલો જીવોનો અવિરોધી ધર્મ સ્વભાવ કે પુણ્ય નામનો વુસીમઓ આ તીર્થંકરનો અથવા સારા સંયમવાળાનો બતાવ્યો છે તે સારા સંયમવાળો સાધુ કે તીર્થંકર જગત્ ચરચર જીવ સમૂહ નામનું છે, તે કેવળજ્ઞાન વડે અથવા સર્વજ્ઞે બતાવેલા આગમના પરિજ્ઞાન વડે સમજીને આ જગતમાં અથવા જિનેશ્વરના ધર્મમાં રૂપ પ્રકારની અથવા બાર પ્રકારની ભાવના જે સંયમ પાળવામાં અભિમત (લાલદાથી) છે તે જીવિતભાવના જીવને સમાધિ આપનારી સાચા સંયમની અંગ પછે હોવાથી મોક્ષ આપનારી છે, તેને હમેશાં ભાવવી, તેવી સારી ભાવના ભાવવાથી શું લાભ થાય, તે બતાવે છે,

ભાવણા જોગસુદ્ધપ્પા જલે ણાવા વ આહિયા નાવા વ તીરસંપન્ના

સવ્વદુક્ખા તિઉટ્ટહી ॥સૂ ૫॥

નિર્મળ ભાવનાઓ ભાવવાથી શુદ્ધ થયેલો આત્મા છે જેનો તે શુદ્ધ સાધુ જલમાં જેમ નાવ ન ડુબે તેમ પોતે સંસાર સાગરમાં ન ડુબે, પણ નાવ જેમ નાવિકથી કિનારે પહોંચે તેમ આ સાધુ કિનારે (મોક્ષમાં) જઈને સર્વ દુઃખોથી છુટે છે, (મોક્ષ મેળવે છે.)

ભાવનાઓ વડે યોગ-સારી રીતે એકાગ્રતા (ચિત્તની સ્થિરતા) વાળો યોગ તેના વડે શુદ્ધ આત્મા છે જેનો, તથા શરીરથી ભિન્ન જુદો આત્મા જેણે ભાવ્યો છે તે ભાવનાયોગ શુદ્ધાત્મા બનેલો અને સંસારના સ્વભાવ (મોહ) ને છોડેલો નાવની માફક તે જેમ પાણી ઉપર નાવ રહે, તેમ આ સાધુ સંસાર સાગરમાં નાવની માફક ડુબે નહિ, અર્થાત્ જેમ નાવ ન ડુબે, તેમ પોતે પણ સંસારમાં ગૂઢ ન થાય, વળી જેમ આ નિર્યામક (ખલાસી)થી ચલાવાતી અનુકૂલ વાથી યોગ્ય રીતે ચાલતી નાવ કિનારે પહોંચે તેમ આ સાધુ રાગદ્વેષ વિગેરે બધાં જોડકાં દૂર કરી તીરે પહોંચે. અર્થાત્ આયત્ત (નિર્મળ) ચારિત્રવાળો જીવણી વહાણ સારા આગમરૂપ

ખલાસીથી યુક્ત તપરૂપી અનુકૂળ વાયુની સહાયતાથી સર્વ દુઃખરૂપ સંસારથી (તૂટે છે) છૂટે છે, અને મોક્ષ નામના કિનારે પહોંચે છે,

તિઉદ્દૈં ઉ મેધાવી

જાણં લોગંસિ પાવગં

તુદ્દંતિ પાવકમ્માણિ

નવં કમ્મમકુવ્વઓ ॥૬॥

સંયમની મર્યાદામાં રહેલો કર્મો અંધનથી છૂટે છે, તે લોકમાં રહેલાં પાપોને બાણ છે. તેથી તે અશુભ પાપ કર્મોને તોડે છે, અને નવાં કર્મો આંધતો નથી, (એટલે મોક્ષમાં બચ છે)

વળી તે લાવનાયોગ શુદ્ધાત્મા નાવ માફક જલ રૂપ સંસારમાં રહેલો ત્રણ તે મન વચન અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોથી છૂટે છે, અથવા સંસારના સર્વે અંધનોથી અતિશે દૂર થાય છે, આ સંસારથી નિર્લેપ મર્યાદાવાળો અથવા સારા માઠાનો વિવેક કરનાર આ ચૌદરાજ પ્રમાણુ લોક અથવા જીવ સમૂહ રૂપ લોકમાં જે કંઈ સાવધ અનુષ્ઠાન રૂપ પાપ કાર્યો અથવા આઠ પ્રકારનાં કર્મોને તે જ્ઞપરિજ્ઞાએ બાણીને અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેને ત્યાગે તો કર્મો અંધનથી છૂટે છે, તે સાધુ આ પ્રમાણુ લોક અથવા કર્મોને બાણતો

હોવાથી નવાં અશુભકર્મ ન બાંધતાં આશ્રવદ્વાર રોકીને વિકૃષ્ટ (મોટા) તપવાળા ચારિત્રને પાળવાથી પૂર્વે બાંધેલાં-તેનાં ચીકણા કર્મ તુટે છે, અને નવાં કર્મ ન બાંધવાથી અશેષ (બધાં) કર્મોનો ક્ષય થાય છે,

અકુવ્વઓ પવં ણત્થિ

કમ્મં નામ વિજાણઈ

વિન્નાય સે મહાવીરે

જેણ જાઈ ણ મિજ્જઈ ॥૭૧॥

તેનાં જુનાં કર્મ નાશ થયાં, અને નવાં કર્મ કારણ વિના બાંધતાં નથી, વળી તે કર્મની પ્રકૃતિ વિગેરે બધું જાણે છે, તે જાણીને કર્મ તોડનારો મહાવીર ફરી ન બાંધાય, તેમ તે શુદ્ધ આત્મા હોવાથી તેની નારકી વિગેરે જાતિ નથી,

કેટલાક અન્યમતવાળા એવું માને છે કે કર્મક્ષયથી મોક્ષ થયા પછી પણ પોતાના તીર્થની હાનિ થતી જુએ તો પાછા સંસારમાં તેઓ આવે છે, તેનું સમાધાન કરે છે, તે સિદ્ધ થયેલા-સંપૂર્ણ ક્રિયાથી રહિત થયેલા યોગ વ્યાપારથી રહિત કંઈ પણ ન કરનારને નવાં કર્મ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે બાંધતાં નથી, કારણ કે તેને કર્મબીજ બની ગયેલ છે, તો નવાં કર્મ વિના સંસારમાં તેનું ફરી જન્મ કેવી રીતે

થાય ? કારણ કે સંસારમાં જે કાર્ય થાય તે કર્મને લીધે છે, તે મુક્ત આત્માને અશેષદ્રંદ્રથી છૂટેલા તથા સ્વપરતી કદ્દપનાનો પણ અભાવ છે તથા રાગદ્રેષ રહિતપણાથી સ્વ-દર્શનના અપમાનનો આગ્રહ જેના ચિત્તમાં નથી, એવા ગુણોવાળો આઠકર્મના પ્રકારને જાણે છે, તથા તેનાં કારણો તથા ફળને જાણે છે, તથા કર્મનું નમન-નિર્જરા તે પણ બરોબર જાણે છે, અથવા કર્મ તથા તેનાં નામ પણ જાણે છે, આ નામ કહેવાથી તે કર્મોના ભેદો પ્રકૃતિ સ્થિતિ અનુભાવ (રસ) તથા કર્મ પ્રદેશોને જાણે છે, અથવા નામ શબ્દ સંભાવનામાં લઇએ તો એમ સંભવ થાય કે આ ભગવાનના કર્મનું પરિજ્ઞાન જાણીને તથા કર્મબંધ તથા તેના સંવર તથા નિર્જરાના ઉપાયો સમજીને આ કર્મ વિદ્યારવામાં મહાવીર એવું કહે છે કે જે કરવાથી સંસાર ઉદરમાં ફેરી જન્મે નહિ, અને જન્મના અભાવથી મરે નહિ, અથવા જાતિ વડે આ નારક છે, આ તિર્યચ્યોનિ છે, એવો ન મનાય, (શુદ્ધ આત્મા છે તેને નારક વિગેરે ધીજો પર્યાય લાગુ ન પડે) આ સંસાર ભ્રમણનાં કારણોના અભાવને બતાવવાથી કેટલાક જૈનેતર કહે છે કે—

જ્ઞાનમપ્રતિયં યસ્ય વૈરાગ્યં ચ જગત્પતેઃ

એશ્વર્યં ચૈવ ધર્મશ્ચ સહસિદ્ધં ચતુષ્ટયં ॥૧૧॥

જે પરમેશ્વરનું જ્ઞાન અપ્રતિધ (સંપૂર્ણ) છે, વૈરાગ્ય છે, એશ્વર્ય છે, તથા ધર્મ છે, આ ચારે તે જન્મે, ત્યારથી તેની

સાથે છે, અર્થાત્ તેને નવું કંઈ મેળવવાનું નથી, આ મતનું ખંડન કર્યું કારણ કે સંસારનું સ્વરૂપ જાણીને તેનો અભાવ કરાય છે, પણ કોઈ અનાદિ (પ્રથમ)થી સિદ્ધ નથી, કારણ કે તે સિદ્ધ કરનારી યુક્તિનો અસંભવ છે,

ળ મિજ્જઈ મહાવીરે

જરુસ નત્થિ પુરેકહં

વાઉવ્વ જાલમચ્ચેતિ

પિયા લોગંસિ ઇત્થિઓ ॥૮॥

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તે મહાવીર સિદ્ધપણામાં નારક વિગેરે જાતિથી ન મપાય તેમ પાછાં પૂર્વ કર્મ ન હોવાથી જન્મ મરણ નથી, તથા તે દીક્ષા લીધા પછી મોક્ષમાં ન જાય ત્યાં મુધી સ્ત્રીમાં ન ફસાય, જેમ વાયરો અગ્નિ જવાળાને ઓળંગી જાય છે, તેમ લોકમાં પ્રિય સ્ત્રીઓ હોય છતાં તેમ લોભાતો નથી,

ટી. અ. કયા કારણથી જાતિ વિગેરેથી ઓળખાતો નથી ? તે કહે છે, આ મહાવીર સંપૂર્ણ કર્મ ત્યાગ કરવાથી નારક વિગેરે જાતિથી મપાતો નથી, તેમ મરતો પણ નથી, અથવા તે સિદ્ધાત્મા જાતિ જરા મરણ રોગ કે શોક વડે સંસાર ચક્રવાલ (ભ્રમણ)માં પર્યાટન કરી તે મરતો નથી, ફરી કેદમાં પુરાતો નથી,

પ્ર-શા માટે ?

ઉ-બાતિ વિગેરે તેને જ હોય છે કે જેણે પૂર્વે સેંકડો લવમાં કરેલાં કર્મ લોગવવાં બાકી હોય, પણ જે લગવાન મહાવીર શુદ્ધ સિદ્ધાત્માને કર્મનાં મૂળ આશ્રવદારો રોકવાથી પૂર્વનાં કર્મ તથા તેનાં બીજ નથી, તેથી જન્મ જરા મરણની સંભાવના નથી, કારણ કે તેનાં કર્મ આવવાનાં આશ્રવદારો રોકાયેલાં છે, આશ્રવોનું મુખ્ય કારણ સ્ત્રીએ છે, તે બતાવે છે, કે જેમ વાયુ એક સરખી ગતિવાળો રોકાયા વિના બાળવારૂપ અગ્નિજવાળાને પણ ઉલ્લે છે, પરાલવ પમાડે છે, પણ અગ્નિના લડકાથી પવન ડરતો નથી, એજ પ્રમાણે મનુષ્ય લોકમાં હાવ ભાવના પ્રધાનપણથી પ્રિયા-પત્ની વધારે વહાલી હોવાથી દુઃખે કરીને તે ઉલ્લેચાય છે, છતાં પણ તેમનાથી તે જીતાતો નથી, કારણ કે તેનું સ્વરૂપ બાણુવાથી અને તે સ્નાને જીતવાથી કડવાં ક્ષણ લોગવવાં પડતાં નથી, તેજ કહ્યું છે કે

સ્મિતેન ભાવેન મદેન લજ્જયા પરાદ્ગમુલ્લૈરર્થકટાક્ષવીક્ષિતૈઃ
વચોભિરીર્ષ્યા કલહેન લીલયા સમસ્તભાવૈઃ

સ્વલુ વન્ધનં સ્ત્રિયઃ

થોડું હસીને ભાવ બતાવે, અહુંકાર કરીને લાજ કાઢીને અવળે મોઢે ખેસીને આંખ જરા મીચીને કટાક્ષ કરીને કામનાં વાક્યો વડે ઈર્ષા તથા કલહ કરીને લીલા

માત્રમાં પુરૂષને વશ કરે છે, તેથી બધા ભાવો વડે સ્ત્રીઓ પુરૂષને ખરેખરું બંધન છે,

સ્ત્રીणां कृते भ्रातृयुगस्य भेदः संबन्धिभेदे स्त्रिय एव मूलं
अप्राप्तकामा बहवो नरेंद्रा नारीभिरुत्सादितराजवंशाः ॥२॥

સ્ત્રીઓને માટે એ સગાભાઈમાં લડાઈ થાય છે, તથા સગાંવહાલામાં ભેદ પડવાનું મૂલ કારણ પણ સ્ત્રીઓ છે, એજ સ્ત્રીઓ માટે ઘણા રાજ્યો લડાઈઓ કરીને રાજવંશ નાશ કરીને ભોગ ભોગવ્યા વિના ધુરાહાલે મુઆ છે, આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીઓનું સ્વરૂપ જાણીને તેનો જય કરે છે, પણ તે સ્ત્રીઓથી જીતાતો નથી, એ નક્કી થયું,

પ્ર-સ્ત્રીઓના પ્રસંગના આશ્રવદ્વારવડે ધીજાં આશ્રવદ્વારો કેમ ખતાવો છો ? પણ જીવ હિંસા વિગેરેના આશ્રવદ્વારોવડે કેમ તેવું કરતા નથી ?

ઉ-કેટલાક મતમાં અંગના (સ્ત્રી)ના ભોગોને આશ્રવદ્વાર માનતા નથી, તે કહે છે કે

न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥

માંસ ભક્ષણમાં દારૂ પીવામાં કે સ્ત્રી સંગમાં દોષ નથી. કારણ કે એ તો જીવોની અનાદિકાળની ટેવ છે, પણ જો તેની નિવૃત્તિ કરે તો મહાફળ (લાભ)વાળી છે, આવાઓના મતનું ખંડન કરવા માટે સ્ત્રીનું આશ્રવદ્વાર લીધું છે, અથવા

પહેલા છેલ્લા તીર્થ'કરો છોડીને વચલા ખાવીસ તીર્થ'કરોના વખતમાં ચાર મહાવ્રતો હોય છે, પણ પહેલા છેલ્લા તીર્થ'કરના સમયમાં પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મ હોય છે, એ બતાવવા માટે આમ કહ્યું છે, અથવા બાકીનાં ચાર મહાવ્રતોમાં અપવાદ ઉત્સર્ગ સાથે હોય છે, પણ આ મહાવ્રત સ્ત્રીત્યાગનું તે અપવાદ રહિત છે, એ બતાવવા માટે કહ્યું છે, અથવા બધાં વ્રતો બરાબર છે, એકનું બંડન કરવાની બીજાં મહાવ્રતોનું પણ બંડન થાય છે, માટે તેમાંનું કોઈપણ એક લઈને ઉપદેશ કરાય છે, હવે સ્ત્રી પ્રસંગના આશ્રવના નિરોધને ઉત્તમ બતાવવા કહે છે,

इत्थिओ जे ण सेवन्ति

आइमोक्खा हु ते जणा

ते जणा बंधणुम्मुक्का

नावकंखन्ति जीवियं ॥૧૫॥

જે સાધુઓ સ્ત્રી સંગ કરતા નથી, તે પુરૂષો આદિ (પ્રધાન) મોક્ષવાળા છે, તે સ્ત્રીઓનો સંગ છોડવાથી બીજાં કર્મબંધનોથી મુક્ત થએલા છે, અને વ્રતભંગનું ભવિત ઇચ્છતા નથી.

ટી. અ.—જે મહાપુરૂષો કડવા વિપાકવાળો સ્ત્રીસંગ છે, આવો નિશ્ચય કરીને સ્ત્રીઓ સુગતિના રસ્તામાં ભુંગલ

રૂપ છે, અને સંસાર બ્રમણવીથી (શેરી)ઓ જેવી છે, અને સર્વ અવિનયની રાજધાનીઓ છે, સેંકડો કપટથી ભરેલી છે, મહા મોહની શક્તિઓ છે, એવું બ્રહ્મીને તેનો સંગ વંછતા નથી, એવા પુરૂષો સામાન્ય પુરૂષથી અતીત (ઉંચી કોટીના) સાધુઓ આદિ શરૂઆતમાં જેનો મોક્ષ છે અને રાગદ્રેષાદિ બધાં જોડકાંથી દૂર છે, તે આદિમોક્ષ કહેવાય છે, (હુ નિશ્ચેના અર્થમાં છે) તેવા હોય તેજ આદિ મોક્ષ બ્રહ્મવા, તેનો સાર આ છે કે સર્વ અવિનયને યોગ્ય એવી સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ જેમણે છોડ્યો છે, તેજ આદિ મોક્ષ છે, જે પ્રધાન મોક્ષ છે તેને માટે ઉદ્યમ કરનારા બ્રહ્મવા, (અહીં આદિ શબ્દનો અર્થ પ્રધાન છે) તે એકલો ઉદ્યમ કરનારા નથી, પણ તે પુરૂષો સ્ત્રીપાશના બંધનથી મુક્ત થએલા અશેષ કર્મ બંધનથી પણ મુક્ત થવાવાળા અસંયમ જીવ-તને ઇચ્છતા નથી, (વ્રતભંગ કરતાં મરણ સાઈં ગણે છે)

જીવિતં પિટૉ કિચ્ચા અંતં પાવંતિ કમ્મુણં

કમ્મુણા સંમુહીભૂતા જે મગ્ગમણુસાસઈ ।૧૦।

પાપ જીવિતને બાબુએ મુકી નિર્મળ સંયમ પાળીને કર્મોનો અંત લાવે છે, અને ઉત્તમ સંયમનાં અનુષ્ઠાન વડે મોક્ષ માર્ગની સન્મુખ રહેલા કેવળ જ્ઞાન પામેલા તીર્થકરો પોતે બીજા જીવોને મોક્ષ માર્ગ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર બતાવે છે. અને તે પ્રમાણે પોતે વર્તે છે,

ટી. અ—વળી અસંયમ જીવિતનો અનાદર કરીને અથવા અસંયમમાં જીવવાનું ન વાંછીને સારાં સંયમનાં અનુષ્ઠાન (કર્તવ્ય) માં તત્પર રહી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો અંત લાવે છે, અથવા કર્મ—ઉત્તમ અનુષ્ઠાન વડે જીવિતથી નિરપેક્ષ રહીને સંસાર સમુદ્રનો અંત તે સર્વ દંદના ત્યાગ રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા સર્વ દુઃખથી મુક્તિ રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત ન થયા હોય તો પણ કર્મ—વશિષ્ટ અનુષ્ઠાન વડે મોક્ષના સંમુખી ભૂત એટલે ચાર ઘાતી કર્મના ક્ષયથી ક્રિયા કરવા વડે ઉત્પન્ન દિવ્ય જ્ઞાનવાળા કેવળ જ્ઞાની થઈને શાશ્વત પદ (મોક્ષ) ના સંમુખ થયેલા છે,

પ્ર—આવા કોણ છે ?

ઉ—જેઓએ તીર્થકરનામ કર્મ પૂર્વે બાંધેલું તે ઉદયમાં આ લવમાં આવ્યું છે, તે ભોગવી રહેલા અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા છે, તેઓ સર્વ જીવોના હિત રક્ષણ માટે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગને લવ્ય પ્રાણિઓ (મનુષ્યો વિગેરે) ને બતાવે છે, તથા પોતે જેવું બોલે છે, તેવું પાળે છે,

અણુસાસણ પુઢો પાળી

વસુમં પૂયણાસુ (સ) તે
અણાસણ જતે દંતે

દહે આરયમેહુણે ॥૨૨॥

પ્રભુને ભક્ત કહે છે તમારો ઓધ બધા જીવોને માટે છતાં ભવ્યને લાગે છે, વળી તમને ઈંદ્રો પૂજે છતાં તેમાં રાગ ન રાખવાથી સંયમવાળા છો, અને તે પૂજનો સ્વાદ ન લેતા હોવાથી યત્ન કરનારા છો દાંત છો, દૃઢ છો અને મૈથુનથી દૂર છો. ઉત્તમ ચારિત્રવાળા છો.

ટી. અ.—ઓધ આપવાની રીતિ બતાવે છે, જેના વડે સન્માર્ગમાં દોરી શકાય તે અનુશાસન છે. ધર્મોપદેશ વડે સન્માર્ગમાં લઈ જવા, તે ઓધ ભવ્ય અભવ્ય વિગેરે પ્રાણી-ઓમાં પૃથ્વી ઉપર જેમ પાણી પડે અને ઊંજ પ્રમાણે ફળ થાય, તેમ પોત પોતાના આશય (ભાવ) વડે અનેક પ્રકારે પરિણમે, જો-કે અભવ્યને ઓધ આપવો, તે તેને સમ્યક્ ન પરિણમે, તે પણ તેમાં સર્વ ઉપાય જાણનાર સર્વજ્ઞનો કંઈ પણ દોષ નથી, પણ તે સાંભળનારાના સ્વભાવની પરિણતિનોજ દોષ છે, કે તે તેમના દોષ વડેજ અમૃત જેવું એકાંત પથ્ય બધાં કર્મબંધનના જોડકાંતું નાશક છતાં તેમને હિતકારક ન થાય, (તેમાં જિનેશ્વર શું કરે ?) તેજ કહ્યું છે,
સદ્ધર્મવીજવપનાનઘકૌશલસ્ય

યલ્લોકવાંધવ તવાપિ સ્વિલાન્યમ્ભુવન્
તન્નાદ્રુતં સ્વગકુલેષ્વિહ તામસેષુ

સૂર્યાશવો મધુકરીચરણાવદાતાઃ ॥૧૧॥

હે લોકોના બંધુ! સાચા ધર્મનું ઊંજ શ્રેષ્ઠ કૌશલ ધરાવનારા તમે છતાં તમારાં વચનો અભવ્યોને લાલદાયી

ન થયાં, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે સૂર્યનાં કિરણો ભમરીના ચરણ જેવા નિર્મળ પ્રકાશિત છતાં પણ જે રાત્રિમાં દેખનારાં ધુવડ વિગેરે છે, તેને દિવસમાં પ્રકાશિત કરી શકતાં નથી.

પ્ર.—કેવો આ અનુશાસક છે ?

ઉ.—વસુ-દ્રવ્ય અહીં મોક્ષ છે, તેના તરફ લઈ જનાર સંયમ તે જેને છે તે સંયમી. વસુમાન-તેવા પ્રભુ કેવળ-જ્ઞાની થઈને સંયમમાં રહ્યા થકા દેવાદિકનું કરેલું અશોક વૃક્ષ વિગેરે આઠ પ્રતિહારીનું પૂજન આસ્વાદે છે, ભોગવે છે, તે પૂજનાસ્વાદક છે,

પ્ર.—દેવ વિગેરેએ કરેલું સમવસરણુ વિગેરે તેમને માટે કરેલું આધાકર્મી ભોગવવા છતાં તેમના સંયમમાં દોષ કેમ ન લાગે ?

ઉ.—પ્રભુને તેને ભોગવવાનો આશય ન હોવાથી અનાશય છે, અથવા દ્રવ્યથી ભોગવે છતાં ભાવથી આસ્વાદક (ભોગવનારા) નથી, તેમાં રહેલ ગાર્ધ્ય (મોહ) તેમને નથી, તેથી ભોગવવા છતાં પણ સંયમમાં એકાંતે તત્પર હોવાથી સંયમવાનજ છે,

પ્ર.—કેવી રીતે ?

ઉ.—ઈંદ્રિય અને નોઈંદ્રિય (મન) વડે દાંત છે, આવાં ગુણુવાળા છતાં પણ પ્રભુ કેવા છે ? સંયમમાં દૃઢ છે, વળી

આરત-મૈથુનથી વિરક્ત છે, તેથી આરત મૈથુન છે, (સ્ત્રી સંગની ઇચ્છા પણ નથી,) તે સ્ત્રી સંગ દૂર થવાથી સંયમમાં દૃઢ છે, અને આયત ચારિત્ર હોવાથી દાંત છે, અને ઇન્દ્રિય તથા મનથી સંયમમાં યત્ન કરે છે, અને તે પ્રયત્ન કરવાથી દેવાદિ પૂજનમાં તેમનું લક્ષ પણ નથા કે સ્વાદ લે, તે આસ્વાદ ન લેવાથી દ્રવ્યથી દેખીતું ભોગવે, છતાં સાચા સંયમવાળા અર્થાત્ લગવાન નિર્લેપ છે,

ળીવારે વ ણ લીણ્જા

છિન્નસોણ અણાવિલે

અણાઇલે સયા દંતે

સંધિં પત્તે અણેલિસં ॥૧૨॥

ભુંડને મારવા માટે પકડવાને જેમ લીકું ઘાસ મુકે તેમ આ મૈથુન હોવાથી તત્વ સમજેલા તેમાં લેપાય નહિ, સંસારનાં પાપ છેદવાથી છિન્ન શ્રોત છે, અને અનાવિલ-નિર્મળ છે અને નિર્મળ હોવાથી હુમેશાં દાંત છે, તેથી કર્મ વિવરણ સંધિ (દરવાજા) જે અનુપમ (મોક્ષનો રસ્તો) છે તેને પામ્યા છે.

પ્ર-આ લગવાન્ મૈથુનથી દૂર કેવી રીતે છે ?

ઉ-પ્રભુ એને જાણે છે કે ડુક્કર વિગેરે પશુને મારવાનું આ કસાઈ ખાનામાં પ્રવેશ કરાવવાનું ખાવા મુકેલું સાઈ ઘાસ જેવું છે, એટલે પશુ ઘાસ ખાવાની લાલચે આવતાં

મરણ પામતાં સુધી દુઃખ લોગવે છે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રીના સંગની લાલચમાં ફસેલો ઘણાં દુઃખો લોગવે છે, આવું નીવાર જેવું મૈથુન સમજીને તત્વ જાણનારા પ્રભુ તેમાં લેપાય નહિ,

પ્ર-કેવા થઈને ?

ઉ-મૈથુનમાં પડવાથી શ્રોત સંસારમાં અવતરવું પડે, જુદી જુદી ઈંદ્રિયોથી લોગ લેતાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે લાગે, તે શ્રોત છેદેલ હોવાથી છિન્ન શ્રોત છે, તથા અનાવિલ અકલુષ રાગદ્રેષ-મળથી રહિત વિષયપ્રવૃત્તિથી દૂર અનાકુળ છે, સ્વસ્થ ચિત્તવાળા છે, આમ અનાકુળ બનીને હૃદયેશાં ઈન્દ્રિય તથા મનથી દાંત હોય છે, આવી રીતે નિર્મળ થએલ કર્મ વિવર (કર્મનાશ) જેવી ભાવ સંધિ જે અનીદૃશ અનુપમ છે તે પામ્યા છે,

અણેલિસસ્સ સ્વેયન્ને

ણ વિરુજ્ઞિજ્જ કેણઈ

મણસા વયસા ચેવ

કાયસા ચેવ ચક્કુમં ॥૨૩॥

અનુપમ સંયમ કે જિનેશ્વરનો ધર્મ તેમાં જે ખેદજ નિપુણ આવો અનુપમ અને નિપુણ સાધુ કોઈ સાથે વિરોધ ન કરે, સર્વ પ્રાણીઓમાં મૈત્રી ભાવના કરે, તે ગ્રણે યોગથી

કરે, તે બતાવે છે, મન-અંતઃકરણથી-પ્રશાંત મનવાળો (અક્રોધી-શાંત) તથા વાણીથી હિતમિત ભાષી તથા કાય વડે રોક્યાં છે જીવોને દુઃખ થાય તેવાં સર્વ કાર્યો દેખીને પગલું મુકનારો તે ખરી રીતે દેખતો છે,

સે હુ ચક્ષૂ મણુસ્માણં

જે કંચાણ ય અંતણ

અંતેણ ચુરો વહતી

ચક્કં અંતેણ લોઢ્ઢતી ॥૧૪॥

વળી તે નિશ્ચે કર્મવિવર પામેલા કેવળી પ્રભુ આવા ઉત્તમ સાધુ ધર્મના નિપુણ અને ભવ્ય મનુષ્યોના ચક્ષુ એટલે સારા માઠા પદાર્થોના પ્રકટ કરનારા હોવાથી આંખો જેવા છે, વળી તે કેવા છે? ભોગની આકાંક્ષાના અંતક વિષયતૃષ્ણાના નાશ કરનારા છે, કેવી રીતે અંત કરીને ઇચ્છિત અર્થ સાધનારા છે? તે સાધે છે જ, તે દૃષ્ટાન્ત વડે સાધવાનું બતાવે છે, જેમ બાબુની ધારથી અસ્ત્રો મધું સાફ કરતો ચાલે છે, અથવા માર્ગ કાપતું રથનું પૈડું ચાલે છે, તેનો સાર કહે છે કે જેમ અસ્ત્રા વિગેરેની ધાર કામ કરે છે તેમ આ ઉત્તમ સાધુ વિષય કષાય રૂપ મોહનીય કર્મનો અંત કરતો દગાખેર સંસારનો ક્ષય કરે છે, (મોક્ષ મેળવે છે)

અંતાણિ ધીરા સેવંતિ તેણ અંતકરા ઇહ ઇહ માણુસ્સણે ઠાણે ધમ્મમારાહિંડં ણરા ॥ ૧૫ ॥

આ અર્થને પુષ્ટ કરે છે, અંતો તે વિષય કષાય તૃષ્ણાનો નાશ કરવા માટે ઉદ્યાનમાં એકાંતમાં રહે છે, અથવા આહારનો અંત તે લૂખા સુકા (અંત પ્રાંત) આહારને ધીરે-મહા સત્વવાળા વિષય સુખથી નિસ્પૃહ થયેલા સેવે છે (વાપરે છે) તે પ્રમાણે અંત પ્રાંત આહાર લેવાથી સંસારથી કે તે સંસારબ્રમણના કર્મના ક્ષય કરનારા થાય છે આ મનુષ્ય લોકમાં કે આર્યક્ષેત્રમાં તે થાય છે, તે તીર્થંકર વિગેરે આવું કરે છે, એટલું જ નહિ પણ ખીજા સાધુઓ પણ મનુષ્ય લોકમાં આવેલા સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ધર્મને આરાધી નરો-કર્મ ભૂમિમાં ગર્ભથી જન્મેલા માણસો સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા સારાં અનુષ્ઠાનની સામગ્રા મેળવીને નિષ્કિંત અર્થવાળા સર્વદંદથી મુકેલા થાય છે,

ણિટ્ટિયટ્ટા વ દેવા વા ઉત્તરીણે ઇયં સુયં

સુયં ચ મેયમેગેસિં અમણુસ્સેસુ ણો તહા ॥ ૧૬ ॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નિષ્કિંત અર્થવાળા કૃત કૃત્યો થાય છે, કેટલાકને લોગાવળી કર્મ વિશેષ હોય તો ત્રણ રત્નોની સામગ્રા છતાં પણ તે લવમાં મોક્ષ જતા નથી, પણ તેઓ

સૌધર્મ આદિવૈમાનિક દેવથી માંડીને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધીના ઉચ્ચ કોટીના દેવો થાય છે, એવું લોકોત્તરસૂત્ર જ્ઞેન આગમ કહે છે, હવે સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉદ્દેશીને કહે છે, મેં આ લોકોત્તર જિનેશ્વર દેવ પાસે સાંભળ્યું છે કે સમ્યક્ત્વ વિગેરે સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય કાંતો મોક્ષમાં જાય, કાંતો વૈમાનિક દેવ થાય છે, આ મનુષ્ય ગતિમાં થાય પણ બીજે નહિ, એવું તીર્થંકર પાસે ગણુધરે સાંભળ્યું તે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે માણુસજ અશોષકર્મ ક્ષય કરીને સિદ્ધિગતિમાં જનારો થાય છે, પણ મનુષ્ય ન હોય તે મોક્ષમાં તે ભવમાં ન જાય, આ કહેવાથી શાક્યે (બૌદ્ધ મતવાળે) કહ્યું છે કે દેવ હોય તેજ બધાં કર્મનો નાશ કરીને મોક્ષમાં જાય છે, તે જોટું છે, એમ બતાવ્યું, કારણ કે ત્રણુગતિ-દેવ નારકી તીર્થંકરે મનુષ્ય વિનાની છે, તેમાં નિર્મળ ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી તે મોક્ષમાં ન જાય, પણ નિર્મળ ભાવ મનુષ્યમાં થઈ શકે, તેથી મોક્ષમાં જાય છે. હવે તેમનાં નામ લઈને કહે છે,

અંતં કરંતિ દુક્ખાણં ઇહ મેગેસિ આહિયં

આઘાયં પુણ ઇગેસિં દુલ્લભેડયં સમુસ્સણ ૧૭

બૌદ્ધ લોકો કહે છે કે દેવતા નિર્મળ ભાવનાથી મોક્ષમાં જાય છે, પણ જ્ઞેન ધર્મ કહે છે કે મનુષ્યોજ મોક્ષમાં જાય

છે, પણ ગણધરો તો શિષ્યોને કહે છે કે આ મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે તે પાછો મળવો મુશ્કેલ છે.

ટી. અ—અધામનુષ્યો સંપૂર્ણ દુઃખોનો અંત કરી શકતા નથી, કારણ કે તેવી સામગ્રી તેમને મળતી નથી, હવે કેટલાક વાદીઓનું આ કહેવું છે કે દેવોજ ઉત્તર ઉત્તર પ્રધાન સ્થાન મેળવતા સંપૂર્ણ કલેશનો નાશ કરે છે, પણ તેવું જૈન મતવાળા માનતા નથી, પણ જૈનોમાં તો ગણધર ભગવંત વિગેરેના શિષ્યોને પ્રભુએ કહ્યું છે, તથા ગણધર વિગેરેએ (પરબ્રહ્માં) આવું કહેવું છે કે સ્વયંભૂ રમણ સમુદ્ર સૌથી મોટો છે તેમાં યુગ અને સમિલ એટલે ધૂસરૂં સાંખીલ એ જૂદી દિશામાં દેવ મુકે તે ભેગાં થતાં ઘણા કાળ લાગે તેમ આ જીવને મનુષ્ય જન્મ મળવો મુશ્કેલ છે, પણ કદાચ કર્મ વિવર માર્ગ આપે તો મોક્ષ યોગ્ય નરદેહ મળે છે, તેમાં પણ કેટલાક જીવો ધર્મકૃત્ય કર્યા વિના મુશ્કેલીએ મેળવેલું જેમ ચિંતામણી રત્ન દુર્લભ થાય છે, તેમ મનુષ્ય જન્મ તેને પાછો મળવો દુર્લભ છે કહ્યું, છે કે

નનુ પુનરિદમતિદુર્લભમગાધસંસારજલધિવિભ્રષ્ટમ્

માનુષ્યં સ્વચોતક-તડિલ્લતા-વિલસિત્તપ્રતિમમ્ ॥૧॥

આ મનુષ્ય જન્મ લોગ લોગવતાં કે આણસથી ગુમાવે તો ખરબુવાનો પ્રકાશ કે વીજળીનો પ્રકાશ જરાકમાં નાશ થાય તેમ તે જીવને મળેલું વ્યર્થ જાય છે, અને જેમ મહાકષ્ટે મેળવેલું ચિંતામણી રત્ન અગાધ સમુદ્રમાં પડેલું મળે નહિ,

તેમ આ સંસારસમુદ્રમાં ગયેલા જીવને મનુષ્ય જન્મ પાછો મળે નહિ,

અહીં મનુષ્ય જન્મમાં જેઓ ધર્મ નથી કરતા તેમને સમ્યક્ત્વ મળવું દુર્લભ છે, તથા જે ધર્મના પ્રયોજન માટે ઉત્તમ લેશ્યા કે મનુષ્ય દેહ કહે છે, તે પણ મળવો મુશ્કેલ છે,

ટી. અ.—વળી આ મનુષ્ય ભવથી કે ઉત્તમ ધર્મથી વિધ્વંસ થતાં (પડી જતાં) નિપુણ્યક જીવને આ સંસારમાં ભમતાં સમ્યગ્દર્શનનું પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે, ઉત્કૃષ્ટતા અપાર્ધ પુણ્યલ પરાવર્તન કાળ વીતેથી મળે છે, વળી સમ્યગ્ દર્શન મેળવવા જેવી અર્ચા-મનની નિર્મળ ભાવના લેશ્યા ધર્મ રહિત જીવોને મળવી દુર્લભ છે, અથવા અર્ચા-મનુષ્ય દેહ તે ધર્મથીજ રહિત જીવોને મળવો મુશ્કેલ છે, તેમજ આર્યક્ષેત્ર સુકુલમાં જન્મ ઈન્દ્રિયોની પુરતી સામગ્રી વિગેરે દુર્લભ છે, અને જિનેશ્વર દેવ ભવ્ય જીવોને માટે ધર્મરૂપ અર્થ બતાવે છે, તે ધર્મ મનુષ્ય જન્મ વિગેરેથીજ મળે છે, (માટે મનુષ્ય જન્મમાં ધર્મ કરી લેવો.)

જે ધમ્મં સુદ્ધમકરવંતિ

પહિપુત્ર-મણેલિસં

અણેલિસસ્સ જં ઠાણં

તસ્સ જમ્મકહા કઓ ॥૧૧॥

જેઓ પોતે કેવળજ્ઞાની થઈને નિર્મળ ચારિત્ર ધર્મ કહે છે, અને પાળે છે, તેવા કેવળજ્ઞાની નિર્મળ ચારિત્ર જેવા અનુપમ ગુણ ધરાવનારને મોક્ષનું સ્થાન મળ્યા પછી તેને જન્મ લેવાની કથા ક્યાંથી હોય ?

ટી-વળી જે મહા પુરૂષો વીતરાગ પ્રભુઓ (કેવળ જ્ઞાન વડે) હાથમાં રાખેલા આમળાને જેમ (દિવસે ખુલ્લી આંખે દેખતો) દેખે, તેમ તેઓ આખા જગતને દેખનારા છે, તે એવું દેખનારા છે, છતાં પારકાનું હિત કરવામાં એકાંત રક્ત છે, તેઓ શુદ્ધ-સર્વ ઉપાધિથી રહિત નિર્મળ ધર્મ બતાવે છે) અને તે પ્રમાણે વર્તે છે, અથવા પ્રતિપૂર્ણ-નિર્મળ ચારિત્ર ના સહભાવથી સંપૂર્ણ-છેવટનું યથાખ્યાત ચારિત્ર (સંપૂર્ણ ત્યાગ દશા) છે, તેવું અનુપમ ચારિત્ર-ઉત્તમ ધર્મ બતાવે છે, અને પાળે છે, આવા અનુપમ ધર્મવાળા-જ્ઞાન ચારિત્ર સહિત હોય તેને સર્વ રાગદ્રેષ વિગેરેનાં જોડલાં દૂર થઈ કેવળજ્ઞાન થઈ મોક્ષનું સ્થાન મળ્યું હોય ત્યાં ફરી જન્મવાની કથા ક્યાંથી હોય ! તેને જન્મ્યો કે મુઓ એવી કથા સ્વપ્નમાં પણ કર્મ બીજના અભાવથી ક્યાંથી હોય ? કહ્યું છે કે

દગ્ધે વીજે યથાત્યન્તં પ્રાદુર્ભવતિ નાંકુરઃ

કર્મવીજે તથા દગ્ધે ન રોહતિ ભવાંકુરઃ ॥૧॥

બીજ બળીને રાખ થઈ, કુટે નહિ અંકુર

તેમ કર્મ બીજ બાળતાં, ભવઅંકુર રહે દૂર

કઓ કયાઈ મેધાવી ઉપ્પજ્જંતિ તહા ગયા તહાગયા અપ્પડિન્ના ચક્ખૂ લોગસ્સણુત્તરા।૨૦।

તેવા નિર્મળ શુદ્ધ સિદ્ધ આત્માઓ આલોકમાં ફરી કેમ જન્મે? જેઓ કેવળજ્ઞાને સંસારને ભ્રમરૂપ બાણીને નિયાણું કર્યા વિના ગયા છે અને આલોકના જીવોને હિત અહિત બતાવવાથી ચક્ષુરૂપ છે.

ટી. અ—વળી કર્મ બીજોના અભાવથી કેવી રીતે કોઈ પણ વખત જ્ઞાન સ્વરૂપ મેધાવીઓ અપુનરાવૃત્તિ (ફરી ન આવવાની) ગતિ (મોક્ષ) માં ગયેલા તેવા સિદ્ધ શુદ્ધ નિર્મળ આત્માઓ આ અશુચિના ભંડાર જેવા ગર્ભમાં કેદ પડવા માટે કેમ ઉત્પન્ન થાય? અર્થાત્ કોઈ પણ વખત તેઓ કર્મ ઉપાદાન (મોહ) ના અભાવથી ન આવે, તેજ પ્રમાણે તથા ગતો—તીર્થંકર તથા ગણધર વિગેરે ચારિત્ર પાળતાં (સંસારની મોહક વસ્તુનું પણ) નિયાણું ધાંધતા નથી, તેથી તેઓ અપ્રતિજ્ઞા—આશંસા રહિત ફક્ત જીવોનું હિત કરવા માટેજ તેમને અનુત્તર જ્ઞાન હોવાથી અનુત્તર (શ્રેષ્ઠ) થએલા સર્વ જીવોને સારા ખોટા પદાર્થોનું ખરોખર નિરૂપણ કરવાથી ચક્ષુ જેવા હિતની પ્રાપ્તિ કરાવનારા અને અહિત છોડાવનારા છે, તે બધા લોકોને દિવ્ય આંખ જેવા સર્વજ્ઞ પ્રભુઓ છે,

અણુતરે ય ઠાપે સે

કાસવેણ પવેદિતે

જં કિચ્ચા ણિવ્વુડા એ

નિટું પાવંતિ પંડિયા ॥સૂ.૨૧॥

તે ઉત્તમ સ્થાન મોક્ષનું કારણ જે સંયમ છે તેને મહાવીરપ્રભુ કાશ્યપ ગોત્રના છે તેમણે બતાવ્યું છે, તે સ્થાને પહોંચવા માટે તેવું જ્ઞાન ભણી ચારિત્ર પાળીને કેટલાએ વિદ્વાનસાધુ વિગેરે નિવૃત્ત થઈને મોક્ષમાં ગયા છે, જેવાથી બીજું શ્રેષ્ઠ કોઈ નથી માટે અનુત્તર સ્થાન તે સંયમ (નિર્મળ ચારિત્ર) છે તે કાશ્યપ ગોત્રના વર્ધમાન સ્વામીએ કહ્યું, તેનું ઉત્તમપણું બતાવે છે, જે અનુત્તર સંયમ સ્થાનમાં કેટલાક મહાસત્વવાળા પુરૂષો સારાં અનુષ્ઠાન પાળીને નિર્વાણને પામ્યા છે, અને નિવૃત્ત થયેલા તેઓ સંસાર ચક્રવાળની નિષ્ઠા (અંત) જ છે, તે પાપથી દૂર થયેલા પંડિતો મોક્ષને પામ્યા છે, તેનો અર્થ આ છે કે આત્મ સંયમ સ્થાન મહાવીર પ્રભુએ કહેલું છે કે જેને ધરેળર પાળનારાઓ મોક્ષમાં ગયા છે,

પંડિણ વીર્યિં લઢ્ઢું

નિઘ્યાયાય પવત્તગં

ધુણે પુઠ્ઠવકઢં કમ્મં

ણવં વાડવિ ણ કુઠ્ઠવતિ ॥૨૨॥

વળી તે પંડિત સાધુઓ સારા માઠાનો વિવેક બાણવાથી કર્મ દૂર કરવાની અથવા ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવાની શક્તિ મેળવીને કર્મ તોડવા પ્રયત્ન કરે, આ વીર્ય-શક્તિ કર્મનો નાશ કરવા લેવાય તેજ પંડિતવીર્ય છે, આવું વીર્ય (શક્તિ) મેળવવું સેંકડો ભવમાં પણ દુર્લભ છે, કોઈ વખત કર્મ વિવર મળે તો (પ્રભુ ઉપદેશ આપે છે કે) પૂર્વ ભવોમાં કરેલાં અશુભ કર્મોને તોડવા પ્રયાસ કરે, અને નવાં કર્મ ન બાંધે (તો મોક્ષમાં ભય).

ણ કુઠ્ઠવતિ મહાવીરં

અણપુઠ્ઠવકઢં રયં

રયસા સંમુહીભૂતા

કમ્મં હેચ્છાણ જં મયં ॥૨૩॥

વળી તે આઠે કર્મ નાશ કરવામાં બળવાન મહાવીર છે, તે અનુક્રમે મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ ક્ષાય અને

કુયોગોથી જે ખીજા જીવો કર્મ રજા લેગી કરે છે, તેવી કર્મ રજા લેગી ન કરે, કારણ કે જેને પૂર્વની કર્મ રજા હોય તે નવી કર્મ રજા એકઠી કરે, પણ આ મહાવીરે તો પૂર્વના કર્મ અટકાવી સાચા સંયમમાં સંમુખ થઈને અને તે પ્રમાણે સદા દૃઢ રહીને આઠ પ્રકારનાં આવતાં કર્મને ત્યાગીને મોક્ષ અથવા નિર્મળ સંયમમાં સંમુખ થયા છે,

જં મયં સઠ્વસાહૂણં

તં મયં સલ્લગત્તણં

સાહજ્જાણ તં તિન્ના

દેવા વા અભવિસું તે ॥૨૪॥

વળી. જે મત (સંયમ) સર્વે સાધુઓને ઇચ્છિત છે, તે આ સંયમ કેવો જોઈએ તે કહે છે, શલ્ય-પાપનાં કર્તાવ્ય અથવા તેનાથી બંધાતાં નવાં કર્મ તેને છેડે તે શલ્ય કર્તાન (પાપ કાપનારી કાતર) છે, તેવું ઉત્તમ સંયમ અનુષ્ઠાન મેળવીને ઉદ્યત વિહારી નવકલ્પી વિહાર કરનારા સંયમ આરાધીને ઘણા સાધુ સાધ્વી સંસાર કાંતારથી પાર ઉતરીને મોક્ષમાં ગયા, ખીજા કેટલાક કર્મનો પુરો ક્ષય ન થવાથી દેવો થયા તે સમ્યક્ત્વ પામેલા સાડું ચારિત્ર પાળેલા વૈમાનિક દેવપણું પામેલા છે, પામે છે, અને પામશે,

અભવિંસુ પુરા ધીરા (વીરા)

આગમિસ્સાવિ સુવ્વતા

દુનિવોહસ્સ મગ્ગરુસ

અંતં પાઠકરા તિન્ને ॥૨૫॥

તિવેમિ ઇતિ પનરસમં

જંમહયં નામજ્ઞયણં સમતં

(ગા. યં. ૬૪૩)

હવે બધું સમાપ્ત કરવા કહે છે. પૂર્વે અનાદિકાળમાં ઘણા કર્મ જીવંતમાં મહાવીરો (સમર્થો) થયા છે, હમણાં મહા-વિદેહમાં થાય છે, લવિપ્યમાં અનંતકાળમાં તેવા કેવળજ્ઞાન પામનારાં યથાખ્યાત ચરિત્રવાળા થશે, તેઓએ શું કર્યું, કરે છે, અને કરશે, તે કહે છે, ઘણું મુશ્કેલ એવા જ્ઞાન-દર્શન ચરિત્ર-મોક્ષ માર્ગની અતિમ અવસ્થા પામીને કેવળ-જ્ઞાની થયા પછી તેજ માર્ગ ધીજીઓને કહે છે, પોતે સંધ્યમ આદરે, અને ધીજીને આદરવાનો ઉપદેશ કરે, તેથી પોતે સુસારસાગરને તર્યા તરે છે અને તરશે, શાસ્ત્રાનુગમ કહ્યો, નયોપૂર્વ માફક છે, આદાનીય નામનું પંદરમું અધ્યયન સુદ્ધ થયું.

સોળમું શ્રી ગાથા અધ્યયન.

પંદરમું કહીને સોળમું કહે છે, તે બંનેનો સંબંધ આ છે, પ્રથમનાં પંદરમાં જે વિષયો કહ્યા, તેમાં કરવાનું તે કરે, અને છોડવાનું તે છોડે, ત્યારે તે સાધુ થાય છે, તે બધાં અધ્યયનોના વિષયો કહે છે.

- (૧) પહેલામાં સ્વસમય પરસમયનું જ્ઞાન મેળવી સમ્યક્ત્વ ગુણમાં સ્થીર થાય છે.
- (૨) બીજામાં કર્મનાશ કરનારાં જ્ઞાન વિગેરે હેતુઓ આઠ પ્રકારનાં કર્મનાશ કરનારાં જે છે, તે જ્ઞાન વિગેરે હેતુઓથી આઠ પ્રકારનાં કર્મ નાશ કરી સાધુ (મોક્ષમાંગનારો) થાય છે.
- (૩) અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને શાંતિથી સહેવાથી સાચો સાધુ થાય છે.
- (૪) સ્ત્રી પરિષદ ભૂતવો હર્ષભ છે તે ભૂતે તે સાધુ છે.
- (૫) નરકની વેદનાઓ સાંભળી સંસારથી ખેદી બને તેથી પાપથી અટકી સાધુ થાય.
- (૬) મહાવીર પ્રભુઓ કર્મક્ષય કરવા માટે દીક્ષા લઈ પૌત્ર્ય મનઃપર્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સંયમમાં સારો પ્રયત્ન કર્યો, માટે બીજા જન્મસ્થ સાધુઓએ તેમ કરવું.
- (૭) કુશીલ (વેપવારી) પાપ કરનારા સાધુઓના દોષો.

બાણીને તે દોષો ત્યાગવા ઉદ્યમવાન થઈ સુશીલતા વાળા થવું.

(૮) બાળવીર્ય (પાપમાં શક્તિ વાપરવી) છોડીને પંડિત-વીર્યવડે સાધુપણું પાળવા હમેશાં મોક્ષાભિલાષી થવું.

(૯) સાધુના દશ ધર્મ ક્ષાંત્યાદિકને આચરી સંસારથી મુક્ત થવું.

(૧૦) સંપૂર્ણ સમાધિવાળો સાધુ સુગતિમાં જનારો થાય છે.

(૧૧) સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર નામનો સારો માર્ગ મેળવી સાધુ બધાં કર્મોનો નાશ કરે છે.

(૧૨) બીજા ધર્મવાળાના દોષો તથા ગુણો બાણીને તેમનામાં શ્રદ્ધા ન કરે.

(૧૩) શિષ્યના ગુણ તથા દોષ બાણનારો ગુરૂ સદ્ગુણોમાં રહીને કહ્યાણુ ભજનારો થાય છે,

(૧૪) પ્રશસ્ત ભાવ અથને ભાવનારો આત્મા વિસ્તોત-સિકા (સંસાર તૃણા)થી રહિત થાય છે.

(૧૫) જેવી રીતે આચત (નિર્મળ) ચારિત્રવાળો સાધુ થાય તે બતાવે છે.

આ પ્રમાણે પંદર અધ્યયનોમાં બતાવેલાં અર્થોને અહીં સંક્ષેપથી બતાવે છે, આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ઉપક્રમ વિગેરે ચાર અનુયોગદારો થાય છે તેમાં ઉપક્રમનો

અર્થાધિકાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બતાવ્યો. નામનિષ્પન્ન નિદે-
પામાં ગાથાપોડશક એવું નામ છે તેમાં ગાથા શબ્દના
નિદેષા નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

ગામં ઠવળા ગાઠા દવ્વગાઠા ય ભાવગાઠા ય

પોત્થગ પત્તગ લિહિયા સા હોઈ દવ્વગાઠા ડ ||નિ.૧૩૭||

ગાથા શબ્દના નામ વિગેરે થાય છે, નામ સ્થાપના
સુગમ છોડીને દ્રવ્ય ગાથાનું સ્વરૂપ બતાવે છે. તેમાં
જ શરીર ભવ્યશરીરથી જુદી દ્રવ્યગાથા પત્રમાં કે પુસ્તક
વિગેરેમાં (લખેલી-છાપેલી ગુથેલી વિગેરે) બાણુવી, તે કહે છે,
જયતિ જવ જલિણ કુવલયં વિચસિય સયવત્તપત્તદલચ્છો
વીરો ગંદ મયગલ સુલલિયા ગયવિક્કમો મગવં ||૧||

જયવંતા મહાવીર વર્તે છે, તે કેવા છે! નવા કમળ
કુવલયનાં ખીલેલાં સેંકડો પાંદડાના સમૂહ સરખા નેત્રવાળા
છે, તથા હાથી મદને ગળતો મનોહરચાલે ચાલતો હોય તેવી
અતિવાળા બળવાન ભગવાન છે, ||૧|| અથવા આ સોળમું
અધ્યયન કાગળ કે પુસ્તકમાં લખી લખેલું હોય, તે દ્રવ્ય
ગાથા છે. હવે ભાવ બતાવે છે,

હોતિ પુજ ભાવગાઠા સાગારુવઓગ-ભાવખિપ્પન્ના

મહુરાભિઠ્ઠાણજુત્તા તેર્ણ માહત્તિણં ચિંતિ ||નિ ૧૩૮||

અર્થ. ભાવગાથા આ પ્રમાણે છે, સાકાર ઉપયોગમાં
શાયોપશમિક ભાવમાં થએલી અને કાનને મધુર લાગવાથી

તેનું બીજું નામ મધુર છે, ઠમથી આવતો કાનને મધુર લાગે, માટે મધુર કહે છે.

દી, અ. ભાવગાથા આવી થાય છે, જે આ જીવને સાક્ષર ઉપયોગ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે, ગાથાને સમજી શકે, (ગાથાનું હૃદયમાં જ્ઞાન થાય) તે ભાવગાથા છે; એમ કહે છે, કારણ કે બધા સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં રહેલ છે, ત્યાં અનાકાર (જ્ઞામાન્ય) ઉપયોગનો અસંભવ હોવાથી એમ કહ્યું છે, વળી તેજ કહે છે, તે ગાથાનું બીજું નામ મધુર છે, કારણ કે સારી રીતે બોલવાથી તે કાનને ગમે છે, આ અધ્યયન ગાથાઓમાં પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું છે, તેથી ગમતું હોવાથી તેનું મધુર નામ પડ્યું છે, એમ નિર્ચુકિતકારનું કહેવું છે, જેને જાય છે બાણે છે, મધુર અક્ષરોની પ્રવૃત્તિથી, તે ગાથા બાણવી-આ કારણથી તેને ગાથા કહે છે,

માહીકયા વ અથા, અહવ ણ સામુદ્દણ છંદણં

एएण होति माहा एसो अन्नो वि पज्जाओ ।।नि. १३९।।

અથવા બીજી રીતે ગાથાનું સ્વરૂપ બતાવે છે, ગાથી કૃત-તે બેઝતા અર્થો એકઠા કરીને જેમાં ગુંથ્યા હોય, તે ગાથા છે, અથવા સમુદ્ર છંદ વડે રચના થઈ, માટે ગાથા છે, તે સામુદ્રછંદ આ પ્રમાણે છે,

“अनिबद्धं च यद्भोके गाथेति तत् पंडितैः प्रोक्तं

આ ગાથા શબ્દનો ખીજો પર્થાય કહ્યો, એ તાત્પર્ય બાણુવું, જે ગવાય છે અથવા જેને ગાય છે, કે માથી (એકત્ર) કર્યા છે સામુદ્ર છંદ વડે, તે ગાથા છે, અથવા પોતે વિચારીને નિક્કત વિધિએ અર્થ કરવો.

પણ્ણરસમ્ અજ્ઞયણેમ્ પિંહિતત્યે જી અવિતહત્તિ
પિંહિય વયણેણડર્થ મહેતિ તમ્હા તતો ગાઠા ॥નિ ૧૪૦॥

હવે પંદર અધ્યયનનો અર્થ લેજો. ટુંકમાં બતાવ્યો છે તે કહે છે, પંદર અધ્યયનમાં જે અર્થ છે, તે બધાંને લેજો અવિતથ (સાચો) અર્થ આ સોળમા અધ્યયનમાં એકઠા વિષયોના વચનો વડે બતાવ્યો, માટે અથન (ગુંથણ) કરવાથી ગાથા કહે છે.

સોલસમે અજ્ઞયણે અજ્ઞાર ગુણાણ વણ્ણના મણિયા
ગાઠા સોલણામ્ અજ્ઞયણમિણં વવદિસંતિ ॥ નિ ૧૪૧ ॥

પૂર્વે સાધુઓના ગુણોને પંદર અધ્યયનોમાં કહ્યા હતા, તે આ સોળમા અધ્યયનમાં એકઠા વિષયનાં વચનોવડે વર્ણન કરે છે, માટે તેનું નામ ગાથા ષોડશ છે, નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો, હવે સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્ચુકિતના અનુષ્ઠનો અવસર છે, માટે અટક્યા વિના સૂત્ર કહે છે,

અહાહ ભગવં—એવં સે દંતે દવિએ વોસ-
ટકાણત્તિ વચ્ચે માહણેત્તિ વા, સમણેત્તિ
વા, મિક્ખત્તિ વા, ણિગ્ગંથેત્તિ વા,

અથ અવ્યય છેલ્લું મંગળ સૂચવે છે, પ્રથમ મંગળ બુદ્ધ્યેત
બોધ પામે એ પ્રથમ મંગળ હતું. આ બંને મંગળ આવ-
વાથી આ સોણે અધ્યયનનો શ્રુત સ્કંધ મંગળ કરનાર છે,
એમ જણાવ્યું છે, અથવા પંદર અધ્યયન પછી તુરત પંદરનો
અર્થ સંગ્રહ કરનાર આ અધ્યયન છે તે અથ (હવે) અવ્યય
સૂચવે છે

ભગવાન—ઉત્પન્ન દિવ્ય (કેવળ)—જ્ઞાનવાળા દેવ અને
મનુષ્યની સલામાં કહે છે કે ઉપર બતાવેલાં પંદર અધ્યયનમાં
બતાવેલા વિષયોને જાણનારો તથા આજ્ઞાનારો સાધુ ઈન્દ્રિયો
તથા મન દમન કરવાથી દાંત છે, સુક્રિત જવા યોગ્ય હોવાથી
દ્રવ્ય છે, દ્રવ્યનો અર્થ ભવ્ય છે. અને તે ભવ્યાત્મા રાગ-
દ્વેષ વિગેરે કાળાશ જે મેલરૂપે છે, તેનાથી દૂર છે, તથા
ઉત્તમ બલિતનું સોનું નિર્મળ દ્રવ્ય છે, તેમ આ સાધુ વ્રતોમાં
નિર્મળ છે તથા કાયાની વેદ્યાવચ્ચ ન કરાવે તેથી વ્યુત્કુષ્ટ
કાયાવાળો ઉપલાં અધ્યયનોમાં બતાવેલા ગુણોવાળો સ્થાવર

જંગમ સૂક્ષ્મ બાદર પ્રચીત અપચીત ભેદવાળા જીવોને 'માહણુ' ન મારો એવી પ્રવૃત્તિવાળો આ માહન (સાધુ) છે અથવા પ્રહ્લચર્યની નવવાડરૂપ ગુપ્તિથી ગુપ્ત અથવા પ્રહ્લચર્ય ધારવાથી પ્રાક્ષણ, એટલે પૂર્વે અતાવેલા ગુણોવાળો સાધુ માહન પ્રાક્ષણ કહેવો.

શ્રમણ-સમાના:

તથા તપસાથી દુઃખ થાય તે સહે માટે શ્રમણ છે, અથવા મિત્ર શત્રુમાં સમાન અંતઃકરણવાળો હોવાથી સર્વત્ર વાસી અંદનના કલ્પ જેવો છે, તેજ કહ્યું છે કે જ્ઞાતિય યસિ કોઝવેસો તેને કોઈ સાથે દ્રેષ નથી. એવા કહેલા ગુણવાળો શ્રમણ કે સમાન મનવાળો સાધુ કહેવો, તથા-ભીખ માગી પેટ ભરે, અથવા આઠ કર્મને ભેદે તે ભિક્ષુ છે, તે દ્વાંત વિગેરે ગુણવાળો હોય, વળી તે બાહ્ય અભ્યંતર પરિચહ છેડવાથી નિર્ઘંથ છે.

પડિઆહ મંતેં ! કહં નુ વંતે દવિણ
 વોસટ્કાણત્તિ વચ્ચે માહણેત્તિ વા સમ-
 ણેત્તિ વા મિક્કવૂત્તિ વા ણિગ્ગંથેત્તિ વા ?
 તં નોં વૂહિ મહામુણી !

તેથી શિષ્ય પૂછે છે કે હે ભગવન્ ભદ્રન્ત ભયાન્ત ભવાન્ત ! તમે જે દાંત દ્રવ્યભૂત વ્યુત્સૃષ્ટકાય સાધુ હોય તે માહણ્ય પ્રાદાણ્ય ભિક્ષુક નિર્ઝય કહેવો, આવું તમે શા માટે કહો છો ! તે અમને ખુલાસાથી સમજાવો,

હે મહાસુનિ ! તમે ત્રણ કાળનું જ્ઞાન ધરાવો છો, માટે આપ કહો.

આવું પૂછતાં ભગવાન પ્રાદાણ્ય વિગેરે ચારે નામોમાં જે થોડા ભેદ છે, તે અનુક્રમે પ્રવૃત્તિના નિમિત્તે (ગુણોની વ્યાખ્યા) કહે છે.

इति विरए सव्वपावकम्मोहिं पिज्जदोसकलह
अव्वकखाण पेसुन्न परपरिवाय अरतिरति
मायामोस मिच्छादंसण सल्लविरए सहिए
सया जए णो कुज्जे णो माणी माहणेत्ति
वच्चे ॥ सू. १ ॥

આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત અધ્યયનના અર્થની વૃત્તિવાળો વિરક્ત-અધા પાપો જે સાવધ અનુકાન છે તેનાથી છુટો થયેલો છે, (તેની વિગત બતાવે છે) પ્રેમ-રાગથી ચાકવું,

દ્વેષ-અપ્રીતી કરવી, કલહ-સામસામે કબ્જો કરવો (લડવું,) અભ્યાષ્યાન-ખોટું આળ દેવું, પૈશુન્ય-કાનમાં કહેવું, પરના ગુણો સહન ન થાય તો તેના દોષો ખીબા પાસે કહી બતાવવા. (ચાડી કરવી), પરપરિવાહ-પારકી નિંદા કરવી, અરતિ-સંયમ પાળવામાં ખેદ થાય, રતિ-વિષયની આકાંક્ષા, માયા-પરને ઠગવું, અને મૃષાવાદ-ગાયને ઘોડો કહે, (ગૂઠું ઘોડીને કપટ છુપાવે), મિથ્યાદર્શન-અતત્વને તત્વ કહે, તત્વને અતત્વ કહે, જેમકે

ળત્થિ ણ ણિચ્છો ણ કુળ્લ કયં ણ વેણ ણત્થિ ણિવ્વાણં
ળત્થિ અ મોક્કલોવાઓ છ મ્મિચ્છત્તસ્સ ઠાણાઈં ॥૧॥

જીવ નથી, તે હમેશાં નથી, પાપ પુણ્ય કરતો નથી, કરેલું ભોગવતો નથી, મોક્ષ નથી, મોક્ષનો ઉપાય નથી (જીવ નથી જીવ હોય તો પરભવ નથી, પરભવ હોય તો પુણ્ય પાપ નથી, પુણ્ય પાપ હોય તો ભોગવતો નથી, તેનો મોક્ષ નથી, તેમ મોક્ષનો ઉપાય નથી, સદા તેવોને તેવોજ છે) આ જ મિથ્યાત્વનાં સ્થાનો છે, તેમાં જગતનાં બધાં દર્શનો (મતો) આવી ગયાં, આજ શક્ય છે તેમાં આગ્રહ રાખે, આ બધાં પાપથી જે છૂટે તે સમિતિ-ધર્મા-સમિતિ વિગેરે પાંચે પાળનારો હોય, તથા પરમાર્થથી જે સાચું હિત હોય, તે સહિત; અથવા સહિત એટલે જ્ઞાન વિગેરેથી યુક્ત હોય, તથા સર્વદા સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ચંત

તે ઉદ્ધમ કરનારો છે, તે અનુષ્ઠાનો કષાયો કરીને નકામાં ન કરે, તે કહે છે, આકળો થઈને કોષી ન થાય, ઉત્કૃષ્ટ તપ કરીને પણ માત્રી ન થાય, તે કહ્યું છે,

જઇ સોડવિ નિજ્જરમઓ પહિસિદ્ધો અદ્ધમાણમહ્ણેહિં
અવસેસ મયદ્ધાણા પરિહરિયન્વા પયત્તેર્ણ ॥૧॥

જે કે નિર્જરા (તપ) મદને-આઠે ભતિના મદ છોડવાથી તે પણ છોડવો જોઈએ, તેમજ ખીજાં મદસ્થાનો હોય તે પ્રયાસ કરીને છોડવાં, આ કોષ માન ત્યાગવાનાં બતાવ્યાથી રાગ જે માયા તથા લોભથી થાય છે, તે પણ ત્યાગવો, આવા ગુણોથી શોભિત સાધુ હોય તેને નિઃશંકપણે માહન નામે યોદ્ધાવવો. હવે શ્રમણ શબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત બતાવે છે,

एत्थवि समणे अणिसिए अणियाणे
आदाणं च अतिवायं च मुसावायं च बहिद्धं
च कोहं च माणं च मायं च लोहं च पिज्जं च
दोसं च इच्चेव जओ जओ आदाणं अप्पणो
पद्दोसहेऊ तओ तओ आदाणातो पुव्वं
पडिविरते पाणाइवाया सियादंते दविए वोसट्ठ
काए समणेत्ति वच्चे ॥२॥

અહીં પણ પૂર્વે કહેલા વિરતિ વિગેરે ગુણ સમૂહોમાં રહેલો હોય. તેને શ્રમણ કહેવો, તેનામાં બીજાપણ ગુણ નેઈએ તે બતાવે છે, નિશ્ચયથી કે વધારે પ્રમાણમાં આશ્રય લે તે નિશ્ચિત છે, તેથી મહિત અનિશ્ચિત-અર્થાત્ શરીર વિગેરેમાં ક્યાંય પણ મૂર્છા ન હોય, (તેને હર્ષ ખેદ ન કરે), તથા જેને નિયાણું ન હોય, તે અનિદાન નિરાકાંક્ષી-બધાં કર્મના ક્ષયનો અર્થી બની સયમ અનુષ્ઠાનમાં વર્તે, તથા આઠ પ્રકારનાં કર્મ જેના વડે સ્વીકારાય, તે આદાન-કષાયો પરિગ્રહ અથવા સાવધઅનુષ્ઠાન, તથા અતિપાત જીવ લેવો તે જીવહિંસાને જ્ઞાનથી બાણી પ્રત્યાખ્યાન (પરચક્ષાણ)થી ત્યાગવી, એ પ્રમાણે બધે પાપત્યાગવાનું સમજવું, જૂઠં ઓલવું તે મૃષાવાદ, (તેમજ ચોરી) બહિષ્કર-મૈથુન પરિગ્રહ તે એ સમજીને છોડવાં, મૂળ કારણો (ગુણો) કહ્યાં, હવે ઉત્તર ગુણો બતાવે છે, ક્રોધ-અપ્રીતિ, માન-સ્તંભ (અહંકાર) રૂષ, માયા ઠગાઈ, લોભ-મૂર્છા, પ્રેમ-પોતાનું ગણવું, દ્રેષ-પારકાનું તથા પોતાનું બગાડનાર વિગેરે સંસાર ભ્રમણનાં કારણો બાણી મોક્ષમાર્ગમાં વિદ્ય બાણીને તે બધાં ત્યાગે, એમ બીજાં પણ પાપો છોડે, તથા કર્મ બંધનનાં કારણો આ લોક અને પરલોકમાં પોતાના આત્માનેજ અનર્થના હેતુ તથા થતાં દુઃખો તથા દ્રેષ વધવાનાં કારણો બાણે, તેથી જીવહિંસા વિગેરે પાપોથી તથા અનર્થ દંડ આવવાથી પૂર્વથી-પ્રથમથીજ આત્માનું ભવિષ્યનું ભલું ઇચ્છીને પ્રતિવિરત થાય, બધા

અનર્થના હેતુ આ લોક પરલોકનું બચાડનાર સમજીને તે સાવધ અનુષ્ઠાનથી બચે, મોક્ષાભિલાષી સાધુ તે પાપોને છોડે, એવો સાધુ દાંત શુદ્ધ દ્રવ્યભૂત શરીરની વેચાવચ્ચ ન કરાવવાથી વ્યુત્સૃષ્ટ કાયવાળો શ્રમણ બાણવો, હવે ભિક્ષુ શબ્દની વિગત બતાવે છે:—

एत्थवि भिक्खू अणुन्नए विणीए नामए
 दंते दविए वोसट्टकाए संविघुणीय विरू-
 वरूवे परीसहोवसग्गे अज्झप्पजोगसुद्धा-
 दाणे उवट्टिए ठिअप्पा संखाए परदत्तभोई
 भिक्खूत्ति वच्चे ॥३॥

અહીં પણ પૂર્વે બતાવેલા પાપકર્મની વિગત વિગેરે માહન શબ્દમાં બતાવેલા ગુણો ભિક્ષુ શબ્દની વ્યાખ્યામાં પણ કહેવા, જે ધીજા વધારે છે, તે કહે છે, તેમાં પ્રથમ ઉન્નત દ્રવ્યથી—તે શરીરથી ઉંચો (તે અહીં બહાર નથી), ભાવથી ઉંચો, અભિમાની—તે માન ત્યાગવાથી તપનો નિર્વ-રાનો મદ પણ ત્યાગવો, વિનીત-ગુરૂ ઉપર ભક્તિવાળો વિનયથી શોભિત ગુરૂ વિગેરેએ આજ્ઞા કરી હોય તે પ્રમાણે વર્તે, નામક-આત્માને નમાવે ગુરૂ વિગેરે ઉપર પ્રેમધારીને વિનયથી આડ પ્રકારનાં કર્મ નાથ કરે, અર્થાત્ વૈયા-

વચ્ચ કરીને અઘાં પાપ દૂર કરે, દાંત—ઈંદ્રિયો તથા મનને વશ કરે, શુદ્ધાત્મા—કર્મમળથી દૂર, વ્યુત્સૃષ્ટકાય—શરીરની સંભાળ છોડવાથી દેહનો મમત્વ છોડયો છે, તેથી શું થાય? તે બતાવે છે, આઠે કર્મને વિધૂય—દૂર કરીને વિરૂપરૂપોને—અનુકૂળ પ્રતિકૂળ મોટા નાના જે બાવીસ પરીષદો ઉપસર્ગો છે, તથા દિવ્ય ઉપસર્ગો (દેવતાના કરેલા) છે, તેને સહન કરે, તેનાથી પોતે હારે નહિ. પણ તે આવેલાં સુખ દુઃખોને સહીને અધ્યાત્મ યોગવડે નિર્મળ મનથી ધર્મધ્યાનવડે શુદ્ધ—નિર્મળ ચારિત્રવાળો તે શુદ્ધાદાન છે, તથા સમ્યગુત્થાન શ્રેષ્ઠ ચારિત્રમાં ઉદમ તે વડે સ્થિત મોક્ષ માર્ગમાં જતો સુખદુઃખોથી ન કંટાળેલો જેનો આત્મા, તે—સ્થિતાત્મા છે, તથા સંખાસ—સંસારની અસારતા સમજીને કર્મભૂમિમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દુર્લભ સમજીને સંસારથી પાર ઉતરવાની સઘળી સામગ્રી મળવાથી સારા સંયમમાં ઉદમવાળો પર તં ગૃહસ્થોએ આપેલો આહાર લેતો પરદત્તો છે, આવા ઉત્તમ ગુણોથી શોભિત ભિક્ષુ કહેવો, હવે આવા ગુણોથી યુક્તમાં વધારે બીજા ગુણો હોય તેાં નિર્ચય થાય, તે ગુણો બતાવે છે,

एत्थवि णिग्गंथे एगे एगविउ बुद्धे संछि-
 न्नसोए सुसंजते सुसमिते सुसामाइए आय-
 वायपत्ते विउ दुहओवि सोएपलिच्छिन्ने णो

પૂયાસકારલામટી ધમટી ધમ્મવિઙ્ઠિયાગ
 પઢિવન્ને સમિ (મ) યં ચરે દવિએ વોસટુકાણ
 નિગ્ગંત્યેત્તિ વચ્ચે ॥૪॥ સે એવમેવ જાણહ
 જમહં ભયંતારો ત્તિબેમિ ઇતિ સોલસમં ગાહા
 નામજ્ઞયણં સમત્તં પઢમો સુઅક્કવંધો
 સમત્તો ॥૧॥

અહીં પણ નિર્ઝંથ એકલો રાગદ્વેષરહિત તેજસ્વી,
 અથવા આ સંસાર ચક્રવાલમાં ભમતો જીવ પોતાનાં કરેલાં
 સુખઃદુખ ભોગવનારો છે, તથા એકલો તે પરલોક ગમન કર-
 નારો એકલોજ છે, તથા ઉદ્યતવિહારી દ્રવ્યથી તથા ભાવથી
 તો હુમેશાં એકલો હોય, તથા પરલોકમાં જનારો એકલોજ
 માનનારો એકવિદ્ હોય, તે બાણે છે કે આ આત્માને
 દુઃખમાં રક્ષણ કરનાર કોઈપણ સહાયક નથી, અથવા એકાં-
 તવિદ્-એકાંતથી સંસારનો સ્વભાવ બાણીને મૌનીદ્ર (જિને-
 શ્વરનું) શાસન જ સાચું છે, પણ ખીણું નથી, અથવા એક
 મોક્ષ અથવા સંયમ તેને બાણે છે, તથા યુદ્ધ-તત્વ બાણેલો,
 તથા છિન્ન-છેદાં છે, ભાવ-સોતો-સંવરવડે કર્મ તે આશ્રવદ્વારો

જેણે, તે છિન્નસ્રોત છે, તથા સુસંયત-કાચળા માફક સંયમરૂપ શરીરની રક્ષા કરે, અર્થાત્ કાચાથી નકામું કંઈ પણ કાર્ય ન કરે, તથાપાંચ સમિતિ સારી રીતે પાળે માટે જ્ઞાનાદિક મોક્ષ માર્ગે જાય તેથી સમ્યગિત છે, શત્રુમિત્રમાં સમ હોવાથી સુસામાયિક છે, તથા આત્મા જે ઉપયોગ લક્ષણવાળો જીવ છે, તે અસંખ્યેય પ્રદેશરૂપ છે તેનામાં સંકોચવિકોચ (નાતું મોટું) થવાનો ગુણ છે, પોતાના કરેલાં કૃત્યોનાં ફળ ભોગવે છે, પ્રત્યેક તથા સાધારણપણે સંસારી જીવના શરીરની વ્યવસ્થા છે, દ્રવ્યથી નિત્ય પર્યાયથી અનિત્ય વિગેરે અનંતા ધર્મ (ગુણો)વાળો છે, તેનો વાદ (વર્ણન) તે આત્મવાદને પ્રાપ્ત થયેલ છે, અર્થાત્ બરોબર રીતે આત્મતત્ત્વને જાણનારો છે, તથા વિદ્વાન્-પદાર્થોને સારી રીતે જાણે છે, પણ ઉલટું જોતો નથી, તેથી કેટલાક મતવાળા એવું કહે છે કે એક જ આત્મા સર્વ પદાર્થોના સ્વભાવપણે વિશ્વ વ્યાપી છે, શ્યામાક (સામા)ના ચોખા જેવડો અંશુકાના સાંધા જેવડો વિગેરે જેઓ ખોટું માને છે, તેમનું ખંડન કરેલું જાણવું; કારણ કે તે વાદીઓના માનેલા આત્માને સિદ્ધ કરનાર પ્રમાણનો અભાવ છે, દ્વિધા તે દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારે એટલે દ્રવ્યથી પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયમાં પોતાની પ્રવૃત્તિ ભાવસ્રોત તે અનુકુળ પ્રતિકૂળ શબ્દ વિગેરેમાં રાગદ્વેષથી થતા સંકલ્પ વિકલ્પો એ બંને સ્રોતોને છેદ્યા છે, ઈંદ્રિયો વશ કરીને અને રાગદ્વેષ

છોડવાથી જીવવાથી પરિચિન્નસ્તોત (નિર્લેપ) થયા છે, તથા પોતે પૂજા સંસ્કારના લાભના અર્થી નથી, પણ ફક્ત કર્મ નિર્જરાની અપેક્ષા રાખી તપ ચારિત્રની સઘળી ક્રિયા કરે છે, તે બતાવે છે, ધર્મ-શ્રુત ચારિત્ર નામનો છે, તેનો જેને અર્થ છે, અથવા ધર્મ તેજ અર્થ જેને છે તે ધર્માર્થી છે, તેનો ભાવાર્થ આ છે કે તે પૂજાવા માટે ક્રિયા કરતો નથી, પણ ધર્મનો અર્થી છે.

પ્ર-શ્ના માટે ?

કારણ કે તે ચોગ્ય રીતે ધર્મ તથા તેનાથી થતાં ફળો સ્વર્ગ મોક્ષને જાણે છે, ધર્મ સારી રીતે જાણીને શું કરે છે તે કહે છે, નિયાગ-મોક્ષ માર્ગ અથવા સાચો સંયમ છે, તેને સર્વ પ્રકારે ભાવથી સ્વીકાર્યો છે માટે નિયાગ પ્રતિપત્ર છે, તેજ પ્રમાણે શું કરે તે કહે છે, સમિયં સમંતા-સ્વ-ભાવરૂપ જે વાંસલા અને અંદનમાં સરખો ભાવ છે તેવું પોતે શત્રુમિત્ર ઉપર સરખાપણું રાખે. કેવો થઈને? દાંત દ્રવ્ય ભૂત અને અને વ્યુત્સૃષ્ટ કાયવાળો છે, એવા ગુણો ધારીને પૂર્વકહેલ માંદ્મણુ શ્રમણુ ભિક્ષુ શબ્દોની જે ગુણોની પ્રવૃત્તિ છે, તેવા ગુણોવાળો જે હાથ તે નિર્ઘંથ કહેવો. તે માંદન વિગેરે શબ્દો નિર્ઘંથ શબ્દની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તમાં અવિનાભાવી (એક સરખા) છે અર્થાત્ અક્ષરો જુદા છે, પણ પ્રાયે અર્થ બધાનો એકજ 'ઉત્તમ સાધુ' તરીકે છે હવે બધાની સમાપ્તિ કરે છે.

સુધર્મા સ્વામી જાંબુસ્વામી વિગેરેને હૃદયેશીને કહે છે કે મેં જે કહ્યું છે, તે તમે સાચું જાણો, ખીજે વિકલ્પ ન કરો, કારણ કે હું સર્વજ્ઞની આજ્ઞાથી કહું છું, કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવંતો સર્વે જીવોના હિતકારક રક્ષકો હોવાથી રાગદ્રેષ મોહનું કંઈપણ કારણ ન હોવાથી જૂઠું ન ખેલે, એથી મેં શરૂઆતથી કહ્યું, તે બરોબરજ સમજો, આ અનુગમ (વિષય) કહ્યો, નયો નૈગમ વિગેરે સાત છે, પણ નૈગમ નયને સામાન્ય વિશેષપણે ગણી સંગ્રહ વ્યવહારમાં લઈએ તો છ છે, પણ સમભિરૂદ્ધ તથા ઈત્યંબૂત એ બે નયોને શબ્દ નયમાં લઈએ તો નૈગમ સંગ્રહ વ્યવહાર રજુસૂત્ર તથા શબ્દ નય ગણતાં પાંચ થાય, અને પ્રથમ માફક નૈગમ ભેગો લઈએ તો ચાર નય થાય, વર્ગી વ્યવહારને સામાન્ય વિશેષરૂપે લઈએ તો સંગ્રહ રજુસૂત્ર અને શબ્દ નય એમ ત્રણજ થાય, તે પણ દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બેમાં સમાવેશ થાય તો દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક બે નયોજ છે, અથવા તે બંધાનો જ્ઞાન ક્રિયામાં સમાવેશ કરીએ તો બેજ નયો છે, તેમાં જ્ઞાનવાળો જ્ઞાનને પ્રધાન માને, ક્રિયાવાળો ક્રિયાને પ્રધાન માને, નયોને નિરપેક્ષ (બુદ્ધા) માને તો મિથ્યાત્વ છે, અને પરસ્પર અપેક્ષાવાળા માને તો મોહના અંગરૂપે થવાથી બંનેનું પ્રધાનપણું છે. અને તે બંને સાથે લેતાં ક્રિયા કરે છે, તેજ કહે છે,

णाद्यस्मि गिण्हियव्वे अगिण्हियव्वंमि चेव अत्थंमि
जइयव्वमेव इति जो उवएसो सो नओ नाम ॥१॥

ज्यां जेनुं प्रधानपणुं डोय त्यां तेने देवो, प्रधानपणुं
न डोय त्यां गौणु राभवो (निषेध न करवो) जेनुं नाम
नय छे,

सव्वेसिं पि णयाणं बहुविह वत्तव्वयं णिसामेत्ता
तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ साहू ॥२॥

जधा नयेतुं घणुा प्रकारनुं वक्तव्य जणुीने सर्वनयथी
विशुद्ध जे तत्त्व छे ते यरणु गुणयुक्ता साधु पाणे (ते
प्रमाणे वत्ते) आ प्रमाणे आथा नामनुं सोणमुं अध्ययन
पुइं थयुं, प्रथमस्कंध पुरो थयो, (टीकाना श्लोक ८१०६)
शीक्षांकार्ये रयेदी टीकानुं भाषांतर वि. सं. १६८७ना
असाड सुट १० सुरत गोपीपुरा नवी धर्मशाणाभां पुइं थयुं.

पुण्यात्मा सुगुरुश्च मोहनमुनि, दीक्षाप्रदोबोधकः
पन्यासो विपलात्मकांतवदनो हर्षो मुनिःशांतिदः
सर्वे साधुवराः सुमार्गनिरता स्तेषांकृपापात्रभू
माणिक्येनकृतं सुमूर्जरगिरा भाषांतरं मुक्तये
गोपीपुरे सूर्यपुरे प्रसिद्धे धर्माख्यशाला स्थितसाधु सेवः
माणिक्यसाधुः कुरुते शिवार्थां भव्याःपठंतु प्रभुवाक्यभाषां ॥२॥

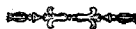

श्री मोहनलालजी नैनश्वे, ज्ञानलंडार गोपीपुरा-भुरत.

आ ज्ञानलंडारमां हल नीयेनां पुस्तके वेयातां भजे ७

स. स. प्रथम तथा जीजे दरेकते	३। १।
आयारांगना पांचे लाग दरेकते	३। १।।
दशवैकालिक १-२-३-४ संपूर्ण	३। ३
आवश्यक नियुक्ति ला. १	३। १।
व्यवहार सूत्र सटीक संपूर्ण	३। २५)
नवपद विवेचन	०-४-०

सो नकलो भंगावनारते २० टका कमीशन भणशे.

સસ્તું સુંદર અને સફાઈદાર કામ છપાવવા ક્યાં
ઓર્ડર આપશો ?

ધી “જૈન વિજ્ઞયાનંદ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ

કણ્ણપીઠ બજાર સુરતમાં

અમારા છાપખાનામાં અગ્રેજી, ગુજરાતી, મરાઠી, જૈની
ટાઇપોમાં ફ્રેન્સી કાર્ડો, ક્વરો, લેટરપેપર, નોટપેપર, મેમોરેન્ડમ,
લક્ષ્યપત્રિકા, હેન્ડબુક્સ, હુડીબુક્સ, ભાડાની બીલબુક્સ, આંકડાબુક્સ
વિગેરે દરેક જાતનું છાપવાનું કામ ઘણી સારી ક્ષેત્રે રંગબેરંગી
શાદીમાં ગ્રાહકનાં દીક્ષપત્રંદ ટાઇમસર કીકાયત ભાવે છાપી
આપવામાં આવે છે. તેમજ દરેક જાતના કાચા પાકા બાઈનિંગનું
કામ પણ ઘણું સફાઈદાર થાય છે.

ખાસ પુસ્તકો છપાવતા પહેલાં હમોને પૂછાવવા ભલામણ
છે. હમો તરફથી પ્રગટ થયેલા જૈન-પ્રવચન ભા-વલો વાંચી જોવા
ભલામણ છે.

દશવૈકાલીક વિગેરે પુસ્તકો જૈની ટાઇપમાં છપાએલા છે.
તમને જોવા ખાસ વિનયિત છે.

એક વખત પધારી ખાત્રી કરશો.

લખો યા મળો

મેનેજર:—બદામી બ્રધર્સ.

જૈન વિજ્ઞયાનંદ પ્રી. પ્રેસ, કણ્ણપીઠ—સુરત.

मुद्रकः—मोहनलाल भगनलाल अदारी.
मुद्रणालयः—श्री “ जैन विज्ञानंद ” प्री. प्रेस.
डि. कल्पपीठ अण्डर—सुरत.